

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

SUNGUR SAVRAN • TÜRKİYE'DE SINIF MÜCADELELERİ • CİLT I: 1908-1980

**SUNGUR
SAVRAN** 5. BASIM
**TÜRKİYE'DE SINIF
MÜCADELELERİ**
CİLT I: 1908-1980

Yordam Kitap

Sungur Savran

Lisans eğitimini siyasal bilim, doktorasını iktisat dallarında yaptı. 1973-83 arasında İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde önce asistan, daha sonra yardımcı doçent olarak görevde bulundu. 1983'te YÖK'ü ve 1402 sayılı yasaya dayanılarak çeşitli öğretim üyelerine işten el çektirilmesini protesto ederek üniversitedeki görevinden ayrıldı. Değişik zamanlarda yurtdışında çeşitli üniversitelerde araştırma ve misafir öğretim üyeliği yaptı. Birçok sendikanın işçi eğitim programlarına ve kitle örgütlerinin eğitim faaliyetlerine eğitmen olarak katkıda bulundu. *Yapıt, 11. Tez, Sınıf Bilinci* dergilerinde yayın kurulu üyeliğinde bulundu. *Özgür Gündem* geleneğinde yayınlanmış çeşitli gazetelerde uzun süre düzenli köşe yazıları yazdı (1993-2004). Son yıllarda İstanbul Okan Üniversitesi'nde çeviri dersleri vermektedir. *Gerçek* gazetesinde köşe yazarı, *Devrimci Marksizm* dergisinin yayın kurulu üyesi, Devrimci İşçi Partisi Genel Başkanı'dır.

Yayınlanmış kitapları şunlardır:

Türkiye'de Sınıf Mücadeleleri-1 (Kardelen, 1992; Yordam Kitap, 2010, 2011, 2016 ve 2022).

Avrasya Savaşları (Belge Yayınları, 2001).

Kod Adı Küreselleşme (Yordam Kitap, 2008, 2011, 2022).

Üçüncü Büyük Depresyon (Yordam Kitap, 2013, 2022).

Marksistler Cilt I: Teori ve Pratik Birliğine Doğru (Yordam Kitap, 2022).

Marksistler Cilt II: Sosyalizmin Enternasyonalizmle Sınava (Yordam Kitap, 2022).

Dünya Kapitalizminin Krizi (Nail Satlıgan ile birlikte, der., Alan Yayıncılık, 1987; Belge Yayınları, 2009).

Kapital'in İzinde (Nail Satlıgan ve E. Ahmet Tonak'la birlikte, Yordam Kitap, 2012).

Marksizm ve Sınıflar (Kurtar Tanyılmaz ve E. Ahmet Tonak'la birlikte, der., Yordam Kitap, 2014 ve 2015).

The Politics of Permanent Crisis: Class, Ideology and State in Turkey ve *The Ravages of Neo-Liberalism: Economy, Society and Gender in Turkey* (Neşecan Balkan ile birlikte, der., Nova Science Publishers, 2002). Bu iki kitabın Türkçeleri 2004 yılında Metis Yayınları tarafından *21. Yüzyılda Türkiye* (2 cilt) başlığıyla yayınlanmıştır.

Yordam Kitap: 102 • Türkiye’de Sınıf Mücadeleleri-1 • Sungur Savran
ISBN-978-605-5541-06-4 • Düzeltme: Mehmet Tayak
Kapak ve İç Tasarım: Savaş Çekiç • Sayfa Düzeni: Gönül Göner
Birinci Basım: 1992 (Kardelen Yayınları) • İkinci Basım: Haziran 2010
Üçüncü Basım: Kasım 2011 • Dördüncü Basım: Nisan 2016 • Beşinci Basım: Ocak 2022
© Sungur Savran, 2010-2022; © Yordam Kitap, 2010-2022

Yordam Kitap Basın ve Yayın Tic. Ltd. Şti. (Sertifika No: 44790)
Çatalçeşme Sokağı Gendaş Han No: 19 Kat: 3 34110 Cağaloğlu - İstanbul
Tel: 0212 528 19 10 • W: www.yordamkitap.com • E: info@yordamkitap.com
www.facebook.com/YordamKitap • www.twitter.com/YordamKitap
www.instagram.com/yordamkitap

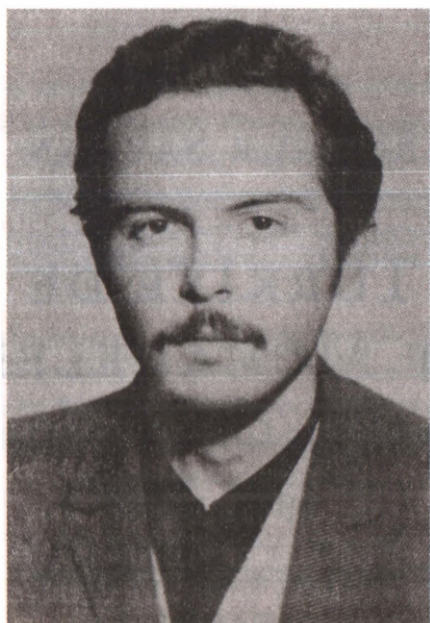
Baskı: Pasifik Ofset (Sertifika No: 44451)
Cihangir Mah. Güvercin Cad. No: 3/1
Baha İş Merkezi A Blok Kat: 2
34310 Haramidere / İstanbul
Tel: 0212 412 17 77

SUNGUR SAVRAN

TÜRKİYE'DE
SINIF MÜCADELELERİ

Cilt 1

1908-1980

Nisan en zalim aydır.

T.S.Eliot

Bu kitabı, 1968 yılının Nisan ayında,
ODTÜ Öğrenci Birliği ikinci başkanı iken,
Antalya Elmalı köylülerinin jandarmaya karşı sürdürmekte
oldukları toprak mücadelesi dolayısıyla yardım talep etmeleri
üzerine, gece yarısı dört arkadaşıyla birlikte güvenilir olmadığı
bilinen bir otomobille derhal yola çıkan, sabaha karşı
geçirdiği kaza sonucunda dört gün sonra ölen
ağabeyim

Can Savran'a

(12 Aralık 1944 – 1 Nisan 1968)

ve

54 yıldır yaşamlarını onun gibi özgürlük ve devrim uğrunda
yitirmiş olan bütün erkek ve kız kardeşlerine adıyorum.

İÇİNDEKİLER

Beşinci Basıma Önsöz	11
Dördüncü Basıma Önsöz	23
İkinci Basıma Önsöz	33
Birinci Basıma Önsöz	45
Giriş	
Resmî İdeoloji ve Gayrîresmî İdeoloji	49
Bölüm 1	
OSMANLI’NIN MİRASI: BURJUVA TOPLUMUNUN ÖNKOŞULLARININ OLUŞUMU	59
1. Osmanlı’nın yükselişi ve düşüşü	60
2. Mali bunalım ve özel mülkiyetin doğuşu	62
3. 19. yüzyıl: burjuva toplumunun önkoşullarının oluşumu	64
4. Bürokrasinin metamorfozu	68
5. Kapitalist gelişme mi, yarı-sömürgeleşme mi?	73
Bölüm 2	
CUMHURİYETİN KURULUŞU: KİTLESİZ BURJUVA DEVRİMİ	77
1. Yöntem ve teori sorunları: burjuva devrimi nedir?	78
2. Kemalizm üzerine “sol” yorumlar	94
3. Kemalist devrimin doğası	98
4. Kemalizm karşısında sol liberalizm	115
5. Kemalizm ve solu	127
6. Milli Mücadele anti-emperyalist miydi?	131
7. Milli Mücadele ve “Kürt sorunu”	135
8. Bir bütün olarak Milli Mücadele: Jakoben olmayan bir burjuva devrimi	140

Bölüm 2'ye Ek:

HÜRRİYET DEVRİMİ	146
1. Çokuluslu halk devrimi	152
2. İttihat ve Terakki ya da Jön Türkler	165

Bölüm 3

SERMAYE BİRİKİMİ, SINIF MÜCADELELERİ, DEVLET	173
1. Sanayi kapitalizminin şafağı: devletçilik	174
2. Sanayi burjuvazisinin oluşumu ve 27 Mayıs	179
Sınıf Mücadeleleri ve 27 Mayıs	183
3. 1960-1980: "tek ülkede kapitalizm" ve çelişkileri	189
4. Erken öten horoz: 12 Mart askerî müdahalesi	198
5. Burjuvazinin zaferi: 12 Eylül darbesi	202
6. Teorik bilanço: neden askerî darbeler?	206
7. Teori/pratik birliği	222

Bölüm 4

BURJUVAZİNİN ÖTEKİ YÜZÜ: "SOSYAL DEMOKRASİ"	225
1. Sosyal demokrasinin sınıf doğası	228
2. CHP'nin tarihsel evrimi	242
3. CHP ve sosyal demokrasi	249

SONUÇ	262
--------------	------------

İsim Dizini	271
--------------------	------------

BEŞİNCİ BASIMA ÖNSÖZ

Elinizdeki kitap ilk kez yayınlanalı 30 yıl olmuş. 5. basımını yapılırken Türkiye büyük bir hesaplaşmaya doğru ilerliyor. Ama çarpıcı bir gerçeğin altını çizmek gerekiyor: Bu hesaplaşmanın yorumlanmasında 20. yüzyıl boyunca Türkiye solunun teorik, ideolojik, giderek politik gıdasını sağlayan iki dünya görüşü artık kimseye bir anlam ifade etmiyor. Sol liberalizm ve sol Kemalizm, 21. yüzyılın ilk iki on yılında yaşanan gelişmeler karşısında bugün nefessiz kalmış durumda.

Bu söylediğimizin elinizdeki kitap açısından anlamı büyük. Bunu kitabı ilk kez eline alan genç ya da daha az genç okura anlatabilmek için önce kitabın amacının tam olarak ne olduğunu kısaca izah etmekte yarar var. Bu kitap bir 20. yüzyıl Türkiye tarihi değildir. Bu kitap, okura piyasada 20. yüzyıl Türkiye tarihini öğrenmek için bulabileceği kitapları son derecede eleştirel bir gözle okuması gerektiğini anlatma kılavuzudur. Bu kitap, Türkiye'nin işçi sınıfına ve emekçilerine, yüreği solda olan aydınına ve gençlerine modern Türkiye'nin tarihini sol Kemalizm ve sol liberalizmin, her birinin kendine özgü ideolojik çarpıtmalarından kurtularak anlamak gerektiğini söylüyor. Yani bu kitap bir polemiktir.

İdeolojik çarpıtmalardan kurtulmanın anahtarı nedir? Aynen dünya tarihine bakarken yapılması gerektiği gibi, Türkiye tarihine de sınıf mücadelelerinin tarihi olarak bakmak. Tarihin maddeci kavrayışını Edirne'den Kars'a ve Hakkâri'ye kadar as-

kiya almamak. Türkiye’nin solcu aydınınının gerçekten tuhaf bir âdeti var: Avrupa’nın veya Asya’nın büyük tarihî gelişmelerini sınıf mücadelelerinin bir ürünü olarak kavramakta sıkıntı çekmiyor. Fransız Devrimi’nden Rusya’daki Ekim Devrimi’ne, oradan Çin Devrimi’ne büyük tarihî gelişmelerin nasıl sınıfların uzun vadeli çıkarlarıncı belirlendiğini anlayabiliyor. “Tarihin lokomotif”i olarak anılmış olan (Marx) devrimler arasındaki durgunluk dönemlerinin ise o büyük altüst olma anlarının hazırlığıyla geçtiğini de kavrayabiliyor.

Ama konu Türkiye olduğunda iş değişiyor. Türkiye, iyi ya da kötü, yüce veya aşağılık birtakım aktörlerin düşünsel, ahlaki, ideolojik kaygılarla belirli “tercihleri” sonucunda, belirli dönemlerde belirli tarihsel dönüşümler yaşıyor. Sonra bu dönüşümlere aykırı düşünsel, ahlaki, ideolojik görüşlere sahip başka tarihsel aktörlerin ülkeyi girdiği yoldan başka yollara sürüklemesiyle yeniden yön değiştiriyor. Kimileri (sol Kemalistler), 20. yüzyılın ilk çeyreğinde ülkenin aydınlarının ve asker kadrolarının Türkiye’yi “Aydınlanma çağı”na taşıdığını ve “muasır medeniyet seviyesi”ne doğru yelken açtığını, gerici yobazların da yüz yıldır bunu tersine döndürmeye çalıştığını ileri sürüyor. Kimileri ise (sol liberaller), Osmanlı bürokrasisinin ve neredeyse 20. yüzyılın tamamı boyunca onun zihniyetini yaşatmaya çalışan despotların (en çok da ordunun) uzun süre halkı Osmanlı’dan cumhuriyete değişmeden uzayan giden bir süreklilikle cendere içinde tuttuğunu, ama “sivil toplum”un ve “çevre”nin devlete ve merkeze karşı hareketlenmesinin ülkeyi bir aşamadan sonra kapitalist modernleşmeye ve demokratikleşmeye yönlendirdiğini iddia ediyor. Her durumda Türkiye tarihini “zihniyet” belirliyor.

Bu kitap, Marksizmin terminolojisini en koyu biçimde kullanan birçok yazar da dâhil olmak üzere, Türkiye’nin solcu aydınınının felsefi anlamda idealist bir tarih yorumunun tutsağı olduğunu, bu yüzden de modern Türkiye’nin tarihini çarpıtıl-

miş biçimde sunduğunu göstermek için yazıldı. Cumhuriyetin ilk yıllarından beri solda hâkim ideoloji olan sol Kemalizmin ve 1980’li yıllardan itibaren ona alternatif sunmaya çalışan sol liberalizmin etkisiyle mücadele esas amacı oldu.

2016’dan 2022’ye kadar Türkiye solu

Okur bu iki akıma yönelttiğimiz eleştirileri kitabın ana gövdesinde okuyabilir. Biz bu “Önsöz”de, 1992 yılında başladığımız, bugün hâlâ sürdürmekte olduğumuz bu mücadelenin öneminin 21. yüzyılda Türkiye’nin yaşadığı gelişmelerin ışığında nasıl doğrulanmış olduğunu hatırlatacağız.

Ama önce biraz geri giderek 20. yüzyılın kapanışında yaşanan bir olaya ilişkin solun tutumundan söz edelim. 28 Şubat 1997 askerî müdahalesi, şimdi zaman geçtiği için çoğu hareket bunu yadsıyacak olsa da, sosyalist solun birçok akımı tarafından desteklendi. Sol Kemalizmin, sosyalist solun Marksizm ve komünizm konusunda burnundan kıl aldırmayan akımlarında bile ne kadar ağır bir etki bıraktığını ortaya koyan bir tutumdu bu. “Laikliğin ve aydınlanmanın güvencesi Türk ordusu” imajı, Kemalizme sınıf temelinde bakmayı bir türlü başaramamış akımlarda neredeyse bilinçaltı bir refleksle böyle sonuçlara yol açıyor. Genç okura şunu hatırlatalım: 28 Şubat’ı (hem de ordunun işçi sınıfına ve sola tarihinin en ağır saldırısını yaptığı 12 Eylül 1980 darbesinden sadece 17 yıl sonra, üstelik Susurluk denen pisliğin ortaya saçılmasından sadece üç ay sonra) desteklemek, sadece sosyalizmin en temel sınıf bağımsızlığı ilkesine aykırı değildi; aynı zamanda kendi ayağına sıkmaktı. “Bin yıl süreceği” söylenen 28 Şubat düzeninin sadece 5 yıl dayanabilmiş ve önce hükümeti, sonra da bütün iktidarı AKP’ye teslim etmiş olması tarihte az görülmüş düzeyde bir “siyasi rezalet” örneğidir!

Şimdi 21. yüzyıla, AKP dönemine ve sol liberalizme dönebiliriz. AKP, 2002 sonunda ilk hükümetini kurdu, sonra 2003’te

Erdoğan hükümetin başına geçti. Bu kitabın ikinci cildinde ayrıntısıyla anlatacağımız gibi, AKP 2002-2007 arasında ince bir taktik uyguladı, düşmanlarının kimini tarafsızlaştırmak için etkili adımlar attı, bu amaçla Avrupa Birliği’nin kötü şöhretli “Kopenhag kriterleri”ne uyar gibi yaptı. Bu, sol ve sağ bütün liberalleri baştan çıkarmaya yetti. 2003’ten itibaren sol liberaller, “muasır medeniyet” (yani Avrupa Birliği) ile “çevre”nin ittifağının Türkiye’yi demokratik düzlüğe çıkaracağına iman ederek önce mahcup biçimde, sonra açıkça AKP’ye destek vermeye başladılar.

Bu teorik bir yazı değil bir “Önsöz” olduğu, yani okurla sohbeti yersiz kılacak bir metin olmadığı için birkaç anımızı anlatmamıza izin verilsin. 2000’li yılların başlarında birlikte çalıştığımız, çevirileriyle ve başka biçimlerde çalışmalarımıza katkı veren bir genç arkadaşımız vardı. 2006 Kasım’ında yayınlanan bir yazımızda¹ sol liberallerin, örneğin *Birikim* dergisinin AKP’yi desteklemeye başladığını kanıtlarıyla ortaya koyarak bu tutumu eleştirdik. Bu genç arkadaşımızın tavrı anında değişti. “Bu yazıyı neden yazdınız ki?” diye sorduktan sonra bir daha bizimle herhangi bir çalışma yapmadı, deyim yerindeyse ortadan kayboldu. Bu küçük olay gerçekten çarpıcıdır. O güne kadar “dogmatik” Marksistlerle iş yapmakta beis görmeyen bir genç aydın bile, sol liberalizme taarruzumuzdan hoşlanmamıştı. Üstelik bu eleştiri sol liberallerin *AKP’yi desteklemesi* gibi solda kolay kolay savunulamayacak bir siyasi tutumu, alıntılara dayanan kanıtlarıyla birlikte ortaya koyduğu halde. Böyle nice genç aydın sol liberalizmin demagojik söyleminin düşünsel ve pratik kurbanı olacaktı izleyen yıllarda.

Sonra 2007 seçimleri geldi. Sol liberallerin AKP’ye desteği teorik dergilerdeki yüksek analizlerin yanı sıra çoktan gazete köşe yazılarına taşmaya başlamıştı. Ama hâlâ “AKP’ye oy

1 “Burjuva Sosyalizminin Düşman Kardeşleri: Liberal Sol ve Ulusal Sol”, *Devrimci Marksizm*, sayı 2, Kasım 2006.

vermeliyiz, Türkiye’ye demokrasi getirecek” deme cesaretini bulamıyorlardı. Biz bu niyetlerinin dahi olduğunu erken öğrenme şansına sahip olduk. 78 kuşağından, arkadaşımız olduğu söylenebilecek, ama zamanla sol liberalizme iyice angaje olmaya başlamış bir aydın bir gün ayaküstü bir siyasi sohbet sırasında, kimseye söylemememiz koşuluyla, neredeyse kulağımıza eğilerek, şayet Kürt hareketinin o aşamadaki cisimleşmesi olan Demokratik Toplum Partisi (DTP) İstanbul 2. Bölge adayı Baskın Oran olmasaydı, oyunu AKP’ye vereceğini ifşa etti! 12 Eylül cuntasının devrimci solu susturmuş olduğu bir ortamda fışkıran sol liberalizme karşı en azından 1985’ten beri mücadele eden biz bile bu kadarını yakıştıramamıştık eski bir devrimciye!

Radikal gazetesinin Pazar eki olarak yayınlanmakta olan *Radikal İki*, bu tarihlerde çoktan sol liberallerin kürsüsü haline gelmişti. 2008’de, 12 Eylül’ün 1 Mayıs kutlamalarını yasaklamasından neredeyse 30 yıl sonra AKP hâlâ salt Taksim’de 1 Mayıs kutlaması olmasın diye İstanbul’u yangın yerine çevirince “yabancı saha”ya girdik ve *Radikal İki*’de sol liberallere meydan okuyan, onları sol Kemalizmle uğraşmanın kolaycılığından uzaklaşıp Marksizm ile tartışmaya davet eden bir yazı yazdık, AKP’ye “demokrasi” adına verdikleri desteği 1 Mayıs yasaklarıyla nasıl bağdaştırdıklarını sorduk.² Bir dizi yazar cevap yazdı. Ama en çarpıcısı, “biz de Marksistiz” oldu! Özgül olarak buradaki konumuza (yani AKP’ye destek konusuna) ilişkin olarak ise, bir yazarın yazısının girişinde “Bir kere AKP’ye destek diye bir şey yok” diye başlayıp, sonra onu unutup başka konulara dalması belleğimizden kolay silinmeyen bir eğlenceli uğraktı. Kendini savunmak için söyleyebileceği bir şey yoktu, o yüzden bilinçaltı o konuyu bastırmıştı.

Bütün bu insanlar daha sonra “Yetmez ama evet”çi oldu, 2011 seçimlerinde çok büyük ihtimalle AKP’ye oy verdi, Gezi’ye

2 “Marksizmle Tartışma Çağrısı”, *Radikal İki*, 8 Mayıs 2008.

“haysiyet hareketi” gibi garip bir ad taktıkları halde Kerkük petrol rolleri uğruna başlatılan sözde “çözüm süreci”ne “âkil adam” olmayı içlerine sindirdiler vb. vb. 2010’ dan sonra, sol liberalizmin neler yapabildiğini en gençler hariç herkes biliyor.

Sol liberalizm Türkiye tarihinde epey yeni olan bu yola girerken,³ sol Kemalizm de AKP hükümetini devirmeyi bilgisayar dilindeki “varsayılan çözüm”ü, onların siyasal anlayışındaki kavrayış olan askerî müdahalede arıyordu. Aslında, daha evvel de defalarca yazdığımız gibi sol Kemalizm 2000’li yıllarda iyice çürüyerek “ulusal sol” halini aldıktan sonra eskisine göre gericileşmişti. Orta Asya’yı fethetme, burjuvazinin “Adriyatik’ten Çin Denizi’ne kadar Türk dünyası” hayalini paylaşma düzeyine gerilemişti. Bu artık Kemalizmin bile gerisine düşmek demekti, Enverizmdi. Bazı bileşenleri de artık faşist hareketle flört ve işbirliğine girişecek kadar alçalmıştı. Bu “ulusal sol” artık Türkiye’nin geleceğini derin devlet ile işbirliğinde arayan bir güç haline gelmişti. 12 Mart 1971 askerî müdahalesinde kendisi kontrgerilla köşklerinde işkence görmüş olan İlhan Selçuk’lar artık onun uzantılarını alkışlayabiliyordu. Bunlar AKP’nin devrilmesi bahsinde bütün yatırımlarını ordunun müdahalesine yönelteceklerdi.

Tablonun bütününe bakılınca görülen şu: Türkiye siyasi hayatı iki büyük gerici gücün karşılıklı kavgasının meydana haline gelmiş. Bir tarafta, yeşil renge bürünmüş, dini kendisi için bayrak haline getirmiş, köklerini 1940’lı yıllardaki komünist avlarından 1960’lı yıllardaki Komünizmle Mücadele Dernekleri’ne

3 Aslında sadece “epey yeni”. Bütünüyle yeni değil. Solun seçeresinde bu tür gerici hareketlere desteğin örnekleri daha önce de olmuştu: 1946-1950 arası Demokrat Parti’ye verilen destek veya 1980’li yıllarda Turgut Özal’ın (üç yıl boyunca 12 Eylül’ün kurduğu hükümette başbakan yardımcısı olarak görev yaptığı halde) sol liberallerce “demokrat” görülmesi, 1980’li yılların ortalarından itibaren (sol liberallerden İlhan Selçuk’a uzayan bir yelpazede) Demirel’e verilen destek, bu sol tutumun sadece en somut siyasi biçimlere bürünmesinin örnekleridir. Bir de daha “teorik”, ideolojik, kültürel örnekler var: Kemal Tahir, İdris Küçükömer ve Ali Gevgilili, Yeşilçam’da en ileri ifadesini Halit Refiğ’de bulan akım vb.

kadar saldırgan odaklarda bulan bir gericilik; öte tarafta, 12 Mart'ta Türkiye'nin devrimcilerini asmış ve biçmiş, 12 Eylül'de ise hem solun, hem işçi sınıfının, hem Kürt halkının üzerinden silindir gibi geçmiş, hâki renkte bir başka gericilik. Sola tarihi boyunca musallat olmuş iki ideolojik akımdan biri bir tarafı, biri öteki tarafı destekliyor. Sosyalist hareketin bu tablo karşısında ayrı bir sınıf odağı inşası için çalışması gerektiği neredeyse en basit ve akla yakın çözüm iken birçok sosyalist hareket de şu ya da bu düzeyde bu iki akımdan birinin veya ötekinin ideolojik-politik etkisi altında gerici saflardan birinden umut bekliyor.

Buraya kadarı bile, bizim elinizdeki kitapla daha 1992'den itibaren bu genel ideolojik tabloya karşı savaş açmakta ne kadar haklı olduğumuzu ortaya koymaya yeter de artar. Bu kitabın ikinci basımı Yordam Kitap'ta 2010'da yapıldı. 2010 ne yıldır! 2009'un sonu ile 2010 başında Ankara'da 72 gün boyunca direnerek AKP iktidarına korku salan Tekel işçilerinin Türkiye'ye yaptığı çağırışı neredeyse duymayan, duyduysa da anlamayan, anladıysa da hemen ardından unutan bir sol, yılın gerisini nasıl geçirecektir? Solun bir bölümü "Yetmez ama evet!" sloganıyla AKP destekçiliğinde gemi aızıya almış, referandum sayesinde 12 Eylül döneminin sona erdiğine iman getirmiş, "devrimsi" bir gelişme yaşanmakta olduğuna inanmış (tarihi TKP'nin son genel sekreterinin son siyasi marifetidir bu niteleme), öteki kanadı da Ergenekon avukatlığına soyunmuş, darbeci generalleri savunuyor.

Üçüncü basım hemen ertesi yıl, dördüncüsü ise 2016'da yapıldı. 2016'ya geldiğimizde artık her iki tarafın da ipliği pazara çıkmıştı diye düşünebilirsiniz. Her şey zıvanadan çıkmıştı ne de olsa. Dördüncü basıma yazdığımız "Önsöz"ün "2011'den 2016'ya kadar Türkiye solu" bölümünde o ana kadar solda olan biteni özetliyoruz, bu aşağıda okunabilir. Bir kanat, 2015'te yaşanan çok ağır olaylardan sonra büyük "barış ve çözüm" hayal-

lerinden henüz uyanmıştı. Öteki taraf, artık “sosyal kontrgeril-lacılar” olarak andığımız kanatta ise yıllarca “Mustafa Kemal’in askerleriyiz” diye haykırıp orduya temenna ettikten sonra “Tayyip Erdoğan’ın askeri” olmayı seçenler bile görülüyordu. Ama 2016’daki dördüncü basım, her iki akıma da öldürücü dar-beyi vuracak olaydan önce yayınlanmıştı. “Dördüncü Basıma Önsöz”ümüz Şubat 2016 tarihini taşıyordu. Henüz Temmuz gelmemişti.

Bu olay elbette 2016 başarısız askerî darbesidir. 15 Temmuz’un gerçek tarihi belli ki çok ileride yazılabilecek. Ama gelecekte ortaya çıkabilecek hiçbir yeni veri, sol liberalizm ile sol Kemalizmin bu darbe karşısında eş zamanlı olarak uğradık-ları bozgun konusunda söyleyeceklerimizi değiştiremez.

Sol liberalizm Türkiye tarihine neredeyse ordu ile bütün top-lum arasında bir mücadele olarak bakmıştır hep. Ordu kötülüğü ve ilerlemenin karşısındaki devasa engeli, sivil toplum, ama en çok da “çevre”, yani bu durumda AKP-Fethullah Gülen Cemaati koalisyonu, Türkiye’yi demokrasiye ve modern ve canlı bir top-lumsal hayata taşıyacak gücü temsil ediyordu bu karşıtlığın ta-rafları olarak. Ne var ki, 15 Temmuz darbesi, bir matruşka oyu-nu gibi, en “gerici” olduğu söylenen kurumun içinden çevrenin (hatta AKP’den daha da demokratik iddiaları olan) unsurunu, Fethullahçılığı çıkardı! Çevre ya da toplum darbe yapmaya kal-kışmıştı! Bizim Türkiye’de askerî darbe ve müdahalelere ilişkin 1986’da *11. Tez* dergisinde yayınlanmış olan ilk yazımız “Askeri Müdahaleler, Toplumsal Mücadeleler” başlığını taşıyordu. Bu başlıktan meram, bu darbe ve müdahalelerin sol liberallerin ile-ri sürdüğünün tersine ordunun zihniyetinin değil, toplum için-de büyük mücadelelere girişmiş güçlerin karşılıklı çatışmaları-nın bir ürünü olduğunu ortaya koymaktı. Elinizdeki kitap da bunu ayrıntısıyla ortaya koyuyor. Sol liberaller, bizim bakışımı-zın doğru, kendilerinininkinin son derecede şematik ve yüzeysel

olduğunu öğrenmek için 15 Temmuz 2016'ya kadar beklemek zorunda mıydılar?

Tarih, sol Kemalizme de en az sol liberalizm kadar sarı-sıcı bir tuzak hazırlamıştı. Sol Kemalizm ve daha sonraki “avatar”ları ulusal sol ve “sosyal kontrgerillacılık”, Türkiye toplumunda ortaya çıkacak gericiliklerin karşısındaki “zinde güçlerin” ordu içinde ve etrafında konumlandığını savunagelmiştir hep. 15 Temmuz’da tarih onlara da sol liberallerinin tersi bir matruşka göstermiştir. 2002 sonundan itibaren Türkiye’yi AKP-Fethullah koalisyonunun temsil ettiği gericilikten kurtarma misyonunu yükledikleri ordu darbesinin içinden Fethullahçıların çıkması, sol Kemalizm ve daha sonraki mirasçıları için ölümcül bir darbe olmuştur.

Burada ortaya çıkan tablo ancak şöyle özetlenebilir: Biz başından beri sol Kemalizmi de, sol liberalizmi de Türkiye toplumunun tarihsel gelişmesini kavrama çabasında toplumsal hayatı aşırı mekanik ve sklerotik kategorilere ayırdıkları için suçladık. Bugün görülüyor ki, 15 Temmuz’un sürprizleri, her ikisinin de tarihsel gelişmenin yasalarından ayrı olarak hep aynı kalan kategorilerle çalışmalarının (birinde “laik cumhuriyetin savunucusu ordu”, ötekinde “devlete karşı sivil toplum”, “merkeze karşı çevre”) karşılığında aldıkları cezadır. Siz tarihin diyalektiğindeki ihtişama bakar mısınız? Bir tek olayda kaç tane karşıtların birliğini bir araya getirmiş!

Bugün modern Türkiye toplumunun dinamiklerini anlamak için oluşmuş birer düşünce akımı olarak sol liberalizm de sol Kemalizm de birer “Rızabey Apartmanı” gibi enkaz halinde yatıyor. Elbette ciddiye alınabilir birer düşünce akımı olarak iflas etmiş olmak, ideoloji olarak bunların bir geleceği olmadığı anlamına gelmiyor. Bunların ardında onları kendi çıkarlarına uygun gören toplumsal güçler oldukça, yeniden canlanmaları her zaman mümkündür. Ama genç kuşak aydınlar, 20. yüzyılda solun başına bela olmuş bu iki kof ve şematik akımın 21. yüzyı-

lın ilk iki on yılında nasıl kendi kendilerini rezil etmeyi başardıklarını hiçbir zaman akıldan çıkarmamalıdır.

Elinizdeki kitap, 30 yıldır Türkiye solunu bu iki düşünce akımının etkisinden kurtarmak için çabalıyor. Bugün ortaya çıkmış olan tablo gösteriyor ki, *Türkiye’de Sınıf Mücadeleleri* tarihi bir görevden alınıp ak çıkmıştır.⁴

Yazardan okura vaadler

Bu kitabın ikinci basımına yazdığımız önsözü şu satırlarla bitirmiştik: “Kitabın okuyucuya yararlı olacağını umarız. Okuyucu kitabın ana gövdesine dönerken, bizim görevimiz ise, yeni bir kitaba hazırlanmak oluyor: *Türkiye’de Sınıf Mücadeleleri, Cilt 2: 1980-2010*. Tabii militan çalışmamızı aksatmamak kaydıyla.”

On küsur yıl sonra kulağa ne kadar gülünç geliyor! Bu kitabın ikinci cildinin neden yazılmadığını o “İkinci Basım Önsöz”de izah etmiştik. Merak eden okur nedenleri aşağıda o “Önsöz”den okuyabilir. Biz günümüze ve yakın geleceğe dönem gözümüzü.

Bir kere, bu satırların yazarı 40 yıla yakın süredir, yani 12 Eylül döneminden bu yana yazdığı güncel ve teorik yazılarla aslında ikinci ciltte dile gelecek olan fikirleri olaylar geliştikçe ortaya koymuştur. 20. yüzyılın son iki on yılının yorumunu yapan yazılarımız, hem çeşitli teorik dergilerde (*11. Tez, Sınıf Bilinci* vb.), hem *Özgür Gündem* geleneğindeki gazetelerde 1992-2004 arası yayınlanan köşe yazılarımızda hem de çok farklı yayın organlarında yayınlanan yazı, demeç ve panel konuşmalarımızda

4 Aslında yaşı yetenler bilir ki, bizim sol liberalizme (ve kısa süre sonra başlamış olsa da sol Kemalizme) karşı mücadelemiz, ta 1980’li yılların ortalarına kadar geri giden bir çabanın ürünüdür. Kuruluşunda görev aldığımız, ilk sayısı Kasım 1985’te çıkmış olan *11. Tez* dergisi bu konuda her bakımdan önemli bir işlev taşımıştır. *11. Tez* Sovyetler Birliği’nin dağılmasının sosyalist sol üzerinde yarattığı olumsuz rüzgârın etkisiyle yayınına, bizim tersine bütün çabalarımıza rağmen, 1992’de son vermiştir.

mevcuttur. Şurada ya da burada ikincil konularda tespitlerimizde ve öngörülerimizde hata yapmış olabiliriz elbette. Ama gerek 12 Eylül döneminin kendisi, gerekse 12 Eylül'den tedrici çıkıştan itibaren Türkiye toplumunun dinamikleri konusunda yazdığımız çizdiğimiz şeylerin ana hattının bir bütün olarak arkasında bugün de duruyoruz.

21. yüzyıl Türkiye'sine gelince, bu konuda da hem günbegün yayınladığımız siyasi yazılarla hem de her türden sözlü fikir beyanıyla AKP döneminin her boyutunun değerlendirmesini günümüze kadar uzanan biçimde yapmış bulunuyoruz. Bu değerlendirmenin teorik çerçevesi ise 2014'ten itibaren yayınlanan üç kapsamlı makalede dile getirilmiş bulunuyor.⁵ Diyeceğimiz, bu kitabın ikinci cildinin malzemesi hazır, kitap yazılmayı bekliyor. Bu durumda okurlarımıza ikinci cildi 2022 yılı içinde bitirmeye söz veriyoruz.

Ayrıca, son dönemde Türkiye'nin 1918-1923 arası içinden geçtiği savaş ve devrim döneminin 100. yıldönümü dolayısıyla o dönem üzerine eskisinden daha derinlemesine eğilmiş bulunuyoruz. Bu kitapta gerek 1908'deki "Hürriyet Devrimi", gerekse 1918-1923 arasında yaşanan Millî Mücadele, Türkiye'de ardı ardına yaşanmış iki burjuva devrimi olarak ele alınıyor ve ayrınıtısıyla inceleniyor. Ama son dönemde yaptığımız derinlemesine çalışma bizim için yeni ufuklar açtı. Bunları da okurlarımızla paylaşmak istiyoruz. Millî Mücadele'nin, bu mücadele içinde ve onun aracılığıyla yaşanan devrimin, bu devrimin burjuvazi, proletarya, köylülük gibi farklı sınıflar bakımından nasıl geliştiğinin, devrimin ne tür evrelerden geçerek bir burjuva cumhuriyetinin kurulmasıyla sonuçlandığının bir Marksist analizini, cumhuriyetin kuruluşunun 100. yılında bu konular çok farklı

5 "İslamcılık, AKP, Burjuvazinin İç Savaşı", Neşecan Balkan/Erol Balkan/Ahmet Öncü (haz.), *Neoliberalizm, İslamcı Sermayenin Yükselişi ve AKP*, İstanbul: Yordam Kitap, 2014 içinde; "Faşizm mi, Rabiizm mi?", *Devrimci Marksizm*, sayı 27, Yaz 2016; "Fütuhat, İstibdad, Hilafet: AKP Döneminde Toplumsal Mücadeleler ve Devlet", *Ayrıntı Dergi*, sayı 36, Kış 2021.

ideolojik açılardan bol bol tartışılacağı için o yıl içinde yayınlanacak bir kitapla okurlarımıza sunmakta kararlıyız.

Bütün bu çalışmalar, umarız ki genç kuşaktan sosyalist aydınların artık 20. yüzyılda olduğu gibi proletaryaya yabancı ideolojik ve teorik çerçevelere muhtaç kalmadan modern Türkiye tarihine bakışında bir sıçrama tahtası oluşturur. Ve bizim çalışmalarımızı çok aşan bir dizi çalışma Türkiye’de sınıf mücadelelerinin geçmişine ve geleceğine ışık tutar.

Ocak 2022

Sungur Savran

DÖRDÜNCÜ BASIMA ÖNSÖZ

Elinizdeki kitabın ikinci basımı Haziran 2010’da, üçüncüsü ise 2011 Kasım’ında yapılmış. Bugün beş yılı biraz aşan bir süre sonra, o tarihteki Türkiye ile bugünkü Türkiye’yi karşılaştırdığımızda nasıl büyük bir uçurum görüyoruz! Türkiye’nin son üç yılına damga vuran olaylar, 2011’deki Türkiye’yi sanki Nuh’un tufanından önceki bir dönem kadar uzakta kılıyor bize. 2011 Kasım’ında AKP gücünün doruğundadır, Erdoğan artık cumhuriyetin kuruluşunun 100. yılı olan 2023’e kadar Türkiye’nin başında kalacağını, hatta eski cumhurbaşkanlığı kurumunu “başkanlık sistemi” yönünde değiştirmeyi kolayca başarabileceğini düşünmektedir. Nasıl düşünmesin ki? 12 Eylül 2010’da yapılan anayasa referandumundan yüzde 58’lik bir üstünlükle çıkmıştır. Ertesi yıl yapılan seçimlerde ise yüzde 49,5 oranına erişmiştir. Önü açıktır.

Ne olduysa 2013 yılının 31 Mayıs gününü 1 Haziran’a bağlayan gece olmuştur. Gezi olaylarının tetiklediği halk isyanı, kısa süre içinde bütün Türkiye’ye yayılmış, İstanbul’da 15 gün boyunca Taksim meydanını kitlelerin hâkimiyetine sokarken birçok il ve ilçede de halkın militanca mücadelesine sahne olmuştur. İsyanın büyüklüğü, üç aylık bir mücadeleden sonra sönmümlenmesine rağmen, Erdoğan’ın en önemli hedefi olan “başkanlık” projesine büyük bir darbe vurmuş olmasından bellidir. Gezi ile başlayan halk isyanını 6-12 Ekim 2014 arasında neredeyse bütün Kürt illerini kavrayan Kobani serhildanı izlemiştir. Bu iki halk isyanı Tayyip Erdoğan’ın başkanlık projesinin büyük bir sarsıntıya maruz kalmasına yol açmıştır. 7 Haziran 2015 genel seçimlerinde AKP’nin 13 yıl sonra parlamentoda ço-

ğunluğunu yitirmesi, doğrudan doğruya bu iki halk isyanının seçim sandığındaki izdüşümüdür. Yani, işin bir yanında Tayyip Erdoğan’ın ve AKP’nin ciddi darbeler yemesi yatıyor.

O dönemden beri Tayyip Erdoğan’ın ve onun etkisinde olduğu ölçüde AKP’nin her yaptığı, bir karşı-devrimin hazırlığı olarak görülmeli. Ne Gezi isyanı, ne Kobani serhildanı birer devrimdi. Ama yarattıkları devrimci potansiyel AKP doruklarında büyük bir korku ve gericiliğe yol açmıştır. Bugün adım adım inşa edilmeye çalışılan istibdad rejiminin kökleri bu anlamda Gezi ile başlayan halk isyanından itibaren yerleştirilen delil karartma rejiminde yatıyor.

Gezi isyanı ve Kobani serhildanı, dünya çapında da 2011’den itibaren yükselen bir yeni devrimci dalga ile titreşim halinde gerçekleşmiştir. Arap devriminden Wall Street işgal hareketine, Yunanistan ve İspanya’dan Brezilya’ya kadar birçok ülkede ortaya çıkan eylemler sınıf mücadelelerini getirip toplumsal muhalefetin gündeminin yeniden merkezine koymuştur. Bizdeki iki isyan arı anlamda sınıf eylemleri değildi. Gezi isyanı, ekoloji hareketi olmanın ötesinde Alevilerin, kadınların, gençlerin, plaza çalışanlarının vb. bir isyanıdır. Kobani ise elbette genç Kürt militanlarının daha sonra birçok kasaba ve kentte görülecek mücadelesinin bir ön örneği.

Erdoğan ve AKP bu isyanların tekrarlaması olasılığı karşısında kendi karşı-devrimci güçlerini, hatta kendi rejimlerini oluşturuyor. Yargının bütünüyle ele geçirilmesi, MİT’in bir parti organı haline getirilmesi, polisin sınır tanımaz bir şiddetle teşvik edilmesi, medyada kısmen baskı, kısmen satın alma yoluyla güçlü bir kontrol gerçekleştirilmesi, hem Erdoğan’ın hem Davutoğlu’nun her alanda en ufak bir kaygı duymadan yetki gaspına girişmeleri, sokak çetelerinin (Osmanlı Ocakları, İBDA-C, Kürt Hizbullahı, Türkmen Tugayları, Sedat Peker) gelecekteki mücadeleler için hazırlanması, her şey Erdoğan ve AKP’nin Gezi ve Kobani isyanlarıyla uğradıkları siyasi kayıp-

ları ancak istibdat yöntemleriyle telafi edebileceklerini düşündüklerini ortaya koyuyor.

2013 sonrası Türkiye böylece bambaşka bir rüzgârın estiği bir Türkiye’dir. Bu yeni dönemde AKP’nin giriştiği hoyrat siyasi gaspı anlayabilmek için, bu partinin içinden çıktığı İslamcı hareket, o hareketin AKP’ye kadar en önemli temsilcisi Necmettin Erbakan ile hep kapatılıp hep küllerinden doğan ve her defasında farklı bir adla yeniden örgütlenen siyasi partileri ve bu partilerin bağrından AKP’nin nasıl doğduğu hakkında soğukkanlı bir analize dayanan bir bilgi birikimine ihtiyaç vardır. Elinizdeki kitabın, *Türkiye’de Sınıf Mücadeleleri*’nin uyguladığı Marksist yöntemle İslamcı hareketin ve AKP’nin bu tür bir analizini Gezi’ye kadar getirerek yapmış bulunuyoruz.¹ Bu çalışma, aslında AKP’nin başa geçmesinin hemen ardından, tam tamına Nisan 2003’ten itibaren ısrarla işlediğimiz bir kavram ekseninde yapılan bir analize dayanıyor: burjuvazinin iç savaşı. AKP dönemi bizce burjuvazinin, ta 1920’li yıllarda oluşmaya başlayan ama 1960’lı yıllardan beri iktidarın yönetici bileşeni hâline gelen kanadı (Batıcı-laik burjuvazi) ile Özal döneminde palazlanan, Erbakan’la yükselişe geçen, AKP’yle hükümeti eline geçiren bir yeni yetme kanadının (İslamcı burjuvazi) arasında sermaye birikimi sürecinde üstünlüğü ele geçirme konusunda yürüyen bir mücadeleye sahne olmuştur. Bu iki burjuva fraksiyonu birbirleriyle mücadele ederken işçi sınıfına neoliberal taarruzda AKP desteğinde birleşmekte kusur etmemişlerdir.

Görüldüğü gibi, yöntem yine siyasi süreçlerin merkezinde sınıf mücadelelerinin keşfedilmesine dayanmaktadır. Ama 1960-80 arasının öteki bütün mücadelelere rengini veren kavgası burjuvazi ile işçi sınıfı arasında iken, işçi sınıfının mücadelesinin yükselişi siyasi yaşama damgasını vururken, 1980 ile yüzyılın

1 Sungur Savran, “İslamcılık, AKP, Burjuvazinin İç savaşı”, Neşecan Balkan/Erol Balkan/Ahmet Öncü (der.), *Neoliberalizm, İslamcı Sermayenin Yükselişi ve AKP*, İstanbul: Yordam Kitap, 2014 içinde, s. 53-141. Bu kitapta AKP’yi ve daha genel olarak İslamcı hareketi anlamayı amaçlayan çok değerli başka çalışmalar da yer alıyor.

sonu arasında ise aynı kavgada proletaryanın yükselişinin yerini burjuvazinin üstünlüğü ve agresif tutumu almışken, şimdi AKP döneminde tablo karmaşıklaşmış, burjuvazi ile proletarya arasındaki kavganın yanı sıra sınıflar arasında değil, aynı sınıfın içinde süregiden bir kavga da geçmiş döneme damgasını vurmuştur. Yani sınıf içi de olsa AKP dönemi yine de sınıf mücadelelerinin ürünüdür. Aynı yöntem bize AKP ve Erdoğan'ın 2013 sonrası siyasi yönelişini ve Türkiye'nin bugünkü gidişini en doğru biçimde analiz etme olanağını verecektir, vermektedir. Ama bu önsözde konumuz bu değil. Sadece okura, sözünü ettiğimiz kaynağın bu kitaptaki analizi güncelleştirmek bakımından, kitabın ikinci cildi henüz yazılmamışken kapsamlı bir inceleme olduğunu belirtmek istedik.

2011'den 2016'ya Türkiye solu

AKP'nin sınıfsal analizi, bize hakikate en yakın tabloyu sunmakla kalmıyor. Aynı zamanda Türkiye'de solda hâkim iki ana akımın içine düştüğü sefil konuma sürüklenmekten de sakınıyor bizi.

Türkiye'de Sınıf Mücadeleleri'ni ilk kez eline almış okur için belirtelim: Bu kitap bir yanıyla modern Türkiye tarihini (kabaca 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyılı) sınıf mücadeleleri temelinde anlamlandırma girişimi ise, bir yanıyla da Türkiye'de sol aydınlar ve genel olarak sol hareket içinde yaygın olan iki ana akımın modern Türkiye'nin tarihine ilişkin geliştirmiş olduğu analiz çerçevesinin kıyasıya bir eleştiriye tâbi tutulması çabasıdır. Bu yüzden bu iki akımın, kitabın ilk kez yayınlandığı 1990'lı yıllar başından, ikinci ve üçüncü basımların yapıldığı 2010-2011 yıllarına, oradan da günümüze ne tür bir evrim geçirdiği bizim açımızdan çok önemlidir. Kitabın analizinin gerçek hayat içinde doğrulanıp doğrulanmadığının ana kriterlerinden biridir.

Bu kitabın ilk basımında ele aldığımız iki akımı, bir yanda sol Kemalizm, öte yanda sol liberalizm olarak tanımlıyorduk.

Bu akımlar aşağıda “Giriş” bölümünde uzun uzadıya tanımlanıyor, kitap boyunca da bunların Türkiye konusundaki bütün tezleri didik didik ediliyor. Onun için burada bunlar hakkında herhangi bir şey söylemeye gerek yok. Sadece genç okurların bir noktaya dikkatini çekelim: Bu akımlardan sol Kemalizm, Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş felsefesini cisimleştiren resmî ideolojinin soldaki yansıması olduğundan, sol liberalizm ise onu her konuda reddedip yine de burjuva ideolojisi sınırları içinde kaldığından dolayı, kitapta sık sık ilki ile “resmî ideoloji” arasında bir ilişki kuruluyor, ikincisi ise doğrudan doğruya “gayriresmî ideoloji” olarak anılıyor. Kitabın, bu akımlar hakkında ilk bilgiyi sunduğu “Giriş” bölümünün başlığı bile bu terimlerden oluşturulmuş. Bugün “resmî ideoloji” kavramı artık 1990’lı yıllardaki kadar sık kullanılmıyor. AKP’nin 13 yılı aşkın bir süredir başta olduğu bir Türkiye’de Kemalizmin kurduğu resmî ideolojide birçok gedik açıldığı söylenebilir. Dolayısıyla, genç okur şaşırmasın. Bizim sol liberalizme ya da daha eski bir terimle “sivil toplumculuğa” “gayriresmî ideoloji” adını da yakıştırmamız, kitabın ilk basıldığı dönemde sol liberalizmin sınırlarının daha kolay kavranmasını sağlıyordu. Bugün bu terimi terk edebiliriz elbette. Ama bu kitap Türkiye solunun tartışma haritasında kendine çoktan beri bir yer açtığı içindir ki, düpedüz dizgi hatası falan olmadıkça metne dokunmuyoruz. O yüzden de “gayriresmî ideoloji” ifadesi ile okur aşağıda sık sık karşılaşacak. Kulağına yabancı gelirse bunu her defasında “sol liberal ideoloji” olarak tercüme edebilir.

Kitabın ikinci basımı, ilkinden neredeyse yirmi yıl sonra yapılmıştı. Bunun nedenleri “İkinci Basıma Önsöz”de açıklanıyor, onun için burada girmemiz gerekmez. Tabii bu yirmi yıl içinde her şey gibi bu akımlarda da görece bir değişim yaşanmıştı. “İkinci Basıma Önsöz”de, bu akımlardan birinin, yani sol liberalizmin “sol”dan gittikçe uzaklaşarak olağan burjuva tutuma iyice yaklaştığı, düpedüz burjuva bir liberalizmle arasın-

daki çizgilerin iyice bulanıklaştığı söyleniyor. Daha ötesi değil. Söz konusu önsözün sonunda yer alan tarihe dikkat çekelim: Mayıs 2010. Onun için daha ötesi söylenmiyor. Sol Kemalizm içinse daha sert bir yargıda bulunuluyor: Bir kere bu akımın artık “ulusalci” diye anıldığı hatırlatıldıktan sonra ekleniyor: “Burada da ‘sol’ ile ‘sağ’ arasındaki ayrım çizgileri bulanıklaştı. İlhan Selçuk ile Sabih Kanadoğlu, Doğu Perinçek ile emekli generaller, Atilla İlhan ile Vural Savaş arasındaki farkı görmek neredeyse olanaksız hale geldi. Kendisi 12 Mart döneminde kontrgerilla tarafından işkenceden geçirilen sol Kemalizm, bu süreç içinde sosyal kontrgerillacı bir konuma terfi etti.” Genç kuşak ne demek istediğimizi anlamayabilir. Kürt köylüsünü sorgusuz sualsiz öldüren ya da işkenceden geçiren derin devlet mensuplarına artık sahip çıkıyor “ulusalci” hareket. Oysa eskiden kendisi onun saldırısına uğramıştı 12 Mart askerî müdahalesi sırasında.

Demek ki, daha 2010 yılına gelindiğinde 1992’nin sol liberalizmi ve sol Kemalizmi, farklı derecelerde de olsa, kendi kökenleri açısından bile bir yozlaşma sürecine girmişlerdi. Ama bugün her ikisinin de alçaldığı nokta, değil 1992’deki durumlarını, 2010’daki, yozlaşmaya başladıkları dönemi bile mumla aratıyor!

Önce sol liberalizme bakalım. Yukarıda “İkinci Basım Önsöz”ün Mayıs 2010 tarihini taşıdığını belirtmiştik. Bunu vurgulamamızın elbette bir nedeni var. Bu tarihten sadece dört ay sonra, 12 Eylül 2010’da AKP’nin “torba anayasa değişikliği paketi” referanduma sunuldu. Burada sol liberalizm AKP’yi düpedüz destekledi! “Yetmez ama evet” kampanyası yıllardır içten içe yaşanmakta olan ve mümkün olduğunca gizli tutulan bir değişimi, sol aydınların bir bölümünün İslamcı bir partiyi desteklemeye kadar aşağılara çökeceği bir süreci resmîleştirmiş, açığa çıkarmıştı. Biz örneğin 2008 yılı 1 Mayıs’ına AKP iktidarının yaptığı saldırıdan sonra o zaman liberal solun organı gibi iş gören *Radikal* gazetesinin Pazar eki olan *Radikal İki*’de çeşitli sol liberallere AKP’yi demokrasi adına (!) destekledikleri için eleş-

tiride bulunmuş, ama “yoo, ben AKP’yi desteklemiyorum” türü cevaplar almıştık. Oysa 2010 anayasa referandumu sonrasında, Ahmet Altan, Murat Belge, Halil Berktaş, Ömer Laçiner, Ahmet İnsel, Nabi Yağcı ve adını sayamayacağımız kadar çok sayıda sol liberal ve kendine hâlâ Trotskist adını takan bir çevre referandumda “evet”i savunmakla kalmadı, ardından Türkiye’nin “devrimci” bir gelişme yaşadığını, geri dönülmez biçimde bir yeni demokrasi çağına girmiş olduğunu ilan etti.²

Belki en genç okuyucular, bu Önsöz’ün girişinde neden beş yıl önceki Türkiye’nin bugün Nuh’un tufanı öncesinde kalmış gibi görüldüğünü söylediğimizi daha iyi anlamışlardır. Bu kitaba ilgi duyup eline alan hiçbir okuyucunun bugün Türkiye’de “yeni bir demokratik çağ”dan ziyade bir istibdad, bir despotizm rejimi atmosferinin mevcut olduğunun farkında olmayacağını varsayması yanlış olmaz. İşin daha da gülünç yanı, o dönemde Tayyip Erdoğan ve AKP’nin 12 Eylül askerî diktatörlüğünün Türkiye’deki etkisine son verdiğini (referandum boş yere 12 Eylül tarihine konulmamıştı!), demokrasiyi hem de “geri dönülmez” biçimde yerleştirdiğini söyleyenler, aradan beş yıl geçmişken bugünlerde, zaman zaman yaptıkları imza kampanyaları falan dolayısıyla “aydın müsveddeleri olarak geçinenler” biçiminde hakarete ve saldırıya uğruyorlar! (Bu konularda, başkalarının olduğu gibi onların da bütün haklarının yanında, onlarla dayanışma içindeyiz.)

Tarih, bir düşünce akımını, hele kendine “sol” süsü veren bir akımı hiç bu kadar gülünç bir duruma düşürmemiştir. Buna rağmen, bu insanlardan bazıları Tayyip Erdoğan’ı ve AKP’yi savunmaya devam ediyorlar. Ötekiler değişen tempoda koptular; aslında kopmak zorunda kaldılar, çünkü hitap ettikleri bütün kitle koptu Erdoğan ve AKP’den. Ama bu işin gerçek bilançosu

2 Bu tezin bütün kanıtlarıyla birlikte sunuluşu ve eleştirisi için bkz. Sungur Savran, “Referandum ile Seçimler Arasında Türkiye”, *Devrimci Marksizm*, sayı 12, Kış 2011.

çıkartılmış değil. Çünkü sol liberal akımın AKP’yi desteklemesi basit bir hata, bir kaza, bir siyasi körlük değildi. Sol liberalizmin tarihe bakışı, yöntemi ve Türkiye tarihini okuyuşudur ki bu akımı bugünkü sefil duruma getirmiştir. Hatanın kökleri bu kitapta tartışılıyor.

Demek ki, elinizdeki kitap sol liberalizme çok erken bir tarihten kapsamlı ve bütünsel bir eleştiri yöneltmekte bütünüyle haklı çıkmıştır. Aynı şeyi sol Kemalizm ya da yeni adıyla “ulusalcılık” için de söyleyebiliriz. Elinizdeki kitabın ikinci ve üçüncü basımları yapılırken bu akımın devlet içinde desteklediği kadrolar hapisteydi. “Ergenekon” ve “Balyoz” davaları sol liberallerce Türkiye’ye demokrasi getirmekte olduğu için alkışlanırken, “ulusalcılar” kendini bu davaların “savcısı” ilan eden Erdoğan’a öfke kusuyor, onu Amerikancılıkla ve cumhuriyet düşmanlığıyla suçluyor, kendilerine “Mustafa Kemal’in askerleri” diyorlardı. Gezi ile başlayan halk isyanı bu cephede de bütün dengeleri değiştirdi.

Uzun bir hikâyeyi özetleyecek olursak, Gezi isyanı Tayyip Erdoğan’ı, yukarıda belirttiğimiz gibi ciddi şekilde zayıflatınca, on yıldır onun gayriresmî koalisyon ortağı olarak çalışmış olan Fethullah Gülen ve cemaati, daha önceden gelen bazı çelişkilerin de itişiyile, 17-25 Aralık 2013’te yolsuzluk dosyalarıyla hücum geçti. Buna Tayyip Erdoğan ve AKP’nin cevabı derhal cemaati kriminalize etmek ve bir delil karartma rejimi kurmak oldu. Yalnız kalan Erdoğan yüzünü yıllardır hapiste yatırmakta olduğu eski kontrgerilla kadrolarına döndü. “Ergenekon”, “Balyoz” ve benzeri davalar “kumpas” olarak ilan edildi, sanıkları salıverildi. Bunun yerine FETÖ (yani Fethullah Terör Örgütü) geçti.

İşte bu aşamada, eski kontrgerillanın soldaki destekçileri, “İkinci Basıma Önsöz”de kullandığımız adla “sosyal kontrgerillacılar”, Tayyip Erdoğan’ı desteklemeye başladılar. Bunların arasındaki en örgütlü çevre olan Vatan Partisi, *Aydınlık* gazetesi ve Ulusal Kanal ile birlikte hızla o kampa kaydı. Gerekçe gülünçtü: Erdoğan Amerika’ya karşı mücadele ediyordu! Esas neden baş-

kaydı. Cemaat eski kontrgerilla kadrolarını hapse atarak bir yandan da derin devleti ele geçirmeye yönelmişti. Şimdi cemaatin kriminalize edildiği ve derin devletten sökülmemekte olduğu bir aşamada, “ulusalcılar” kontrgerillayı yeniden ele geçirme hesabı içindeydi. Vatan Partisi’nin lideri Doğu Perinçek, artık yakın bir ilişki içine girdiği *Yeni Akit* medyasına Fethullah Gülen ile mücadelesinde Tayyip Erdoğan’la birlik olduğunu açıklıyor, en sonunda da tarihin kendilerini Tayyip Erdoğan’la aynı cepheye yerleştirdiğini itiraf ediyordu. Böylece “Mustafa Kemal’in askerleri”, birdenbire “Tayyip Erdoğan’ın askerleri” olmuştu.

Bu gelişme de bu kitabın, daha ilk basımından itibaren o zaman “sol Kemalizm” diye andığımız, sonradan “ulusalcı” ve giderek “sosyal kontrgerillacı” olan akıma keskin bir eleştiri yöneltmesinin nasıl haklı olduğunu bir kez daha ortaya koymuş bulunuyor.

Dikkat ediyor musunuz? Sol liberaller AKP’den (istisnai bazı vakalar dışında) koptu, tam o sırada “ulusalcılar” Erdoğan’a destek vermeye başladı. Daha önce de yazmıştık, kimse bize inanmıyordu, eminiz: Düşman kardeşler!³

Bu durum aynı zamanda bizim düşünsel çabamızın arka planını oluşturan siyasi kaygının da ne kadar haklı olduğunu gösteriyor: sol liberalizm ve bugünkü adıyla “ulusalcılık” sosyalist hareketin burjuvaziden bağımsız yürümesini olanaksız kıldığı için zararlıdır esas olarak.

İkinci cilt mücadele içinde yazılıyor

Bundan altı yıla yakın süre önce, 2010 yılının Mayıs ayında bu kitabın ikinci basımına yazdığımız önsöz, insanın bir yanıyla canını sıkın, bir yanıyla da gülümsemesine yol açan şu satırlarla sona eriyor: “Kitabın okuyucuya yararlı olacağını

3 Sungur Savran, “Burjuva Sosyalizminin Düşman Kardeşleri: Liberal Sol ve Ulusal Sol”, *Devrimci Marksizm*, sayı 2, Kasım 2006.

umarız. Okuyucu kitabın ana gövdesine dönerken, bizim görevimiz ise, yeni bir kitaba hazırlanmak oluyor: *Türkiye’de Sınıf Mücadeleleri, Cilt 2: 1980-2010*. Tabii militan çalışmamızı aksatmamak kaydıyla.”

Aradan neredeyse altı yıl geçti, ama bu kitabın ikinci cildi formel anlamda yazılmadı. Başka birçok şey yazıldı. AKP iktidarının bütünsel analizi teorik temellerde yapıldı. Ama formel anlamda ikinci cilt hâlâ yok.

Çünkü militan çalışmamız aksatılmadı. Çünkü işçi sınıfı için bir devrimci partinin gerekliliğinin her şeyden önemli olduğunu hissediyoruz. Çünkü Türkiye, bölge ve dünya son beş yılda devasa ölçekte büyük ve hayati önemde mücadelelerden geçiyor. Bu kitabın yazarı, devrimci bir militan olarak, içinde yaşadığımız sömürü, baskı ve eziyet sistemine karşı mücadele ederken bir yandan da teorik çalışma yürütmenin sınırlarıyla karşılaşılıyor.

Ama tarihin homurtusunu duymak bambaşka bir şevk veriyor insana mücadelesinde. 2013: Gezi ile başlayan halk isyanı. 2014: Kobani serhildanı. 2015: Bursa’dan başlayıp halka halka yayılan fiilî metal grevi. 2016 şimdiden kıdemli işçilere asgari ücretin artış oranında zam verilmesini savunan hareketle başladı. Yarın kıdem tazminatı gündeme gelecek. Öbür gün eminiz başka şey.

Bize kulak vermek isteyen okura gelince, az sabretsin. Hep birlikte bu aşağılık düzene son verebilirsek, Türkiye’de sınıf mücadelelerinin en güzel sayfalarını o zaman yazmış olacağız!

Şubat 2016

Sungur Savran

İKİNCİ BASIMA ÖNSÖZ

Türkiye’de Sınıf Mücadeleleri, Cilt 1: 1919-1980, ilk kez 1992’de, artık mevcut olmayan Kardelen Yayınları tarafından yayınlanmıştı. 1990’lı yılların ortalarında baskısı tükendi. O zamandan bu yana kitabın ne ikinci basımı yapıldı, ne de ikinci cildi yazıldı. İlk cildin ikinci basımı on sekiz yıl sonra nihayet gün yüzünü görüyor.

Bu konuda bizi sürekli cesaretlendiren, hatta büyük bir nezaketle üzerimizde baskı uygulayan Yordam Kitap yayın yönetmeni Hayri Erdoğan’a şükran borcumuzu daha baştan belirtelim. Ama aynı zamanda bu kitabın okuyucusuna teşekkürlerimizi de hemen ekleyelim. Bu kitap tükendiğinden bu yana, birçok okuyucu tarafından sabırla arandı, sahaflardan bulunan nüshalardan ya da ödünç alınmış kitaplardan ya da fotokopi edilerek okundu. İkinci cilt sürekli olarak soruldu. Yazarının bu kadar hoyratça davrandığı bir çalışmaya okuyucusunun bu dostça yaklaşımı, yazarın aklını başına getirmekte hiç kuşku yok büyük rol oynadı.

Ama yine de bu kitabın ikinci cildinin neden hâlâ yazılmamış olduğunu, elinizdeki birinci cildinin ise ikinci basımının bugüne kadar neden yapılmamış olduğunu kısaca açıklamakta yarar var. Temel neden, ciddi teorik çalışma ile politik militanın hayatı arasında varolan, sadece yaşayanların anlayabileceği o derin ve sarsıcı gerilim. Bu satırların yazarı, kitabın ilk basımının yayınlandığı 1992 yılından bu yana aralıksız olarak sosyalist hareketin bir militanı olarak karınca kararınca günbegün

mücadelenin ve örgütlenmenin içinde bulundu. Sosyalist politik ve örgütsel mücadelenin, hele hele son iki on yıldır olduğu gibi sosyalizmin ve Marksizmin bir güneş tutulmasından geçmekte olduğu bir dönemde, ne kadar büyük bir enerji ve emek gerektirdiğini dışarıdan tahmin etmek bile güçtür.

Elbette, bu, militanın aynı zamanda teorik çalışma yapmadığı anlamına gelmez. Yazmadığı anlamına hiç gelmez. Biz de bu on sekiz yıl içinde onlarca teorik yazı yazdık, gazetelere yüzlerce köşe yazısı yazdık, sayısı belki binleri bulacak politik yazı yazdık. Bu yazıların Türkiye ile ilgili olanları, aslında bu kitabın ikinci cildinde söylenecekleri büyük ölçüde söylemiş durumda. Ama bütün bunları bir kitap olarak okuyucunun karşısına çıkarmak için sayısız yazıya dağılmış fikirleri belirli bir düzene sokmak, söylenenleri daha sağlam biçimde destekleyecek kaynaklara başvurmak, ülkenin tablosunu dönemin tamamı için bir bütün olarak resmetmek gerekiyordu. İşte buna vakit bulamadık.

Tabii, bu söylenenler ikinci cildin neden yazılmadığını açıklayabilir, ama birinci cildin neden yeniden yayınlanmadığına ilk bakışta ışık tutmaz. İlk bakışta diyoruz, çünkü aslında ikinci cildin yazıl(a)mamış olması ile birinci cildin yeniden yayınlanmamış olması arasında bir ilişki var. Bizim için önemli olan ikinci cildin yazılmasıydı. O yapılmadan birinci cildi tekrar yayınlamaya elimiz bir türlü gitmedi. Hatta bir ara, analizi günümüze kadar taşıdıktan sonra kitabı tek cilt halinde yayınlamayabile hayal ettik.

Bir başka neden daha vardı. Bu kitap, yayınlanmasından bu yana geçen on sekiz yıl içinde olumlu ve olumsuz bir dizi eleştirel değerlendirmeye konu oldu. Bunların olumsuz olanları, son derecede önemli konularda odaklaşıyordu. Örneğin, bu kitabın ana tezlerinden biri olan Osmanlı’dan cumhuriyete geçişle birlikte Türkiye tarihinde bir kopuş yaşandığı fikrine, sol liberalizmin Türkiye tarihi konusundaki ana tezlerinden

biri olan Osmanlı/cumhuriyet sürekliliği düşüncesi temelinde karşı çıkılıyordu. Oysa süreklilik tezi, Türkiye solunun başına bela olmuş, kapitalizmi pirüpak gösteren en büyük sorunlardan biriydi. Veya bu tür bir kopuştan söz edilmesinin Kürt halkının haklarına sahip çıkmayı olanaksız kılacağı söyleniyordu. Oysa burjuva devrimlerinin bir ulusal sorunu çözerken sayısız başka ulusal sorun yarattığının gözlerden gizlenmesi, olsa olsa burjuvaziye ideolojik bir destek olurdu. Veya kitabın sol liberalizmin süreklilik fikrine karşı öne çıkarttığı fikirlerden biri olan Türkiye’de bir (hatta iki) burjuva devriminin yaşanmış olduğu tezine cevaben bunun eski bir fikir olduğu söyleniyordu. Oysa bu kitapta sadece Türkiye’de bir burjuva devriminin yaşanmış olduğu söylenmiyor, bu devrimin özgül karakteri Türkiye solu tarafından daha önce ele alınmamış olan bir biçimde ele alınıyordu.

Dolayısıyla, damarlarımızdaki polemikçi, kitabın ikinci basımında bu eleştirilere ayrıntısıyla cevap veren uzun bir yeni giriş bölümü olması gerektiğini söylüyordu. Bu fikir, bu ikinci basım için Yordam’a söz verildiği sırada bile mevcuttu.

Ama son haftalarda bunun anlamsız olduğu düşüncesine ulaştık. Bu kitap Türkiye solunun düşünce hayatına belirli bir konjonktürde yapılmış bir müdahaledir. Kitabın kendi başına durması, kendi tezlerini kendisinin anlatması çok daha doğrudur. Bu kitapta ileri sürülen ana görüşlere yöneltilmiş olan eleştirilere ileride cevap vermek hâlâ boynumuzun borcudur. Kitabın bu ikinci basımına yeni tepkiler geldiği takdirde, eski ve yeni eleştirilere birlikte verilecek bir cevap en uygun yaklaşım olacaktır.

Bir kez ikinci cildin ve eleştirilere yanıtın üzerimizdeki baskısı kalkınca, birinci cildin yayınlanmaması için hiçbir neden kalmıyordu. İşte bu ikinci basımın yıllarca yapılmamış olmasının, ama şimdi gün yüzünü görüyor olmasının ardındaki öykü budur.

İlk basımdan ikincisine Türkiye solu

Bu kitabın ilk basımında yer alan fikirlerin doğruluğunun zaman içinde daha açık biçimde ortaya çıkmış olduğunu sanıyoruz. Kitabın içeriğine bu kadar yıl sonra tekrar baktığımızda, elbette memnuniyetsiz hissettiğimiz noktalar yok değil. Aşağıda bu konuda özeleştirimizi de yapacağız. Ama görülecek ki, özeleştirenin konusu kitapta yazılmış olanlar değil, yazılmamış olanlar. Yazılmış olanlara gelince: Elbette, şu ya da bu cümleyi bugün farklı biçimde yazabilirdik, şu ya da bu argümanı farklı şekilde biçimlendirebilirdik. Ama ana fikirlerin hâlâ bir bütün olarak arkasındayız.

Nasıl olmayalım ki? 1980’li yılların ortasından itibaren çeşitli yazılarımızda ve 1992 yılında bu kitapta, Türkiye tarihinin solda ele alınışında baskın olan iki düşünce okulu olduğunu ileri sürdük. Bunlardan biri, tarihi epeyce eskiye giden, 1980’li ve 90’lı yıllardan itibaren ise sürekli olarak eleştirilmiş olan sol Kemalist akımdı. Resmî ideolojiyi solun diline tercüme eden akım. Öteki ise, esas gücünü 1980’li yıllardan itibaren kazanan, sol Kemalizmin tam karşı kutbunda yer alan, onun ak dediğine kara diyen, ama kendisi de burjuva ideolojisinin dışına taşamayan sol liberalizm ya da sivil toplumsuluk. Bu akıma, burjuva ideolojisinin sınırlarına hapsolmuş olduğundan dolayı, bu kitapta gayriresmî ideoloji adını takmıştık.

1992’de bu bir iddiaydı. 2010’da bu iki kutbun Türkiye’de hem tarihi hem de günümüzü yorumlamak bakımından hâkim akımlar olduğunun herkes farkında. Daha da ötesi, solun genişleyen kesimleri, bu iki düşünce akımının, burjuvazinin bağrında varolan ideolojik eğilimlerin sol düşünce alanına aktarma kayışları olarak işlev gördüğünü de büyük ölçüde kabul etmiş durumda. Denebilir ki, tartışma kitap ve teorik dergi sayfalarından çoktan gazete köşelerine ve yazılarına inmiş durumda. Elbette, burjuva ideolojisinin çerçevesi içinde hareket eden bu iki akımın

solun geniş kesimlerince fark edilmiş olması hayırlıdır. Ama bu tartışmanın gündemimize getirdiği sorunların sadece gazete yazılarında tartışılmasının, gençlerin teorik/ideolojik gıdalarını gazete yazılarından alıyor olmasının da ciddi sonuçları vardır. Bunların en belirginleri, demagojinin teorisinin yerini alması, toptancılık ve kestirmecilik ve farklı pozisyonların birbirine kolayca karıştırılabilmesidir. Tartışma üç yönlüdür ya da en azından öyle olması gerekir: Burjuva ideolojisinin tutsağı olan bu iki akımın dışında bir de Marksist kutup vardır, olmalıdır. Ama gazete köşelerinde yapılan analizlerin sığ sularında, Marksizm bazen liberalizmle bazen de Kemalizmle karışabiliyor.

Bunun sonucunda doğmuş olan durum oldukça ironik: Sosyalist solun önemli bir bölümü, sol liberalizme ve onun bugünkü karşıtı olan “ulusalcılığa” sürekli karşı çıkıyor, her iki kutbun da reddedilmesi gerektiğini söylüyor, ama iş somut analize gelince, bu iki kutuptan fena halde etkileniyor. Başka biçimde söyleyecek olursak, sosyalist hareket Marksizmi bağımsız bir kutup olarak savunamıyor. Bize öyle geliyor ki, bu kitapta yapılan analiz, bu yüzden hâlâ önemini ve güncelliğini korumaya devam ediyor.

Okuyucu kitabı okurken görecektir ki, 1992’de iki kutup sol liberalizm ve sol Kemalizm olarak tanımlanmıştı. Oysa, geçen zaman içinde her iki taraf da evrildi. Sol liberalizm gittikçe daha sağa doğru kaydığından, ortaya birkaç sonuç çıktı. Birincisi, 90’lı yıllarda katıksız liberal olan bazı akım ve yazarlar, 2000’li yılların başında dünya çapında ve özellikle de Latin Amerika’da solun canlanmaya başlamasından sonra, sol liberalizmin ana gövdesiyle birlikte sağa doğru daha fazla kayamadılar ve geri dönmeye başladılar. 90’lı yıllarda kendileri de sol liberal oldukları için bizlerin sol liberalizmden bahsetmemiz karşısında küplere binen bu akımlar ve yazarlar, şimdilerde sol liberalizme oldukça sığ ve sert bir şekilde saldırıyor. İkincisi, sol liberalizmden dönmeyenler sağa doğru kaydıkça sağ liberalizmle, yani

burjuva liberalizmi ile aralarındaki mesafe ve ayrımlar ortadan kalktı. Bugün tamamen burjuva ideolojisinden ve kurumlarından gelen bir dizi liberal ile bazı sol liberaller arasındaki farkı keşfetmek için epeyce uğraşmak gerekiyor.

Ama asıl büyük değişim sol Kemalizm diye bilinen kanatta yaşandı. Sol Kemalizm, Kürt hareketinin direngenliği ve İslamcı siyasi hareketlerin yükselmesine karşı burjuvazinin Batıcı-laik kanadının ve Türk Silahlı Kuvvetleri’nin tepkisini ifade eden 28 Şubat muhtırasının peşine takılarak “ulusalcı” oldu ve iyice gericileşti. Burada da “sol” ile “sağ” arasındaki ayrım çizgileri bulanıklaştı. İlhan Selçuk ile Sabih Kanadoğlu, Doğu Perinçek ile emekli generaller, Attilâ İlhan ile Vural Savaş arasındaki farkı görmek neredeyse olanaksız hale geldi. Kendisi 12 Mart döneminde kontrgerilla tarafından işkenceden geçirilen sol Kemalizm, bu süreç içinde sosyal kontrgerillacı bir konuma terfi etti.

Bu kitabın teşhislerindeki isabet, sanıyorum bugün liberal ve “ulusalcı” kanatlar arasında yapılan tartışmaya daha o dönemden ışık tutabilmiş olmasında yatıyor.

Kitap, solda hâlâ baskın olan bu iki düşünce okulunun karşısına bir anahtarla çıkıyor: Bu anahtar sınıf mücadeleleridir. Bu kitabın ilk basımının ilk cümleleri ilk bakışta şaşırtıcıdır: “Sınıf mücadelesi artık moda değil. Aydınlar sınıf mücadelesinden söz etmekten hoşlanmıyorlar, söz edenleri de geçmişin aşılımış dünyasından arta kalmış kalıntılar gibi görüyorlar.” Bu cümleler ilk bakışta şaşırtıcıdır, çünkü 1992 yılının Ocak ayında yazılmıştır. O tarihten tam bir yıl önce, 1991 yılının Ocak ayında Zonguldak maden işçisinin bütün Türkiye’yi sarsan Büyük Ankara Yürüyüşü yaşanmıştı. Ondan önceki aylar yine aynı Zonguldak işçisinin her gün yaptığı ve bütün kenti şenlik yerine çeviren eylemlerine tanık olmuştu. Ondan önceki yıl, 1990, kamu emekçilerinin kitlesel ve militan bir tarzda, KESK’in kurulmasıyla sonuçlanacak sendikal mücadelelerine

sahne olmuştu. Ondan önce ise 1989'un bahar aylarında bir milyon işçinin günlerce sokağa çıkarak 12 Eylül'ün serptiği ölü toprağını kaldırdığı büyük Bahar Eylemleri yaşanmıştı. Yukarıdaki cümlelerin, Türkiye proletaryasının (son Tekel eylemi dışında) geçtiğimiz otuz yıl içindeki en canlı döneminin hemen ardından yazılması son derecede semptomatiktir.

Neyin semptomudur bu ironi? Sosyalist hareketin yaşadığı özgüven krizinin. Çünkü ironinin sırrı, 1989 ve 1991'de uluslararası alanda yaşananlarda yatıyor. 1989'da Berlin Duvarı ile birlikte Doğu Avrupa'da kapitalizmin ilga edilmiş olduğu ülkelerdeki rejimlerin çöküşü, 1991'de ise sosyalist insanın en ileri deneyimi, tarihin şimdiye kadar gördüğü en büyük proleter devrimi olan büyük Ekim Devrimi'nin çocuğu olan Sovyetler Birliği'nin dağılması, Çin'in de içten içe kapitalistleşmesinin (ve yine 1989'da Pekin'in Tien an Men Meydanı'ndaki kitlesel mücadeleyi kanla bastırmasının) da etkisiyle, sosyalist hareketlerin büyük çoğunluğunu pusulasız bırakmış, Marksizmden büyük bir kaçışı başlatmıştır. Sınıf mücadelesi, 12 Eylül sonrasında on yıllık bir aradan sonra tam da Türkiye'de elle tutulur bir gerçek haline gelmişken ideolojinin dünyasında yok ilan edilmiştir!

Bugün Tekel işçilerinin kahramanca mücadelesiyle sınıf mücadelesi Türkiye solunun düşünce dünyasına geri dönüyor. Bu kitap, bu bakımdan talihli bir kitaptır. Ayağını, yayınlandığı ülkenin tarihine sağlam biçimde basıyor. İlk basımı Bahar Eylemleri ve Zonguldak'tan sonra çıkmıştı. İkincisi Tekel mücadelesinin ortasında yayınlanıyor.

Sınıf mücadeleleri?

Evet ama sınıf mücadeleleri ne demek? Neden çoğul? Burada okuyucuya, bana ilginç görünen bir deneyimimi aktarmam gerekiyor. İlk basımdan bu yana bana bu kitaptan söz eden birçok okuyucu, “sizin *İşçi Mücadeleleri* kitabınızda...” diye başladı sö-

züne. Bir başka semptomatik olgu! Bu da ironik, çünkü, birincisi, bu kitap işçi sınıfının mücadelelerini en çok vurguladığı yerlerde bile bunların ayrıntılarına girmiyor, yani “işçi mücadeleleri”ni anlatmıyor, proletaryanın bu mücadelelerinin genel olarak sınıf mücadeleleri ve politik yaşam üzerindeki etkisi üzerinde duruyor. İkincisi, kitabın büyük bölümü işçi sınıfının verdiği mücadelelerin dışında, burjuvazinin 20. yüzyılın ilk çeyreğinde eski rejime karşı verdiği mücadeleleri ve daha sonra burjuvazinin kendi içindeki farklı dilimler (fraksiyonlar) arasındaki mücadeleleri ele alıyor. Denebilir ki, kitabın işçi mücadelelerine ayırdığı yer, burjuvazinin bu tür mücadelelerine ayırdığı yerden çok daha sınırlıdır. Bunun nedeni de, 1980’e kadar kapitalist toplumun tipik sınıf mücadelesi olan burjuvazi-proletarya mücadelesinin siyasi hayata etkisinin sadece 20 yıl boyunca, yani 1960-1980 arasında baskın etkiye sahip olmasıdır. Yani bu bakımdan kitap Türkiye’nin 20. yüzyıl tarihinin sadık bir aynasıdır. Peki, öyleyse neden bu ironi? İşçi mücadelelerinden çok daha fazla başka mücadeleleri anlatan bir kitap çok sayıda okuyucu tarafından neden “İşçi Mücadeleleri” başlığı ile hatırlanıyor?

Bunun nedeni, solda “sınıf mücadeleleri” kavramının bir ölçüde indirgemeci bir tarzda ele alınmasıdır. Genellikle sınıf mücadelesi dendiğinde, işçi sınıfının kapitalist sınıfa karşı verdiği mücadele geliyor akla sadece. Oysa, bu modern kapitalist toplumda kilit önem taşıyan sınıf mücadelesi türü olduğu halde ve kapitalizmin devrilerle yerine sınıfsız topluma doğru yürüyüşün yolunu açacak olan sosyalist bir rejimin kurulmasında belirleyici mücadele olmasına rağmen, sınıf mücadeleleri (çoğul) bundan ibaret değildir. Bu kitabın içeriğinin ve tezlerinin doğru anlaşılması bakımından da, genel olarak Marksist analizin anlamlı biçimde kullanılması açısından da bu gerçek büyük önem taşır.

Burjuvazinin, toplumun diğer sınıf ve katmanlarını da seferber ederek veya onları dışlayarak kapitalizm öncesi topluma ve o

toplumun hâkim sınıflarına karşı verdiği mücadele de bir sınıf mücadelesidir. Bu kitap, gerek 1908'de II. Meşrutiyet'in kurulmasıyla sonuçlanan devrimci patlamayı, gerekse 1919-23 arasında yaşanan ve cumhuriyetin kurulmasıyla sonuçlanan çalkantıyı, tam da bu temelde analiz ediyor. Hem sol Kemalizmden hem sol liberalizmden ayrıldığı temel metodolojik mesele, onların bu tarihsel olayları bireylerin ve bazı önder gruplarının fikirleri ve niyetleri üzerinden tartışmaları, bizim ise bunları yükselen bir sınıfın çıkarları temelinde açıklamamızdır.

Burjuvazinin tarihsel oluşumu içinde yaşadığı farklılaşmalar sonucunda bu sınıfın farklı dilimlerinin birbiriyle giriştiği mücadeleler de, sınıf içi mücadelelerdir, ama geniş anlamıyla sınıf mücadeleleridir. Marx'ın 1848 Fransı'sında yaşanan devrimci çalkantıları incelediği makaleleri bir araya toplayan *Fransa'da Sınıf Mücadeleleri* veya aynı ülkede 1851'de yaşanan Bonapartist darbeyi ele aldığı *Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i* başlıklı çalışmaları sadece kapitalist sınıfla proletarya arasındaki çelişkiyi değil, burjuvazinin kendi içindeki mücadeleleri de analiz konusu yapar. Elinizdeki kitapta özellikle 1950'de çok partili hayat diye anılan yeni rejime geçişi ve 1960 darbesini incelerken biz de burjuvazinin farklı dilimleri arasındaki çelişkileri analizimizin merkezine koyuyoruz. Bu kitabın ikinci cildinde, 1993'ten bugüne kadar siyasi hayat analiz edilirken burjuvazinin Batıcı-laik kanadı ile İslamcı kanadı arasındaki çelişki başlıca belirleyicilerden biri olarak ele alınacak.

Burjuvazi ile proletarya dışında, toplumda varolan çeşitli ara sınıf ve katmanların kendi çıkarları doğrultusunda kâh burjuvazi karşısında çıkarlarını korumak, kâh proletarya karşısındaki konumlarını pekiştirmek amacıyla verdikleri mücadeleler ve iki ana sınıfın mücadele içinde bu ara sınıf ve katmanları kazanmak için uyguladığı taktikler de sınıf mücadeleleridir. Yani sınıf mücadeleleri, aynı zamanda sınıflar arasındaki ittifaklardır. Biz de bu kitapta özellikle kırsal küçük burjuvazinin

1950'den itibaren bir destek sınıfı olarak nasıl bir rol oynamış olduğu konusuna yeri geldiğinde eğiliyoruz.

Dar anlamda burjuvazi ile proletarya arasındaki temel sınıf mücadelesinde bile, mücadele eden sadece proletarya değildir. Genel izlenim, burjuvazinin hâkim konumu dolayısıyla durduğu ve olsa olsa proletaryanın yükselen mücadelesi karşısında bir savunma pozisyonuna geçtiğidir. Bu, gerçeklere bütünüyle aykırıdır. Burjuvazi de bir toplumu yönetirken proletaryaya ve öteki emekçi sınıflara değişik anlarda değişik taktiklerle yaklaşır. Her durumda yaptığı sınıf mücadelesidir, ama bazı dönemlerde bu mücadele son derece aktif ve saldırgan biçimler alır. Yani sadece işçi sınıfı burjuvaziye karşı değil, burjuvazi de işçi sınıfına karşı mücadele eder. Bunu anlamak da çok önemlidir. Bu kitapta 12 Eylül askerî darbesi bütünüyle bu temelde analiz edilmiştir. 12 Eylül sonrası Türkiye'si de başka biçimde anlaşılamaz. Bu kitabın ikinci cildinin önemli bir vurgusu, burjuvazinin işçi sınıfına karşı verdiği bu sınıf mücadelesinin biçimleri ve merhaleleri olacaktır.

Gelecekte de, Türkiye işçi sınıfı kapitalizmi devirerek sosyalizmi kurmak üzere iktidarı ele geçirmeyi başarır, bu sadece burjuvazi ile proletarya arasında bir laboratuvarın yalıtılmış koşullarındaymışçasına arı bir sınıf mücadelesi ile değil, her iki sınıfın da hem öteki sınıf ve katmanlar, hem de ezilen gruplar (Kürtler, kadınlar, Aleviler vb.) ile kurdukları veya kuramadıkları ittifaklar üzerinden gerçekleşecektir.

Kısacası, burjuvazi ile proletarya arasındaki çelişkinin tarihsel bakımdan belirleyici çelişki olması, Marksistleri, sınıf mücadelelerinin çoğulluğunu ve çeşitliliğini görmezlikten gelen bir indirgemeciliğe sürüklememelidir.

Özeleştir

Her kitabın elbette eksikleri olur. Bu kitapta da en azından bizim görebildiğimiz dört büyük eksiklik var.

Önem değil de tarih sırasıyla gidecek olursak, ilk eksiklik, Türkiye’de burjuva devriminin tarihsel gelişimi bakımından büyük önem taşıyan 1908 devriminin, çeşitli bölümlere serpiştirilmiş pasajlarda kısaca konu edilmekle birlikte, ayrı bir bölümde ele alınmamış olması. Bu eksiğin önemi şuradan geliyor. Bu kitapta Türkiye tarihinin başarılı burjuva devrimi olan 1919-23 “kitlesiz burjuva devrimi” olarak niteleniyor. Oysa 1908, ondan farklı olarak geniş halk kitlelerinin aktif olarak katıldıkları, klasik burjuva devrimlerine daha yakın bir örnek. Dolayısıyla, 1908’in daha derinlemesine analiz edilmemesi, bu topraklarda burjuva devriminin serüveninin tek yanlı olarak sunulmasına yol açıyor. Bu, bu basımda giderebildiğimiz tek eksiklik. İkinci Bölüm için yazılan bir Ek’ta “Hürriyet devrimi” olarak nitelediğimiz 1908 devrimini tarihsel yerine oturtmaya çalışıyoruz.

İkinci büyük eksiklik, kitapta faşist hareket üzerinde hemen hemen hiçbir şey olmaması. Oysa, Türkiye’nin 1960-80 arasında yaşadığı iç savaş türü ortamın oluşmasında faşist hareketin ve onun iç içe çalıştığı kontrgerillanın büyük bir rolü olmuştur. Bu dönemin bu ikilinin faaliyetleri ele alınmadan incelenmesi tablodan çok şey eksiltmektedir. Bu eksikliği kitabın ikinci cildinde kapatmayı umuyoruz.

Üçüncüsü, İslamcı hareketin, sadece burjuvazinin 1960-80 arasındaki ana partisi olan Demirel’in AP’sinin bir müttefiki olarak ele alınmış olmasıdır. İslamcı hareket ya da kendine verdiği adla Milli Görüş, Erbakan’ın ta 1969’da başlattığı bir mücadelenin ürünüdür. Türkiye’nin son on beş yıldır yaşadığı sarsıntılarının bir tarafında İslamcı hareketin olduğu, cumhuriyetin dördüncü askerî müdahalesi olan 28 Şubat 1997 muhtırasının Erbakan’ın başında olduğu bir hükümete verildiği, bugün ise AKP’nin temsil ettiği İslamcı burjuvazi ile Türkiye burjuvazisinin yerleşik hâkim Batıcı-laik kanadı arasında politik bir iç savaş olarak nitelenebilecek sarsıcı bir mücadele yaşandığı ha-

tırlandığında, İslamcı hareketin birinci ciltte ihmal edilmiş olmasının önemi açıkça ortaya çıkar.

Nihayet, Türkiye’de sınıf mücadelelerinin ele alındığı bir kitapta işçi sınıfı hareketinin ve sosyalist solun çok ayrıntılı olmasa da biraz daha derinlemesine ele alınmamış oluşu da ciddi bir eksikliktir.

Elbette bütün bunların temelinde, bu eksiklikleri eskiden düşünememiş olmamız değil, bu kitabı oluşturan bölümlerin çoğunun daha önce yazılmış yazılara dayanması yatmaktadır. Kitabın yeni çalışmalar dolayısıyla geciktirilmesi, o dönemdeki teorik/ideolojik ortama müdahalede gecikmek anlamına gelecekti. Bugün de aynı şey söz konusudur. Bu “Önsöz”ün başından beri değindiğimiz nedenlerle, kitabı yukarıda eksikliğini saptamış olduğumuz konuları kapsayacak biçimde genişletmek bir süre daha yayınlamamak anlamına gelecekti. Bunun yerine, temel hattı soldaki tartışmalar bakımından bize yararlı görüldüğü için bu eksikliklerle yayınlıyoruz.

Bu ikinci basımı yayına hazırlarken, kitabın eski versiyonuna bütünüyle sadık kalmaya özen gösterdik. 1908 devrimi ile ilgili Ek dışında kitaba hiçbir şey eklemedik. Dizgi ve Türkçe hataları dışında, arada sırada bir yeni vurgu eklediğimiz oldu. Tabii, dil dinamik olduğu için yazım kuralları değişiyor. Genç okuyucuya yabancı kalmamak amacıyla kitabı, elimizden geldigince, yeni yazım kurallarına uygun hale getirdik.

Kitabın okuyucuya yararlı olacağını umarız. Okuyucu kitabın ana gövdesine dönerken, bizim görevimiz ise, yeni bir kitaba hazırlanmak oluyor: *Türkiye’de Sınıf Mücadeleleri, Cilt 2: 1980-2010*. Tabii militan çalışmamızı aksatmamak kaydıyla.

Mayıs 2010

Sungur Savran

BİRİNCİ BASIMA ÖNSÖZ

Sınıf mücadelesi artık moda değil. Aydınlar sınıf mücadelesinden söz etmekten hoşlanmıyorlar, söz edenleri de geçmişin aşılımış dünyasından arta kalmış kalıntılar gibi görüyorlar. Emperyalist ülkelerde İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra burjuva sosyal bilimi sınıf mücadelelerinin sonunu ilan etmişti. Bugün eski Stalinistler, eski Maoistler ve eski Althusserciler onlara hak veriyor: Dünyayı artık sınıf mücadeleleri değil, demokrasinin “totalitarizm”e karşı mücadelesi, milliyetçilik ve dinsel hareketler yönetiyor. Türkiye aydını, son iki yüzyıldır, hep gecikmeli biçimde de olsa saatini Batı'ya göre ayarlamıştır. Bu yüzden sınıf mücadelesi Türkiye’de de moda değil artık. Sadece bir bütünsel kavram olarak değil, bileşenleri bile gözden düştü. Artık sınıf değil birey, mücadele değil uzlaşma, aydınların modernlik yarışında tanıtım kartları niteliğini taşıyor. Bu satırların yazarı, bunun bütünüyle bilincinde olarak bu kitabın başlığını *Türkiye’de Sınıf Mücadeleleri* koydu.

Çünkü aydınların dünyasında modanın oynadığı rol dünyanın gerçekliğini değiştirmiyor. Gerçek dünyada sınıf mücadeleleri bütün şiddeti ve kapsayıcılığıyla hükmünü ifa ediyor. Toplumların hayatında sınıf mücadelelerini görmezlikten gelmek, doğada fizik yasalarını görmezlikten gelmek gibidir. Sonuçları ölümcüldür. En ceberut, en gerici yönetimler kadar

en iyi niyetli, en demokratik girişimler de sınıf mücadelelerinin dinamiğini kavramadığı takdirde ezilip tarih sahnesinden yok olmaya mahkûmdur. Elbette dünyayı değiştirme mücadelesi, aynen fizik yasaları karşısında olduğu gibi, sınıf mücadeleleri karşısında da teslim olmayacak, sınıf mücadelesinin serbest bıraktığı dev güçleri yeni bir dünyanın kurulmasında seferber edecektir. Ama akıntının yönü ve gücü hesaplanmadan atılan kulaçlar nafilidir. Bu yüzden sınıf mücadelelerinin geçmişini ve geleceğini anlamak, yeni bir dünyayı özleyenler için vazgeçilmez bir nitelik taşıyor.

Elinizdeki kitabın konusu 20. yüzyıl Türkiye'sinin politik tarihinin yorumlanmasında en yaygın etkiye sahip olan iki düşünce tarzıyla hesaplaşma yoluyla düne ve bugüne, bu iki düşünce okulunun getirdiği açıklamalara alternatif bir açıklama getirmek. Söz konusu iki düşünce tarzından ilki, ta 30'lu yıllardan başlayarak 70'li yıllara kadar Türkiye solunu etkisi altında bırakmış olan sol Kemalizm. İkincisi ise, 80'li yıllarda sol Kemalizme, hâkim ideolojinin sınırları içinden bir alternatif oluşturmaya yönelen sol liberalizm. Her iki düşünce tarzının ortak özelliklerinden birinin, 20. yüzyıl Türkiye tarihinin *belirleyici* çizgilerini sınıf mücadelelerinden bağımsız olarak tanımlamaları olduğu aşağıdaki tartışma sırasında ortaya çıkacak. İşte bu kitap daha bu yöntemsel noktadan başlayarak bu iki düşünce tarzını karşısına alıyor: 20. yüzyıl Türkiye'sinin politik gelişimi sınıf mücadelelerinin prizmasından ele alınmadıkça doğru biçimde kavranamaz. Bu gelişim tarihinin bütün önemli dönüm noktaları (II. Meşrutiyet, Milli Mücadele ve cumhuriyet, çok partili hayata geçiş, 27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül vb.) ancak sermaye birikiminin verilmiş bir evresinde ve belirli bir uluslararası konjonktürde sınıfların karşılıklı mücadelelerinin ve mevzilenmelerinin bir ürünü olarak kavranabilir.

Türkiye'nin politik gelişimine hâkim ideoloji çerçevesi içinden getirilen iki yorum ile tartışmayı hedeflemesi, kitabın içeriğini ve yöntemini de belirliyor. Bu kitap bir 20. yüzyıl Türkiye tarihi değildir, bu tarih üzerine bir *yorumlama denemesidir*. Bu yüzden de bütün evreleri aynı ağırlıkla ele almamakta, bazılarını tümüyle kapsam dışında tutmaktadır. Ayrıca, başlangıçtan itibaren büyük önem taşımakla birlikte bugün Türkiye'nin geleceği açısından yakıcı bir belirleyicilik kazanmış olan "Kürt sorunu" konusunda hiçbir ayrıntılı tartışmaya girişmiyor. Bu sorun yalnızca bütünün gelişmesi üzerindeki etkisi açısından ele alınıyor, kendi içinde incelenmiyor. Sorunu, Türkiye'nin 12 Eylül'den günümüze politik gelişimini konu edinecek olan ikinci ciltte ayrıntısıyla ele alabileceğimi umuyorum.

Ocak 1992

Sungur Savran

Giriş

RESMÎ İDEOLOJİ VE GAYRİRESMÎ İDEOLOJİ

1992 yılında Kemalizm bir gericiiliktir. Sadece 1992’de değil, 1980’de ve 1971’de de Kemalizm bir gericiiliktir. Daha da önemlisi, Kemalizm bir ideoloji ve bir politika olarak iktidarda olduğu dönemde, 20’li, 30’lu ve 40’lı yıllarda dahi yoğun biçimde gericiilik unsurları içeriyordu. Her şeyden önce, en özgül yönüyle Kemalizm, Kürt ulusunun bütün haklarının ayaklar altına alınması, özgürlük mücadelesinin kitlesel katliamları içeren bir şiddetle bastırılması demektir ve bu yüzden gericiydi. Buna bağlı olarak, Kürt ulusunun varlığını yadsımak ve Türklüğü yüceltmek amacıyla geliştirilmiş olan “Güneş-Dil Teorisi” ve benzerlerinde cisimleşen ırkçı bir milliyetçiliğin takipçisi olduğu için gericiydi. İkincisi, işçi sınıfına en sınırlı biçimde de olsa örgütlenme özgürlüğünü tanımamakta ısrar ettiği, gelişmesini bin bir yoldan desteklediği burjuvazi karşısında proletaryanın kollarını kısıktırak bağladığı için gericiydi. O kadar tahammülsüzdü ki son derece sınırlı güce sahip olan, üstelik kendisini bütün önemli dönüm noktalarında destekleyen, sonunda da 30’lu yıllarda ünlü “desantralizasyon” kararıyla kendisine yarı yarıya iltihak eden Türkiye Komünist Partisi’ni bile baskı altında inletmeyi gerekli görüyordu. Üçüncüsü, kendi dışındaki burjuva (örneğin Terakkiperver Fırka ve Serbest Fırka hareketleri) ve kü-

çük burjuva (örneğin *Kadro* hareketi) hareketlere, bu hareketler kendisine muhalif olmasalar bile en ufak bir tahammül göstere-meyen karakteri ile anti-demokratik ve gericiydi. Emperyalist Batı’nın yaşam tarzı, kültürü ve ideolojisinin maymunca tak-lidine dayanan, bütün değer yargılarını eleştirisiz benimseyen kültürel-ideolojik bakış açısı dolayısıyla gericiydi. Nihayet, ta-rihi bir tahrifatlar dizisine bağlayan, işine gelmeyen gerçekleri örten, bütün toplumu tek tip düşünmeye zorlayan resmî ideolo-jisiyle gericiydi.

Ama bütün bunlar Kemalist iktidarın ve ideolojinin Türkiye’de kapitalizmin ve burjuva toplumunun gelişmesinin koşullarını yaratmak, önündeki engelleri temizlemek amacıyla giriştiği uygulamalardı. Bu anlamda, Kemalizmin 20’li ve 30’lu yıllardaki gericiliği, modern burjuva toplumunun *karşısın-da değil yanında* yer alan bir gericilikti. O yüzden de, burju-va toplumunun tarih sahnesindeki yerini sağlamlaştırmak için mücadele vermekte olduğu kapitalizm öncesi toplumun güçle-ri karşısında *daha ileri* bir tarihsel konumu temsil ediyordu. Kemalizmin 20’li ve 30’lu yıllarda taşıdığı bu *ikili karakter* eli-nizdeki kitabın ana temalarından biri olacak.

İki dünya savaşı arasındaki dönemde Türkiye toplumunun yaşadığı köklü dönüşüm, savaş sonrası dönemde Kemalizmin temsil ettiği iktidar blokunu kapitalizmin gelişmesi ve burju-vazinin çıkarlarının savunulması açısından kadük hale getire-cekti. Ama Kemalizmin adım adım inşa ettiği *resmî ideoloji*, Türkiye Cumhuriyeti devletinin yapısal özelliklerine, en temel-de Kürt ulusunun ve başta işçi sınıfı olmak üzere emekçilerin bastırılması amaçlarına tekabül ettiği ölçüde ayakta kalacaktır. Bu yönüyle Kemalizm (daha çok Atatürkçülük adı altında ve belirli yanları ciddi revizyondan geçmiş olarak) en çok askerî rejimlerde hayat kazanacaktır, ama CHP geleneğindeki parti-lerden DP-AP geleneğine kadar ülkenin geleneksel burjuva si-

yasal hareketleri, farklılaşan derecelerde de olsa Kemalizmin, burjuva ve üniter Türkiye Cumhuriyeti açısından vazgeçilmez olan bu çekirdeğine sadık kalacaktır. Öte yandan, sosyalist solun, Türkiye Komünist Partisi'nin Stalinist geleneğinden kopamayan ağırlıklı bölümü de 60'lı yıllardan sonra yaşanan kitleleşme döneminde Kemalizmin mirası olan resmî ideolojinin nüfuz alanından kopamayacaktır. Böylece, resmî burjuva dünyasının "Atatürkçülüğü"nün karşısında solun değişik hareketlerinin Türkiye'nin tarihine ve geleceğine bakışını şu ya da bu ölçüde belirleyen "sol Kemalizm"i yer alacaktır. Sol Kemalizmi tanımlayan öğeler bu kitabın daha ilerideki sayfalarında açıklanacak ve eleştirilecek. Burada kısa bir tanımla yetinelim: Sol Kemalizm, Türkiye'de *temel sınıflardan bağımsız* bir sivil-asker aydınlar katmanına *özsel olarak* ilerici bir misyon atfeder. Bu katman, yalnızca Milli Mücadele'nin belirli bir aşamasında değil, öznitelikleri dolayısıyla sürekli olarak anti-emperyalist, anti-feodal, hatta anti-kapitalisttir. Bu yüzden de aydınların yönettiği Milli Mücadele'nin ürünü olan Türkiye Cumhuriyeti devleti ilericidir, bütün ilericiler tarafından savunulmalıdır. Bu demektir ki, bu devletin karşısındaki bütün güçler, bu arada en önemlisi Kürt ulusal kurtuluşu için mücadele veren güçler, emperyalizmin ve gericiliğin nesnel ya da öznel müttefikleridir. Nihayet, Türkiye Cumhuriyeti devleti sınıfsal açıdan tarafsız bir nitelik taşır: Sivil-asker aydınların karşısında yer alan emperyalizm yanlısı güçler iktidara geçtiğinde gericilik ve emperyalizm hâkim olur, ama sivil-asker aydın zümresi iktidarı ele geçirince aynı devlet ilerici ve anti-emperyalist bir niteliğe bürünür.

1980 sonrasında solda ağır ağır yaygınlaşan bir Kemalizm eleştirisi başladı. Bugün Kemalizme karşı çıkmak solun geniş kesimleri için artık neredeyse sosyalist olmanın önkoşulu sayılıyor. Elbette bu, resmî ideolojinin yalanlarının ve efsanelerinin etkisini yitirmesi yolunda bir sürecin başlangıcı olarak

sevindirici. Üstelik Kürt ulusal kurtuluş mücadelesinin resmî ideolojide yaşanan bu aşınmada en önemli rolü oynuyor olması, resmî ideolojinin yaşadığı sarsıntının gelip geçici olmadığını, toplumsal mücadelelerdeki maddi temelleri dolayısıyla solun resmî ideolojiden kopuşu bakımından bir dönüm noktası yaşadığımızı düşündürüyor. Ama ne yazık ki tablo böyle tek yanlı biçimde olumlu olmaktan uzak. Kemalizmin sadece solda değil, genel olarak Türkiye’de bir aşınma süreci içine girmiş olmasının nedenleri Kürt ulusal kurtuluş mücadelesi ile sınırlı değil. Dünyada ve Türkiye’de liberalizmin yükselişi, Kemalizmin soldan eleştirisinin yanı başında, *burjuva düzeni sınırları içinden* kaynaklanan bir eleştirisinin de güçlü biçimde yükselmesine yol açıyor. Üstelik bu burjuva eleştirisi sosyalist solda ve ulusal hareketin bazı bileşenlerinde de güçlü etkiler yaratıyor. Böylece sol, eski deyimde söylendiği gibi, “yağmurdan kaçarken doluya tutulma” tehlikesiyle karşı karşıya kalıyor. Daha resmî ideolojinin etkisinden yeni yeni sıyrılırken yepyeni bir mistifikasyon kaynağı ile yüz yüze geliyor: *gayriresmî ideoloji*.

Bu yeni ideolojiyi tanımlayan, resmî ideolojinin eleştirisini liberalizmin prizmasından ve burjuva sosyal biliminin kategorileriyle yapmasıdır. Sosyalist hareketin içinden kaynaklandığı, sosyalistlere hitap ettiği ve kendini “sol” olarak nitelediği ölçüde bir *sol liberalizm* (ya da daha popüler adıyla “sivil toplumculuk”) ile karşı karşıyayız.¹ Sol liberalizm bir burjuva ideolojisinin yerine bir başka burjuva ideolojisini geçirmeye yöneldiği ölçüde, başta proletarya olmak üzere sömürülen sınıfların ve en önde Kürt ulusu olmak üzere bütün ezilenlerin burjuva toplumuna hapsedilmesine yol açarak, toplumsal ve ulusal kurtuluşun önüne resmî ideolojiden hiç de daha az zararlı olmayan engeller diker. Günümüzde sol içindeki yaygınlığı göz önüne alınırsa, sol liberalizmin oluşturduğu gayriresmî ideolojinin efsaneleri-

1 Sol liberalizmin genel bir eleştirisi için bkz. Sungur Savran, “Sol Liberalizm: Maddecî Bir Eleştiriyi Doğru”, *11. Tez*, 2, Şubat 1986.

nin ortadan kaldırılması, resmî ideolojiyle anlamlı bir hesaplaşma sürecinin de önkoşuludur. Bu yüzden bu kitabın değişik bölümlerinde, 20. yüzyıl Türkiye tarihinin evrimi incelenirken, ileri sürülen görüşler hem resmî ideolojinin sol içindeki varyantı olan sol Kemalizmin görüşleriyle, hem de yeni gayriresmî ideolojinin soldaki versiyonu olan sol liberalizmle tartışma içinde sergilenecektir.

Gayriresmî ideolojinin 20. yüzyıl Türkiye tarihinin dönüm noktalarına (Milli Mücadele, Demokrat Parti'nin iktidara yükselişi, 27 Mayıs, 12 Mart ve 12 Eylül vb.) ilişkin özgül tezlerinin eleştirisi bu kitabın aşağıdaki bölümlerinde yapılacak. Burada, bu akımın tepeden tırnağa burjuva ideolojisinin hâkimiyetinde olduğu iddiasına açıklık getirmek gerekiyor.

Teori alanında gayriresmî ideoloji burjuva liberalizminin temel yöntemsel araçlarına başvurduğu için tarihi, devlet ile ondan özerkleşmeye çalışan bir (tarihdışı) sivil toplumun süregiden çelişkisi zemininde teorileştirmeye çalışır. Bu yaklaşım Türkiye'nin tarihsel gelişimine tercüme edildiğinde, Türkiye'de tüm anti-demokratik baskıların, geriliğin, arkaikliğin *biricik* kaynağı, devlet ya da silahlı kuvvetler ya da kapsayıcı bir kategori niteliğiyle Kemalizm olarak teşhis edilir. Böylece, Kemalizm, Türk devleti ya da onun baskı aygıtı silahlı kuvvetler, sınıflardan kopartılır, hâkim sınıfların ve en başta burjuvazinin Türk devletinin anti-demokratik vb. uygulamalarındaki rolünün üzerine bir gizem perdesi örtülür; giderek burjuvazi ve öteki hâkim sınıflar, sivil toplumun unsurları sıfatıyla devletin ve ordunun efendileri olmaktan çıkarak kurbanları haline gelirler. Sınıf mücadelesi sahneyi generallerin iradesine ya da Kemalizmin iktidar hırsına terk eder.

Teorik alandaki bu indirgemeciliğin altında, gayriresmî ideolojinin *felsefi planda* katıksız bir idealizme yaslanması yatar. Sol liberalizm (sol Kemalizmden hiç de farklı olmayan

bir biçimde) 20. yüzyıl Türkiye tarihini, temel sınıflardan bütünüyle bağımsız bir “seçkinci” aydın zümresinin ülkeyi kendi ideolojisi doğrultusunda yoğurması çabasıyla ve bunun doğurduğu sürtüşme ve çelişkilerle açıklar. Burada maddi çıkarlar ve bu maddi çıkarlar temelinde biçimlenen toplumsal gruplar (ister sınıf adı verilsin, ister verilmesin) en fazlasından aydının kafasındaki fikirleri uygulamaya koymasının ürünleridir, hiçbir zaman koşulları ya da nedenleri değil. Örneğin, modern Türkiye, aydınların bir aracı olan devletin “milleti yaratmak sevdası”nın ürünüdür.² Ya da, Türkiye’de laiklik kötüdür çünkü iyi anlaşılamamıştır; umulur ki “laiklik tam olarak anlaşılsın ve gerekli düzenlemeler yapılsın”.³ Ya da: “Batı, kimse böyle istediği için değil, demokrasiye, özgürlüğe, inisiyatife daha fazla yer verdiği için Batı oldu.”⁴ Ya da cumhuriyetin kuruluşunu açıklayan, Mustafa Kemal’in bir türlü iktidara gelememesidir, yani iktidar hırsıdır.⁵ Örnekler çoğaltılabilir. Önemli olan şudur: Sol liberalizmde tarihi (en azından Türkiye tarihini) yöneten güçler, fikirlerdir, projelerdir, kişisel hırslardır; maddi çıkarları uğruna kıyasıya mücadele veren gerçek toplumsal güçlerin, tarih boyunca olduğu gibi Türkiye’de de bu çıkarları “genel” çıkarın ifadesi haline getirebilmek için geliştirdiği fikirler burada bağımsız, efsanevi özneler haline gelir.

İdeolojik alanda sol liberalizmin temsil ettiği gayriresmî ideolojiyi temel olarak üç unsur tanımlar. Birincisi, sol liberalizm Kemalizm ve resmî ideoloji konusunda tam bir *saplantı* içindedir. Resmî ideoloji bütün sorunların kaynağı olarak algılanır.

2 Bütün sol liberallerin en sevdiği motiflerden biri olan bu fikir için bkz. örneğin Kürşat Bumin’le görüşme, *Sol Kemalizme Bakıyor*, der. Levent Cinemre ve Ruşen Çakır, Metis Yayıncılık, İstanbul, 1991, s. 66. Elinizdeki kitabın kaleme alınışı sırasında piyasaya çıkan bu kitaptaki görüşmelerin bazıları, gayriresmî ideolojinin keşfi açısından birer hazinedir.

3 K. Bumin, a.g.y., s. 68.

4 Murat Belge ile görüşme, a.g.y., s. 120.

5 Levent Köker ile görüşme, a.g.y., s. 34.

Buna karşılık bir burjuva toplumu olan Türkiye’de hâkim sınıfların fikirlerinin nasıl hâkim fikirler haline geldiği sol liberalleri ilgilendirmez. Başka bir biçimde söylersek, sol liberalizm resmî ideoloji saplantısından hâkim ideolojinin belirleyiciliğini fark edemez, resmî ideolojinin uzun bir dönem üzerinden düşünüldüğünde ancak hâkim ideoloji ile uyduğu *ölçüde* yaşayabileceğini, dolayısıyla hâkim ideolojinin sınırları içinde kaldığı takdirde toplumsal ve ulusal baskının bir biçiminden bir başkasına geçişten başka bir şeyin mümkün olmadığını gözlerden saklar.

İkincisi, sol liberalizm Batıcıdır, emperyalist dünyanın yüceltilmesini ana çizgilerinden biri olarak benimsemiştir. Kemalizmin İslamla mücadelesini despotik ve anti-demokratik bulması, sol liberalizmin Batıcılığına hâle getirmez. Bundan bir süre önce Körfez Savaşı dolayısıyla yazdığım bir yazıda sol liberalizmin temelde bir “Batı’ya özenme ideolojisi” olduğunu belirtmiş ve bu anlamda Kemalist projenin günümüz dünyası koşullarına uygun bir izleyicisi olduğunu eklemiştim.⁶ O günden bu yana sol liberalizm ile Kemalizm arasındaki bu ilişkinin Kürt ulusal kurtuluşu sorunu ile ilgili olarak da geçerli olduğu ortaya çıktı. Bu noktaya birazdan dönmek üzere şimdi bir başka noktaya dikkat çekmek istiyorum. Murat Belge, sözünü ettiğim yazıdan yaklaşık altı ay sonra, kendisiyle yapılan bir görüşmede Kemalizmi “bir Batılılaşma ideolojisi” olarak tanımladıktan sonra, Türkiye’de bütün siyasal akımların “Batıcı” olduğunu ekliyor ve sonunda Batıcı olmaktan çıkıp Batılı olmayı hedef olarak benimsiyor.⁷ Bu, sol liberallerin,

6 Sungur Savran, “Körfez Savaşı Sınavında Sosyalist Hareket”, *Sınıf Bilinci*, 9-10, Temmuz 1991, s. 8-9.

7 *Sol Kemalizme Bakıyor*, a.g.y., s. 109 ve 119-120. Belge’nin sosyalizmin de öteki siyasal akımlar gibi Batıcı olduğunu ileri sürmesi (s.119), en hafif deyimle şaşırtıcı. Belge Türkiye’de sadece “Üçüncü Dünyacı” bir köylü sosyalizminin peşinde koşanların değil, AT ile bütünleşmeye proleter enternasyonalizmi adına karşı çıkanların da olduğunu bilmiyor olamaz. Kendisi bu yaklaşımı benimser ya da benimsemez, o ayrı sorun.

Kemalizmin Batılılaşma ve “çağdaş uygarlık düzeyine erişme” konusunda mirasçısı olduğunun açık seçik ifadesidir.

Gayriresmî ideolojinin ideolojik alandaki üçüncü temel özelliği, bu akımın sözcülerini tepeden tırnağa sarmış olan bir *devrim antipatisidir*. Devrimler bütün çağlarda ve bütün ülkelerde toplumu “normal” gelişme dönemlerinde olduğundan çok daha sert ve acımasız biçim ve tempolarda değişime sürüklemiştir. Liberalizmin Batı’daki temsilcileri nasıl Fransız devrimini iki yüzüncü yıldönümünde karalamak için ellerinden geleni yapmışlarsa, Türkiye’nin sol liberalleri de sadece Türkiye’nin 20. yüzyılın ilk çeyreğinde İttihat ve Terakki ile Kemalizm önderlikleri altında yaşadığı altüst oluşları değil, Ekim Devrimi’ni de (Stalinizm öncesi Bolşevizmi de) karşılarına alırlar.

Nihayet en önemli noktaya geliyoruz. *Politika alanında* sol liberalizmin temel yönelişi üç temel unsurla tanımlanabilir: sınıflar arası barış, emperyalizmle bütünleşme ve varolan devleti demokratikleştirme yoluyla muhafaza. Bunlardan ilki, 80’li yılların ortalarından itibaren sol liberalizmin farklı varyantları tarafından değişik adlarla anılmış olan *milli uzlaşma* stratejisi cisimleşir. Bu, günümüzde *Cumhuriyet* gazetesini ikinci bir *Yeni Gündem* haline getirmiş olan gazete yönetiminin ve yazarlarının Demirel destekçiliğinde en açık ifadesini bulmaktadır.⁸ Sol liberalizm ile milli uzlaşma stratejisi arasındaki ilişkiye bu kitabın üçüncü bölümünde ayrıntılı olarak değinilecek. İkinci nokta Körfez Savaşı ile birlikte çarpıcı biçimde ortaya çıktı. Sol liberallerin emperyalizmle bütünleşme perspektifinde “demokratik” Batı Avrupa’ya, AT’ye katılma talebiyle sınırlı kalmadıkları, ABD’nin yüz binlerce Arabı katlettiği emperyalist savaşı da destekleyecek kadar emperyalizm yanlısı oldukla-

8 Bu konuda bkz. Sungur Savran, “Sosyalist Hareketin Tarihsel Dönemeci (2): Türkiye Solunda Yeniden Yapılanma ve Yeniden Kümelenme”, *Sınıf Bilinci*, 8, Aralık 1990, s. 24 vd.

rı belli oldu.⁹ Nihayet, liberalizmin, istediği kadar kendini sol olarak sunsun, bir ölçüde demokratikleşmeye karşılık, varolan devletle uzlaşmaya hazır olduğu, özgürlük için belirli bir fiyat ödemektense küçük reformlarla yetinerek toplumsal barışı elde etmeye çalışacağı, Kürt ulusal kurtuluş hareketi karşısında 95'ler deklarasyonu aracılığıyla açıklanan tavırla somut bir gerçek olarak ortaya çıktı.¹⁰

İşte bütün bunlardan dolayıdır ki, bugün resmî ideolojinin alternatifi olarak sunulan, solda ve ulusal kurtuluş mücadelesi saflarında geniş bir nüfuz alanı bulan gayriresmî ideolojinin eleştirisi, proletaryanın ve ezilenlerin kurtuluş mücadelesinin doğru bir çizgiye oturtulabilmesi açısından yakıcı bir önem taşıyor.

9 Bu konuda bkz. Sungur. Savran, "Helsinkiçilere Açık Mektup", *Sınıf Bilinci*, 9-10 Temmuz 1991, s. 39-42 ve aynı derginin aynı sayısında yayınlanan belgeler (s. 37-38).

10 Bu konuda bkz. Sungur Savran, "Liberalizmin Doğrusu Yoktur", *Cumhuriyet*, 23 Ağustos 1991.

Bölüm 1

OSMANLI'NIN MİRASI: BURJUVA TOPLUMUNUN ÖNKOŞULLARININ OLUŞUMU

20. yüzyıl Türkiye'si'nin yapısını ve gelişme dinamiklerini kavrayabilmenin temel koşullarından biri, bu toplumun tarihsel oluşumunu doğru biçimde tahlil etmektir. Osmanlı İmparatorluğu'nun bağrında yaşanan köklü dönüşüm göz önüne alınmadığı takdirde cumhuriyet dönemi Türkiye'si'nin evrimini çok yanlış biçimlerde yorumlamak mümkündür. Nitekim, burjuva ideolojisinin farklı varyantlarının etkisi altında kalan değişik sol yorumlar, Osmanlı toplumunun bağrında yaşanan içten içe (moleküler) değişimin boyutlarını küçümseyerek, hatta bu toplumun yaşamını neredeyse donmuş bir kalıba indirgererek, cumhuriyet Türkiye'si'nin doğuşunun *tarihsel önkoşullarını* kavramayı olanaksız hale getirir, bu yeni topluma hayat veren tarihsel sürecin ve dolayısıyla 20. yüzyılın gelişmelerinin neredeyse bir boşlukta ele alınmasına yol açar.

Örneğin, resmî ideolojinin sol versiyonları, Kemalizmi, onun dolaysız öncülü olan İttihatçılıktan kopararak, cumhuriyetin kuruluşunun tohumlarının daha yüzyıl dönümünde var olduğunu ve 1908 Jön Türk devriminden bağımsız olarak kavranamayacağını gözlerden saklar. Gayriresmî ideoloji ise buna “ceberut” Osmanlı devlet geleneğinin yüzyıllar üzerinden *de-*

ğişmezliği varsayımı temelinde, cumhuriyetin kadim bir gele-
neğin devamı olduğu teziyle cevap verir. Bir versiyonda köksüz
bir yeniliği temsil eden cumhuriyet, ötekinde altı yüz yıllık bir
sürekliliğin son halkası haline gelir. Her iki yorumun pay-
laştığı ise, cumhuriyetin Osmanlı ile ilişkisini *çarpıtmaları* do-
layısıyla cumhuriyet tarihini yanlış anlamalarıdır.

Konusu 20. yüzyıl Türkiye'sinde kapitalizmin gelişmesi ve
sınıf mücadeleleri olan bu kitapta, Osmanlı toplumunun geliş-
mesinin ayrıntılı biçimde ele alınamayacağı açık. Kaldı ki, bu
satırların yazarı bir tarih araştırmacısı değil. Benim burada
yapmak istediğim, Osmanlı'nın tarihsel gelişmesinin bir özetini
bile vermek değil. Amacım, Osmanlı toplumunu Birinci Dünya
Savaşı'nın ertesinde imparatorluğun dağılmasının ve cumhuri-
yetin kuruluşunun eşğine getiren tarihsel diyalektiğin en be-
lirleyici yönlerine özet biçimde değinmek. Ancak bu veriler te-
melindedir ki, 20. yüzyıl Türkiye'sinin oluşumu ve dinamikleri
doğru biçimde kavranabilir.

1. Osmanlı'nın yükselişi ve düşüşü

Osmanlı'nın gerilemesinin ve düşüşünün dinamikleri bir
ölçüde yükseliş sürecinin bağrında mevcuttu. Anadolu top-
raklarının doğal verimliliği, üretici güçlerin verilmiş düzeyin-
de, bölgeye dalga dalga göç eden göçebe kavimleri beslemek
açısından yetersizdi. Osmanlı'nın Balkanlar'dan Hint
Okyanusu'na, Atlas Okyanusu'ndan Basra Körfezi'ne uzanan
bir imparatorluğu adım adım inşa etmiş olmalarının kökenin-
de bu maddi gerçeklik yatar. İmparatorluğun zenginleşmesi iki
temel kaynaktan besleniyordu: Bir yandan, ele geçirilen top-
raklarda üretilen artı ürünün bir bölümünün çeşitli yöntem-
lerle merkeze aktarılması; öte yandan, kadim Doğu-Batı ticaret
yollarının ele geçirilmesi yoluyla çağın en önemli uluslararası
ticaret ağından yüklü bir payın elde edilmesi. Bugün Avrupa

merkezli bir terminolojinin hâkimiyeti dolayısıyla “Ortadoğu” olarak anılan Güneybatı Asya, Doğu-Batı ticaretinin zorunlu kavşağıydı. Mısır’dan Anadolu’ya kadar Ortadoğu’nun bütün köprübaşlarını 16. yüzyıla kadar süren bir süreçte adım adım fetheden Osmanlı, refah ve uygarlık bakımından kendi tarihinin doruğuna ulaşıyordu.

Ne var ki, İslam dünyası ile Hristiyan dünyası arasında Ortadoğu üzerinde yüzyıllardır sürmekte olan mücadele böylece belirli bir sonuca bağlanırken, Batı’da feodal toplumun gözeneklerinde ağır ağır oluşmakta olan ticaret sermayesi uluslararası ticaretin Ortadoğu’dan geçen kadim yolunu değiştirecek bir atılıma giriyordu. Portekiz ve İspanyol ticaret sermayesi, mutlakiyetçi devletlerin de katkısıyla, Akdeniz ve Ortadoğu üzerindeki İtalyan ve Osmanlı tekeline kırmak amacıyla yeni yollar arayışı içinde, yine Avrupa’nın gözünden yazılmış modern tarihin sayfalarına “keşifler” (Afrika kıtasının güneyinden Hint Okyanusu’na ve Batı’dan Amerika’ya ulaşma) olarak geçecek olan çağırı açıyordu. Başka bir deyişle, Osmanlı’nın yükselişinin zeminini oluşturan Ortadoğu ticaret tekeli, kendi karşısının harekete geçmesine yol açmıştı: Tam da Osmanlı Doğu-Batı ticaretinin yolunu tuttuğu için, ticaretin yolu yükselen kapitalizmin habercisi tüccar sermayesince değiştiriliyordu.

Ortadoğu ve Akdeniz’in ekonomik gerilemesi, İtalyan kent devletlerinin yanı sıra Osmanlı İmparatorluğu’na da büyük bir darbe vurdu. Elbette imparatorluk bu tehdide karşı yeni tedbirlere başvuracaktı. İlk kapitülasyonlar, tarih kitaplarının yazdığı gibi, ihtişamının doruğundaki Osmanlı padişahının cömertliğinin ve ticaretten anlamamasının değil, Fransa’nın İberik devletleriyle çelişkilerinden yararlanarak Doğu ticaretini yeniden Osmanlı’nın denetimi altındaki yola çekme çabasının ürünüdür. Daha da önemlisi, ticaret yolları uzaklaştıkça Osmanlı ticaretin peşine takılarak, Magrip’ten Hint Okyanusu’na kadar daha da uzak diyarlarda fütuhata girişecektir. Ama sorunun

çözümü olarak benimsenen bu tedbirler, kendi çelişkileri içinde sorunun daha da derinleşmesine yol açacaktır. Batı'da kapitalizmin şafağı, Doğu'da Osmanlı'nın görkeminin çöküşünün borusunu çalmıştır.

16. yüzyıldan itibaren Batı Avrupa'da ticaret sermayesinin yükselişinin Osmanlı ekonomisi üzerinde, ilkinden hiç de geri kalmayan ikinci bir etkisi daha vardır. Ticaret sermayesi, genişleyen hareketi içinde dünyanın farklı yörelerindeki kapitalizm öncesi sosyoekonomik formasyonların ürünlerini gittikçe daha yaygın biçimde kendi devresine katar. Böylelikle, Latin Amerika'dan Asya'ya, dünyanın değişik yörelerindeki toplumlar tek bir dünya pazarının birer parçası haline gelir. Osmanlı da 16. yüzyılda başlayan ve adım adım gelişen bir süreç içinde Batı Avrupa merkezli dünya pazarıyla bütünleşmiştir. Başlangıçta tahıl ve hammadde ihracatı biçiminde ortaya çıkan bu bütünleşme, 19. yüzyılla birlikte aynı zamanda Osmanlı ülkesinin yükselen sanayi kapitalizminin mamul ürünlerinin bir pazarı haline gelmesiyle ileri bir evreye ulaşır.

2. Mali bunalım ve özel mülkiyetin doğuşu

Batı Avrupa'da önce ticaret sermayesinin, daha ileriki bir aşamada ise sanayi kapitalizminin yükselişi, Osmanlı toplumunda hâkim olan kapitalizm öncesi üretim ilişkilerinin çözülüş sürecini başlatan dinamikleri de harekete geçirdi. Elbette ticaret sermayesi kapitalizm öncesi üretim tarzlarının ürünlerini meta haline getirerek kendi devresine katarken, bu ürünlerin üretiminin içinde gerçekleştirildiği üretim ilişkilerini *derhal* değiştirmek zorunda değildir, çoğu zaman da tersine bu ilişkilerin korunmasına hizmet eder. Ama meta üretiminin kendisi eski üretim tarzının gözeneklerinde gelişirken, kurulu düzenin bütünsel işleyiş mantığında gedikler açarak eski ilişkilerin tasfiyesiyle sonuçlanacak bir süreci harekete geçirir.

Osmanlı'nın Batı Avrupa'da ticaret sermayesinin yükselişinden iki farklı biçimde etkilendiğini görmüş bulunuyoruz. Ortadoğu/Akdeniz transit ticaretinin gerilemesi, zamanla derinleşecek bir mali bunalıma yol açacaktır. Bir yandan, merkezî devletin giderleri hızla artıyordu: Bunun ardında imparatorluğun, ticaret yolları kendinden uzaklaştıkça daha masraflı fetihlere girişmesinin yanı sıra ateşli silahların kullanıma girmesi dolayısıyla merkezî ordunun öneminin eskisine göre artması yatıyordu. Ama tam da aynı dönemde merkezî devletin gelirlerinde ciddi bir gerileme söz konusuydu. Bunun bir yönü transit ticaret gelirlerinin azalmasıyla ilgiliydi. Ama öte yandan sistemin bütününe tutarlılığını tehlikeye düşüren bir gelişme artan ölçüde etkisini gösteriyordu: Uluslararası ticaretin gelişmesine paralel olarak, toplam üretimin merkezî devletin denetimi altındaki dolaşım ağından geçen bölümü küçülüyordu. Bu gelişme, devletin doğrudan üreticinin ürettiği artı ürünün gittikçe daha küçük bir bölümüne el koyması dolayısıyla gelirlerinin azalması sonucunu doğuracaktı elbette. Ama daha da köklü olarak, devletin doğrudan üretici ile ilişkisinin yerini bu sonuncusu ile tüccarın alması söz konusuydu.

Osmanlı toplumunun geleneksel ekonomik düzeninin çözümlenmesi yolundaki dinamiklerin kaynakları burada yatar. Temel olarak iki dinamik teşhis edilebilir. Birincisi, uluslararası ticarette aracı (kelimenin arı anlamında *komprador*) rolünü oynayan tüccar, farklı bölgelerde farklı tempolarda gelişmekle birlikte, yüzyıllara yayılan bir süreç içinde Osmanlı topraklarında bir ticaret burjuvazisinin çekirdeğini oluşturmuştur. İkincisi, mali bunalımın ve ekonomide doğan merkezkaç eğilimlerin üstesinden gelebilmek için merkezî devletin geliştirdiği *iltizam* sistemi (bir tür vergi müteahhitliği) çelişik biçimde devlet ile doğrudan üreticinin arasındaki mesafenin daha da açılmasına, merkezkaç eğilimlerin daha da yoğunlaşmasına yol açmıştır. Mültezimler verginin gittikçe daha büyük bölümünü kendileri ele geçirme

yoluyla doğrudan üreticinin artı ürününün artan bir bölümünü mülk edinmeye yönelir. Bu da merkezî devletin mali bunalımını daha da derinleştirir.

Bütün bu sürecin sivri ucu, tüccar ve mültezimin elinde ağır ağır bir parasal sermaye birikiminin oluşmasıdır. Buna paralel olarak, bütün kapitalizm öncesi toplumlarda doğrudan üreticinin kanını emen bir kategori niteliğiyle tefeci sermayesi ortaya çıkar. Tarımsal üretimin gözeneklerinde tüccar ve tefeci sermayesi her zaman toprakta özel mülkiyetin önkoşulu olmuştur. Osmanlı toplumu da bu kuralın istisnası olmayacaktır. Mültezim ve tüccara paralel olarak, merkezî bürokrasinin büyüyen bir bölümü, önce vakıf türü hukuksal biçimlerden yararlanarak, ardından daha açık biçimler altında, toprakta özel mülkiyeti kurar. Böylece 19. yüzyılın eşiğine varıldığında Osmanlı'nın (hangi adla anılırsa anılsın) hâkim üretim tarzını *yokluğuyla tanımlayan* toprakta özel mülkiyet, tarih sahnesinde yerini almıştır. Elbette *eğreti* bir yerdir bu. Henüz ne politik, ne de hukuksal güvencelerine kavuşmuştur. İşte 19. yüzyılda Osmanlı tarihi, biraz da burjuva toplumunun bu temel direğinin güvenceye kavuşturulması üzerine verilen mücadelelerin tarihidir.

3. 19. yüzyıl: burjuva toplumunun önkoşullarının oluşumu

19. yüzyıl boyunca Osmanlı toplumu, büyük iç çatışmalara, iktidar mücadelelerine, kitlesel ayaklanma ve kırımlara, politik ve hukuksal üstyapıda dönüşümlere ve geri dönüşlere, düşünsel alanda köklü bir değişime sahne oldu. *Bütün bu toplumsal çalkantının temelinde sosyoekonomik yapıda ve onun bir sonucu olarak sınıf bileşiminde yaşanan çığır açıcı değişim yatar.* Elbette, tersine, bu toplumsal çalkantı ve ona eşlik eden politik mücadeleler de sosyoekonomik yapının değişimi ya da

eski biçimiyle muhafazası yönünde önemli etkilerde bulunur. İniş çıkışlarıyla, atılım ve geri dönüşleriyle bu süreç, 20. yüzyıl eşiğine ulaşıldığında, Osmanlı'yı, en azından en gelişmiş bölgelerini, burjuva toplumuna doğru bir sıçrama yapmaya hazır hale getirmiştir.

Bu zengin, çelişik ve karmaşık sürecin hakkını burada vermeye olanak yok. Yapılabilecek olan, burjuva toplumunun önkoşullarının oluşumunun kilometre taşlarını, zorunlu olarak şematik bir biçimde özetlemek. Burada da eğitimden ordunun örgütlenmesine, kadınların konumundan aileye, burjuva topluma özgü çeşitli toplumsal biçim ve ilişkiler zorunlu olarak tablonun dışında kalacak. Bunun nedeni, sadece yer sınırları ya da bu satırların yazarının bu konuların uzmanı olmaması değil. Bunlar da önemli elbette, ama esas sorun bu ve benzeri alanlara ilişkin tarihsel araştırmaların henüz ciddi bir atılım yapmamış olması. Osmanlı'nın ve Türkiye'nin tarihi konusundaki idealist hurafeler ortadan kalktıkça, toplumsal üstyapının farklı alanlarında burjuva ilişkilerinin gelişimi konusunda ciddi araştırmaların çoğalacağına inanıyorum.

Bir burjuva toplumunun oluşumunun en önemli önkoşulu elbette kapitalist üretim tarzının gelişmesine uygun bir ekonomik ilişkiler zincirinin artan ölçekte toplumun ekonomik hayatına damgasını vurmasıdır. Burada ele alınması gereken ilk etken, farklı üretim birimlerini birbirine bağlayarak, sermayenin üzerinde hareket edebileceği bir zemin yaratan *meta üretiminin* yaygınlaşmasıdır. 19. yüzyıl Osmanlı ekonomisi bu açıdan son derecede önemli gelişmelere sahne olmuştur. Bu konuda dönüm noktası, İngiltere ile 1838'de imzalanan Ticaret Antlaşması'dır. (Bu antlaşmayı öteki kapitalist güçlerle imzalanan benzer antlaşmalar izlemiştir.) Söz konusu antlaşmaların Osmanlı'nın dış dünya ile ilişkisi açısından ne anlama geldiğine birazdan değineceğiz. Bu aşamada önemli olan şudur: Bu antlaşmalarla açılan dönemde Osmanlı ülkesi, sanayi devrimi-

ni yaşamakta olan Batı Avrupa ekonomisiyle hızlı bir bütünleşme süreci içine girer; bu da Osmanlı'nın gittikçe artan sayıda yöresinin (Ege, Akdeniz, Adana, Selanik, Şam, Halep vb.) bir meta dolaşımı ağının içine çekilmesi anlamına gelir. İhracat için üretimin artışı, parasal gelir akımlarının kendinden önceki, kullanım değerlerine bağlı ekonominin yerini alışı, ülkenin doğrudan dış pazarlara bağlı olmayan yörelerinde de meta üretiminin gelişmeye başlamasına yol açar. Nihayet yüzyılın son çeyreğinde yaygınlaşan demiryolu ağı ve en önemlisi ülkenin politik hayatına damgasını vuran Bağdat demiryolu, imparatorluğun en ücra köşelerini birbirine bağlayarak ülke çapında **birleşik bir pazarın** oluşumu yönünde büyük bir adım atılmasını sağlar.

Kapitalist ekonominin temellerini hazırlayan ikinci önemli önkoşul **burjuva özel mülkiyet** hakkının adım adım yeni mevziler kazanması olmuştur. Elbette, kapitalizmin gelişiminin gerçek koşulu üretim araçları üzerinde özel mülkiyetin hukuksal planda değil, fiilen ekonomik alanda yaygınlaşmasıdır. Yukarıda, 17. yüzyılda başlayan ve ağır ağır gelişen bir tarihsel süreç içinde, tüccar, mültezim ve bürokrattan oluşan bir üçlünün toprakta özel mülkiyeti yerleştirme bakımından ciddi adımlar atmış olduğuna değinmiştik. Osmanlı ekonomisi Batı Avrupa sermayesinin devresiyle bütünleştiği ölçüde, başta İstanbul, İzmir, Selanik olmak üzere büyük kentlerde de ithalat-ihracat, bankerlik, sigorta, deniz ve kara taşımacılığı gibi alanlarda uzmanlaşan (çoğunluğu gayrimüslim) bir ticaret burjuvazisi de önem kazanıyordu. Bu yeni doğmakta olan sınıf dilimlerinin ortak ihtiyacı, ister toprakta, ister öteki alanlarda olsun, özel mülkiyetin güvenceye kavuşturulmasıydı. İşte hukuk planında özel mülkiyetin, geleneksel olarak bütün üretim araçlarının mülkiyetini devlette toplayan bir toplumda önemi, bu güvenceyi sağlayarak sermayenin daha ileri doğru gelişmesinin önünü açmasıdır.

Özel mülkiyetin hukuk planında gelişmesinin 19. yüzyıldaki ana uğrakları, en önemlisi 1839 Tanzimat Fermanı olan çeşitli reform belgeleri ve 1858 tarihli Arazi Kanunnamesi'dir. Tanzimat Fermanı ilk kez Padişah'ın tebaasına (en başta kapitalist güçlerin koruması altındaki gayrimüslim ve yabancı tüccara) müsadereye karşı güvence vererek özel mülkiyeti garanti altına almıştır. Arazi Kanunnamesi ise, belirli sınırlamalara rağmen, toprakta özel mülkiyet hakkını tanıyarak, yüzyıllara yayılan bir süreç içinde fiilen oluşmuş olan özel mülklere yasal bir kılıf sağlamıştır. 19. yüzyılda Osmanlı devletinin yaptığı bütün öteki reformlar gibi, özel mülkiyet hakkı da yarım yamaktır, ciddi sınırlar taşır, daha da önemlisi zaman zaman geri adımlar atılmıştır. Öteki alanlarda olduğu gibi özel mülkiyet alanında da burjuva toplumuna özgü biçimlerin geri dönülmez biçimde sağlamlaşması ancak cumhuriyetle birlikte gerçekleşecektir. Yine de 19. yüzyılın bu konuda attığı adımlar Osmanlı toplumunda bir ticaret burjuvazisinin ve tarımda melez bir mülksahibi sınıfın gelişmesinin kanallarını açmış olması bakımından önem taşır.

Son olarak, burjuva toplumunun üstyapısının en önemli unsuru olarak devlete değinmekte yarar var. Birazdan göreceğimiz gibi, Osmanlı devletinin değişmez bir yapıyı sonuna kadar korumuş olduğu yolunda bir önyargı oldukça yaygındır. Oysa 19. yüzyıl boyunca Osmanlı devletinin mutlakiyetçiliğinde bazı önemli gedikler açılmış, yeni yükselmekte olan mülksahibi sınıfların ve politik temsilcilerinin siyasal iktidara adımlarını atma yönündeki eğilimleri ürkek ve sınırlı da olsa bazı yenilikleri gündeme getirmiştir. Yüzyılın başında padişahın yetkilerini, yerel hâkim unsurlar haline gelen ayan lehine sınırlayan Sened-i İttifak (1808) gerçi uzun ömürlü olmayacaktır, ama mutlak iktidarın sınırlandırılması yönünde atılmış bir ilk adım olarak örnek yaratması bakımından büyük tarihsel önem taşır. Nitekim yüzyılın geri kalan bölümü, mutlak iktidarın sınırlan-

ması yönünde, zaman zaman göstermelik de olsa, padişah kendini güçlü hissettiğinde geri alınsa da, bir dizi gelişmeye tanık olacaktır. Bir danışma kurulu niteliğini taşıyan Meclis-i Valayı Ahkâm-ü Adliye'nin ilanını (1838) ve ilk kez bir meclisin sınırlı bir seçimle işbaşına gelmesini (1845), 1876'da kısa ömürlü I. Meşrutiyet izleyecektir. Bu gelişmelerin, bütün sınırlarına rağmen yeni, burjuva tipte bir devletin tarihsel önkoşullarını oluşturmak bakımından alçakgönüllü de olsa bir önem taşıdığını 20. yüzyılın toplumsal pratiği kanıtlayacaktır. Jön Türk devrimi I. Meşrutiyet'in politik mirasının üzerine basarak yükselecektir.

4. Bürokrasinin metamorfozu

Tarihsel bir süreç tamamlandıktan sonra geriye doğru bakınlar açısından bütün gelişmeler yerli yerine oturur, sürecin bütünü varılan noktanın basit ve doğrusal bir hazırlığı gibi görünür. Her şey sanki önceden hazırlanmış bir plana göre yürümüştür. Gerçek tarih ise bu basitleştirici tablodan çok farklı biçimde gelişir. Gerçek tarihte, sınıflar, sınıf katmanları ve dilimleri, uluslararası alanda devletler ve ülke içinde politik güçler, verilmiş koşullar altında kıyasıya mücadele eder, yer yer boğaz boğaza gelirler. Nihai sonuç ancak bu karmaşık ve çok yönlü mücadelelerin bir son ürünü olarak biçimlenir. 19. yüzyıl Osmanlı toplumunun gelişimi içinde burjuva toplumunun önkoşullarına ilişkin yukarıda söylenenler de bu ışıktaki görülmelidir. Sözü edilen bütün gelişmeler, uluslararası alanda güçlü baskıların Osmanlı'yı köşeye sıkıştırdığı bir bağlamda, zorlu sınıf mücadelelerinin bir sonucu olarak gerçekleşmiştir. Osmanlı'nın modern tarihini yalnızca "düvel-i muazzama"nın (büyük devletlerin) komplolarının ve çökmekte olan bir imparatorluğu kurtarmak amacıyla iyi kötü birtakım tedbirler alan devlet adamlarının eylemlerinin belirlediği türünden idealist görüşler son derecede yaygındır. Bu yanılsamalara karşı Osmanlı 19.

yüzyılının yoğun sınıf mücadelelerine sahne olduğunu, altını çizerek vurgulamak gerekiyor. Ya da başka bir hatalı yaklaşımda savunulduğu gibi, Osmanlı'nın (ve daha sonra cumhuriyet Türkiye'sinin erken döneminin) gelişmelerini belirleyen, aydın/halk çelişkisi değildir. İslamcı/Doğucu kampla Batılılaşma yanlıları arasındaki ideolojik mücadele hiç değildir. Farklı biçimde ifade edilmiş bu türden çelişkiler elbette farklı derecelerde rol oynamıştır. Elbette mücadele, sadece Türkiye'de değil, *dünyanın hiçbir yerinde* sınıfların günlük ya da tarihsel çıkarlarını ideolojinin gizemli diline sarıp sarmalamadan çıplak biçimde dile getirdiği bir bağlamda yürütülmemiştir. Ama ideolojik çelişki ve mücadelenin anlamı tam da budur: Farklı sınıf ve katmanlar arasındaki çıkar mücadelesini, düşünceler çevresinde bir mücadeleye indirgemek. Bu yüzden de mücadeleyi, sonuçlandıktan sonra da mücadele edenlerin dile getirdiği terimlere hapsolarak açıklamak, ideolojinin çarpık dünyasına teslim olmaktan başka bir anlam taşımaz.

Geleneksel Osmanlı düzeni merkezî bürokrasi ve timarlı sipahi katmanlarından oluşan bir hâkim sınıfla reaya olarak adlandırılan bir (köylü) doğrudan üreticiler sınıfını karşı karşıya getiriyordu. Elbette, bu iki ana sınıfın arasında ara katmanlar vardı; elbette hâkim sınıfın kendi içinde işlev, konum ve güç açısından farklılaşmalar vardı. Elbette köylülük içinde gerek Müslümanlarla gayrimüslimler arasında, gerekse göçerlerle yerleşik tarımla uğraşanlar arasında varolan önemli çıkar farklılıkları sınıf mücadelelerine damgasını vuruyordu. Ama bu sınıfsal yapı, toplumun 17. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar yaşadığı değişimden sonra çok daha karmaşık bir yapıya doğru çevrilmişti. 19. yüzyıl başında sınıf mücadeleleri artık yalnızca hâkim “devletlû” sınıf ile reaya arasında değil, çok daha önemlisi, eski düzenin sürekliliğini korumaya çalışan sınıf ve katmanlar ile dünya pazarıyla bütünleşmenin ve onun uzantısı olan yeni sosyoekonomik ilişkilerin gelişmesi için mücadele edenler arasında

yürüyordu. Bu mücadelede siyasal iktidar güçler dengesine göre kâh bir yanda, kâh öteki yanda yer alıyordu.

Ayrıntıya girmeden, 19. yüzyılın başından itibaren karşılıklı mevzilenen iki temel sınıf ittifakından söz edilebilir. Bir yanda, geleneksel Osmanlı düzeninin muhafazasını savunan, İslamı ve şeriatı gittikçe daha fazla kendine bayrak edinen bir sınıf ittifakı: Bu ittifakın vurucu gücü, lonca örgütlenmesiyle iç içe geçmiş olduğu için zanaat çıkarlarını da temsil eden ve dolayısıyla sanayi devrimi sonrasında Osmanlı pazarını İngiliz mamul mallarının istila etmesinden son derecede rahatsız olan Yeniçeri ocağıdır. Bu ittifakın karşısında ise Avrupa devletlerince desteklenen büyük kent komprador burjuvazisi ve toprakta özel mülkiyeti sağlamlaştırmayı hedefleyen büyük toprak sahipleri vardır.

Osmanlı bürokrasisinin politik hedefleri ve faaliyetleri ancak bu iki temel sınıf ittifakı arasındaki mücadele bağlamına yerleştirilerek kavranabilir. Osmanlı düzeninin temel direğinin merkezî devlet bürokrasisi olması, çoğu zaman yapıldığı gibi, bürokrasinin faaliyetlerini kesintisiz bir süreklilik içinde kavramanın bir gerekçesi olarak sunulamaz. Çünkü merkezî devlet bürokrasisi, Osmanlı İmparatorluğu’nun kendini içinde bulduğu koşullar karşısında bir *metamorfoz* yaşamıştır. 19. yüzyıl başının bürokrasisi ile yüzyıl sonunun bürokrasisi hiçbir biçimde birbiriyle özdeş kabul edilemez. Üstelik her ikisi de 16. ya da 17. yüzyıl bürokrasilerinden köklü biçimde farklıdırlar. Daha da önemlisi şudur: Osmanlı’nın dünya sistemiyle bütünleşmesine bağlı olarak toplumun yaşadığı genel değişim etrafında yürütülen toplumsal mücadelelerde bürokrasi bölünmüş, farklılaşmış ve farklı katmanlarıyla barikatların farklı yanlarında yer almıştır. Üstelik, bu bölünme süreci sadece bir kez değil, *iki kez* yaşanmıştır.

Bürokrasinin ilk metamorfozu ve bölünmesi, Osmanlı’nın Batı Avrupa’da yükselen kapitalizm karşısında düştüğü ekono-

mik, politik, askerî ve ideolojik bunalıma, siyasi iktidarın taşıyıcılarının bir bölümünün değişim yoluyla çözüm aramasının bir ürünüdür. Padişah II. Mahmud'dan Büyük Reşit Paşa'ya, ondan Mithat Paşa'ya, 19. yüzyıl Osmanlı hâkim sınıfının temsilcilerinin bir bölümü, devletin kurtuluşunun, Batı'nın tekniğini, askerî teknolojisini, ekonomik biçimlerini, hatta kısmen de olsa politik ve kültürel biçimlerini benimsemekten geçtiği düşüncesini *gittikçe artan bir ölçekte* kabul etmiştir. Bu yöneliş beraberinde bürokrasinin belirli bileşenlerinin Batılaşma olarak anılan bu sürece *maddi çıkarlarla* bağlanmasını getirmiştir. Eski düzenin savunucusu sınıf ittifakının vurucu gücü Yeniçeri ocağının kapatılmasından (Vak'ayı Hayriye, 1826) sonra askerî bürokrasi için bu, artan ölçekte geçerlidir. Vak'ayı Hayriye'nin yolunu açtığı Tanzimat sonrasında sivil bürokrasinin büyüyen kesimleri için de aynı şey söz konusudur. Yani Osmanlı devleti *tarih sahnesinden silinme tehdidi altında* kendini yenilemeye yöneldiği içindir ki, merkezî devlet bürokrasisinin bir bölümü de artan ölçüde burjuva dönüşümlerin bayraktarı haline gelmiştir. (Eski rejimin devletin bu tür bir tepeden dönüşüm süreci içine girmesine “tepeden devrim” adı verildiğini aşağıda ayrıntısı ile göreceğiz.)

Bürokrasinin bir kanadı böylece yeni bir yönelişe girer ve süreç içinde yeni maddi çıkarlar temelinde hareket etmeye başlarken, başka bir kanadı ise eski düzenin muhafazası yolunda mücadeleyi yoğunlaştırır. Bu kanadın önder gücü, dinsel kurumlardan yargıya kadar devletin çeşitli işlevlerini elinde tutan ulema'dır. Burada bir noktanın altı çizilmeli: Ulema fikirleri itibarıyla gerici olduğu için, yani ideolojik nedenlerle *değil*, toplumun ve devlet aygıtının değişimi *nesnel çıkarlarını* zorunlu olarak tehdit ettiği için eski düzeni savunur.

19. yüzyılın büyük bölümü, büyük kapitalist güçler arasında “Avrupa'nın hasta adamı” Osmanlı üzerinde sürdürülen kıyasıya rekabetin gölgesinde, bu iki temel sınıf ittifakının ve bunla-

rın politik temsilcileri olarak bürokrasinin iki kanadının müca-
delesiyle geçmiştir. Bu aşamada bürokrasinin her iki kanadı da,
aralarındaki fark ne olursa olsun, devletin kalımını esas hedef
olarak gütmektedirler. Bürokrasinin modernist kanadını gerici
kanadından ayıran, Osmanlı toplumunu yeni dünya durumuna
uyarlama işlevini üstlenmiş olmasıdır. Ama temelde iki kanat
da Osmanlı geleneksel hâkim sınıflarının dolaysız temsilcisidir.
Yüzyılın büyük bölümü boyunca, yeni doğmakta olan burju-
vazinin politik temsilcileri yalnızca Hristiyan Balkan ulusları
arasından çıkacaktır.

19. yüzyılın sonu bu açıdan yepyeni bir gelişmeye tanık olur.
Başta imparatorluğun kapitalist anlamda en gelişmiş, dünya
ekonomisi ile bütünleşmesi en ileri evreye ulaşmış merkezleri
olmak üzere, Osmanlı tarihinde ilk kez bir *burjuva devrimci
hareketi* biçimlenmeye başlar. Batı’nın Jön Türkler olarak tanı-
dığı, daha sonra İttihat ve Terakki’de örgütlenecek olan bu yeni
politik kadro, büyük ölçüde bürokrasinin askerî ve sivil kad-
roları arasından ve öteki aydın katmanlar arasından devşirile-
cektir. İşte bu gelişme sonucundadır ki bürokrasi bir *ikinci kez*
bölünecektir. Bürokrasi içindeki Jön Türkler ne ulemanın, ne
de Tanzimat paşalarının dolaysız mirasçısıdır. Bunlar ilk kez,
devletin sürekliliğini sağlamanın yolları yerine, mutlakiyet-
çi kapitalizm öncesi devletin Osmanlı’ya özgü bir varyantını
oluşturan Abdülhamid istibdadına karşı, “Hürriyet” adı altında
burjuva devriminin programını savunmaktadır. 1908 Jön Türk
devrimi Osmanlı İmparatorluğu’nu iliklerine kadar sarsan ama
deviremeyen ilk burjuva devrimidir. Devrim, Abdülhamid’in
I. Meşrutiyet’ten beri askıya almış olduğu 1876 anayasasını ye-
niden yürürlüğe sokmasıyla birlikte, bir meşruti monarşi yarı
çözümüne razı olmuştur.

1908 Jön Türk devriminin, ayak izlerinden yürüdüğü 1905
birinci Rus devrimi ile karşılaştırılması son derece öğretici-
dir. Orada da Çar, devrimin yükselişini meşruti monarşinin

kanallarında evcilleştirmeyi denemiş, devrimci proletaryanın (Bolşevik Parti'nin, Sen Petersburg İşçi Sovyeti'nin vb.) bu yarı yol çözümüne karşı mücadelesi, sözde liberal burjuva partilerinin devrimin saflarını terk ederek Çar'la uzlaşmaları dolayısıyla 1907 yılında yenilgiye uğramıştır. Osmanlı'da bağımsız bir proleter partisinin yokluğunda, Abdülhamid devrim dalgasını çok daha kısa süre içinde meşruti monarşinin kanallarına akıtmayı başarmıştır. Bu gerçek, yani İttihat ve Terakki'nin bütün gücüne rağmen aynen Rus burjuva liberalleri gibi yarı yolda durması, 20. yüzyılda, emperyalizm çağında burjuvazinin devrimciliğinin sınırlarını bir kez daha ortaya koyan bir örnektir. Bu noktaya, Türkiye'de burjuva devrimini tartışacağımız ikinci bölümde ayrıntılı biçimde eğileceğiz.

5. Kapitalist gelişme mi, yarı-sömürgeleşme mi?

Bu çalışma çerçevesinde Türkiye'nin dış politikasını ele almayacağız. Ama Osmanlı'nın cumhuriyet Türkiye'si'ne bıraktığı mirası gerçek boyutlarıyla kavrayabilmek için imparatorluğun emperyalizm karşısındaki konumunu ele almak zorunlu. Burada, Osmanlı devletinin farklı emperyalist güçlere yönelik olarak izlediği politikanın ayrıntılarına hiç girmeden, emperyalist devletlerin Osmanlı karşısındaki politikasına ise ancak gerektiğinde değinerek, imparatorluğun *bir bütün olarak* emperyalizm karşısındaki statüsünü ele almak istiyorum.

19. yüzyılın son çeyreği, kapitalizmin, en yüksek aşaması olan emperyalizm çağına girdiği aşamadır. 1870'li yıllardan Dünya Savaşı'na kadar uzanan bir dönem içinde, Batı Avrupa'nın büyük emperyalist devletleri ve Amerika Birleşik Devletleri dünyanın neredeyse tamamını sömürgeleştirmeyi tamamlamışlardır. Bugün popüler bir terimle "Üçüncü Dünya" olarak adlandırılan ülkeler içinde, Dünya Savaşı öncesinde sömürgeleştirilmemiş kalan iki tip ülke vardır: Birincisi, Latin Amerika'nın, 19. yüzyıl

başında Portekiz ve İspanyol sömürgeciliğini kovarak bağımsız devletler oluşturmuş ülkeleri; ikincisi, Asya'nın İran ve Çin gibi kadim imparatorlukları. İşte Osmanlı İmparatorluğu da bu son kategoriye giriyordu. Bu ülkelerin özellikleri, uzun ve yerleşik güçlü imparatorlukların geleneğini sürdürüyor olmalarıydı. Bir yandan, örneğin Afrika'dan farklı olarak merkezi devletin kolayca fethedilemeyecek kadar güçlü olması, öte yandan bu devasa ülkelerin tek bir emperyalist gücün tekeline düşmesinin ötekiler için doğuracağı dev sorunlar dolayısıyla emperyalistler arasında kıyasıya rekabet, bu ülkelerin *politik anlamda* bağımsız kalmasına yol açmıştır.

Ne var ki, bu ülkelerin bağımsızlığının ciddi sınırları vardır. Bu yüzden, başta Lenin olmak üzere o dönemin Marksistleri Osmanlı, İran ve Çin'i birer *yarı-sömürge* olarak nitelemişlerdir. Bu terimin anlamını iyi kavramak gerekir. Terim, Türkiye solunda çoklukla sanıldığı gibi sömürge olmayan az gelişmiş ülkelerin de *genel bir anlamda* emperyalizme tâbi olduğu gerçeğinden hareketle propagandif bir amaçla kullanılmış değildir. Tersine son derecede kesin, dakik bir anlamı vardır. Bu anlamı açıklayabilmek için öncelikle sömürge kavramının kendisi üzerinde durmak gerekiyor ki, *yarı-sömürge* kavramı anlaşılabilir. (Sömürge kavramı, doğaldır ki Türkiye'de solu *bugün* en çok Kürdistan'ın politik statüsü dolayısıyla ilgilendiriyor. Ama kavramın kesin bir tanımının Milli Mücadele Türkiye'si'ni doğru değerlendirmek açısından da önem taşıdığını aşağıda göreceğiz.)

Sömürge, doğrudan doğruya politik alana ait bir kavramdır. Kelimenin Türkçesinin düşündürebileceği gibi sömürü ile, yani *ekonomik alan ile dolaysız bir bağlantısı yoktur*. Zaten Avrupa dillerindeki terim sömürü ile doğrudan hiçbir ilgisi olmayan bir kökenden türemiştir: "Koloni" kelimesinin kökenindeki anlamı, "yerleşilen yeni bölge"dir. Dolayısıyla da, ekonomik sömürü ile hiçbir akrabalığı yoktur. Marksist teoride kavram doğrudan

doğruya “politik olarak metropol ülke tarafından yönetilen ülke ya da bölge” anlamını taşır. Yani sömürge statüsünün ölçütü, *politik bağımsızlığın yokluğudur*. Kuşkusuz, bu söylenen, emperyalizmin politik olarak hâkimiyeti altına aldığı sömürge-leri ekonomik olarak sömürmediği, hatta çoğu zaman politik hâkimiyetin kurulmasının ardındaki saikin ekonomik sömürü olmadığı anlamına gelmez. Yukarıda da belirttiğim gibi, sömürge kavramının dolaysız olarak ekonomik sömürü tarafından tanımlanamayacağı anlamına gelir yalnızca.

İşte, yarı-sömürge kavramı bu temelden hareketle tanımlanır. Yarı-sömürge, genel anlamda ekonomisi emperyalist hâkimiyet altındaki ülke demek değildir. Politik bağımsızlığına sahip olmakla birlikte, *modern devlete özgü bazı işlevsel alanlarda yetkileri emperyalizme devretmiş ülke* demektir. Yalıtılmış feodal ya da her tür kapitalizm öncesi birimlere değil de, bütün bir ülkeyi kavrayan ve dünya ekonomisine bağlayan bir meta dolaşımı ağına dayanan bütün modern ekonomilerde, devletin ekonomiye ilişkin, zorunlu olarak yerine getirmesi gereken bazı işlevler vardır. Bunların başında iki temel unsur gelir: ulusal paranın yönetimi ve devlet maliyesinin düzenlenmesi. Bu iki temel unsuru denetleyemeyen devlet, dönemin Marksistlerinden Parvus'un kullandığı terimle “mali esaret” altında demektir. Yani *politik alandaki bağımsızlığı* yarım bir bağımsızlıktır.

İşte Osmanlı İmparatorluğu 19. yüzyılın ikinci yarısında bu anlamda emperyalizmin bir yarı-sömürgesi haline gelmiştir. Tarihi eskiye dayanan, ama modern dönemde yepyeni bir uygulama alanı bulan kapitülasyonların yanı sıra, 1838’de İngilizlerle ve öteki kapitalist güçlerle imzalanan Ticaret Antlaşmaları sonucunda, Osmanlı devletinin kendi gümrükleri üzerindeki denetimini büyük ölçüde yitirmesiyle ilk belirtileri ortaya çıkan bu süreç, asıl yüzyılın ikinci yarısında dev adımlarla gelişmiştir.

1856'da yabancı sermaye tarafından kurulan Osmanlı Bankası, 1862 yılında ülkenin Merkez Bankası rolünü üstlenir. Böylece, ulusal paranın yönetimi dış güçlere devredilmekte, yarı-sömürge statüsüne doğru büyük bir adım atılmaktadır. Süreç, 1854'te başlayan dış borçlanmanın yarattığı bunalım sonucunda Osmanlı maliyesinin yönetiminin yabancı devlet temsilcilerinden oluşan bir idareye, Düyun-u Umumiye'ye devredilmesiyle tamamlanır. Artık Osmanlı İmparatorluğu kelimenin arı anlamında bir yarı-sömürge haline gelmiştir.

Böylece Osmanlı'nın 19. yüzyıl boyunca yaşadığı değişim içinde kapitalist gelişme ile yarı-sömürgeleşmenin *tek bir sürecin iki veçhesi* olduğu ortaya çıkıyor. Kapitalizm öncesi bir toplumun bağrında kapitalizmin ilk adımlarını atmaya başlaması ile aynı toplumun bir yarı-sömürge haline gelişini karşı karşıya getiren ve ya biri, ya öteki türünden bir ikilem yaratan yaklaşımlar bu yüzden gerçekliği bütün karmaşıklığı içinde kavrama olanağından yoksundur. Bu tür yaklaşımlar bir önyargının kurbanıdır: Buna göre, kapitalizm öncesi bir sosyoekonomik yapıdan kapitalizme geçiş her veçhesiyle ilerici bir atılımdır. Oysa, emperyalizm çağında kapitalizmin yeni gelişmeye başladığı ülkelerde, kapitalizm bir yandan da yepyeni türden gericiiliklerin kaynağı olur. İlerici bir atılıma gerici bir biçim kazandıran bu yeni dünya durumu, Türkiye'nin tarihine damgasını bütün gücüyle vurmuştur. Bunu, en belirgin biçimde cumhuriyetin kuruluşu mücadelesinde göreceğiz.

Bölüm 2

CUMHURİYETİN KURULUŞU: KİTLESİZ BURJUVA DEVRİMİ

20. yüzyıl Türkiye'si'nin sınıf mücadelelerini ve siyasal gelişmelerini kavrayabilmenin önkoşulu, toplumun yüzyılın ilk çeyreğinde yaşadığı büyük altüst oluşu doğru biçimde değerlendirebilmek. 12 Eylül askerî diktatörlüğü döneminde ve onu izleyen yıllarda, işçi hareketinin ve solun yaşadığı büyük yenilgi günlerinde geniş bir yankı bulan sol liberalizm, resmî ideolojiyi eleştirirken cumhuriyetin kuruluşunu da yeniden değerlendiriyordu. Aslında bu neredeyse genel bir yasanın somut bir ifadesiydi: Bir toplumun yaşamındaki her altüst oluş, bir toplumsal hareketin her büyük yenilgisi, tarihin yeniden düşünülmesine ve yazılmasına yol açar. Maddi yaşamın ve toplumsal mücadelelerin bilinç üzerindeki belirleyiciliğinin en belirgin kanıtlarından biridir bu durum.

Sol liberalizmin Osmanlı/cumhuriyet ilişkisine yaklaşımının sırrı, günümüz Türkiye'si'nin sorunlarının Osmanlı'nın mirasına bağlanmasıdır. Türkiye tarihinin son döneminde ortaya çıkmış olan bütün baskıcı, otoriter hareketler Osmanlı'nın merkezîyetçi despotizmine bağlanır. Osmanlı'nın "ceberut" niteliği, sol liberal ideolojide, Hristiyan dogmadaki "ilk günah" benzeri bir rol oynar. Bu yaklaşım, günümüz toplumunu anlamak bakımından Osmanlı/cumhuriyet ilişkisinin doğru bir kavranışının ne kadar önemli olduğunu ortaya koyuyor. Dolayısıyla, bu

bölümün konusunu, Osmanlı’dan cumhuriyete geçişin tarihsel anlamının yorumlanması oluşturacak.

1. Yöntem ve teori sorunları: burjuva devrimi nedir?

Gerek sol Kemalizmin, gerekse sol liberalizmin, soldaki öteki bütün görüşlerin de kabul ettiği ortak bir varsayımı var: “Burjuva devrimi” kategorisi bir dönemden ötekine hiç değişmeyen bir tarihsel olgu gibi ele alınıyor. Burjuva devrimlerinin (1640 İngiliz devriminden 20. yüzyıla) üç yüzyıla yayılan bir tarih dilimi içinde cereyan ettiği, bu uzun tarihsel dönem boyunca sınıf güçlerinin tümüyle değiştiği, erken burjuva devrimlerinin uluslararası ilişkilere ve dolayısıyla daha sonraki devrimlere damgasını vurduğu, kapitalizmin gelişme biçimlerinin farklılaştığı görmezlikten geliniyor. Tarihsel bir kategori olan burjuva devrimi, böylece, soyut bir kavrama indirgeniyor. Tarihteki ilk (İngiliz) ve/veya en önemli (Fransız) örneklerinin özgüllükleriyle tanımlanan bu soyut kavram, her tür tarihsel çalkantının değerlendirilmesi için bir denektaşına haline getiriliyor. Sonuçta, kimi, Türkiye’de yüzyılın ilk çeyreğinde ortaya çıkan çalkantıları bu kavramın dar sınırlarına sokamadığı için hiçbir şeyin değişmediğini söylüyor; kimi de bu tarihsel olayların sınıf mücadelelerinin dışında, kendine özgü bir ilerici atılım olduğu sonucuna varıyor. Böylece, ya varolmayan özgüllükler üretilerek bunlardan stratejik sonuçlar çıkartılıyor, ya da yuvarlak ve genel formüllerle Türkiye’nin yaşadığı tarihsel sürecin en önemli yönleri bir yana bırakılıyor. Bütün bu tuzaklardan kurtulmanın tek bir yolu var. “Burjuva devrimi” kategorisini **tarihselleştirmek**. Genel kategorinin tarihsel süreç içinde geçirdiği değişimi göz önüne alarak, burjuva devrimlerinin İngiliz ve Fransız (belki de ABD) devrimlerinden bu yana büründüğü yeni biçimleri, değişimin nedenleriyle birlikte, anlamaya çalışmak. Ancak bu yöntemle, Türkiye’nin yüzyılın başında yaşadığı çalkantının ge-

rek dünya tarihindeki, gerekse Türkiye'nin gelişimindeki yerini doğru biçimde saptamak olanaklı.

Tarihte burjuva devrimleri

Devrim kavramı, Marksist tarih anlayışını her tür evrimcilikten ayıran temel bir köşetaşı. Marksizm, insanlık tarihinin sürekli bir devinim olduğunu göstermekle yetinmez. Bu sürekli devinimin tarihin belirli dönemlerinde devrimci sıçramalarla noktalandığını, bu sıçramaların toplumların gelişiminde yepyeni bir çağın habercisi ve hazırlayıcısı olduğunu da ileri sürer. Özel olarak da, bir üretim tarzından ötekine geçiş dönemlerinde toplumları altüst eden, siyasetin, ideolojinin, kültürün, ahlakın verilmiş çerçevesini parçalayan devrimler belirleyici bir nitelik kazanır. İşte burjuva devrimi kategorisini bu tarihsel bütünlük içinde düşünmek gerekir.

Tarihsel özgüllükleri ne olursa olsun, burjuva devrimlerinin ortak bir çekirdeği vardır: Kapitalizm öncesi sosyoekonomik formasyonun¹ kapitalizmin gelişmesinin önüne diktiği engelleri yıkarak bir burjuva toplum ve devletinin temellerini atar bütün burjuva devrimleri. Bu temeller kapitalizmin yolunu açarak hızla gelişmesinin tarihsel koşullarını oluşturur. Bu açıdan burjuva devrimlerinin bazı temel görevlerinin olduğu söylenebilir. Başlangıçtan beri *üç ana görev* burjuva devrimlerinin esas boyutlarını oluşturmuştur: kapitalizm öncesinin mutlakiyetçi, despotik devlet aygıtını parçalayarak burjuva demokrasisinin temellerini atmak; tarımda kapitalizm öncesi ilişkileri kırarak bir yandan kırdı burjuva mülkiyetini yerleştirmek, bir yandan da köylüleri özgürleştirmek, modern proletaryanın temellerini oluşturmak; belirli bir coğrafi alanda yaşayan toplulukları ulu-

1 Kavramı burada son yıllarda moda olan anlamında değil, Marx'taki özgün anlamında kullanıyorum. Yani farklı üretim tarzlarının "eklemlenmesi" ile belirlenen somut bir tarihsel toplum (Türkiye, ABD, Polonya) anlamında değil, belirli bir üretim tarzıyla bütünlük, tutarlılık gösteren bütün belirleyici toplumsal ilişkileri içeren (üstyapı da dâhil olmak üzere) bir toplum yapısı.

sal bir devlet çerçevesinde birleştirmek ve/veya ulusal bağımsızlığı kazanmak.

Ne var ki, burjuva devriminin bu görevleri *statik* bir nitelik taşımaz. Bir yandan, her devrimin asli görevi farklılaşabilir, bu üç görevden biri ön plana çıkabilir. Öte yandan, tarihsel gelişme içinde bu görevlere yenileri eklenebilir. Nitekim klasik örneklerden (İngiliz ve Fransız devrimleri) daha geç cereyan eden burjuva devrimlerinde, demokrasi, toprak sorunu ve ulusal birlik/bağımsızlığa ilişkin üç göreve yeni görevler eklenmiştir. Bunların arasında, özellikle devletin sermaye birikimine katkıda bulunması, kadınların konumunun burjuva toplumsal ilişkilerine uygun hale getirilmesi, eğitimin statüsünün değiştirilmesi vb. sayılabilir. Sonuç olarak, burjuva devrimini tanımlayan öge, toplumda köklü ve yaygın bir altüst oluş aracılığıyla kapitalist gelişmenin ve burjuva sosyoekonomik formasyonun önünü açmasıdır. Somut tarihsel örneklerin incelenmesi sırasında tekil görevlerin önemi ancak bu genel çerçeve içinde değerlendirilebilir.

Burjuva devrimlerinde iki evre

Bu ortak çekirdek temel alındığında, burjuva devrimleri, tarihsel ortama, içinde ortaya çıktığı ülkenin özgül tarihine, sınıf ve sınıf güçleri bileşimine, uluslararası ilişkilere vb. bağlı olarak çok çeşitli kılıklara bürünebilir, çok farklı tempo ve biçimlerde gelişebilir. Aslında, tikel örneklerin özgüllüğünün de ötesinde, burjuva devrimlerinin tarihi *iki ayrı evreden* geçerek gelişmiştir. Bu iki evre arasındaki ayrım noktası Avrupa’daki 1848 devrimci dalgası, özel olarak da başarısız 1848 Alman devrimidir.²

2 Engels bu dönüm noktasını “...sonra, Almanya’nın öncülük ettiği yeni dönem başladı: tepeden devrimler dönemi...” diyerek ortaya koyar. “Rusya’da Toplumsal ilişkiler” başlıklı kitapçığa 1894’te yazdığı sonsözde. Aktaran: Hal Draper, *Karl Marx’s Theory of Revolution, Part I: State and Bureaucracy*, Monthly Review Pres, New York, 1977, s. 575.

İngiliz devrimi (1640)³, ulusal bağımsızlık yönü ağır basan ABD devrimi (1776) ve Fransız devrimi (1789)'nin⁴ başlıca basamak taşlarını oluşturduğu ilk evrenin özelliği, devrimin geniş halk kitlelerini (köylüleri, kentlerde zanaatkârları, doğuş halindeki proletaryayı) seferber etmesi, güçlü kitle ayaklanmalarına yaslanmasıdır. Bu devrimler, Lenin'in klasik tanımıyla, kitlelerin birer “şenliği” olmuştur. Burjuvazi kendi kısmi çıkarlarını eski düzenin hâkim sınıflarına karşı savunurken, aynı zamanda bu hâkim sınıfların dışında kalan toplumsal sınıf ve katmanların mücadelesine de önderlik etmiştir. Klasik burjuva devrimlerinin bu yapısının önemli birtakım sonuçları vardır. Bir yandan, bu devrimler kent ve kır çalışanlarının bağımsız seferberliği sonucunda burjuva devriminin sınırlarını aşma yönünde bir eğilimin sahnesi olmuştur. (İngiltere’de “Diggers” ve “Levellers”, Fransa’da 1793’ün baldırı çıplakları.)⁵ Öte yandan, kitle hareketinin gücü, devrimin yürüyüşü içinde burjuvazinin yalpala-

3 Bkz. Christopher Hill, *The English Revolution 1640*, Lawrence and Wishart, Londra, 1972. Türkçesi: *1640 İngiliz Devrimi*, çev. Neyyir Kalaycıoğlu, Kaynak Yayınları, 1983.

4 Bkz. Daniel Guérin, *Fransa’da Sınıf Mücadelesi 1793-95*, Yazın Yayıncılık, İstanbul, 1986; Albert Soboul, *1789. Fransız İnkılâbı Tarihi*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1969; Murat Sarıca, *Fransız İhtilâli*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1970.

5 Ama Fransa’da 1793 derken sadece ve esas olarak Jakobenizm’i kastetmiyorum. Jakobenizm temel mantığı açısından burjuva devriminin en ileri aşamasını temsil eder. Fransa’da burjuva devriminin sınırlarını gerçekten aşmaya yönelik hareketler, Paris’in “baldırı çıplakları”nı bir araya getiren hareketlerdi. Bunların Jakobenler tarafından ezilmesidir ki, Danton ve Robespierre’in ayasının altında ki toprağın kaymasına ve Termidor’un yerleşmesine yol açmıştır. Bu konuda son derece ilginç bir çalışma, Daniel Guérin’in bir önceki dipnotta anılan kitabıdır. Aynı yönde bir görüş Gramsci’de de bulunabilir. 60’lı ve 70’li yıllarda İtalya’da ve Avrupa’nın bütününde Gramsci’yi reformist bir siyasetin (Avro-komünizm) ideologu haline getirme çabalarının ardından Türkiye’de de bu devrimciyi kendilerine bayrak edinen sol liberaller, herhalde, Gramsci’nin Jakobenizm’e yönelttiği *övgüleri* okumaktan büyük üzüntü duyarlardı. Üstelik, Gramsci Jakobenizm’i burjuvazinin tüm halk güçleri üzerindeki hegemonyasının aracı olarak görüyordu; bir “küçük burjuva” veya “bürokratik” zorbalığın temsilcisi olarak değil. Hareketin burjuva niteliği, Jakobenizm’in Gramsci için oluşturduğu olumluluğun da sınırlarını çizmekteydi. Bkz. Antonio Gramsci, *Prison Notebooks*, der. Q. Hoare/G.N. Smith, Lawrence and Wishart, Londra, 1971, s. 77-80.

masına, yer yer geri adımlar atmasına (Termidor), sadece kazanılanın sağlamlaştırılmasıyla yetinmesine yol açmıştır. Ama sonuçta, kitlelerin seferberliği, klasik burjuva devrimlerinin, cereyan ettikleri toplumlar için büyük bir toplumsal sıçrama olmasına yol açmış, mutlakiyetçiliğin yükselttiği engellerin kırılışı, burjuva sosyoekonomik formasyonun ve kapitalizmin hızla gelişmesinin koşullarını hazırlamıştır.

Burjuva devrimlerini geç yaşayan toplumlarda ise (Almanya, Avusturya, İtalya, Rusya vb.) durum çok farklıdır. 1848 devrimci dalgası Avrupa’yı sarstığında, henüz bir burjuva devrimi yaşamamış olan Orta ve Güney Avrupa ülkelerinde, özellikle de Almanya’da, kapitalist ilişkiler toplumda önemli bir gelişme göstermiş durumdaydı. Bu, köylülüğün hızlı bir farklılaşma ve yoksullaşma sürecinden geçmesiyle ve modern bir proletaryanın, henüz zayıf da olsa, gelişmesiyle el ele gidiyordu. Dolayısıyla bu ülkelerin burjuvazileri çalışan sınıfların devrimi daha öteye sürüklemesi olasılığının yarattığı korku içinde, eski rejimle uzlaşmaya çok daha yatkındır bu aşamada. Bu yüzden, 1848 devrimleri Almanya, Avusturya ve İtalya’da yenilgiyle sonuçlanmış, kapitalizm öncesi hâkim sınıfların iktidarını alaşağı edememiştir.⁶

Kapitalizmin feodalizme karşı cepheden saldırısı böylece bu ülkelerde başarısızlığa uğruyordu ama, yenilmiş devrimler bile bu toplumların tarihinde yepyeni bir dönemin habercisi olacaktı. Kapitalizm öncesi devleti elinde tutan siyasal iktidarlar, özellikle İtalyan (1861) ve Alman (1870) birliklerini sağlayarak bu toplumlarda devletten topluma doğru uzanan bir altüst oluş sürecini başlatıyorlardı. Engels’in ifadesiyle, “1848 devrimini boğazlamış olan adamlar, kendilerine rağmen devrimin tereke

6 1848 Alman devriminin bu doğrultudaki tahlilini ilk olarak Marx ve Engels yapmıştır. Bkz. “Address of the Central Committee to the Communist League (March 1850)”, Karl Marx, *The Revolutions of 1848, Political Writings*, c. 1 içinde, der. David Fernbach, Penguin, Harmondsworth, 1973.

memurluğunu yapacaklardı.”⁷ Eski devletin ayakta kalabilmek için kendi temelini altüst etmesiyle birlikte, burjuva devrimlerinin tarihinde ikinci evre açılıyordu: “tepeden burjuva devrimleri” evresi.⁸ Bu evrenin özelliği, kapitalizm öncesi toplumsal yapı ve ilişkilerin ayıklanmasının, toplumun ve devletin kapitalist gelişmeye uygun hale getirilmesinin, çalışan kitlelere hemen hemen hiçbir bağımsız inisiyatif tanınmadığı bir siyasal ortamda gerçekleştirilmesidir. Tepeden devrim, *eski düzenin hâkim sınıflarıyla yükselen burjuvazi arasında bir uzlaşmaya dayanır*. Böylece bir yandan devletin varlığının kitlel ayaklanma tehlikesine karşı korunması, bir yandan da toplumun dönüştürülmesi sağlanmış olur.

Burjuva devrimlerinin bu tarihsel gruplandırılmasından derhal bir ilk sonuç çıkarmak olanaklı. Türkiye’de yaygın olarak kabul gören bir kanının aksine, “burjuva demokratik devrim” kategorisi *evrensel değildir*. Yani kapitalizm öncesi toplumdan kapitalizme geçişteki bütün devrimci dönüşümler *demokratik* bir nitelik taşımaz. Burjuva devrimleri bir ilk aşamada kitleleri seferber edebildiği için demokratik bir boyut taşımıştır ama on dokuzuncu yüzyılın ortasından itibaren bu demokratik boyut artan bir ölçüde geri plana düşmüş, demokratik olmayan burjuva devrimleri dizisi tarih sahnesine çıkmıştır. Şöyle de söylenebilir: evrensel kategori burjuva devrimidir. Başlıca aileler ise “burjuva demokratik devrim” ile “tepeden devrim”.⁹ 1919-23

7 Engels’in *Komünist Manifesto*’nun İtalyanca basımı için 1893’te yazdığı önsözden aktaran: G. Haupt/M.Lowy/C.Weill, *Les marxistes et la question nationale*, Maspero, Paris, 1974, s. 109.

8 “Tepeden devrim” kavramı ilk kez 1820’lerde Almanya’da I. Napolyon dönemi için kullanılmıştı. Terimi bugünkü kullanımına benzer biçimde yaygınlaştıranlar Marx ve Engels’tir. Bkz. Draper, a.g.y., s. 426, dipnot. Burjuva devriminin tarihinde tepeden devrimlerin yerinin (ve genel olarak klasik Marksistlerin devrim teorisinin) titiz bir sergilemesi için bkz. Michael Lowy, *Combined and Uneven Development*, Verso, Londra, 1981.

9 Aynı tür bir ayırım içinde bkz. Robin Blackburn, “Marxism: Theory of Proletarian Revolution”, *Revolution and Class Struggle* (der. R. Blackburn) içinde, Fontana, Glasgow, 1977, s. 38.

döneminin ve sonrasının Türkiye tarihinde temsil ettiği yerin anahtarını bize bu ayırım verecektir.

Neden tepeden devrim?

Burjuva devrimlerinin tarihinin ikinci evresi, ilk elde önümüze bir sorun çıkarıyor. Erken burjuva devrimleri çalışan kitleleri de seferber ettiği ve demokrasiye doğru güçlü adımların yolunu açtığı halde, 19. yüzyılın yarısından sonraki burjuva devrimleri neden kitleleri hareketsizleştirmeye yatkın, yukarıdan aşağıya uzanan bir çizgi izlemiştir? Bu sorunun cevabı, ağırlıkları farklı olmakla birlikte, hepsi önemli olan bir etkenler dizisinin bileşiminde yatıyor.

Ötekilerle karşılaştırılamayacak derecede önemli olan etkene biraz önce kısaca değinmiştim. Burjuvazinin, gelişen modern proletaryadan korkusu olarak nitelenebilir bu. Kapitalist üretim tarzının yayılmakta olduğu, burjuvazinin iktisadi gücünün geliştiği herhangi bir toplumda, kapitalizm öncesi ilişkilerin, özellikle de eski rejimin devletin devreden çıkması ne kadar gecikirse, bir devrimin burjuvazi için o kadar riskli olacağı açıktır. Çünkü sermayenin gelişmesinin ters yüzü modern proletaryanın gelişmesidir. Kırsal ve kentsel küçük burjuvaziden (klasik burjuva devrimlerinin kitle gücünü sağlayan bu sınıflardan) farklı olarak, proletarya hem başka tür bir siyasal iktidarın hegemonik gücü olma kapasitesine sahiptir, hem de varoluş koşulları dolayısıyla burjuvaziyle uzlaşmaz bir çelişki içindedir. Devrimler, en güçlü aktörlerinin bile denetleyemeyeceği süreçlerdir: Yürümekte olan bir devrimin nerede sonuçlanacağı hiçbir zaman kestirilemez. Usandırıcı bir yeknesaklığın tüm dinamizmi kemirdiği normal zamanlardan farklı olarak, devrim anları *görelî olarak zayıf bir sınıfın bile*, devrimin yarattığı dinamiğe en tutarlı cevabı getirebildiği için iktidarı ele geçirmesine yol açabilir. İşte proletaryanın güçlenmekte oldu-

ğu bir bağlamda, gecikmiş burjuva devrimleri burjuvazi için bu yönden büyük riskler taşıyan bir süreç niteliği kazanmıştır. Başka bir deyişle, modern proletaryanın tarih sahnesine bağımsız adımını atmasıyla birlikte, *burjuvazi devrimci karakterini büyük ölçüde yitirmiştir*.¹⁰ Bu saptamanın bir de uzantısı vardır: Bir devrimin önderliğini yapma konumunda kalan bir burjuvazi, çalışan kitlelerin, en başta da proletaryanın bağımsız inisiyatifini ezmekten (bu, devrimin geleceğini tehlikeye atsa bile) bir an için bile kaçınmayacaktır. Yani *burjuvazi devrimci bir güç olabildiği durumlarda bile, demokratik niteliğini yitirmiştir*.

Proletaryadan duyulan korku nasıl burjuvazinin demokratik görevden uzaklaşmasına yol açıyorsa, burjuvazinin büyük toprak sahibi sınıflarla ilişkisi de toprak sorununun çözümü önünde önemli bir engel olarak yükselir. Burjuva devriminin geç yaşandığı toplumlarda kapitalizmin gelişme tarzı, kapitalizme erken geçen toplumlardan farklılık gösterir. Bu farklılıkların biri de, uluslararası ticaretin sanayi devrimiyle birlikte katettiği dev mesafe dolayısıyla, tarımın gecikmiş kapitalizmde *görelî olarak* daha erken ve daha hızlı biçimde meta üretimine dönüşü, yani ticarileşmesidir. Bu, yerel koşullara bağlı olarak, bazen kapitalizm öncesi ilişkilere yeni bir canlılık kazandırırken, daha yaygın olarak da büyük topraksahiplerinin sınıfsal niteliğinin tarihsel bir süreç içinde değişmesine ve bu sınıfın en azından bir kesiminin burjuvalaşmasına yol açar. (Bunun klasik örneği Almanya'daki *junker*'lerdir.) Böylece, burjuvazinin en azından bir diliminin, toplumsal köken ve varlığı açısından büyük topraksahipliği ile iç içe geçmiş olduğu bir durum doğar. Böyle bir

10 Bugün, Stalinizm'in elli yıllık hegemonyası sonucunda, dünya ve Türkiye solunda unutulmuş olan bu gerçek, Stalin öncesi dönemin *bütün* büyük Marksist düşünürleri (Marx, Engels, Lenin, Trotskiy, Luxemburg, Labriola, Gramsci vb.) tarafından altı çizilerek ortaya konmuştur. O kadar ki, daha sonra çok farklı bir yörüngeye girecek olan Kautsky bile 1905-1906 döneminde, "proletaryanın bağımsız olarak ortaya çıktığı her yerde, burjuvazi devrimci bir sınıf olmaktan uzaklaşır" demektedir. Aktaran: Norman Geras, *The Legacy of Rosa Luxemburg*, New Left Boks, Londra, 1976, s. 70-71.

burjuvazinin de toprak sorununun çözümünde radikal adımlar atmasını beklemek hayalcilik olacaktır.¹¹ Burjuvazinin nesnel varlığı açısından topraksahipliği ile iç içe gelişmesinin ötesinde, işçi sınıfı ve çalışan kitlelerden korkusu dolayısıyla eski düzenin hâkim sınıflarıyla ittifaka girmesi de toprak sorununun çözümü açısından ciddi bir engel oluşturur. Burada iki etkenin karmaşık bileşiminin burjuvaziye tepeden devrime sürükleyişinin ve bu tür devrimin sınırlarının oluşumunun canlı bir örneğini bulmak olanaklı.

Burjuvazinin devrimciliğini yitirmesinde karmaşık (ve çift-yönlü) etkileri olan bir etken emperyalizmdir. On dokuzuncu yüzyıl sonundan itibaren emperyalizmin yeryüzüne hâkim oluşuyla birlikte, (çoğu sömürge statüsünde olan) azgelişmiş ülkelerde ikili bir dinamik harekete geçer. Bir yandan, yabancı bir gücün iktisadi, siyasal, kültürel vb. hâkimiyeti, ulusal bağımsızlık yolunda bir mücadele eğilimini uyarırken, öte yandan yerel burjuvazinin (ister komprador bir ticaret burjuvazisi olsun, ister bir sanayi burjuvazisi) emperyalizme bağımlılığı bu mücadelenin sınırlanmasına, devrimci uçlarının törpülenmesine yol açar. (Bu çelişik eğilimlerin klasik sentezi Hindistan’ın *devrimci olmayan* yoldan bağımsızlaşmasını sağlayan burjuva Gandhi önderliğinin stratejisidir.) Sonuçta, bu eğilimlerden hangisi galip gelirse gelsin, emperyalizm çağında dünya tarihinin bütünselliği ve dünya burjuvazisinin karşıt sınıf güçlerine karşı oluşturduğu cephe, ulusal sorunun da sınırlı bir çözümle sonuçlanmasını getirecektir.

Son olarak, Gramsci’nin “tarihsel iklim” olarak nitelediği bir etkenin de sözü edilmeli.¹² Büyük tarihsel olayların, özellikle de yeni bir çağ açan büyük devrimlerin belirlediği uluslararası or-

11 Ancak, eski topraksahibi sınıfın meta üretimi/dolaşımı ağına bağlanma biçimi, İngiliz ve Alman örneklerinin karşıtlığının gösterdiği gibi, farklı sonuçlar doğurabilir. Bu noktaya Barrington Moore, Jr. işaret eder. Bkz. *Social Origins of Dictatorship and Democracy*, Penguin, Harmondsworth, 1973, s. 419-20.

12 Gramsci, a.g.y., s. 82.

tam, ülke içindeki toplumsal dinamikten bağımsız olarak da, bir burjuvazinin devrimden tümüyle uzak durmasına yol açabilir. Gramsci'nin verdiği örnek Alman ve İtalyan burjuvazilerine ilişkindir: 1815 sonrası Avrupası, önce Fransız devriminin kıtaya yayılmasının getirdiği korkunun bir ürünü olan Kutsal İttifak'la, sonra da 1848'den itibaren "Avrupa üzerinde dolaşan bir heyûla" niteliği kazanan işçi sınıfı tehlikesiyle, burjuva devrimleri için çok elverişsiz bir ortam oluşturmaktaydı. Yirminci yüzyılda ise 1917 Ekim Devrimi'nin, işçi sınıfı iktidarı korkusunu pekiştirerek burjuva devrimleri açısından yeni bir olumsuz tarihsel iklimin doğmasına yol açtığını hatırlatmak bu yazının amaçları açısından önemli.

Burjuva demokratik devrimlerin tarih sahnesinde gerileyerek yerini tepeden devrimlere terk etmesinin nedenleri üzerinde duran bu bölümde, aynı zamanda, tepeden devrimin burjuva devriminin görevlerini ancak *kısmen* yerine getirebileceği de ortaya çıkmış oluyor. Buna da şaşırmamak gerek: Geleceği temsil eden toplumsal güçlerden ürkenler, geçmişin toplumsal güçlerine, şu ya da bu ölçüde, yaslanmak ve teslim olmak zorundadır.

Neden devrim?

Burjuvazinin on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren devrimci karakterini yitirmesi bir başka soruyu daha davet ediyor. Bu ülkelerde devrim, tepeden bile olsa, neden olmaktadır? Burjuva devrimlerinin sürükleyici gücü burjuvazi devrimden uzaklaştığına göre, devrimler çağı tümüyle sona eremez miydi? Bu soruya cevap ararken de birden fazla etkenin göz önüne alınması gerekiyor.

Her şeyden önce, burjuvazinin devrimci karakterini yitirmesi, sermayenin üretim sürecine artan ölçüde el atmaya çalışmasına, toplumsal üretimin gittikçe daha çok alanına hâkim olmasına engel değildir. Ekonomideki bu güçlenmeyle birlikte,

burjuvazi toplumun öteki alanlarının da kendi çıkarları doğrultusunda yoğurulması yolunda yoğun bir ihtiyaç hisseder. Çalışan sınıflardan ürktüğü için onları eski düzenin hâkim sınıflarına karşı mücadelesinde seferber edemeyen burjuvazi, kapitalizm öncesi devlet aygıtını varolduğu biçimiyle kullanmaya çalışır. Böylece, siyasal iktidarı ve devlet biçimini değiştirmeden toplumsal yaşamın öteki alanlarını denetimi altına alma çabasına girişir sermaye. Ama bu değişim ihtiyacı zamanla öylesine kökleşir ki, sonuçta ortaya çıkan, eğitimde, hukukta, ideolojide, hatta devlet aygıtının düzenlenmesinde bir altüst oluş, bir devrimdir. Burjuvazinin eski rejimi içten fethetme yolundaki bu taktiğine, merkezî devlet ve siyasal iktidar da genel çizgileriyle olumlu bir yaklaşım içindedir. Merkezî devlet burjuvazi ile soy-lular, feodaller vb. arasındaki güçler dengesinin hassaslığından yararlanarak mutlakiyetçi yönetimini güçlendirir. Ama merkezî devletin yönetici zümresi (bürokrasi) için kalım, aynı zamanda, burjuvazinin çıkarlarını gözetmekten geçecektir. Bu hassas üçlü oyuna, aşağıda sözünü edeceğim öteki etkenler de katılınca, eski rejimin devleti burjuvazinin gereksinimlerini yerine getirerek toplumu baştan aşağı değiştirir.

Tepeden devrimin aşağıdan devrim ile diyalektik bir ilişki içinde oluşu, toplumun devrimci biçimde değiştirilmesi sürecini açıklayan bir başka etkidir. Tepeden devrim, bir yönüyle, kitlelerin katıldığı ve burjuva demokratik bir nitelik taşıyan “aşağıdan devrimler”i bastırır, engeller. Ama tam da bu nedenle, “aşağıdan devrim” korkusu, eski rejimin toplumu kendi yöntemleriyle değiştirmeye koyulmasına yol açar. Yani tepeden devrim, aşağıdan devrimi engelleme gereği sonucunda bir devrim niteliği kazanır.

Dünya ekonomisiyle güçlü bağlarla bütünleşen birçok ülkede, devrimci değişimin itici güçlerinden biri de uluslararası ilişkilerdir. Başka ülkelerde kapitalizmin hızla gelişmekte olduğu bir dönemde, burjuva devrimi yaşamamış ülkelerin, kapita-

lizmin yaygınlaştırdığı büyük ölçekli üretimden, emek üretkenliğine ve üretim tekniklerine getirdiği devrimci yeniliklerden uzak durması neredeyse intihar anlamına gelir. Ama kapitalizmin belirlediği bir çağın kapitalist olmayan toplumlar üzerindeki tek baskısı iktisadi değildir. *Devletler üzerinde* bu baskı en dolayimsız biçimde *askerî alanda* belirir. Engels'in deyişiyle, "Savaş büyük sanayinin bir dalı haline geldiği andan itibaren... büyük sanayi ... bir siyasal zorunluluk halini alır... Rusya Kırım savaşından sonra kendi büyük sanayisine sahip olmaya gereksinim duyunca, bunu sadece bir biçimde gerçekleştirebilirdi: *kapitalist biçimde*."¹³ Yani, ister iktisadi olsun, ister askeri, uluslararası rekabetin etkisi, eski rejimin devleti üzerinde kapitalist gelişme ve toplumsal burjuvalaşma yönünde bir kamçı rolü görmektedir.

Politik devrim/sosyal devrim

Burjuva demokratik devrimlerin yerini tepeden devrimlerin alışını incelerken, bu ana kadar, belirli bir sorunu geri planda bıraktım. Gerçekte tepeden devrim kavramı dar bir anlamda kullanıldığında, kendi bağrında kolayca açıklanamayacak bir çelişkiyi içeriyor. Eğer tepeden devrim *eski düzenin devletinin* toplumun kapitalistleşmesi doğrultusunda köklü değişikliklerle toplumsal yapıyı altüst etmesi anlamını taşıyacaksa (ki bu ana kadar ele alınan anlamı budur terimin), bu açıkça eski devletin sürekliliğini *varsayan* bir tanımdır. Yani devlet aygıtını parçalayarak yerine yeni tipten bir devlet kuran bir kitlesel ayaklanma

13 Engels'den Danielson'a 22.9.1892 tarihli mektup. Aktaran: Draper, a.g.y., s. 576. Askerî etkene Trotskiy ve Gramsci de değinir. Birincisi için bkz. Lev Trotskiy, *Sonuçlar ve Olasılıklar*, Kardelen Yayınları, İstanbul, 1990, s. 20-21. İkincisi için *Prison Notebooks*, a.g.y., s. 84. Bu düşüncülerin gözlemlerini, Osmanlı'da yenileşmenin ordudan başlamasını "Osmanlı kafası"na atfederek yüzeysel bulan Türkiyeli sol düşüncülerin tepkileriyle karşılaştırmak ilginç olsa gerek. Türkiye'de sol düşüncenin Engels ve öteki klasik Marksistlerden daha "maddecî" oldukları çıkıyor ortaya!

anlamında bir devrim kavramını mantıksal olarak dışlamaktadır bu tanım. Öyleyse nasıl oluyor da bir devrimin *yokluğunda* söz konusu toplumun bir devrim yaşadığı söylenebiliyor?

Görünürdeki bu çelişkinin çözümü, Marksizmin klasik bir ayrımında yatar: politik devrim/sosyal devrim ayrımında. Bu ayrımın kavramlaştırmaya çalıştığı nokta şudur: Verili düzene karşı, düzenin olağan kanallarının dışından kaynaklanan kitle-sel bir hareketlenmenin eski devleti yıkarak yeni bir devlet kurması anlamında devrim, kimi zaman etkileri açısından politik alanla sınırlı kalabilir. Buna karşılık, politik alanın ötesine geçerek toplumsal ilişkileri yeniden düzenleyen, üretim ilişkilerine varana dek toplumun yeniden üretim tarzını kökünden sarsan devrimler de mevcuttur tarihte. Bu iki devrim tipini ayırmak, hem dinamiklerini, hem de sonuçlarını doğru değerlendirmek açısından gereklidir. İşte politik alanla sınırlı kalan devrimlere politik devrim, toplumun baştan aşağı yeniden düzenlenmesinin yolunu açan devrimlere ise sosyal devrim denmesinin nedeni budur.

Ne var ki, ayrım kavramsaldır. Somut tarihte bu iki devrim tipi yer yer iç içe geçer, yer yer de birbirinden bağımsızlaşır. Her şeyden önce belirtilmesi gereken, sosyal devrimlerin açılışının genellikle bir politik devrim tarafından yapıldığıdır. Yani tek bir devrim (örneğin Fransız devrimi veya Rusya'da Ekim Devrimi) *hem* bir politik devrim niteliğini taşıyabilir, *hem de* bir sosyal devrim sürecinin ilk adımı olabilir. Üstelik, devrim anlarında politikanın ekonomiye ve öteki toplumsal alanlara göre görülmemiş bir *öncelik* kazandığı hatırlanırsa, sosyal devrimin bile, hiç olmazsa başlangıçta, politik yönünün ağır basacağı söylenebilir. Ama bu, sosyal devrimler ile politik devrimlerin ayrılmaz biçimde birbirine bağlı olduğu anlamına gelmez. Bazen bir politik devrim (çok önemli toplumsal sonuçları olsa da) bir sosyoe-konomik formasyonun ilişkilerinin yerine yeni bir formasyonun ilişkilerini geçirmeyebilir; dolayısıyla da, sosyal devrim niteliği-

ni kazanmaz. (Bunun klasik örnekleri Fransa'daki 1830 ve 1848 devrimleridir.) Bazen de tersine, bir sosyal devrim *doğrudan doğruya* bir politik devrime dayanmaksızın, uzun bir tarih dilimi boyunca gerçekleşebilir. İşte tepeden devrim, en genel anlamıyla, bu tip bir sosyal devrim sürecini kavramlaştırır: Kendi politik devrimi olmayan *veya* yenilgiye uğramış bir politik devrimi izleyen bir sosyal devrim.¹⁴ Daha önce söylediklerimiz göz önünde tutulursa, siyasal devrim *olmasın diye* sosyal devrim.

Bu bağlamda Gramsci'nin *pasif devrim* kavramına da kısaca göz atmakta yarar var. Gramsci, bu kavramı, İtalyan devriminin özgüllüğünü kavramaya çalışırken geliştirmiştir. Bir tarihsel süreç olarak pasif devrimi tanımlayan, tarihsel kopuşu, bir siyasal altüst oluşun değil, içten içe (moleküler) değişimlerin üstüste yığılmasının sağlamasıdır.¹⁵ Gramsci'nin özlü formülü ile pasif devrim bir "devrimsiz devrim" dir.¹⁶ Geliştirdiğimiz terimlerle yorumlarsak, politik devrimsiz sosyal devrim. Böylece kavramın burada kullanılan tepeden devrim kavramıyla hemen hemen özdeş olduğu ortaya çıkıyor. Ama aşağıda Türkiye tarihine döndüğümüz zaman, pasif devrim kavramının tarihçesinin bize yeni bir ayrım olanağı sağladığını göreceğiz. Ayrıca, Gramsci'nin tartışması çok önemli bir noktanın altını çiziyor. Ona göre, pasif devrim kavramı ancak diyalektik olarak tanımlanabilir; yani pasif devrim mutlaka kendi karşısını, *bir aktif devrimi varsayar*.¹⁷ Bu anlamda, pasif devrim kavramının da, tepeden devrim kavramının da, *evrimci bir tarih görüşüyle herhangi bir akrabalığı yoktur*. Her ikisi de, kapitalizmin yarattığı dünya tarihinin *bileşik* niteliği içinde, bir (veya birkaç) ülkedeki devrimin (devrimlerin) başka ülkelerde yaratacağı devrimci değişimleri ele almaktadır.

14 Engels bunu, Rusya'yı tartışırken, belirttik biçimde ifade eder. Bkz. Draper, a.g.y., s. 577.

15 Pasif devrim tartışması için bkz. Gramsci, a.g.y., s. 106-114.

16 A.g.y., s. 59.

17 A.g.y., s. 114.

Kısacası, tepeden devrim politik devrimi olmayan bir sosyal devrimdir ama bu politik devrim sadece doğrudan, dolaylımsız biçimde yoktur. Aslında, her sosyal devrimin öncülü, en azından başka bir ülkede yaşanmış olan bir politik devrimde yatar. Örneğin, Alman ve İtalyan birliklerinin öncülü Fransız devrimidir. Dahası var. Kendisi, yenilgiye uğramış da olsa, bir politik devrim yaşamış olan bir ülkede tepeden devrim çok daha hızlı ve tutarlı ilerler. Buna karşılık, bir ulusal politik devrim deneyiminden geçmemiş bir ülkede, sosyal devrim de ürkek, yalpalayan, ağır, hantal bir süreç olacaktır. İlkine örnek Almanya ve İtalya ise (1848'in başarısız devrimleri), ikincisine örnek 1905 öncesi Rus çarlığıdır.

Türkiye tarihini değerlendirirken Osmanlı Tanzimatı'nın da ikinci türden bir sürece tekabül ettiğine değinme olanağını bulacağız.

Devlet bürokrasisi ve burjuvazi

Tepeden devrim türünden burjuva devrimleri, varolan devlet aygıtının toplumun yeniden düzenlenmesinde aktif ve müdahaleci bir rol oynamasını gerekli kılar. Bu, toplumsal yeniden üretim içinde merkezî devletin bürokrasisine önemli bir işlevle birlikte büyük bir güç sağlar. Bu aşamada, hem bu rolü, hem de eski düzenin hâkim sınıflarıyla burjuvazi arasındaki kısır güç dengesi dolayısıyla, bürokrasinin toplumda ve devlette ağırlığı oransız biçimde büyür. Marx'ın deyişiyle "bürokrasi devleti... kendi özel mülkiyeti gibi tutar elinde..."¹⁸

Ama aslında bürokrasi ancak belirli sınıf ilişkileri bağlamında kavuşur bu hareket serbestisine. Temelde koruduğu, bir bütün olarak sınıflı toplumun geleceğidir. Dolayısıyla da mülksahibi sınıflardır. Marx, aynı yerde, şunu da ekler: " bürok-

18 K. Marx, "Critique of Hegel's Doctrine of the State", *Early Writings* içinde Penguin, Harmondsworth, 1975, s. 108-109.

rasi, kendi dışında yatan bir içerik için 'formel bir sistem'dir." İçeriğin oluşumunun tamamlanışıyla ölçsüz önemini yitirecek, yerini sermayenin egemenliğine daha uygun bir biçime terk edecektir bu "formel sistem"

Kitlelerin toplumsal dönüşüm sürecine etken bir unsur olarak katılmadığı tepeden devrimlerde devletin ve devlet bürokrasisinin kazandığı oransız önem, sadece Türkiye'de değil, benzer süreçleri yaşayan birçok toplum için yapılan tahlillerde de, her şeyin devletin iradesine tâbi olduğu, kapitalizmi ve burjuvaziyi devletin yarattığı türünden yanlışlıklara yol açmıştır. Yukarıda yapılan tahlilin bütünü, bu anlayışın yanlışlığını çeşitli biçimlerde ortaya koymaktadır. İster eski rejimin devleti olsun, ister yeni tipten bir devlet, bürokrasinin elindeki aygıt sayısız tahdit ve baskı altında hareket etmekte ve temelde toplumda derinden derine yaşanmakta olan değişime ve başka ülkelerde kapitalizmin gelişmesinin ülke için yarattığı gerilimlere cevap bulmaya çalışmaktadır. Devletin kendisi de, bürokrasinin siyasal hattı da bu unsurların etkisi altında biçimlenmekte, bunların yarattığı çelişkilerin çözümünün bir *dolayımı* niteliğini taşımaktadır.

Türkiye'nin yakın tarihi üzerine süregiden tartışmalar açısından şu gerçeğin de vurgulanması yararlı: Devletin ve devlet bürokrasisinin ağırlığı ve gücü hiç de *Türkiye'ye özgü değildir*. Kitleleri dışarıda bırakan bütün tepeden devrimlerin ortak özelliğidir. Devlet burada burjuvaziye karşıt bir toplumsal güç değil, burjuvazinin eski düzenin hâkim sınıflarıyla oluşturduğu *uzlaşmanın çimentosudur*.

Bu bizi Türkiye tartışmalarında büyük önem taşıyan bir başka önermeye getiriyor: Tepeden devrim burjuvaziye rağmen ve ondan bağımsız biçimde gerçekleştirilen bir süreç değildir. Hele ona karşı, hiç değil. Burjuvazi, tepenin karşısında, aşağıda değil, "tepe"nin üzerindedir.

2. Kemalizm üzerine “sol” yorumlar

Türkiye tarihine, özel olarak da Osmanlı/Türkiye bağıntısının niteliğine ve cumhuriyet devletinin doğasına ilişkin yorumlarda bugün sol liberalizm hâkim görüş niteliğinde. Ama sol liberal görüş boşlukta doğmadı kuşkusuz. Bu akımın Türkiye tarihine ilişkin görüşleri, cumhuriyetin resmî ideolojisinin neredeyse eleştirisiz biçimde benimsenmesine dayanan sol Kemalist bakış açısının sol düşünce içindeki hâkimiyetine bir tepki olarak gelişti. Ne var ki, bu tepki materyalist bir yöntemle yaslanmadığı için, bu bakış açısını eleştirel biçimde aşamadı. Diyalektik olmayan bir eleştiri çizgisine yaslanarak, onun ak dediğine kara diyerek, doğrusal biçimde tam karşısında, aynı düzeyde yerini aldı. Yani basit bir *olumsuzlama* olarak çıktı ortaya, aynı alanın karşıt kutbunu oluşturdu.

Kutuplardan birinde yer alan sol Kemalist bakış açısı, önemli ölçüde 30’lu yılların Kadro ve 60’lı yılların başının Yön hareketlerinin görüşlerinin mirasçısı. Ama vurgulanması gereken bir nokta var: sol Kemalizmin görüşleri, bu iki hareketle ve bunların sonraki mirasçılarıyla sınırlı değil. Dünya solunun çeşitli ailelerine biat eden sol akımlar da, sol Kemalist konumun en azından 1919-23 dönemine ve cumhuriyete ilişkin görüşlerini büyük ölçüde paylaşıyor.¹⁹ Daha doğrusu, solun en Stalinist akımlarının bile liberalizmin nüfuz alanına girmeye başlamasından önce paylaşıyordu.

Sol Kemalizmin tezleri şöyle özetlenebilir. Çürüme halindeki Osmanlı İmparatorluğu’nun istibdadına ve Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra Türkiye’yi paylaşmaya yönelik emperyalist saldırıya karşı, Türkiye halkı, *temel toplumsal sınıflardan bağımsız* bir toplumsal gücün önderliğinde anti-

19 Bunun temelinde, Stalinizmin 1925-27 Çin devriminden itibaren burjuva devrimlerine ve bu devrimlerde komünistlerin görevlerine ilişkin olarak geliştirdiği ideolojik çerçeve yatıyor kuşkusuz. Ama bu sorunun tartışılmasının yeri burası değil.

emperyalist bir mücadele vermiştir.²⁰ Bu ulusal mücadelenin sonucunda kurulan yeni devlete de damgasını vuran önder toplumsal güç, sol Kemalist yazında çeşitli biçimlerde nitelebilir: sivil-asker bürokrasi, bürokratik küçük burjuvazi, aydın küçük burjuvazi, küçük burjuva radikalizmi vb. vb. Kurulan yeni devlete “küçük burjuva devleti” diyenler de olmuştur.²¹ Bu devlet, ortaçağ karanlığına, dinin hâkimiyetine büyük darbeler vurmuş, çağdaş uygarlığın beşiği olan Batı’ya yönelmiş, demokrasinin de temellerini atmıştır. Sol Kemalistler arasında bu dönemi “Türkiye tarihinin en demokratik dönemi” olarak niteleyenler bile mevcuttur. Sol Kemalistleri resmî ideolojiyle kesin bir özdeşleşme konumundan ayıran, cumhuriyetin kuruluşundan sonraki süreçte, siyasal iktidarın, mülksahibi sınıflara (büyük topraksahipleri, ticaret burjuvazisi vb.) “ödünler” vererek toplumsal dönüşüm sürecini sonuna götüremediği inancıdır. Özledikleri de, bu dönüşümleri “ulusal” güçlere yaslanarak sonuna kadar götürecektir, ödünler vermeyecek “güçlü” bir iktidar.

Bağımsız bir “aydın küçük burjuvazi” ve sınıflarüstü bir devlet anlayışından yola çıkarak, tek parti rejiminin baştanaşağı anti-demokratik yapısını bile demokrasi adına öven, “yitirilmiş bir cennet”in düşleriyle zaman ve tarih dışı bir siyasal konuma düşen bu görüşler uzun yıllar boyunca solda önemli bir yankı buldu. Kuşkusuz, sivil toplumcuların yarattıkları görünümünden farklı olarak, toptan bir benimseme değildi bu. Ama yine de solun farklı kesimleri, birçok konudaki görüşlerini, değişik ölçülerde de olsa, sol Kemalist tezlerden devraldı.

20 Toplumsal sınıflardan bağımsızlık görüşünü, sol Kemalist bakış açısının en popüler temsilcisi Doğan Avcıoğlu şöyle dile getirir: “Görünüşteki gücüne rağmen, bu bir avuç aydın, bir toplumsal temele dayanmıyordu, boşlukta idi.” *Türkiye’nin Düzeni*, 11. basım, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1977, s. 232.

21 B. Berberoğlu, *Turkey in Crisis*, Zed Press, Londra, 1982, s. 54. Bu kitap sol Kemalist ideolojinin, Markist bir yöntem izlediğini iddia eden bir yazar üzerindeki etkililiğinin mükemmel bir örneğidir.

Sol liberalizm Türkiye tarihi konusundaki görüşlerini işte böyle bir bağlamda, Türkiye solunun Kemalizm savunuculuğuna karşı bir tepki olarak geliştirdi. Bunu yaparken, kendine özgü öncüllerden hareket etmesi olağandı: Toplumdaki bütün sorunlardan devleti sorumlu tutan, sivil toplumu, içindeki muazzam farklılaşmalara aldırmadan, bütünüyle devletin karşısında gören ve yücelten bu anlayış, Türkiye tarihine de aynı gözlüklerle bakacaktı.²² Türkiye’de devlet cumhuriyetin başlangıcından beri toplumsal yaşamın her alanını ahtapot kollarıyla denetliyor, sivil toplumu eziyordu. Bunun nedeni ise, ister İttihat ve Terakki, isterse tek parti yönetimi olsun, yirminci yüzyılın yönetici hareketlerinin Osmanlı devletinin merkezîyetçi ve “ceberut” geleneğini olduğu gibi devralması idi. Sol liberal bakışın Osmanlı/Türkiye bağıntısına ilişkin stratejik tezi de burada ortaya çıkıyor: 1908-1923 dönemi ve cumhuriyetin kuruluşu Osmanlı’dan bir **kopuş noktası değildir**; tersine, Osmanlı ile cumhuriyet Türkiye’si arasında, en azından devlet/toplum ve devlet/ekonomi ilişkileri açısından, kesin bir **süreklilik** söz konusudur. Cumhuriyet, “devleti kurtarma” telaşındaki Osmanlı bürokrasisinin son sığınağıdır. Aşırı güçlü iktidarı ve hantallığıyla cumhuriyet devleti (en azından tek parti döneminde) kapitalizm öncesi toplumdan artakalan bir “kalıntı devlet”, bu devletin yöneticileri ise “son Osmanlı paşaları”.²³

Sol liberal akımın bazı temsilcileri, 1920’li ve 30’lu yıllarda devletin ve toplumsal yaşamın geçirdiği köklü dönüşümlerin, Osmanlı ile cumhuriyet Türkiye’si arasında bir süreklilik iddiası ile açıklanamayacağını göz önüne alarak, bir ek tez geliştirmişlerdir. Buna göre, cumhuriyetin ilk döneminde yaşanan dönüşümler yüzeyseldir, toplum ve iktidar ilişkilerinin özüne dokunmaz. Sadece hukuk, ideoloji veya siyaset alanlarındaki

22 Sol liberalizmin (sivil toplumculuğun) genel yönteminin ve dünyaya bakışının eleştirisi için bkz. S. Savran, “Sol Liberalizm: Maddeci bir Eleştiriyse Doğru”, a.g.m.

23 Bu deyiimi, sol liberalizmin öncüsü ve en derinlikli teorisyeni İdris Küçükömer kullanır.

değişiklikler toplumu dönüştürmek için yeterli değildir. Bu gibi değişiklikler, esas iktidar ve devlet/sivil toplum ilişkilerini, özellikle de merkezi bürokrasinin mutlak hâkimiyetini ortadan kaldırmadığı için “temelde” iki dönem arasında süreklilik vardır.

Sol liberal akımın bir tezi de Türkiye’nin tarihsel gelişmesinin kendine özgü bir çizgi izlediği. Bu sonuca, büyük ölçüde, kapitalizme erken geçen Batı Avrupa toplumlarıyla yaptıkları karşılaştırmadan hareketle varıyorlar. Bu yöntemin, Türkiye’nin kapitalizme daha geç, çoğu yirminci yüzyılda geçen azgelişmiş ülkelerle (özellikle de sömürgeleştirilmemiş veya sömürgelikten erkenden kurtulan ülkelerle) paylaştığı gelişme özelliklerini göz ardı etme gibi bir bedeli olduğu açık. Ama sol liberallerin Batı Avrupa konusundaki yargıları bile aşırı derecede toptancı ve acelecî. Başka bütün sorunlar bir yana, Batı Avrupa’da kapitalizm öncesi toplumdan burjuva toplumuna geçişte, farklı ülkeler arasında bir türdeşlik olmadığını yukarıda gördük. Bunların bazılarında, bütün farklar saklı kalmak üzere Türkiye’nin özelliklerini güçlü biçimde andıran bir tarihsel gelişme çizgisi bulmak olanaklı. Sol liberallerin Türkiye’ye özgü olarak sundukları bazı özelliklerin bir Batı Avrupa ülkesinde nasıl ortaya çıktığını, bir İtalyan Marksist tarihçisinin dilinden aktarmak istiyorum: “Böylece İtalyan devleti güçlü bir bürokratik ve sansürcü damga yemiş olarak doğdu. Vatandaşlarının büyük çoğunluğunun gözünde devlet, vergi toplayıcısında ve askerî hizmette cisimleşiyordu. Bu yüzden, hızla, sevilmeyen bir devlet haline geldi. Yaşanmış olan genel siyasal çalkantının doğurduğu umutlar bu durumu daha da keskinleştiriyordu. Devletin bu sevilmeyen niteliği, hükümet ile yönetilenler arasındaki bu uçurum, gerçekleştirilen birleşme için İtalya’nın ödediği en yüksel bedeldi. İtalya’nın bugün bile ödemeye devam ettiği bir bedel.”²⁴

24 Giuliano Procacci, *History of the Italian People*, Penguin, Harmondsworth, 1970, s. 325.

Sol düşüncenin, Osmanlı/Türkiye bağıntısı ve yeni cumhuriyet rejimi ile ilgili coğrafyası, sol Kemalizm ve sol liberalizm ile tükenmiyor kuşkusuz. Gerçekte, her alanda olduğu gibi, burada da, birbirinden gölge farkıyla ayrılan sayısız konunun getirdiği bir çeşitlilik ve karmaşıklık söz konusu. Burada benim sol Kemalizm ile sol liberalizm üzerinde durmamın tek bir nedeni var: Bu akımlardan ilki resmî ideolojinin nüfuz alanında bulunuyor ve sol içinde onun temsilciliğini üstlenmiş durumda; öteki ise sol içinde en hızlı yayılma eğilimi gösteren akım. Bu yüzden, kutupların karşıt yaklaşımları sol içinde Kemalizm konusundaki tartışmayı belirliyor.

3. Kemalist devrimin doğası

Osmanlı’nın ve Türkiye’nin bu yüzyılın ilk çeyreğinde yaşadığı büyük altüst oluşa Türkiye sol düşüncesinin çeşitli ailelerinin bakışını belirleyen bir temel nokta var. Önemli bölümü eski devlet bürokrasisinin içinden gelen bir kadronun bu toplumsal çalkantılarda oynadığı belirleyici rol bir uçtan öteki-ne kafaları karıştırıyor. Sadece bu değil üstelik sorun: 1923’te kurulan cumhuriyet devletinin tartışılmaz kudreti, toplumu aktif biçimde yönlendirmesi ve toplumsal denetime büyük ölçüde kapalı olması, iktidar yapısı içinde bürokrasinin ağırlıklı bir yer alması da, bu devletin gerek doğası, gerekse sınıf temeli konusunda her türlü mistifikasyona gebe birtakım tezler geliştirilmesine katkıda bulunmuş. Sonuçta ortaya yukarıda görümleri sergilenen kutuplar çıkıyor: Bir kutup bu bürokrasiyi ve devleti sınıflarüstü ve ilerici bir güç olarak sunarken, öteki Osmanlı’nın basit bir mirasçısı gibi kavlıyor ve tabii gerici (ya da en azından tutucu) bir tarihsel güç olarak niteliyor. İki bakış açısının paylaştığı önemli noktalardan biri, bu toplumsal gücün temel toplumsal sınıflarla ilişkisini ve kurulan yeni devletin bir *devlet tipi* olarak niteliğini *sorunlaştırmamaları*.

Yani, bürokrasinin gücü sorununun yarattığı göz kamaşması, yeni devletin doğası ve eski devletle ilişkisi sorununun tümüyle gölgede kalmasına yol açıyor. Bu, sol liberalizmde doruğuna ulaşıyor: Madem ki devletin ve bürokrasinin gücü Osmanlı ile Türkiye'nin ortak yanları, öyleyse bu iki devlet arasındaki süreklilik tartışmasıdır. Çeşitli devlet tiplerinde varolabilecek bir özellik, iki devletin özdeşliğini ilan etmek için yeterli sayılıyor.

Aşağıda Türkiye'de yüzyılın ilk çeyreğinde yaşanan devrim(ler)in başka ülkelerdeki burjuva devrimlerine göre gerçek bir özgüllük gösterdiğini göreceğiz. Ama burjuva devrimlerinin dünya çapındaki evriminin yukarıdaki özeti bile, bize şimdiden Osmanlı/Türkiye ilişkilerine yeni sorularla yaklaşma olanağını kazandırıyor. Burjuva devrimlerinin ikinci evresinde baskıcı bir devletin (üstelik de eski tipten, kapitalizm öncesi bir devletin) ve merkezî bürokrasinin oynadığı güçlü rol göz önüne alındığında, bu özelliklerin zorunlu olarak bir burjuva devriminin ve bunun ürünü olan bir burjuva devletin yokluğuna işaret etmeyebileceği ortaya çıkıyor. O zaman "güçlü devlet ve bürokrasi eşittir kapitalizm öncesi toplumun sürekliliği" formülü inandırıcılığını yitiriyor. Ortaya *birbirinden bağımsız olarak* cevaplanması gereken iki ayrı soru çıkıyor. Birincisi, Türkiye yüzyılın ilk çeyreğinde (başarılı, başarısız veya tamamlanmamış) bir *burjuva devrimi* yaşadı mı ve bu devrim sonucunda bir *burjuva devleti* kuruldu mu? İkincisi, Türkiye'de (en azından tek parti döneminde) devletin ve devlet bürokrasisinin toplumsal yaşam sürecindeki ağırlıklı rolü hangi tarihsel gelişmelerin sonucu ve ifadesi olarak düşünülmeli? Bu iki sorunun birbirinden ayrılmamasının maliyeti, sol düşüncenin Türkiye tarihini çarpık bir prizmadan seyretmesi olmuştur bugüne dek.

Burjuva devrimi sorunu

Türkiye'de bir burjuva devriminin varlığı/yokluğu gibi tartışmalı bir konuda görüşlerin ikircikliliklerden uzak, açık seçik ifade edilmesinde büyük yarar var. Dolayısıyla, daha başlangıçtan, burada savunulacak görüşlerin temelini oluşturan tezleri kısaca sıralamayı tercih ediyorum.

(1) Türkiye'de 1920'li ve 30'lu yıllarda yaşanan süreç bir *sosyal devrim* olarak nitelenmelidir. Bu çalkantılı süreç içinde gerek devletin yapısında, gerekse toplumsal ilişkilerde, burjuva sosyoekonomik formasyonunun ve kapitalizmin hızla gelişmesinin yolunu açacak önemli değişiklikler gerçekleşmiştir.

(2) Bu köklü değişimi olanaklı kılan, 1919-23 yılları arasında yaşanan ve eski devletin ilgası/parçalanması ile sonuçlanan *politik devrim*dir. 1919-23, Türkiye'de burjuva devriminin *yirminci yüzyıla özgü koşullarda ve sınırlar içinde* başarıya ulaştığı dönemdir. Ancak, tek bir burjuva devrimi yaşamamıştır Türkiye: 1908 devrimi, 1923'ün koşullarını hazırlayan bir ilk (ve yarım kalan) burjuva devrimidir.

(3) Ne var ki, 1919-23 devrimi geniş kitleleri seferber etmek bir yana, onların her tür bağımsız inisiyatiflerini bastırmaya dayanan, dışlayıcı bir devrim niteliği taşır: bir *kitlesiz devrim*. Buna bağlı olarak, devrimin sonucunda doğan yeni devlet, çalışanların (özellikle de işçi sınıfının) örgütlenmesinin ve mücadelelerinin ezilmesine yönelik bir yapıya sahiptir. Bu anlamda, Türkiye'de burjuva devrimi, klasik dönemin burjuva devrimleriyle büyük bir farklılık gösterir. Bir *burjuva demokratik devrim değildir*. Belirli yönlerden önemli farklılıklar göstermekle birlikte, burjuva devrimlerinin ikinci evresindeki tepeden devrimlerle önemli özellikler paylaşır.

(4) En başta bu nedenden (ama başka etkenlerin de katkısıyla) Türkiye'de burjuva devrimi *tamamlanmamış* bir nitelik taşır. Bu devrim, burjuva devrimlerinin asli görevlerinin bir

bölümünü gerçek anlamıyla yerine getirememiş, bazı alanlarda ürkek adımlarla yetinmiş, bazı alanlarda ise ciddi hiçbir girişimde bulunmamıştır. Bu da demokratik görevlerin bile hâlâ Türkiye toplumunun gündeminde önemli bir yer tutması anlamına gelir.

(5) Bütün bu söylenenlerden dolayı, Türkiye tarihinde Osmanlı dönemi ile cumhuriyet arasında *tarihsel bir süreklilik* olduğu iddiası baştan aşağı yanlıştır. Cumhuriyet, Türkiye'nin tarihinde burjuva topluma doğru atılan *kesin* bir adımdır; bu yüzden de bir *tarihsel kopuşu* temsil eder. Geçmişin kalıntısı olan bir devlet değildir. Gene aynı nedenlerle, 20'li ve 30'lu yıllarda yaşanan değişim sürecinin, toplumun temellerine dokunmayan *yüzeysel* değişikliklerle sınırlı kaldığı söylenemez. Sol liberalizm çağdaş Türkiye'nin temellerini anlayamamıştır.

(6) Cumhuriyetin ilk dönemlerinde, sadece ulusal çıkarları emperyalist dünyaya karşı savunan, toplumu “modernleştiren” bir devletin kurulduğunu ileri sürmek, bu devletin esas olarak burjuva toplumunun kuruluşunda aktif rol alan, işçi ve emekçilerin düşmanı, Kürt halkını ezen, anti-demokratik bir devlet olduğunu görmezlikten gelmek demektir. Sol Kemalist tezler tarihi başaktörlerinin gözünden (ideolojisinin içinden) görmekten öteye gidemez.

Tezler bunlar. Önemli bir nokta, bu tezlerin birbirlerinden kopartılmadan bir bütün olarak düşünülmesi gerekliliği. Aksi takdirde, Türkiye tarihine bakışın bugün yaygın olan çarpık prizması şu ya da bu yönde yeniden canlanabilir.

Gerçekleşen

Türkiye'nin 20'li ve 30'lu yıllarda yaşadığı dönemin temel özelliği, toplumsal yaşamın çeşitli alanlarında kapitalizmin yerleşmesi ve gelişmesinin önünde yükselen birçok engelin ortadan kaldırılmış olmasıdır. Siyaset, hukuk, eğitim, ideoloji/

kültür alanları büyük bir sarsıntıyla yeniden düzenlenmiş ve kapitalizm öncesi dünyanın toplumsal biçimleri yerini, kapitalizmin içinde çok daha hızlı gelişebileceği bir kabuğa terk etmiştir. Burada bu süreci ayrıntılarıyla incelemeye olanak yok. Ancak, bunların en önemlilerine kısaca değinmek bile, Türkiye’nin yaşadığı değişimin yönü konusunda ipuçları vermeye yeterli.

Kemalist dönemde, kapitalizmin gelişme koşullarının hazırlanması bakımından en önemli değişim, hiç kuşkusuz, hukuk alanındadır. Ticaret, sözleşme, mülkiyet, miras, aile hukuku konularında, Türkiye’nin hukuksal düzeni, kısmen şeriata dayanan, yoğun olarak kapitalizm öncesi hukukun öğeleriyle örülmüş bir hukuk sisteminden koparılarak, kıta Avrupası’nın gelişmiş kapitalist ülkelerinin hukuk sistemine uyarlanmıştır. Bu hızlı ve köklü değişimin sonuçları, gerek kırdan, gerekse kentte kapitalizmin gelişmesinin yolunu açmak bakımından büyük önem taşır. Her şeyden önce, uzun bir tarihsel süreç içinde, Osmanlı toplumunda yaygınlaşmakta olan modern (burjuva) özel mülkiyet biçimi, bu sıçramayla birlikte *kesin bir güvenceye* kavuşmaktadır.²⁵ Öte yandan, bu mülkiyet hakkı miras ve aile hukukları dolayısıyla pekişmekte, geçmişin komünal ilişkilerinin yerini giderek küçük aile tipinin mülkiyetle olan bencil ilişkisinin almasının koşulları yaratılmaktadır. Sözleşme (borçlar) ve ticaret hukuku alanındaki düzenleme ise, meta üretiminin (kapitalizmin bu genel çerçevesinin) ayrılmaz zarfı niteliğini taşıyan *dolaşım alanının* hızla serpilmesine uygun ortamı oluşturmaktadır.²⁶

25 Kapitalizm öncesi özel mülkiyetin bölünmüş ve koşullu niteliğine karşıt olarak, burjuva mülkiyetinin (en iyi ifadesini Roma hukukunda bulan) mutlak ve sınırsız doğası böylece Türkiye’de de gerçekleşmiş olmaktadır. Bu konuda bkz. Perry Anderson, *Lineages of the Absolutist State*, New Left Boks, Londra, 1974, s. 24-28.

26 Hukukun, gerek burjuva ekonomisinin, gerekse sivil toplumun oluşumundaki çok önemli yerinin teorik açıklaması için bkz. Gülnur Savran, *Sivil Toplum ve Ötesi*, Rousseau Hegel, Marx, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1987, s. 194-197.

Burjuva toplumunun gelişmesinin koşullarını hazırlayan bir başka gelişme de ideoloji/kültür alanında gerçekleşmiştir. Burada çok çeşitli konularda ortaya çıkan köklü değişikliklerden söz etmek olanaklı: Eğitimin laikleştirilmesi ve birleştirilmesi, İslam-Doğu toplumlarının kültürel alanından kapitalist Batı'nın kültür alanına hızlı bir sıçramanın temellerini atan çeşitli girişimler (ünlü "gardrop devrimciliği"), dinsel ideolojinin kentsel toplumdaki etkisini (hiç olmazsa bir süre için) asgariye indiren önlemler, kadınlara biçimsel eşitliğin tanınması vb. toplumun kapitalizm öncesi ilişkilerden sıyrılmasında oldukça önemli bir rol üstlenmiştir. Genellikle Kemalist devrim konusunda yapılan tartışmaların laiklik/din sorunu etrafında odaklaşması bu ideolojik/kültürel değişimin boyutlarını ölçüsüz biçimde büyüterek olayın bütünselliğini *çarpıtmıştır*. Ama yine de bu değişim, her şeyi belirleyici olmaktan uzak olsa da, yeni bir toplumun temellerinin atılması bakımından büyük önem taşır.

Dinin bastırılmasının ve devlet denetimine alınmasının önemi ideolojik/kültürel alanla sınırlı değildir kuşkusuz. Din Osmanlı toplumunda sadece bir ideoloji değil, aynı zamanda siyasal yapıların, hukukun, eğitimin vb. başlıca kaynak ve koruyucularından biridir. Bu açıdan bakıldığında, Hilafet'in ilgasından laikliğin kabulüne birçok atılım, öteki alanlardaki köklü değişimin birer önkoşulu olarak düşünülmelidir. Bunun önemi şurada: Din konusu, başka konularda da olduğu gibi, Kemalist önderliğin kafasındaki hayalî (ve idealist) sorunların bir ifadesi gibi düşünülmemeli sadece. Kemalist devletin dine karşı verdiği mücadele, burjuva toplumsal biçimlerin kuruluşunun önündeki başlıca engellerden birine karşı verilmiş somut bir mücadeledir.

İki savaş arası dönemin, kapitalizmin gelişmesi açısından en önemli yönlerinden biri de devlet kapitalizminin Türkiye'de sermaye birikimi açısından oynadığı roldür. Daha önce çok az örneği görülen bir süreç içinde (Japonya bu konuda en belirgin

öncü örnektir), Türkiye’de ticari sermaye birikiminden sınai sermaye birikimine geçiş büyük ölçüde devlet kapitalizminin gelişmesi üzerine yerleşmiştir.²⁷ Böylece, gelişmiş kapitalist ülkelerde sınai kapitalizmin, hatta emperyalizmin bir *ürünü* olan devlet kapitalizmi, Türkiye’de (ve kapitalizme geç gelen bazı başka ülkelerde) sınai kapitalizmin bir *önkoşulu* olarak belirmektedir. Kapitalizmin yirminci yüzyıldaki *bileşik gelişmesinin* daha çarpıcı bir örneği güç bulunur.²⁸ Ekonomik planda, cumhuriyet devleti, kapitülasyonları zaman içinde tasfiye ederek, bir merkez bankası kurarak, aşar vergisini kaldırarak, İş Bankası ve benzeri kuruluşların oluşumuna önayak olarak, kapitalizmin gelişmesine aktif bir katkıda bulunmuştur.

Toplumsal yaşamın çeşitli alanlarında ortaya çıkan, özel olarak da mülkiyet ve dolaşım alanlarında burjuva toplumsal biçimlerini sağlamlaştıran toplumsal dönüşüm bir bütün olarak ele alındığında bir *sosyal* devrimin önemli öğelerini içermektedir. Ama bu (tamamlanmamış) sosyal devrimi olanaklı kılan da 1919-23 döneminde yaşanan *politik* devrimdir. Aslında, 20’li ve 30’lu yılların, Türkiye’nin kapitalizme geçişinde belirleyici bir sosyal dönüşümler evresi niteliğini taşıdığı kolay kolay yadsına-

27 Türkiye’nin sol düşüncesinde 30’lu yılların devletçiliği en büyük ideolojik kargaşanın kaynağı olageldi. Kimileri (sol Kemalistler ve onlardan etkilenenler) devletçiliği “anti-emperyalist, kapitalist-olmayan” bir gelişme yolu (bir “üçüncü yol”) gibi sunarken, kimileri de (sol liberaller) burada Osmanlı devletçiliğinin bir “kalıntısı”nı gördüler, hatta Türkiye’de sanayinin en hızlı büyüdüğü dönemlerden biri olan 30’lu yılları bir “durgunluk dönemi” olarak ilan ettiler! Görüldüğü gibi Kemalist devrimin doğası konusundaki kısır kutuplaşmanın bir *izdüşümü* niteliğini taşıyor “devletçilik” tartışması. Bu da şaşırtıcı değil çünkü “devletçilik” (devlet kapitalizmi) Türkiye’de burjuva devriminin, kapitalizmin gelişme yolunun açılması açısından, oldukça bütünsel biçimde gerçekleştirebildiği görevlerden biri. Devletçilik konusundaki bu ideolojik kargaşanın dışında kalmayı bilenler oldu elbette geçmişte. Örneğin Korkut Boratav 1974’te “üçüncü yol” iddiasını kesinlikle reddetmekte ve devletçiliği “Cumhuriyet Türkiye-sinde kapitalist sermaye birikiminin özel bir yolu” olarak nitelemektedir. Bkz. *Türkiye’de Devletçilik*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1974, s. 10-11.

28 “Bileşik gelişme” kavramı için bkz. Sungur Savran, “Azgelişmişlik: Eşitsiz ve Bileşik Gelişme”, *11. Tez*, 3, Mayıs 1986, s. 63-69.

mayacak bir gerçektir. Ama 1919-23'ün bir politik devrim niteliği taşıyıp taşımadığı çok daha tartışmalı bir konudur. Kendine verdiği adla anılacak olursa, Milli Mücadele'de bir devrimi geleneksel olarak tanımlamış olan temel unsur mevcut değildi. Toplumun geniş kesimleri kır ve kent çalışanları, eski rejime karşı kitlesel biçimde seferber olmamışlardı. Çalışan sınıfların kitlesel seferberliğinin kıvılcımı olabilecek herhangi bir girişime de burjuva hareketinin önderliğince izin verilmiyordu.

Buna rağmen, 1919-23 dönemi başka ölçüler açısından bakıldığında bir politik devrim niteliği taşımakta. Her şeyden önce, dönem boyunca verilen siyasal mücadelenin, gelişmeler ne kadar zigzaglı olsa da, altı yüz yıllık bir devletin ilgasiyla ve yeni bir devletin kuruluşuyla noktalandığı unutulmamalı. Devrimci bir değişimi, reformlar yoluyla değişimden ayıran ilk ölçüt, *eski devlet aygıtının parçalanması* ve yerine yeni tip bir devletin kurulmasıdır. Bu ölçüt açısından, 1923'ün niteliği tartışmasız olmalıdır. İkincisi, 1919-23 dönemi klasik devrimlerin çok önemli bir özelliğini bağrında taşımıştır: 1920'de Büyük Millet Meclisi'nin Ankara'da toplanmasından itibaren, Ankara hükümetinin ve meclisinin Padişah'a bağlılık ilkesine rağmen, Türkiye fiili olarak bir *ikili iktidar* durumu yaşamıştır. Padişahlığın ilgası, bu ikili iktidar durumunun mantıksal sonucudur: Modern dünyada devlet iktidarı paylaşılamaz. Son olarak, 1919-23 dönemi en az yabancı güçlere karşı verilen savaş kadar bir *iç savaşa* da sahne olmuştur. Yani bu dönem sadece başka ülkelerin ordularına karşı bir mücadeleyi değil, toplumun kendi içindeki kanlı bir hesaplaşmayı da içerir. İşte, 1919-23 çalkantısı bütün bu ölçütler açısından bakıldığında bir politik devrim olarak nitelenmelidir. Ama özel tipte bir politik devrim. Klasik burjuva devrimlerinden farklı olarak bir *kitlesiz devrim*.

Bu politik devrimle onun ayak izlerinde gelişen sosyal devrim bir bütün olarak ele alındığında, Türkiye'nin 1923 ve sonrasında yaşadığı altüstü oluşu (tamamlanmamış) bir burjuva

devrimi olarak nitelemek gerekiyor. Ama buradan başka noktalara geçmeden önce bir noktanın altının çizilmesinde yarar var. 1919-23, Türkiye’de ilk burjuva devrimi değildir. Perspektifi daha sınırlı ve başarı koşulları daha zayıf da olsa, ilk burjuva devrimi 1908 Jön Türk devrimidir. İkinci devrim, birincisinin mirası üzerinde yükselir, gerek kadroları, gerek ideolojisi, gerekse toplumda yarattığı yenilikler bakımından. 1908 ile 1923’ün gerek nesnel koşulları, gerek amaçları ve gerçekleştirdikleri açısından büyük farklılıklar da gösterdikleri açık. Burada bunlara girmek olanaklı değil. Ama iki tarihsel çalkantı arasındaki yoğun ilişkiyi görememek ve Türkiye’de burjuva devriminin tarihini 1919-23’e indirgemek, sadece tarihin bütününe değil, 1919-23’ün kendisini de anlama olanağını yitirmek demektir.

Gerçekleşmeyen

Türkiye’de burjuva devriminin devleti ve toplumsal yaşamın bazı alanlarını yeniden düzenleyerek kapitalizmin koşullarını hazırladığını gördük. Ama öte yandan, kapitalizme geç gelen birçok toplumda görüldüğü gibi, Türkiye’nin burjuva devrimi de, ***kendi görevleri açısından bakıldığında***, yarım kalmış, tamamlanmamış bir devrim niteliği taşıyor. Bu nitelik ise daha sonraki dönemlerin toplumsal ve siyasal mücadelelerini anlamada büyük önem taşıyor. Devrimin neden tamamlanmamış bir nitelik taşıdığını görebilmek için üç alana bakmak yeterli: demokrasi, kent/kır ilişkileri ve toprak sorunu.

(1) Burjuva devriminin anahtar görevlerinden biri olan demokrasi alanında, bütün tepeden devrimlerde olduğu gibi, 1919-23’te ancak çok kısmi bir atılım gerçekleştirmiştir. Devrim sürecinin içinde, Anadolu ve Rumeli’nin bütün hâkim sınıflarını Milli Mücadele’nin çevresinde toplayabilmenin aracı olarak Ankara meclisi (ve ondan önce Kongreler) geçmişe göre demokratik bir adım olarak görülebilir. Ama çok kısa sü-

rede, özellikle de 1925 sonrasında, bu meclis içeriği boşaltılmış bir “formel sistem” haline gelmiştir. Yeni konumuyla bu meclis, parlamenter demokrasinin bir unsuru olmaktan çıkarak tek partinin iç işleyişinde kolaylık sağlayan bir *parti içi danışma meclisi* niteliğini kazanmıştır. Üstelik cumhuriyet yönetimi, çalışanların bağımsız örgütlenmesini başlangıçtan itibaren bastırarak, daha sonraki dönemin anti-demokratik kısıtlamalarının da temelini atmıştır.

(2) Devrimin dışlayıcı, tepeden niteliğinin bir ikinci sonucu, gerçekleştirilen görevlerin etki alanının da sınırlı kalması olmuştur. Başlangıçtan itibaren köylülüğün, özellikle de yoksul köylü kitlelerinin devrim süreci dışında bırakılması, bundan da öte, her tür bağımsız köylü girişiminin baskı altına alınması, devrimin eşraf ve büyük topraksahipleriyle kurulan bir ittifak içinde yürümesi, köylü kitlelerini devrimden uzaklaştırmış, yer yer karşı safe itmiştir. Bunun sonucu, 1923 sonrası toplumsal dönüşüm sürecinde, devletin baskıcı niteliğinin de katkısıyla, hukuk, ideoloji, kültür, eğitim, kadın sorunu vb. alanlardaki değişimin kent toplumuyla sınırlanması, kırların büyük ölçüde (toprak mülkiyetinin sağlamlaşması ve aşarın kalkması türünden önemli istisnalar dışında) bu değişimin dışında kalmasıdır. Cumhuriyet Türkiye *kentle kır arasında güçlü bir eşitsiz gelişmenin* sonuçlarını yaşayacaktır. Bu, burjuvazinin en modern kesim ve dilimlerinin köylülük üzerinde uzun bir süre hegemonya kurmasını engelleyecek, köylülüğün tutucu koalisyonların desteği haline gelmesine ortam hazırlayacaktır.

(3) Burjuva devrimleri kentlerin ve kırların çalışan kitlelerinden destek almadıklarında, modern kapitalist toplumun tarih öncesinden veya ilk çocukluk döneminden kalma ege-men sınıf ve sınıf dilimleriyle uzlaşmak zorunda kalır.²⁹ Bu

29 Tepeden devrimin eski rejimle, aşağıdan devrimin (yani kitlelerin seferberliğinin) desteği olmaksızın mücadele etmek zorunda kalmasının, yenilikçi güçleri zayıflatığına Moore işaret eder. A.g.y., s. 438.

süreç Türkiye’de yaşanmış, büyük topraksahipliğinin çeşitli dilimleriyle uzlaşmak zorunda kalan cumhuriyet yönetimi, Türkiye’nin çeşitli bölgelerinde çok farklı nitelikler arzeden tarım sorununu hiçbir aşamada köklü bir çözüme ulaştıramamıştır. Daha sonraki siyasal iktidarların da başına bela olacak olan toprak reformu, tarımın vergilendirilmesi, taban fiyatları vb. türünden sorunlarda kentsel ticaret ve sanayi burjuvazisinin çıkarları doğrultusunda bir açılım sağlanamaması, burjuva devriminin bu niteliğinin ve onun ürünü olan sınıfsal güçler ilişkisinin bir sonucudur. Burjuva devriminin ana görevi olan tarım sorununun çözümünün gerçekleşmemesinin maliyeti, Türkiye’de tarımın ve buna bağlı olarak kapitalizmin hızlı gelişmesinin önünde önemli engellerin yükselmeye uzun süre boyunca devam etmesi olmuştur.

Bütün bunlardan dolayı, Türkiye’de burjuva devrimi tamamlanmamış bir nitelik taşır. Kemalist devrimin, burjuva devriminin çeşitli alanlardaki girişimlerinin boyutları bakımından son derecede özgül olduğu da bu noktada belirtilmelidir. Belirli alanlarda (dinsel ideoloji ve kurumlara karşı verilen savaş, Batılılaşma, hukuk sistemi, devlet kapitalizmi) az görülen bir atılganlık gösteren cumhuriyet, başka alanlarda (toprak sorunu, kırsal toplumun burjuvalaşması, demokrasi) pek az şeye girişmiş, pek az şey gerçekleştirmiştir. Kısacası, Türkiye’deki burjuva devriminin asli özelliklerinden biri, çeşitli alanlardaki dönüşümler arasında *muazzam bir eşitsiz gelişmenin* görülmesidir.

Şunu da eklemekte yarar var: Burjuva devriminin çöz(e)memiş olduğu demokratik görevlerin bazıları, tarihsel gelişme içinde kapitalizmin yarattığı içten içe değişim sonucunda ortadan kalkmıştır. Bazıları ise, bugün yeni biçimlere bürünmüş olsalar bile, hâlâ toplumun gündeminin yakıcı sorunları özelliğini korumaktadırlar. Ama buradan Türkiye’nin önündeki devrim aşamasının “demokratik devrim” ya da “demokratik halk devrimi”

vb. olduğu sonucu çıkarılamaz. Bu altmış yıllık tarihin (ve başka az gelişmiş ülkelerin deneyiminin) öğretmesi gereken bir ders, bu görevlerin kesin ve geri dönüşü olmayan çözümünün ancak burjuva toplumunun çok ötesine geçen bir toplumsal sıçrama ile gerçekleşebileceğidir. Öyleyse Türkiye devrimi, nesnel görevleri açısından, **demokratik görevleri de çözecek olan bir proleter devrimi** olacaktır.

Melez bir devrim

Dünya çapında burjuva devrimlerinin gelişmesindeki iki ayrı evre açısından bakıldığında Türkiye'nin burjuva devrimi özgül bir nitelik gösteriyor. Kitlelerin gerek devrim sürecinden, gerekse daha sonraki dönüşümlerden dışlanmış oluşu, yeni devletin demokratik bir nitelikten uzak oluşu, bu devrimin bir burjuva demokratik devrim olarak nitelenmesini olanaksız kılıyor. Ama 1919-23 ve sonrasını, klasik örnekleri Almanya ve İtalya'da gözlenen tepeden devrimlerin de tipik bir temsilcisi saymak güç. Bunun bir tek nedeni var: Klasik tepeden devrimlerde, sosyal devrim kendini *içeriden* yenileyen geleneksel devletin inisiyatifıyla gerçekleşiyor, sosyal devrimin yolu bir politik devrimle ve yeni bir devletin kuruluşu ile açılmıyordu. Gerçi Almanya ve İtalya örneklerinde yenilgiye uğramış birer politik devrim (her ikisi de 1848'de) vardı sürecin başlangıç noktasında. Bu devrimlerin de, "aşağıdan devrim" tehlikesini ortaya koyarak eski devleti ve hâkim sınıfları bir değişime razı etmekte kamçı rolü oynadığı tartışmasızdı. Ama yine de bu devrimler eski devlet aygıtını parçalamamış, siyasal düzeyde sürekliliği kıramamıştı. Çarlık Rusya'sında ise durum daha da belirgindi. 1861-1905 döneminde Çarlık, bir politik devrimin değil, uluslararası sistemin, en belirgin ifadesini Kırım Savaşı yenilgisinde bulan baskısı (ve kuşkusuz ülke içindeki dönüşümün etkisi) altında bir modernleşme sürecine giriyordu. Öte yandan, Gramsci'nin, tepeden devrim kavramına karşılık veren "pasif

devrim”inin de (“politik devrimsiz sosyal devrim” anlamında) “devrimsiz devrim” olarak nitelenebileceğini görmüş bulunuyoruz. Dolayısıyla, 1919-23’ü ne tepeden devrimin, ne de pasif devrimin tipik bir örneği olarak nitelemek olanaklı görünüyor.

Ama öte yandan, 20’li ve 30’lu yılların sosyal devrimi, klasik tepeden devrim süreçleri ile çarpıcı benzerlikler gösteriyor. Neden öteki tepeden devrimlerden farklı olarak bir politik devrimin açtığı yolu izlediği halde, Türkiye’deki dönüşüm süreci ötekilerdekinden farklı değil? Bu paradoksun sırrı Türkiye’nin yaşadığı politik devrimin çalışan sınıfları dışlamaya, dışlamanın da ötesinde bastırmaya dayanan bir devrim olmasında yatıyor. Devrim politik de olsa, yine tepede, merkezî bürokrasi, büyük topraksahipliğinin çeşitli dilimleri ve yükselen ticaret burjuvazisinin çeşitli etnik bileşenleri arasında bir hesaplaşmanın çözümü. Bu yüzden, *kitlesiz bir politik devrim tepeden bir sosyal devrimle sonuçlanıyor*.³⁰

Yani, Türkiye’nin yaşadığı burjuva devrimini yine de bir (yarım kalmış) tepeden (veya pasif) devrim olarak nitelemek olanaklı. Ama özgül bir anlamda. Tepeden devrimin de, pasif devrimin de daha sonra kullanılageldikleri içerikle değil, özgün anlamlarıyla. Tepeden devrimin ilk kullanımının Fransız devriminin I. Napolyon dönemini betimlemeye yönelik olduğunu yukarıda belirtmişim. Pasif devrim kavramını ise Gramsci bir İtalyan burjuva düşünürü olan Vincenzo Cuoco’dan devralmış ve baştanaşağı yeniden yorumlamıştır. Kavramın Cuoco’daki özgün anlamı “kitlesiz devrim”e karşılık verir. 1919-23, işte Cuoco’nun anlamında bir pasif devrim olarak kabul edilebilir. En iyi tarihsel benzetme ise kanımca şu: Türkiye’de burjuva

30 Bu açıdan dünya burjuva devrimleri tarihinde, bilebildiğim kadarıyla, Türkiye’ye en yakın örnek Brezilya’nın 1930 devrimi. Burjuvazinin desteğinde kitlesiz bir devrimle iktidarı ele geçiren ve kurduğu *Estado Novo* (Yeni Devlet) ile tepeden bir dönüşüm sürecini gerçekleştiren Getulio Vargas’ın deneyimi en anlamlı karşılaştırma gibi görünüyor. Bu konuda örnek olarak bkz. R. Munck, “State Intervention in Brazil: Issues and Debates”, *Latin American Perspectives*, 23, c. VI, No. 4, Sonbahar 1979.

devrimi, *kitleleri ve Jakobenleri olmadan, 1793'ü yaşamadan*, bir I. Napolyon dönemini yaşamış bir devrimdir.³¹

Tanzimat, Meşrutiyet, Cumhuriyet

Türkiye'nin 1919-23 arasında kitlesiz bir burjuva devrimi, 20'li ve 30'lu yıllarda ise bir tepeden sosyal devrim yaşamış olduğu görüşüne yapılabilecek başlıca itirazlardan biri, cumhuriyetin yaptığıının Tanzimat'la başlayan, II. Meşrutiyet'le devam eden bir tarihsel dönüşüm sürecini tamamlamaktan başka bir şey olmadığı, dolayısıyla 19. yüzyılda başlamış uzun ve kopuvsuz bir tarihsel süreç içinde 1919-23'e özel bir yer tanımının anlamsız olduğu yolunda olabilir. Sonuç olarak, cumhuriyetin gerçekleştirdiği çok şey (hukuk sisteminin Batı'ya uyarlanması, özel mülkiyetin güvenceye bağlanması, eğitimin laikleştirilmesi, bir banka sisteminin oluşturulması vb. vb.) Tanzimat sonrası Osmanlı toplumunda *kısmen* gerçekleştirilmişti. Cumhuriyet bunlara yenilerini eklemekle birlikte, esas olarak, Tanzimat'ın başladığı işi tamamlamıştır denebilir.

Bu tür bir eleştiri, her şeyden önce, burjuva devrimlerinde *evrensel* bir özellik olarak ortaya çıkan bir olguyu göz ardı etmesi dolayısıyla yanlıştır. Burjuva devrimi yaşamış bütün ülkelerde, daha devrimden önce, kapitalizme özgü ekonomik, toplumsal, giderek politik ilişki ve biçimler, kapitalizm öncesi toplumun bağrında önemli mevziler kazanır. Kapitalizm öncesi devlet kendini bu yeni duruma kısmen uyarlayarak çeşitli alanlarda yenilenmeye gider. Kapitalizmin beşiği olan coğrafi bölge-

31 Napolyon Fransa'sı ile Kemalist Türkiye arasında belli ki binbir farklılık var. Napolyon öncesinde Fransa'da tarihin en büyük toplumsal çalkantılarından biri yaşanmış. Gerçekte, Napolyon rejimi buna bir tepki aynı zamanda. Ayrıca, Napolyon'un uluslararası bir misyonun taşıyıcısı olduğu da unutulmamalı. Buna karşılık Mustafa Kemal, Napolyon'dan farklı olarak bir cumhuriyet kuruyor vb. vb. Burada söz konusu benzetmeyle anlatılmak istenen, Türkiye'deki devrimin, hem eski rejime, hem de kendi solundaki güçlere karşı kesen kılıcının tarihteki ilk örnek olmadığı. Daha da önemlisi, Türkiye'nin *bir 1793 yaşamadan* doğrudan Napolyon tipi bir rejime geçişi.

de, Batı Avrupa’da, bunun ifadesi, feodal yalıtılmışlık ve bölünmenin aşılmasının bir sonucu olarak ortaya çıkan **mutlakiyetçi devlet** olmuştur. Mutlakiyetçi devlet, merkeziyetçiliği, hukuk ve kamu yönetimi alanlarındaki yenilikleri, ticaret sermayesinin çıkarlarının savunulmasına dayanan merkantilist politikası ve başka özellikleriyle burjuva devriminin yerine getireceği görevlerin hazırlık çalışmasını kısmi biçimde gerçekleştirir. Ama bu devlet **hâlâ** kapitalizm öncesi bir devlettir. Burjuva devrimi, kendi görevlerini bu hazırlığın sağladığı zemin üzerinde tamamlar. Devrim sonrasını devrim öncesinden ayıran, her şeyi yoktan var etmesi değil, daha önce **kısmi, tek yanlı ve dağınık** biçimde ortaya çıkmış olan yeni öğeleri, burjuva topluma uygun ilkeler temelinde yeniden biçimlendirerek **tamamlanmış, sistematik ve tutarlı** bir bütün içinde senteze ulaştırmasıdır.³² En önemlisi de, burjuva devriminin bu yeni toplumsal yapıları siyasal iktidarın güvencesine bağlamasıdır. **Devrimin birincil ürünü** bir burjuva devletidir. Bu devlet, daha önceki kapitalizm öncesi devletten farklı olarak yeni toplumsal ilişkilerin bir teminatı haline gelir. Artık yeni ilişkileri ve biçimleri ortadan kaldırmamanın, gelişmeyi geri çevirmenin yolu bir **karşı-devrimden geçer**. Bu söylenenlere en iyi örnek Fransa’nın tarihsel gelişmesidir. Büyük Fransız devriminin gerçekleştirdiği dev atılımın, hemen hemen her alanda, devrimin devirdiği mutlakiyetçi devlet tarafından gerçekleştirilmiş düzenlemeleri mantıksal sonucuna götürdüğü Alexis de Tocqueville’in Fransız devrimi üzerine yaptığı ünlü çalışmasından bu yana bilinmektedir.

Söz konusu eleştirinin gözden kaçırdığı ikinci nokta, 19. yüzyılın ikinci yarısının bütün Avrupa’da tepeden devrimler çağı olarak yaşamış olduğudur. Bu ikinci nokta da göz önüne alınırsa, Osmanlı Tanzimatı’nın tarihsel gelişmedeki yerini so-

32 Kuşkusuz burada çizilen tablo kavramsal düzeydeki ayrımlarla ilgilidir. Gerçek devrimlerde yeni rejimin gerçekleştirebildikleri, her zaman bütünsel görevlerin yalnızca bir bölümü olmuş, 19. yüzyılın ortalarından sonra, gerçekleştirilebilen oran gittikçe azalmaya yüz tutmuştur.

mut biçimde tanımlamak mümkün hale gelir. *Tanzimat, burjuva devrimi öncesinde görülen kapitalizm öncesi mutlakiyetçilik ile tepeden devrimin Osmanlı koşullarına özgü bir sentezidir.* Osmanlı İmparatorluğu, bir yandan kapitalist Avrupa'nın öncelikle askeri, daha sonra da ekonomik ve politik tehdidi altında, bir yandan da Avrupa pazarıyla bütünleştiği ölçüde değişen sınıf yapısının yarattığı yeni dinamikler doğrultusunda, Tanzimat'la birlikte bir tepeden devrim sürecine girmiştir. Öte yandan, altı yüzyıllık bir imparatorluğun mirası, özellikle II. Abdülhamid döneminde, gelişmekte olan kapitalizme denk düşen bir kapitalizm öncesi devlet biçimi olarak klasik mutlakiyetçi devletin belirli özelliklerinin Osmanlı devletinde de ortaya çıkmasını kolaylaştırmıştır.

19. yüzyıl Osmanlı devletinin bu özellikleri, Tanzimat ile cumhuriyet arasındaki *özgül farkı* kavrayabilmemiz için gerekli anahtarı sağlıyor. Harekete geçirici güçlerini esas olarak dış dünyadan alan, yani kendisi, *yenilgiye uğramış bile olsa* bir burjuva devrimi yaşamamış olan bütün toplumlar gibi, Osmanlı'nın tepeden devrimi de ürkek, yalpalayan, hantal bir süreçtir ve yer yer geri dönüşler içerir. Bu anlamda, kendileri birer yenilmiş burjuva devrimi yaşamış olan Almanya ve İtalya'dan dağlar kadar farklı, 1861-1905 arasında aynen Osmanlı gibi başta askeri nedenlerle bir tepeden devrim sürecine giren çarlık Rusyası'nın deneyiminin ise benzeri (ama silik bir kopyası) bir nitelik taşır. Bu hantal tepeden devrim süreci yüzyılın son çeyreğinde doruğuna ulaşan bir mutlakiyetçilikle taçlanmıştı.

Cumhuriyet, öncelikle bu kapitalizm öncesi devletin varlığına son vererek burjuva dönüşümlerin önünü açmış ve bunları siyasal iktidarın güvencesine bağlamıştır. Yalnızca bu bile cumhuriyetin Tanzimat'tan köklü biçimde farklı bir tarihsel oluşum olduğunu ortaya koyar. Artık burjuva dönüşümlerin önünü kesmek ya da gelişmeleri geri döndürmek için, bir padişahın ya da (I. Meşrutiyet'in sonunu hazırlayan gelişmeler-

de olduğu gibi) güçler dengesinin değişmesi yeterli değildir. Artık burjuva dönüşümleri geri döndürmek için bir karşı-devrim gerçekleştirmek gerekir. Ama fark bundan ibaret değildir. Cumhuriyet tam da siyasal iktidarı burjuva hâkimiyetinin bir aracı haline getirmiş olduğu içindir ki, Tanzimat'ın seksen yılda yapamadığını on beş yıl içinde ve çok daha köklü biçimde gerçekleştirmiştir. İşte bu nedenlerle, Tanzimat ile cumhuriyet, aralarındaki benzerlikler ne olursa olsun asli bir farklılık taşır. Biri, kapitalizm öncesi bir devletin, Engels'in deyişiyle, "yok olma tehdidi altında" geleceğe doğru geri geri yürüyüşünü, öteki ise (tamamlanmamış da olsa) bir burjuva devriminin yeni bir topluma doğru atılımını temsil eder.

Geriye II. Meşrutiyet kalıyor. Yüzeysel bir anlamda II. Meşrutiyet elbette Tanzimat ile cumhuriyeti birbirine bağlayan tarihsel halka'dır. Ama bu genellik düzeyi hiçbir şeyi gerçek anlamıyla kavramamıza izin vermez. Önemli olan bu gelişme içinde II. Meşrutiyet'in, daha kesin bir ifadeyle Jön Türk devriminin hangi kutba daha yakın olduğunu, yani tarihsel olarak temsil ettiği *sınıf güçleri* bakımından hangisiyle aynı kumaştan biçildiğini saptayabilmektir. Bu soruya vereceğimiz cevabı okuyucu ilk bölümden hatırlayacaktır. Jön Türkler Türkiye'nin ilk burjuva devrimci kuşağıdır. İttihat ve Terakki Türk burjuvazisinin ilk devrimci örgütüdür. 1908 devrimi Türkiye'nin ilk burjuva devrimidir. Bu devrim II. Abdülhamid'in anayasasını kabul etmekle yarı yolda durmuştur kuşkusuz, ama 1923 devriminin genel ideolojisi, örgütlenme geleneği, kadroları hep bu ilk devrimci dalganın ürünüdür. Bu kadroların, özellikle dış politika konularında İttihatçılardan farklı bir yöneliş içine girmiş olması bu gerçeği bir nebze değiştirmez. Kemalizmin bir önderlik mücadelesi içinde kendini İttihatçılıktan ayırma çabaları da öyle.

Birçok ülkenin modern tarihinde yaşanan devrimler birinci, ikinci vb. devrim diye anılır. Örneğin Çin'in yaşadığı devrimler, birinci Çin devrimi (1911), ikinci Çin devrimi (1925-27) ve

üçüncü Çin devrimi (1949) olarak sınıflandırılır. Aynı şey üç Rus devrimi için de geçerlidir (1905, Şubat 1917, Ekim 1917). Türkiye'nin yaşadığı devrimler elbette kitlelerin bağımsız seferberliği, toplumun altüst oluş derecesi ve başka bakımlardan bu ülkelerin devrimlerinin (hele hele sosyalist devrimlerinin) yanında cüce devrimler olarak kalır. Ama Türkiye'de yaşanan burjuva devrimlerini de birinci burjuva devrimi (1908) ve ikinci burjuva devrimi (1919-23) olarak adlandırmanın yararları sayılamayacak kadar çoktur. Bu bize, resmî ideolojinin, Kemalizmi neredeyse "gökten zembille inmiş" gibi gösteren tablosunun gülünçlüğüne teşhir etme olanağını kazandıracaktır. Daha da ötede, cumhuriyetin kendisi hakkındaki birçok yanlış kavramlaştırma, 1908 devriminin işin içine katılmasıyla kolayca çürütülebilir. Kısacası, Kemalist devrimi doğru değerlendirebilmenin yolu, bu devrimin Jön Türk devriminin mirasçısı olduğunu kavramaktan geçer.

4. Kemalizm karşısında sol liberalizm

Buraya kadar söylenenlerin ışığında, sol liberalizmin 1919-23 çalkantısına ve sonrasına bakış açısının yanılgılarla dolu olduğu ortaya çıkıyor. Bir kapitalizm öncesi devletin yıkıldığı, bir burjuva devletin kurulduğu, kapitalizmin önündeki engellerin kısmen de olsa ayıklandığı bir dönemi Osmanlı'nın doğrusal ve kopuşsuz bir mirasçısı saymak pek savunulabilir bir tez olmasa gerek.³³ Ama yine de sol liberal tezlerin ayrıntılarına girmekte, çeşitli versiyonlarına kısaca göz atmakta yarar var.

33 "Doğrusal ve kopuşsuz" sıfatlarını dikkatle kullanıyorum. Çünkü her devlet (ve toplum) tarihte yerini aldığı devletin (ve toplumun) kaçınılmaz biçimde mirasçısıdır. Yeni toplumlar (devletler) boşlukta kurulmaz, bir tarihsel miras üzerine inşa edilir. Bu anlamda, cumhuriyetin Osmanlı'nın mirasçısı olduğunu söylemek totolojiktir (tanım gereği doğrudur yani). Yanlış olan, bu mirasın doğrusal ve kopuşsuz biçimde devralındığı iddiasıdır. Burada, geçmişle yeni durum arasında evrimsel, kesintisiz bir geçiş önerilmektedir. Oysa cumhuriyet, Osmanlı'dan bir sıçrayışla farklılaşmakta, onu içerdği halde aşmaktadır.

“Osmanlı’nın son dönemi”... mi?

Sol liberalizmin “süreklilik” teorisinin temelinde Osmanlı devletinin merkeziyetçi ve baskıcı niteliklerinin, Kemalist devletin de özellikleri arasında yer alması yatar. Bazı özgül niteliklerin ortaklığından hareketle kurulan özdeşlik toplumsal bilimlerde hiç de özgün bir yönteme dayanmıyor. Bazı yüzeysel benzerliklerden hareket ederek, faşist diktatörlükler ile Stalinist devleti özdeşleyen “totalitarizm” teorisinin yöntemi burada yeniden karşımıza çıkar. Bu tür bir yöntemin sakatlığı üzerinde uzun uzadıya durmaya gerek yok. Yöntemin kullanıldığı her iki durumda da, devlete ilişkin bazı özellikler *tarihsel gelişmenin bütününden yalıtılmış biçimde* ele alınıyor. Özel olarak da, karşılaştırılan toplumların tarihsel gelişme evresi ve doğrultusu, sınıflar arasındaki güç ilişkileri, devletin toplumun bütünü ve tek tek sınıflar karşısındaki konumu, uluslararası kapitalizm karşısındaki yeri vb. bu yöntemde tahlil alanının tümüyle dışında kalıyor. Sonuçta varılan nokta, kısmi benzerliklerin simya yoluyla özdeşliklere dönüştürülmesi. Bu yüzden de, sol liberalizmin bu tezinin ciddiye alınacak yönü yok. Merkeziyetçi ve baskıcı devletler sadece kapitalizm öncesi devletler değildir. Kapitalizme geç gelen bütün toplumlarda (pek az istisnaıyla) kapitalist devletin kendisinin aktif, baskıcı, merkeziyetçi, toplumla arasına büyük mesafeler koyan bir toplumsal yapı niteliğini taşıdığını yukarıda tepeden devrimleri tartışırken görmüştük. Azgelişmiş ülkelere gelince, bir Marksist yazar bu toplumlarda devleti “aşırı gelişmiş devlet” olarak anıyor.³⁴ Sorun hiçbir biçimde Türkiye’ye özgü değildir. Cumhuriyet devletinin bu niteliklere sahip olması, hiçbir şekilde Osmanlı’nın devamı niteliğini taşıdığını göstermez.

“Süreklilik” teorisinin dayanağı olarak kullanılan bir ikinci tez “kalıntı devlet” kavramı çevresinde odaklaşır. Buna göre,

34 G. Mathias/P.Salama, *L’Etat surdéveloppé*, La Découverte/Maspero, Paris, 1988.

cumhuriyet dönemi boyunca devlet toplumu ve ekonomiyi sürekli denetim altında tutmuştur. **Öyleyse** bu devlet kapitalist bir devlet değildir, Osmanlı geleneğinin kapitalistleşmekte olan bir topluma bıraktığı bir kalıntıdır. Bu tez de bir öncekinden daha güçlü değildir. Çağdaş dünyada kısa bir ufuk taraması, özellikle (ama sadece değil) az gelişmiş kapitalizmde devletin, en azından son döneme kadar, giderek daha müdahaleci bir nitelik kazanmasının evrensel bir olgu olduğunu gösterecektir. Dolayısıyla cumhuriyet devletinın ekonomiyi sürekli olarak denetlemeye eğilimli doğası, kapitalizm öncesi bir kalıntı olduğunu göstermez. Hatta *tersine*, sermaye birikimine verdiği aktif destek cumhuriyet devletinın burjuva niteliğini tanımlayan öğelerden biri olarak kabul edilebilir.

Sol liberalizmin Osmanlı/cumhuriyet sürekliliğini gösterebilmek için yaslandığı dayanaklardan biri de, bürokrasinin her iki toplumda da belirleyici bir konumda olması, üstelik cumhuriyeti kuran siyasal kadronun önemli bir bölümünün Osmanlı merkezî bürokrasisinden kaynaklanmasıdır. Şimdi de bu soruna dönelim.

“Son Osmanlı paşaları” mı?

Yukarıda, Türkiye’de bir burjuva devrimi yaşanıp yaşanmadığı sorununu tartışırken, tahlilin sağlıklı biçimde yürütülmesinin koşulunun, bürokrasinin Türkiye’nin tarihsel gelişmesinde oynadığı rolü bir süre için bir kenara bırakmak olduğunu belirtmiştim. Bunun nedeni, hem sol Kemalist yaklaşımda, hem de sol liberal çerçevede bürokrasinin rolü sorununun, devrimin ve devletin *sınıf doğasını* perdeleyici, gizemleştirici bir rol oynamasıydı. Dolayısıyla, bilimin soyutlama yöntemini kullanmak ve iki sorunu birbirinden *yalıtma*k gerekiyordu. Ama her soyutlama gibi bu soyutlamanın da tahlilin bir aşamasında kaldırılması gerekiyor. Bürokrasi sorununu sol liberalizmin

Kemalizm yorumunun eleştirisi çerçevesinde ele almanın kaçınılmaz olması, tartışmanın bu noktasını söz konusu soyutlamayı kaldırmak açısından uygun kılıyor.

Yukarıda da belirtildiği gibi, sol liberalizmin Osmanlı ile cumhuriyet Türkiye’si arasındaki “süreklilik” tezine ilişkin kanıtlarından biri de, cumhuriyeti kuran önder kadroların önemli bir bölümünün Osmanlı devletinin üst düzey bürokratları arasından çıkmış olmasıdır. Yönetici kadro aynı olduğuna göre devletin doğasında ciddi bir değişimden söz etmek olanaksızdır. İdris Küçükömer’in çarpıcı ifadesiyle, Mustafa Kemal, İsmet İnönü ve ötekiler “son Osmanlı paşaları”dır!

Somut olgular düzeyinde elbette söylenen doğrudur. Üstelik, sol liberallerin sık sık hatırlatmayı sevdikleri gibi, Milli Mücadele’nin sonradan önderi olacak olan Mustafa Kemal, Anadolu’ya İstanbul hükümeti tarafından görevlendirilerek geçmiştir. Ama böyle basit olgularla tarihi yorumlamaya kalkmak, hele hele bir tarihsel olayın sınıfsal doğasını bunlara bağlı kalarak açıklamaya kalkmak son derecede sığ bir tarih yorumuna saplanıp kalmak olur. Sol liberalizmin, *indirgemeci* gözlüklerinden görünmeyen bazı gerçeklerin göz önüne alınması, bu sığılığın aşılmasının anahtarıdır.

Birinci Dünya Savaşı sonunda Osmanlı devleti, 19. yüzyılın imparatorluğu ile özdeş değildir. Arada, liberalizmin evrimci tarih yorumu için fazla bir şey ifade etmese de, tarihsel gelişmenin dinamizmini belirlemek bakımından yaşamsal bir olay yaşanmıştır: 1908 devrimi. Bu devrim, İstibdat mutlakiyetçiliği ile bir uzlaşma zemininde buluşmuş olsa da, Osmanlı savaşın sonuna kadar on yıl boyunca İttihatçılar tarafından yönetilmiştir. İttihat ve Terakki’nin bir burjuva hareketi olduğunu, bu harekete bağlanmış bürokratların da artık sınıfsal açıdan burjuva bir karakter taşıdığını, yukarıda ilk bölümde Osmanlı bürokra-sisini tartışırken belirtmiştim. Birinci Dünya Savaşı sona erdiğinde devletin doruğundaki kadrolar, tam da burjuva devrimi

ile İstibdadın temsil ettiği kapitalizm öncesi devlet arasındaki uzlaşma dolayısıyla, sınıf karakteri ve politikası açısından melez ve heterojen bir görünüm içindedir. Bunların önemli bir bölümü İttihatçı kökenden gelir, burjuva ideallerini benimsemiştir. Bu, özellikle 31 Mart olayında Hareket Ordusu'nun başında olan Mustafa Kemal açısından tartışılmaz bir gerçektir. İşte bu kadroları “Osmanlı'nın son paşaları” olarak nitelemek, 1908'de burjuva devriminin Osmanlı devletinde yarı yarıya zaten iktidara gelmiş olduğunu unutmak, her tür “paşa”yı aynı kaba koymak, kapitalizm öncesi rejimin olduğu kadar burjuvazinin de paşaları olabileceğini görmezlikten gelmek anlamını taşır.

Bu anlamda, sol liberal çevrelerin dilinden hiç düşmeyen, artık folklorik değer kazanmış bir slogana da değinmek uygun olacak: “devleti kurtarmak” Sol liberallere göre, cumhuriyeti kuran Kemalist kadro, aslında son temsilcisi olduğu Osmanlı bürokrasisinin, Tanzimattan bu yana sürdürdüğü “devleti kurtarma” mücadelesinin mirasçısıdır. Burada, sol liberallerin paradoks düşkünlüğü had safhaya ulaşıyor! Kendisine “devleti kurtarma” amacı atfedilen Kemalist bürokrasi, *kurtarmayı amaçladığı iddia edilen devleti yıkmıştır!* Bu çıplak tarihsel gerçeğin etrafından dolaşamaz. O zaman ortaya şu çıkıyor: Ya Osmanlı bürokrasisi, kendine rağmen, kurtarmak istediği devleti *kendisi* yıkmıştır; ya da Türkiye tarihinde, hep kendiyle özdeş kalan, ezeli ve ebedi tek bir bürokrasi yoktur, daha Osmanlı döneminden başlayan bir süreç içinde bürokrasinin kendi içinde bir *farklılaşma* yaşanmıştır. İlk olasılık, eğer doğru olsaydı, tarihin esas hareketinin bürokrasinin volontarist girişimleriyle değil, dünya çapında temel sınıfların karşılıklı mücadeleleri sonucunda belirlendiğini gösterirdi yalnızca. Ama doğru olan ikincisidir: Osmanlı bürokrasisi, ilk bölümde belirtildiği gibi, 19. yüzyılda bir metamorfozdan geçerek ayrılmış ve bölünmüştür. Dolayısıyla Kemalist kadrolar Tanzimat bürokrasisinin dolaysız mirasçısı değildir.

Sol liberalizmin “süreklilik” tezine bürokrasiyi dayanak gösterirken kullandığı ikinci argüman, bürokrasinin hem Osmanlı’da hem de cumhuriyette belirleyici bir rol oynadığı, neredeyse bütün politik ve ekonomik yaşamı yönlendirdiği görüşüdür. Bunun, Osmanlı ve cumhuriyet bürokrasilerinin farklı sınıfların çıkarlarını savunduğu gerçeğinin ortaya konulmasıyla birlikte, “süreklilik” tezinin bir dayanağı olarak ciddi bir yara aldığı ortada. Ama biz yine de en azından şu noktayı açıklığa kavuşturmaya çalışalım: İki devlet arasında bir kopuş yaşanmış olsa bile, cumhuriyet Türkiye’sinde bürokrasinin toplumsal ve politik yaşamda taşıdığı ağırlıklı rol, *Osmanlı geleneklerinin bir kalıntısı mıdır?* Bu soruya verilecek cevap, bu kitabın ilerideki bölümlerinde de görüleceği gibi, modern Türkiye’de sınıf mücadelelerinin dinamiğini kavramak bakımından *yaşamsal* bir öneme sahip.

Cevabın en önemli yanı, buraya kadar söylenenlerde yatıyor. Türkiye’de yaşanan burjuva devriminin, burjuva devrimleri silsilesi içinde, özgüllükleri de olan bir tepeden devrim olduğunu gördük. Tepeden devrim, doğası gereği, devletin toplumsal dönüşüm sürecinde güçlü ve aktif bir rol oynamasına, bürokrasinin ise hâkim sınıf ittifakı içinde ağırlık taşımasına son derecede elverişli bir ortam oluşturur. Bu anlamda, cumhuriyetin ilk döneminde bürokrasinin taşıdığı ağırlık, hiç de Türkiye’ye özgü değildir. Tepeden devrim yaşamış bütün toplumlarda görülen bir olgudur bu. (Almanya’da Prusya bürokrasisi, Rus Çarlık bürokrasisi vb.)

Bu noktada Türkiye’nin tepeden devriminin özgül koşullarının bu konuyla ilgili yönlerine de değinmek gerekiyor. Yukarıda burjuva devrimleri üzerine yürütülen genel tartışma sırasında belirttiğim gibi, burjuvazi, bir eğilim olarak, proletaryanın tarih sahnesine çıkmaya başlamasıyla birlikte, 1848’den itibaren, bütün ülkelerde devrimci potansiyelini artan ölçüde yitirmiştir. Elbette Türkiye’de başka bazı ülkelerde olduğu gibi, gelişkin bir

proletarya ve güçlü proleter partileri yoktu. Ama, bir yandan, hâkim sınıfların tarihsel belleği sadece ulusal değildir, başka ülkelerdeki deneyimler o tür deneyimleri hiç yaşamamış ülkelerin hâkim sınıfları için de dersler içerir. Öte yandan daha önemlisi şudur: *Türkiye’de ikinci burjuva devrimi, proletaryanın ilk muzaffer devriminin sınırında gerçekleşmiştir.* “Tarihsel iklim” ve askeri/politik koşullar, Bolşevik devriminin Türkiye’ye sıçramasını, ülke içindeki proleter hareketinin gücüyle orantısız bir olasılık haline getiriyordu. Bu önermenin gerçekliği, İngiliz emperyalizminin sonunda Kemalist devrimle uzlaşmasıyla kanıtlanmaktadır. Bu uzlaşmanın belirleyici nedeni Kafkas ülkelerinden sonra Türkiye’nin de Bolşevizasyonu korkusuydu. İngiliz emperyalizminin korkusu aynı zamanda Türkiye’nin burjuva önderliğinin de korkusuydu. Emekçi sınıfları zaptürapt altında tutacak güçlü bir devlet ve bu devletin koruyucusu güçlü bir bürokrasi aynı zamanda bu etkenin bir ürünüydü.

Bir başka etken, Türkiye’de kapitalizme geçişin emperyalizm koşullarında gerçekleşmesiyle ilgilidir. Emperyalist ülkelerin dev sınai üretici güçleriyle dünya pazarına hâkim olduğu bir çağda kapitalizme geçiş, özel olarak sınai sermaye birikiminin ilk atılımı, bütün ülkelerde devletin sosyoekonomik yaşama aktif biçimde müdahalesini gerekli kılmıştır. Bütün yeni kapitalist ülkelerde neredeyse evrensel biçimde gözlemlenen bu özelliğin Türkiye’de de ortaya çıkmasına hayret etmek için hiçbir neden yoktur.

Nihayet, belki de en önemli etkene, Osmanlı İmparatorluğu’nun çokuluslu karakterinden kaynaklanan dinamiklere geliyoruz. Yukarıda Osmanlı ekonomisinin Avrupa pazarıyla bütünleşme sürecinde, Rum, Ermeni, Yahudi ve yabancı uyruklu Hristiyan unsurların ticaret burjuvazisinin en güçlü katmanını oluşturduğunu belirtmiştim. Buna karşılık, hâkim etnik unsur Türklerin devlet üzerindeki denetimi imparator-

luğun son döneminde eskisine oranla çok daha güçlü hale gelmiştir. Ticaret sermayesini kontrol eden gayrimüslim unsurlardan ikisi, Rum ve Ermeni unsurlar, Dünya Savaşı ile birlikte kaderlerini Osmanlı İmparatorluğu’ndan ayrılma projesine bağlamışlardır. Aynı dönemde İttihat ve Terakki iktidarının izlediği “Milli İktisat” politikası, Türklerin (ve onlarla kader birliği yapan Yahudilerin) sermaye birikimi içindeki konumunu Ermeni ve Rum tüccar aleyhine güçlendirmeyi hedefliyordu. İki grup arasındaki mücadelede, siyasal iktidar ve devlet bürokrasisi, Türk unsurun başlıca kozuydu.

Savaş sonrasında Sevr Antlaşması’nın ayak izinde, Rumlar (Yunanlılar) ve Ermeniler savaş döneminde yitirdikleri toprakları geri almak ve Anadolu’nun sırasıyla Batısını ve Doğusunu kendi devlet topraklarına katmak üzere İngiliz emperyalizminin desteğiyle harekete geçtiğinde, Türk (ve Kürt) hâkim sınıfları, Osmanlı merkezî bürokrasisinin Sevr statükosundan kopan unsurlarının politik/askerî gücüne ve yeni cumhuriyetin her alana aktif müdahalesine bel bağlamak zorunda kalmıştır. Cumhuriyet kurulur kurulmaz Kürtlerin despotik bir Türk ulusçuluğunun sultası altına alınması ise, cumhuriyet devletine ve bürokrasisine olan ihtiyacı katbekat arttırmıştır. Kısacası, Osmanlı İmparatorluğu’nun cumhuriyet Türkiye’si’ne bıraktığı bir miras varsa, bu, güçlü bir bürokratik merkeziyetçilik geleneği değil, çokuluslu bir imparatorluğun ulusların yükseliş çağında karşılaştığı sorunların mirasıdır. *Cumhuriyetin ilk döneminde bürokrasinin gücü, Osmanlı toplumunun hâkim sınıflarının çokuluslu karakterinin bir ürünüdür.*

Bütün bu etkenlerin ışığında bir sonuç kaçınılmaz biçimde ortaya çıkıyor. Cumhuriyet döneminde devletin güçlülüğü ve bürokrasinin hâkim sınıflar blokunda yönetici konumda oluşu, Osmanlı devlet geleneğinin cumhuriyet Türkiye’si’ne basitçe ve dolaysız biçimde aktardığı bir miras değildir. Osmanlı devle-

ti ile cumhuriyet arasında kopuşsuz bir sürekliliğin ürünü hiç değildir. Gelenekler kuşkusuz bir toplumun yaşamında bir ölçüde rol oynar. Ama bu kadar köklü bir altüst oluştan sonra, toplumun temel özelliklerini yine geleneklerle açıklamaya çalışmak, tarihte devrimci kopuşların oynadığı belirleyici rolü ink  ar etmek anlamını taşır. Cumhuriyet olsa olsa Osmanlı'nın devlet geleneğinde hazır bulduğu bazı unsurları kullanmıştır. Ama bunu *kendi ihtiyaçları* için yapmıştır. Yani cumhuriyet Türkiyesi'nde bürokrasinin gücünü açıklayan, Osmanlı'nın mirası değil, *Türkiye'de kapitalizmin gelişmesinin özgül dinamikleridir*. Bu önermede, cumhuriyet tarihinin ve 20. yüzyıl Türkiyesi'nin anahtarı yatıyor.

“  styapı reformları” y  zeyssel mi?

Cumhuriyet döneminin çalkantılı değişim süreci kar  sında “süreklilik” teorisinin bir başka teoriyle, “d  n    m  n y  zeysellikli  ” teorisiyle beslendiğine yukarıda değinmiştim. Bu konuda, sol liberalizm, geçmiş dönemin siyasal d    ncesinde belirli müttefiklere sahip. Bunlardan biri, Ecevit hareketinin ilk döneminde “tarihsel yanılı  ı”yı eleştiren, *  zg  r İnsan* dergisinde sesini duyuran bir   evre. Sol liberalizm ile sosyal demokrasi iddiasındaki bir   evre arasındaki bu paralellik hiç de şaşırtıcı değil. Ama   teki müttefik, kaba materyalizme sırt çevirip, tarihi Max Weber'in (ve Türkiye'deki temsilcilerinin) katkılarıyla anlamaya çalışan sol liberaller için biraz tuhaf bir “yol arkadaşı.” 60'lı ve 70'li yıllarda, sol Kemalist perspektiften kopma amacıyla cumhuriyetin ilk döneminin sınıfsal, ekonomik vb. bir açıdan eleştirmeye çalışan birçok   evre, Kemalist hareketi y  zeyssel reformlarla yetinmekle suçluyordu. Popüler bir deyimle, Kemalizm “gardrop devrimciliği” idi. Altyapıya dokunmamış, üstyapıyı düzenlemekle yetinmişti. Bu sözde-Markist tahlilin, sol liberal yorumla bulu  -

ması çarpıcı. Sol liberallerin başkalarını bol bol “ekonomizm” ile suçlarken, kendilerinin kimlerle aynı görüşlere sahip olduğunu göstermek bakımından. Aşağıda “yüzeysellik” tezinin Marksist tahlille ilgisi olmadığını, kaba materyalist (gözde deyimle “ekonomist”) bir bakış açısının ürünü olduğunu hep birlikte göreceğiz.

Bu yazıda, siyaset, hukuk, ideoloji/kültür, eğitim, din gibi alanlarda Türkiye toplumunun yaşadığı dönüşümlerin bir sosyal devrimin öğeleri olarak sunulması, bu huzursuz ittifakın gazabını çekecek kadar “yüzeysel” bir yaklaşım olmalı! Değil mi ki, bütün bu sayılan alanlar “üstyapı”nın birer ögesidir, öyleyse bu alanlardaki değişim maddeci bir açıdan nasıl gerçek bir toplumsal dönüşümün göstergesi olarak düşünebilir? Hukuktan şapkaya, laiklikten Latin alfabesine, Kemalist “devrimler” bürokrasinin (küçük burjuva?) idealizminin birer ifadesi değil midir? Bürokrasi, esas toplumsal değişmenin, esas “Batılılaşma”nın ekonomide yattığını anlayamadığı için Batı’nın “yüzeysel” yanlarına öykünmekle yetinmemiş midir?

Bütün bu eleştirilerin ve değerlendirmelerin temelinde tek bir ortak payda yatar: Marksizmin en basit elkitaplarından devşirilmiş bir kaba materyalizm! Toplumların tarihsel gelişmesinde üretim tarzının (üretici güçlerin ve üretim ilişkilerinin bu çelişik birliğinin) belirleyici olduğu tezini, toplumsal yaşamın öteki alanlarının bu belirlenmeye *pasif* biçimde tâbi olduğu tezi haline getiren bir materyalizm. Kuşkusuz burada altyapı/üstyapı ilişkilerinin etraflı bir tartışmasına girmeye olanak yok. Ama şu kadarı söylenmeli: Toplumların yeniden üretiminde ve tarihsel gelişmelerinde üretim tarzının değişmesinin yarattığı dinamik, dönemsel olarak, öteki toplumsal ilişkilerle çelişki içine düşer. Bu durum, üstyapının çeşitli alanlarında bunalımlar halinde belirir. Bu bunalımların şu ya da bu yönde çözümü, toplumun geleceği açısından yaşamsal bir önem kazanır. Üstyapı (farklı alanları farklı biçim ve tempolarda olmak üzere)

ya kendini yeni üretim tarzına uyarlayacak, onun gelişiminin önünü açma olanağına sahip yeni biçimlere bürünecek, ya da toplumun daha uzun süre durağanlık içinde kalmasına (hatta gerilemesine, belki de yok olmasına) yol açacak bir direnç gösterecektir. Burada *hiçbir kaderci çözüm yoktur*. Bunalımın ne yönde çözüleceği bin bir etkene, en başta da sınıf mücadelesinin sonucuna bağlıdır. Böyle bir dönem toplumun yaşamında üst-yapının çeşitli alan ve ilişkilerini ön plana getirir. Üstyapı *aktif* bir öge niteliğiyle ortaya çıkar. Toplumun bunalımının kördüğümü politikada odaklaşır. Politikadan (ve devletten) halka halka öteki üstyapı kurum ve ilişkilerine yayılır. İşte *böyle dönemlerde* tarih üstyapıdan altyapıya doğru ilerler. Bütün bu süreç içinde *altyapı yine belirleyicidir*. Bir yandan, sınıf ilişkilerinin yatağı olduğu için, ama sadece bu genel anlamda değil. Aynı zamanda, üstyapı üzerindeki mücadelelerin getireceği çözümler, ancak altyapının belirlediği ve koşullandırdığı bir alanın *mutlak sınırları* içinde etkisini gösterebileceği için. Ama, altyapının bu belirleyiciliğine rağmen, üstyapının kendini altyapıya *aktif biçimde uyarlaması* üretim tarzının gelişme temposu ve biçimi açısından büyük bir öneme sahiptir.

Burjuva devrimleri de bundan dolayı anlamlıdır. Bütün burjuva devrimleri (ister burjuva demokratik, ister tepeden olsun), kapitalist üretim tarzının (belirli bir ülkede ve/veya dünyada) gelişmesinin kapitalizm öncesi toplumun üstyapısının kurum ve ilişkilerine çarptığı noktada gündeme gelmiştir. Devlet bütün bu ilişkilerin yeniden üretiminin *teminatı* olduğu ölçüde, mücadele ergeç devlet üzerinde yoğunlaşır. Bunun için bütün devrimlerde politika kaçınılmaz biçimde ön plana geçer. *Devrimler her şeyden önce politiktir, devlet sorunları ile ilgilidir*. Burjuvazi bir kez eski rejimin devletini yıktığında, eski rejimin öteki ilişkilerinin tasfiyesinin de yolu açılmış olur.

Aslına bakılırsa, bir devrimden *derhal ve dolaysız biçimde* üretim tarzını değiştirmesini bekleyen bu kaba materyalist yak-

laşım, sonunda, ekonomiye verdiği sözde önceliğin tam karşısı bir noktaya varmak zorundadır. Yeni siyasal iktidardan üretim tarzını değiştirmesini beklemektir bu nokta. Yani siyasal iradenin üretim tarzına dilediği gibi tasarruf edebileceğine ilişkin bir inanç: siyasetin ekonomiye, üstyapının altyapıya *kesin* bir hâkimiyeti! İşte Türkiye’de Kemalist dönemin dönüşümleri konusundaki bütün “yüzeysellik” iddiaları, bu yöntemsel savrulmanın değirmeninden geçmiştir. Gerçekte Kemalist dönem bir burjuva devriminin yapabileceklerinin *ancak bir bölümünü* yapmıştır. Ama yaptıklarının hemen hepsi Türkiye’de kapitalist üretim tarzının gelişmesini hazırlayan, önündeki engelleri ayıklayan şeylerdir. Hukuktan Batılılaşma’ya dek bütün “üstyapı reformları” gerçekte yeni üretim tarzının önünü açacak adımlardır. Bürokrasinin idealist mantığının ürünleri değil.

Sol düşünce içinde, sorunlara onyıllardır birikmiş bir Stalinist mirasın indirgemeciliğiyle yaklaşanların burada eleştirilen türden bir “kaba materyalizm” doğrultusunda düşünceleri şaşırtıcı değil. Sosyal demokratların ise Marksizmi hep başkalarından ve hep yarım yamalak öğrendikleri düşünülürse, onların bu konudaki sürçmelerini de anlamak kolay. Ama yıllardır “ekonomizm” adı altında Marksizmle uğraşan, her taşın altında bir “ekonomist” yaklaşım bulan, bırakalım sonraki klasik Marksistleri, Marx’ı bile temelde “ekonomist” bir yaklaşım içinde olmakla eleştiren sol liberallerin bu tuzağa düşmelerine ne demek gerekir? Bunun cevabını okuyucuya bırakmak en iyisi galiba.

5. Kemalizm ve solu

Türkiye’de burjuva devrimi sorununu tartışırken, önceliği sol liberalizme vermemin nedeni, günümüzde ideolojik planda sol liberalizmin, karşıtından, yani sol Kemalizmden çok daha güçlü, çok daha yaygın bir etkiye sahip olması. Kemalizmin

burjuva ideolojisi içindeki ağırlığı azalırken, sol Kemalizm de ilerici, demokratik ya da sosyalist hareket içindeki etkisinden her geçen gün daha fazla şey yitiriyor. Bunun en önemli nedeni hiç kuşku yok ki Kürt ulusal mücadelesinin Kemalizmin bu konuda oynamış olduğu gerici rolü ortaya koymuş olması. Salt bu nedenle bile sol Kemalizmin gelecekte yeniden yaygın ve kalıcı bir etki kazanması artık çok düşük bir olasılık. Buna rağmen, solun tarihinde felç edici bir rol oynamış ve cuntacılık türünden geri yöntemlere ideolojik zemin oluşturmuş olan sol Kemalizmi kısaca da olsa ele almak gerekli.

Sol Kemalizmin ayırıcı yanının Kemalist devrimi (değişik adlarla anılan) “sivil-asker aydınlar” katmanının bir ürünü olarak kabul etmesi, gerek bu katmanı gerekse devrimin kendisini ana sınıflardan bağımsız olarak görmesi olduğunu biliyoruz. Burada yapılan tahlil, Kemalizmin ve Milli Mücadele’nin sınıflardan bağımsız olarak görülemeyeceğini ortaya koymuştur. Kemalizm, Türkiye’nin tarihsel koşullarına özgü bir burjuva devrimciliği olan Jön Türk/İttihat ve Terakki geleneğinin dolaysız (ama onu diyalektik olarak aşan) mirasçısıdır. Aynen onun gibi, yeni gelişmekte olan burjuvazinin Türk etnik unsurunun politik ve ideolojik programının savunucusudur. (Jön Türk hareketi, 1913 öncesinde sadece Türk unsurun değil, Osmanlı burjuvazisinin bütününün çıkarlarını temsil ediyordu.) Kemalist önderliğin kafasındaki fikirler ve uygulamaları, soyut ve tarih dışı bir “ilericilik” ülküsünün değil, 19. yüzyıl sonundan itibaren genç Osmanlı burjuvazisinin Abdülhamid İstibdadı karşısında, kendi sınıfsal çıkarlarının önünün açılması için aydınları aracılığıyla geliştirdiği programın Dünya Savaşı sonrasına ustaca uyarlanmış bir ifadesiydi. Milli Mücadele’nin kendisi ise Rum ve Ermeni etnik unsurlara karşı çıkarlarını elde silah savunmaya koyulan ve Mustafa Kemal’in Anadolu’ya geçişinden çok önce çeşitli yörelerde Müdafaa-i Hukuk cemiyetlerini kendi yerel inisiyatifleriyle kuran Türk ve Kürt mülksahibi sınıflara

dayanıyordu. Milli Mücadele’nin başarısını *yalnızca* bir avuç Kemalist öndere atfetmek, Kemalizmin olaydan sonra kendi hakkında geliştirdiği efsanelere, yani resmî ideolojiye tutsak olmaktan başka bir anlam taşımaz. Sol Kemalizmin hurafelerinden farklı olarak, Kemalist devrim Osmanlı toplumunda sınıf mücadelelerinin, Dünya Savaşı sonrası koşullarında ortaya çıkan *öзgöl bir ürününden başka bir şey değildir*.

Sol Kemalizmin, Milli Mücadele’nin önderliği konusunda yarattığı mistifikasyonun dolaysız bir sonucu, cumhuriyet devletinin sınıf doğasını *tarafsız* bir konuma yerleştirmesidir. Bunun sonucunda, varolan devlet yapısı çerçevesinde iktidara gelen politik gücün sol Kemalist değerler yelpazesinde nereye düştüğüne bağlı olarak, aynı devlet sürekli doğa değiştirir.³⁵ Bukalemunvari bir varlığa sahip, sınıfsal bakımdan tarafsız bir devlet kavramlaştırmasının teorik eleştirisinin yeri burası değil. Biz sadece somut olarak cumhuriyet devletinin burjuva karakterinin yukarıda ortaya konulmuş olduğunu hatırlamakla yetinelim. Bir devletin sınıf doğasının şaşmaz ölçüsü, hâkim sınıfın (sınıfların) çıkarlarının korunmasında ve geliştirilmesinde oynadığı roldür. Cumhuriyet devletinin, sol Kemalizmin en ilerici gördüğü iki dünya savaşı arası dönemde işçi sınıfını ve emekçi köylülüğü ağır baskılar altında tutarak Türkiye’de sanayi kapitalizmine geçişin koşullarını yarattığı, ayrıca kapitalizm öncesi biçimlerden kapitalist özel mülkiyete dayalı bir üretim tarzına geçişin temellerini attığı tartışılmaz biçimde ortadadır. Cumhuriyet devleti açık seçik biçimde bir burjuva devletidir.

Devletin sınıf doğası ve Kemalist devrimin önderliğinin sınıflar karşısındaki konumuna ilişkin bu söylenenler, sol Kemalist söylemin en popüler bir temasının da temelsizliğini ortaya koyar. “Sivil-asker aydın” hayranı sol Kemalizm, devrimin de devletin de Kemalist önderliğin tekelinde kalsa sonsuz

35 Sol Kemalizmin cumhuriyet devletin bu yaklaşımının mükemmel bir eleştirisi için bkz. Rıza Tura, “Kemalist Devlet”, *Sınıf Bilinci*, 7, Haziran 1990, s. 57-58.

derecede ilerici ve tutarlı biçimde anti-emperyalist olacağına inanır, kendisine ilerici görünmeyen bütün uygulamaları, Kemalist önderliğin ticaret burjuvazisine, eşrafa, büyük toprak sahiplerine verdiği “tavizler” olarak niteler. Kemalist devrimin burada yapılan tahlili, bu masum görünüşlü “açıklama”nın, sol Kemalizmin kendi yorumunun boşluklarının üstünü örtmek için geliştirdiği bir savunma aracı olduğunu ortaya koyuyor. Kemalist devrim, kitlesiz bir tepeden devrim olduğu için, emekçiler aleyhine, bir ayağı eski düzende, bir ayağı yenisinde bir gericilik kalesi olan mülksahibi sınıflar lehine uygulamaları, devrimin temelinde yatan sınıf ittifakının kaçınılmaz sonuçlarıdır. Böyle bir devrimin ve ardında yatan sınıf ittifakının baş mimarı Kemalist önderlik açısından bunlar birer “taviz” değil, özgül karakteri dolayısıyla devrimin hedefleridir. Kemalist önderliği hâkim sınıflara bağlayan sayısız bağı görmezlikten gelen sol Kemalizmin, önderliğin doğasına *yabancı* gördüğü ve gösterdiği bütün bu uygulamalar gerçekte *Kemalist önderliğin özgül karakterinin ayrılmaz bir parçasıdır*.

Sol Kemalizmin en popüler efsanelerinden biri de, iki savaş arasında Türkiye’nin “tarihinin en demokratik dönemi”ni yaşadığına ilişkin kanıdır. Henüz dönemin siyasal yaşamı konusunda araştırmalar yetersiz olsa da şu kadarı açıktır: Kürt ulusu üzerinde katliamlara varan baskılar bir yana bırakılsa bile, tek parti dönemi, tekelci, baskıcı, çalışan sınıflara örgütlenme hakkı tanımayan, icazetli muhalefetlere bile tahammül edemeyen bir siyasal rejime dayanır. Gerçekler bu kadar açıkken, sol Kemalizmin bu efsanesini somut verilerle çürütmeye kalkışmak zaman israfı olur. Bunun yerine, bu efsanenin *düşünsel* kaynaklarına kısaca eğilmek daha anlamlı olacak. (Sol Kemalizmin *sınıfsal* temeli sorununa birazdan bütünsel olarak değineceğim.)

Efsanenin temelinde, *doğrusal ve evrimci bir tarih anlayışı* yatıyor. Bu tarih anlayışında, ağır ağır, sarsıntısız, sıçramasız, geriye dönüşsüz biçimde gerçekleşen bir *tarihsel ilerleme* şema-

sı temelinde, *devrimler bile* şaşmaz bir kaçınılmazlıkla ortaya çıkar. Bunlar, her yönü birbiriyle uyum içinde ve değişmez bir düzenlilikle ilerleyen tarihin olağanlaşmış bir veçhesi haline gelir. Kısacası, tarihin bu parodisinde, devrim bile evcilleşir. Ne toplumun farklı alanları arasında eşitsiz gelişmeye yer vardır, ne de çeşitli toplumların tarihini organik bir bütün olarak birbirine bağlayan *bileşik* gelişmeye. Her ülke *aynı yoldan geçerek* sonunda modernleşir (ya da daha Marksizan versiyonlarda kapitalistleşir). Bu aynı yol, Batı'daki gibi bir burjuva devrimini içerir. Yol aynı olduğuna göre devrim Batı'da demokratik olmuşsa Türkiye'de de öyle olmalıdır!

Bu genel tarih şeması materyalist tarih anlayışına taban tabana karşıttır ve somut tarihsel olgularla çelişki içindedir. Tarih yığılmı olarak ilerler; tekerrür etmez, özgül ve somut bileşimler içinde hareket eder. Bir tarihsel olgu, toplumların genel hareketinin yasalarına ne derecede uygun olursa olsun, verilmiş bir zaman ve mekânın somut ürünüdür. Bu yüzden, burjuva devrimleri koşullara bağlı olarak farklı alanlarda eşitsiz biçimde gelişir. Ayrıca, gerçek bir dünya tarihi yaratmış olan kapitalizm çağında, farklı ülkelerin gelişmesinin birbirine bağlanması, zaman içinde burjuva devrimlerinin nitelik değiştirmesine yol açar. Her ülkedeki burjuva devrimini bir ilk ve ideal modelin tekerrürü olarak ele almak, burjuva modernizasyon teorisinin biraz kılık değiştirmiş bir versiyonu değilse, II. Enternasyonal evrimciliğiyle Stalinist şematizmin karma bir ürünü olabilir ancak. Marksizmin değil.

Bütün bu tartışmanın ortaya koyduğu nihai sonuç şudur: Sol Kemalizm, Kemalist önderliğin ve cumhuriyet devletinin sınıf doğasının bir gizem perdesi arkasında gizlenmesini sağlar. Bu niteliğiyle, savunucularının öznel niyeti ne olursa olsun, söz konusu ideolojinin sınıfsal pozisyonu, burjuva devletin soldan desteklenmesi olarak belirir.

6. Milli Mücadele anti-emperyalist miydi?

Sol Kemalizmin eleştirisini yaparken bu düşünce okulunun Kemalist hareket konusunda ileri sürdüğü bir tezi bilinçli biçimde ele almadım. Bu tez Milli Mücadele'nin "mazlum uluslar"ın kurtuluşunun ilk örneğini oluşturduğu, tutarlı biçimde anti-emperyalist olduğu, günümüzde bütün ilerici mücadelelerin Kemalizmin bu yanını benimsemesi gerektiği yolundaki görüş. Sol Kemalizm bu tezi ileri sürerken Mustafa Kemal'in taktik amaçlarla bazı konuşmalarında emperyalizmden söz etmiş olmasından yararlanarak Kemalist önderliğin kendisine de berak bir anti-emperyalist bilinç atfeder.

Gayriresmî ideoloji, Kemalizmi tahtından indirme mücadelesi içinde bu tezi de tersine çevirir: Kemalizm anti-emperyalist değildir; Milli Mücadele emperyalistlere karşı değil Yunanlılara ve Ermenilere karşı verilmiştir; Kemalist önderlik başından itibaren İngilizler de dâhil emperyalistlerle uzlaşma peşindedir ve sonunda uzlaşmıştır da vb. vb.

Milli Mücadele'nin emperyalizmle ilişkisi sorununu ve gayriresmî ideolojinin bu konudaki görüşlerini başka bir çalışmada ayrıntılı biçimde ele alacağım. Burada soruna, polemiği asgari düzeyde tutarak ve en genel çizgileri ile girmekle yetineceğim.

Milli Mücadele ile emperyalizmin ilişkisini doğru biçimde kavrayabilmek için, Osmanlı'nın bu konuda savaş sonrasına bırakmış olduğu mirası ve mücadelenin içinde yer aldığı tarihsel bağlamı soğukkanlı biçimde değerlendirmek gerekiyor. Temel olguları hatırlatalım. Osmanlı İmparatorluğu 19. yüzyılın son çeyreğinde, Marksistlerin bu terime verdiği özgül anlamda, tam bir *yarı-sömürge* haline gelmişti. Ama Osmanlı aynı zamanda, merkezî devletin tam bir despotizmle sultası altında tuttuğu sayısız ulusun bir arada yaşadığı *çokuluslu bir imparatorluktu*. Osmanlı'nın bu *ikili karakteri* ülkenin gerek Birinci Dünya

Savaşı içindeki konumuna gerekse Milli Mücadele dönemindeki durumuna damgasını vuracaktır. Bu ikili karakterin bizi dolaysız biçimde ilgilendiren sonucu şudur: *Çeşitli ulusların, Osmanlı’nın her geçen gün daha fazla Türk hâkimiyetine dönüşen tahakkümünden kurtuluşu, ülkenin sömürgeci devletler tarafından yağmalanmasıyla iç içe gelişir.*

Milli Mücadele’nin içinde yer aldığı savaş sonrası dönemde Osmanlı ülkesinin sömürgecilerce yağmalanması doruğuna ulaşmıştır. Sevr Antlaşması’nın altına koyduğu imza dolayısıyla Osmanlı devletinin de ortak olduğu yeni tablo ana hatlarıyla şöyledir: Çoğunlukla Arapların yaşadığı topraklar İngiliz ve Fransız hâkimiyetine düşmüştür; Anadolu’nun çeşitli bölgeleri farklı emperyalist güçlerin (Fransız, İtalyan) işgali altındadır; Boğazlar sorunu dolayısıyla özel bir jeostratejik önem taşıyan başkent İstanbul emperyalist işgal altındadır. Bu durumun vargısı açıktır: Osmanlı ülkesi bir yarı-sömürge konumundan öteye, bir sömürge durumuna düşme tehlikesiyle karşı karşıyadır. İstanbul’da ve Anadolu’da Kemalist hareketin programına alternatif olarak savunulan programın “Amerikan mandası” oluşu, bu tehdidin gerçekliğinin ete kemiğe bürünmüş ifadesidir.

Türk ve Kürt mülksahibi sınıfların savaş öncesinde ve savaşta elde ettikleri toprakları Rum ve Ermenilerin tehdidinden koruma hedefini bu somut bağlam içinde ele almak gerekir. Bir yandan Batı Anadolu’nun Yunanistan’ın hâkimiyetine geçmesi, bir yandan da Büyük Ermenistan projesi İngiliz emperyalizmince desteklenmekte, cesaretlendirilmektedir. Burada, öteki ulusların Türk hâkimiyetinden kurtuluşu sorunu, emperyalist tahakküm sorunu ile ilişkisi içinde *tek bir sorun* haline gelmekte, hatta milliyetçiliğin cehennemi mantığı çerçevesinde, Ermeni ve Rumların özgürlüğü yolunda verilen mücadele Türklerin (ve kısmen Kürtlerin) ulusal esaretine dönüşmektedir. Milli Mücadele, *hem* Osmanlı hâkim sınıflarının farklı etnik bileşenlerinin imparatorluğun kalıntıları üzerinde verdik-

leri bir veraset savaşıdır, *hem de* Türk ve Kürt uluslarının emperyalizme karşı verdiği bir ortak mücadele. Milli Mücadele, kendine saptadığı devlet sınırları göz önüne alınırsa, yalnızca Kars'ın Ermenilerden, İzmir'in Yunanlılardan geri alınmasıyla sınırlı değildir; aynı zamanda, Maraş'ın, Antalya'nın ve İstanbul'un emperyalist işgalden kurtarılmasını hedeflemiştir.

Bu karmaşık tablodan, Milli Mücadele/emperyalizm ilişkisi hakkında çıkarılabilecek sonuçları özetleyelim:

(1) Milli Mücadele, emperyalist ya da emperyalist destekli bir işgale karşı bir mücadele olduğu *ölçüde*, şu ya da bu toprak parçası konusunda hangi ulusal topluluğun haklı olduğu sorunundan bağımsız olarak, *burjuva devrimlerinin klasik "yurt savunması"nın özgül bir örneğidir*. Bu anlamda, ve *yalnızca bu anlamda*, Milli Mücadele anti-emperyalist bir nitelik taşır.

(2) Buna karşılık, Milli Mücadele'nin Kemalist önderliği, emperyalizme karşı mücadele veren bütün burjuva ve küçük burjuva önderlikler gibi, emperyalizmle her an uzlaşmaya açıktır ve sonunda uzlaşmıştır. Ne var ki, başka bazı örneklerden farklı olarak, bu uzlaşmanın bağımsızlık temelinde gerçekleşmiş olması önemlidir. Her halükârda, Kemalist önderliğin uzlaşmaya açık oluşu uzlaşma gerçekleşene kadar mücadelenin anti-emperyalist bir dinamik taşımış olduğu gerçeğini ortadan kaldırmaz.

(3) Milli Mücadele'nin programının ya da Kemalist önderliğin bilincinin, emperyalist sistemi bir bütün olarak karşısına almadığı ya da bağımsız bir devlet kurulmuş olmasına rağmen emperyalizme ekonomik bağımlılığın devam ettiği türünden gerçeklerden hareketle Milli Mücadele'nin anti-emperyalist hiçbir boyutunun olmadığı sonucuna varılamaz. Emperyalizmin hâkimiyeti altındaki herhangi bir ülkede (bu ülke ister bir sömürge olsun, ister yarı-sömürge) *burjuvazinin anti-emperyalizmi zorunlu olarak sınırlı ve tutarsızdır*. Bu tür bir argüman yalnızca burjuvazinin hiçbir yerde tutarlı olarak ve sonuna ka-

dar anti-emperyalist olamayacağını kanıtlamaya yarar. Bu doğrudur, ama Milli Mücadele’nin burjuvazinin tek yanlı ve kısmi anlamında anti-emperyalist bir boyut taşımadığını göstermez. Son dönemde gayriresmî ideolojinin sözcülerince yaygın olarak kullanılan bu tür argümanlar politik olarak “kaş yaparken göz çıkarma” olarak nitelenebilecek sonuçlar doğurur. Gayriresmî ideolojinin sözcüleri, Kemalist ideolojinin etkisini yıkma telaşı içinde, *bütün* burjuva önderliklerin zorunlu olarak taşıdığı sınır ve zaafıları Kemalizme özgü gibi göstererek burjuva demokrasisi ve burjuva nitelikli ulusal hareketler hakkında yanılsamaların yeniden üretimine katkıda bulunurlar.

(4) Burjuva ulusal hareketlerin anti-emperyalizminin zorunlu, içsel sınırları, aynı zamanda sol Kemalizmin Milli Mücadele, Kemalist önderlik ve cumhuriyetin ilk dönemi konusunda yaydığı imgenin kofluğunu da ortaya koyar. Kemalizm hiçbir an tutarlı olarak anti-emperyalist olmamış, her adımda değişik emperyalist güçlerle uzlaşma olanakları aramış, siyasal programının ürünü olan burjuva cumhuriyeti de emperyalizmle ilişkileri yeniden düzenlemekle sınırlı kalmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında emperyalizmle ilişkilerin derinleşmesi, Türkiye’de 1923’te kurulmuş olan cumhuriyetin burjuva karakterinin olağan bir uzantısıdır. İki savaş arasındaki dönemde bu ilişkilerin daha gevşek olması ise, Kemalizmin anti-emperyalist niteliğinin değil, her şeyden önce Büyük Depresyon döneminde emperyalist ülkelerin kendi sorunlarıyla boğuşmaktan bağımlı ülkelere sırtlarını çevirmek zorunda kalışındandır.

7. Milli Mücadele ve “Kürt sorunu”

Önsözde belirtildiği gibi “Kürt sorunu” olarak anılan sorun, yani Kürt ulusunun ezilmesi ve kurtuluşu sorunu, bu kitabın elinizdeki birinci cildinde ayrıntısıyla ve kendi başına ele alınmayacak. Sadece Türkiye’nin 20. yüzyıl politik tarihinin bü-

tünsel gelişmesini belirlediği ölçüde bu soruna yer verilecek. Milli Mücadele dönemi, bu belirleyiciliğin en yoğun biçimde yaşandığı dönemlerden biri. Üstelik son zamanlarda Kemalizm üzerine yürütülmekte olan tartışmada Milli Mücadele ile Kürt sorununun ilişkisi büyük önem kazandı. Dolayısıyla bu soruna burada kısaca değinmek gerekiyor.

Milli Mücadele, sadece Türk hâkim sınıflarının değil Kürt hâkim sınıflarının da bir mücadelesi olmuştur. Mücadelenin en dolaysız hedefleri olan iki etnik gruptan Ermeniler temel olarak Kürtler için bir tehdit oluşturunurlardı. Bunun bir nedeni tarihsel olarak Ermenilerin yaşadığı bölgeler ile Kürtlerin yaşadığı bölgelerin birbirine komşu olması, hatta yer yer iç içe geçmesi ise, bir başka nedeni de Birinci Dünya Savaşı sırasında İttihat ve Terakki yönetimince gerçekleştirilen Ermeni tehciri sırasında Ermeniler ile Kürtler arasındaki gerilimin doruk noktasına ulaşmış olmasıydı. Anadolu'daki ilk örgütlenmelerden birinin Şark Vilayetleri Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti olması hiç de rastlantı değildir, tam da bu yeni yaşanmış tarihin ardından Büyük Ermenistan projesinin gündeme gelişinin ürünüdür.

Bu nesnel koşullar, yani Türk ve Kürt hâkim sınıflarının kendilerini aynı uluslararası koşulların basıncı altında buluşu, aralarında bir ittifakın doğmasını kaçınılmaz kılmıştır. Elbette, imparatorluğun hâkim ulusu Türkler bu ittifakın yöneticiliğini kolayca elde edeceklerdir, ama Milli Mücadele devam ettiği sürece Kemalist önderlik mücadelenin yalnızca Türkleri değil, Anadolu topraklarında yaşayan bütün Müslüman etnik grupları, tabii bu arada Kürtleri kapsadığını sürekli olarak belirtmek zorunluluğunu hissetmiştir. Bu ittifak her iki tarafça o denli benimsenmiştir ki, yabancı güçlere karşı mücadele sürerken patlak veren Koçgiri isyanının şiddetle bastırılması bile işbirliğinin devam etmesini engellememiştir. Ancak Lozan görüşmelerinin başlamasıyla ki, Kemalist önderlik daha önceki politik konu-

mundan 180 derecelik bir dönüşle zaferin meyvelerini tek başına Türk hâkim sınıflarının toplamasını sağlayacak bir yönelişe girecektir. Cumhuriyetin kuruluşundan sonra, özellikle Şeyh Sait isyanı ve Takrir-i Sükûn ile birlikte Kemalizm Kürt ulusuna karşı taarruza geçecek, şoven bir milliyetçilik politikası geliştirecek, işi Kürtlerin ayrı bir ulus olarak varlığını yadsımaya kadar götürecektir. Yine aynı dönemde Lozan Antlaşması’ndan arta kalan Musul sorununun İngiltere lehine çözüme bağlanmasıyla Kürdistan’ın paylaşımı bugün de devam etmekte olan kesin çizgilerine kavuşacaktır. Yani Milli Mücadele döneminde Kemalizmle birlikte savaşan Kürt ulus, mücadele biter bitmez ağır bir zincire vurulmuştur. Kürt ulusunun dört ayrı devlet tarafından ezilmesinin koşulları bu dönemden kaynaklanır.

Milli Mücadele döneminin Kürtlerin esaretiyle sonuçlanmış olması, son dönemde Kemalizmin doğası yeniden değerlendirilirken şöyle bir tezin yaygınlaşmasına yol açmıştır: Milli Mücadele bir ulusal kurtuluş mücadelesi olamaz çünkü başka bir ulusu baskı altına almıştır. Bu tezin arka planında yatan ve çoğu zaman dile getirilmeyen zorunlu varsayım şudur: Bir ulus kendisi kurtuluş mücadelesi veriyorsa başka bir ulusu baskı altına alamaz, alırsa buna ulusal kurtuluş mücadelesi denemez. Milli Mücadele bir ulusun tahakkümden kurtulmak için verdiği bir savaş değil, “Kürdistan üzerinde yapılmış emperyalistler arası bir paylaşım savaşı”dır.

İlk bakışta, Kürt ulusal kurtuluş mücadelesinin çıkarları açısından anlamlı ve yararlı gibi görünen bu tez, gerçekte hem yanlıştır, hem de Kürt devrimi açısından zararlı sonuçlara gebedir. Her şeyden önce, Milli Mücadele ne politik çerçevesi açısından Kürdistan ile sınırlı kalmıştır, ne de askerî operasyonlar bakımından. Dolayısıyla, mücadeleyi Kürdistan üzerinde bir paylaşım savaşı olarak sunmak *olgulara aykırıdır*. Ayrıca, bir an için mücadelenin Kürdistan üzerine verilen bir savaş ile sınırlı olduğunu varsaysak bile, ileri sürülen tez yine yanlıştır. Savaş *emper-*

yalistler arası bir paylaşım mücadelesi olarak nitelenemez çünkü ne Osmanlı, ne de cumhuriyet Türkiye'si emperyalisttir. İlk bölümde ayrıntılı olarak gösterildiği gibi, Osmanlı İmparatorluğu son döneminde kelimenin dakik Marksist anlamıyla bir *yarı-sömürge*dir. Cumhuriyet Türkiye'si ise, bağımsız bir devlet kurmakla ve yarı-sömürge statüsünü doğuran mali zincirlere son vermekle birlikte az gelişmiş ve emperyalizme tâbi bir ülkedir. Bu yüzden emperyalistler arası bir bölüşümden söz edilemez.

Öyleyse Kürdistan'da ne olmuştur? Bir kez mücadelenin *yalnızca* Kürdistan'la ilgili olmadığı ve *emperyalistler arasında* bir mücadele olmadığı belirlenince, sorunun doğru teşhisinin yolu açılmış olur. Evet, Kemalist Türkiye, Milli Mücadele'nin sonunda Kürdistan'ı (daha önce bir bölümü üzerinde hâkimiyet kurmuş olan İran'ın yanı sıra) İngiliz ve Fransız emperyalizmleri ile pazarlık içinde bölmüş ve paylaşmıştır. Ama bunu emperyalist ulus olarak değil, kendisi boyunduruk altına alınmaya çalışılan, yarı-sömürge statüsünden, giderek Amerikan mandası tehlikesinden kurtulmaya çalışan, emperyalizme tâbi bir ulus konumu içinde yapmıştır. İşin püf noktası da buradadır: Burjuva karakterde bir ulusal devrimci hareket, bugün yaygın kabul gören görüşün aksine, kendi ulusal bağımsızlık mücadelesini verirken elinin ve gücünün yettiği kadar başka ulusları tahakküm altına almaya hazırdır. Herhangi bir burjuva devriminin önderliği, sözde "ulusal" bir devlet kurarken başka ulusları kendi hâkimiyeti altında merkezî bir yapının boyunduruğuna sokma mücadelesini de verir. Aksi istisnadır, çünkü başka uluslar üzerinde tahakküm, *bir potansiyel* olarak, milliyetçiliğin doğasında mevcuttur. Bu tür bir eğilim hiçbir biçimde Kemalizmle ya da Türk milliyetçiliğiyle sınırlı değildir. Büyük Fransız devrimiyle (1789) kurulan burjuva Fransız devletinde Fransızlar gerçekte azınlıktaydı. Bretonlar, Basklar, Oksitanlar, Katalanlar, Korsikalılar ve diğerleri Fransızca'yı ikinci dil olarak bile konuşamıyorlardı. Ama devrim Fransası katı bir merkezîyetçi ve

asimilasyoncu politikayla, bugün şovenizmiyle ünlü “Fransız ulusu”nu yarattı.³⁶ Ve Fransız devrimi **demokratik** burjuva devriminin klasik modelidir! Yine demokratik bir burjuva devrimi olan ve ağır basan yanı İngiliz sömürgeciliğine karşı ulusal kurtuluş mücadelesi olan Amerikan devrimi (Türkçede genellikle kullanılan adıyla Amerikan Bağımsızlık Savaşı, 1776), yeni dünyanın yerlilerini ezmek ne kelime, tarihin gördüğü en kitlesel **soykırım**dan geçirmekte olan bir ulus tarafından verilmiştir. O kadar ki, Amerikalıları boyunduruk altında tutma mücadelesinde, İngiliz hükümeti (büyük bir ikiyüzlülükle) Amerika yerlilerine destek çıkmayı bir politika olarak benimsemiştir. Aynı şey daha küçük ölçekte 19. yüzyıl başında Latin Amerika’da İspanyol ve Portekiz sömürgeciliklerine karşı verilen bağımsızlık savaşları için de geçerlidir. Kuzey Amerikalılarla karşılaştırıldığında biraz daha az zalim olan Latin Amerika hâkim sınıfları yine de kıtanın yerli nüfusunu ağır bir boyunduruk altında tutmaktaydılar. Nihayet, günümüze çok daha yakın, çok kahramanca verilmiş bir ulusal kurtuluş savaşından söz edelim: Cezayir devrimi. Cezayir’in 150 yıllık Fransız sömürgeciliğinden kurtuluşunu sağlayan bu mücadele, aynı zamanda ülke nüfusunun önemli bir bölümünü oluşturan Berberilerin Arap tahakkümü altına girmesinin de temelini atıyordu. Bugün yaygın olarak kabul edilmektedir ki Berberiler Fransız sömürgeciliği altında kendi dillerini ve kültürlerini özgürce geliştirmek bakımından daha büyük olanaklara sahiptiler. (Elbette bu Arap dili ve kültürüyle karşılaştırıldığında doğrudur. Yoksa her iki dil ve kültür de sömürgecinin dili ve kültürü altında eziliyordu.) Şimdi bütün bu örneklerin ışığında, Amerikalılar ve Latin Amerikalılar yerlileri, Cezayirli Araplar Berberileri tahakküm altına aldı diye bu mücadelelerin birer ulusal kurtuluş mücadelesi olduğunu yadsıyacak mıyız? Tarihsel sicil, Kürdistan’ın

36 Bkz. Efraim Nimni, “Marx, Engels ve Ulusal Sorun”, *Dünya Solu*, 7, Bahar-Yaz 1991, s. 35-36.

paylaşılması gerçeğinden hareketle Milli Mücadele'nin bir kurtuluş hareketi olmadığı sonucuna varmanın ne kadar *idealist* bir yaklaşım olduğunu tartışmasız biçimde ortaya koyuyor.

İleri sürülen tezin yanlış olduğu ortada. Şimdi neden Kürt devriminin çıkarları açısından tehlikeli bir potansiyel yarattığına kısaca değinelim. Birincisi, söz konusu görüş, burjuva karakterdeki ulusal kurtuluş hareketleri hakkında bir yanılsama yaratır. Başka bir ulusu ezmeye yönelik bir burjuva hareketinin ulusal karakterde olamayacağını söylemek, ulusal karakterdeki burjuva hareketlerin başka ulusları ezme potansiyelinde olmayabileceği gibi hayalî beklentiler doğurur. İkincisi, tam da bu nedenle söz konusu tez *milliyetçi* bir yönelişe kapıyı açar, çünkü milliyetçiliğin doğası gereği başka uluslara *karşı* tanımlandığını, başka ulusları ezme potansiyelini taşıdığını gözlerden saklar. Bu yüzden de Kürt devrimini milliyetçiliğin yedeğine koşmak isteyen güçlerin değirmenine su taşır. Üçüncüsü, ileri sürülen görüşün içinde yerleşik olarak milliyetçi bir perspektif zaten saklıdır. Tarihi yalnızca bir ulusun çıkarları açısından okuyan milliyetçi bakış, bütünsel süreçlerin sadece belirli yönleri üzerinde durur. Burada da, Dünya Savaşı sonrası Anadolu'nun karmaşık mozaikinden bir parça, yani Kürdistan'ın bölüşülmesi ve parçalanması, bütünün yerine geçirilmektedir. Nihayet, "emperyalistler arası paylaşım" iddiası, İngiltere (ve Fransa) ile Türkiye'nin dünya emperyalist sisteminin hiyerarşisi içindeki farklılığını ortadan kaldırarak, Kürt devrimci hareketinin yalnızca Kürt ulusunu doğrudan boyunduruğu altına almış olan az gelişmiş, emperyalizme tâbi devletlere karşı değil, bugün sahnenin önünde olmasalar bile oyunun rejisörleri olan gerçek emperyalist güçlere karşı da mücadele görevleri olduğu gerçeğini gözlerden saklar. Son Körfez Savaşı'nda Kürt hareketinin önemli bölümünde ortaya çıkan tavır tam da böyle bir eksikliğin damgasını taşıyordu.

8. Bir bütün olarak Milli Mücadele: Jakoben olmayan bir burjuva devrimi

1919-23 dönemi üzerine buraya kadar yürüttüğümüz tartışmada, Milli Mücadele'nin ve Kemalizmin farklı boyutlarını ele aldık. Şimdi ise farklı öğeleri bir araya getirerek bütünsel bir tablo çizmeye çalışalım.

Yetmiş yıl öncesine, uzaklığın verdiği avantajla uzun erimli bir tarihsel perspektifle bakarsak, Milli Mücadele dönemini *çözülmekte olan çokuluslu bir kapitalizm öncesi imparatorluğun kalıntıları üzerinde tek bir ulusun hâkimiyeti altında bir burjuva cumhuriyeti kurulmasını gerçekleştiren dönem* olarak niteleyebiliriz. Ama bu niteleme doğru olmakla birlikte genelliği dolayısıyla yetersizdir. Öyleyse, Milli Mücadele'nin daha özgül niteliklerine satır başlarıyla değinelim:

- 19. yüzyıl boyunca ağır ağır çözülmekte olan Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'nın sonucu olan ölümcül nihai bunalımına, imparatorluğun hâkim etnik grubu olan Türk hâkim sınıflarının getirdiği son çözümdür Milli Mücadele. Çokuluslu imparatorluğun hâkim sınıflarının etnik bileşiminin doğurduğu karşılıklı mücadeleler çerçevesinde, Türk ve Kürt Müslüman unsurlar ile Ermeni ve Rum gayrimüslim unsurların imparatorluğun mirası üzerindeki son kapışmasıdır.

- Birinci Dünya Savaşı sonunda imparatorluğun topraklarının bir bölümünün doğrudan emperyalist işgal altına düşmüş olması, bunların arasında başta başkent İstanbul olmak üzere Türk nüfusun çoğunlukta olduğu bölgelerin de bulunması, ayrıca Yunan ordularının bir süre boyunca İngilizlerce desteklenmesi, Milli Mücadele'yi somut olarak emperyalizmle de karşı karşıya getirmiştir. Amerikan mandasına sığınmanın bile gündeme geldiği bu dönemde bağımsızlık için verilen mücadele bir "yurt savunması" niteliğini taşır ve emperyalizmle çeliştiği ölçüde bu *çok sınırlı anlamda* anti-emperyalist bir karaktere sa-

hiptir. Bu elbette sadece Türklerin çoğunlukta olduğu bölgeler için geçerlidir, en başta Kürdistan olmak üzere öteki bölgeler yeni cumhuriyete ilhak edilmiş bölgelerdir. Sonuçları açısından bakıldığında, Milli Mücadele tehlikeye düşmüş olan bağımsızlığı yeniden kurmanın ötesinde, Osmanlı'nın yarı-sömürge statüsünü de sona erdirmiştir.

- Bütün bunları mümkün kılan tek başına Kemalist hareketin Sevr statükosuna karşı verdiği mücadele değildir. Milli Mücadele dış koşulları açısından Ekim Devrimi'nin ülkesiyle emperyalizm arasında 1918 yazından itibaren ortaya çıkmış olan askerî boy ölçüşmenin güney ucunda, rakip güçlerin dolaysız bir karşı karşıya gelişine sahne olan Kafkasya'nın batısında yer aldığı için nesnel bir anlamda Sovyet devletinin mütefiki haline geliyordu. Kemalistler açısından yarı-gönüllü olarak yürütülen bu ittifak, sonunda İngiliz emperyalizmine karşı Türkiye'nin en büyük kozu olacaktır.

- Bir çokuluslu imparatorluğun mirası üzerinde, imparatorluğun farklı etnik gruplarının hâkim sınıfları arasında yürütülen bu mücadelenin ateşi içinde, 1908'de eski rejimle yarı yolda uzlaşmış olan burjuva devrimi yeniden alevlenmiştir. Kemalist hareketin İstanbul'la ilişkilerinin içinden geçtiği taktik evrelerden bağımsız olarak, saltanata son verilmesi, cumhuriyetin kurulması ve hilafetin ilgasıyla birlikte kapitalizm öncesi bir devlet olan Osmanlı İmparatorluğu yıkılmış, yerine bir burjuva devleti kurulmuştur. Bu açıdan bakıldığında, Milli Mücadele sadece bir savaş değil aynı zamanda bir burjuva devrimidir. Ama kitleleri harekete geçirerek onların taleplerine önderlik etmek bir yana, bu burjuva devriminin önderliği her türlü kitle inisiyatifini ezmiş ve devrimin enerjisini kendi katı kanallarıyla sınırlamıştır. Öyleyse, Milli Mücadele bir kitlesiz burjuva devrimidir.

- Bu kitlesiz burjuva devrimi, 1920'li ve 30'lu yıllarda Türkiye toplumunun fizyonomisini hızla değiştirerek kapitalizmin ge-

lişmesinin yolunu açan bir tepeden sosyal devrimle sonuçlanmıştır. Ama tam da kitlelerle bağının zayıflığı dolayısıyla eski düzenin hâkim sınıflarıyla el ele yürümüş, bu yüzden çeşitli alanlarda muazzam eşitsiz biçimde gelişmiş ve bazı bakımlardan nesnel görevlerini yerine getirmekten aciz kalmıştır. En önemlisi, demokrasi sorununda bir mutlakiyetçi devletin yerine bir cumhuriyet geçirmenin ötesinde hiçbir adım atmadığı için, daha sonraki kuşakların devrimin mirası olarak devraldıkları baskıcı ve şoven devlet sorunuyla boğuşmaları kaçınılmaz olmuştur.

- Bütün bunların ötesinde, bir burjuva devrimi olarak Kemalist devrimin programında bağımsız bir devlet kurmanın dışında emperyalizmle en ufak bir çelişki yoktur. Bu yüzden, kelimenin popüler kullanımı açısından *Kemalizm anti-emperyalist değildi*. Yani Kemalist hareket ne emperyalizmin dünya çapındaki hâkimiyetini sona erdirmeyi amaçlıyordu, ne de daha dar anlamda Türkiye’yi emperyalist sistemin hâkimiyet alanından koparmayı. Bu yüzden, kelimenin bilimsel değil ama bu popüler anlamında Kemalizmin anti-emperyalist olduğunu iddia etmek bir yanılsama ya da aldatmacadır. Kemalist devrimin kurduğu devlet de bu yüzden süreç içinde ekonomik, kültürel, askerî ve diğer bakımlardan emperyalizme tâbi bir konuma düşmüştür.

Bu tartışmayı Jakobenizm ile Kemalizm arasındaki ilişkiye kısaca değinerek bitirebiliriz. Sol liberalizmin Kemalizm eleştirisinde Kemalist hareketin Jakoben olarak nitelenmesi ağırlıklı bir yer tutar. Buna göre Jakobenizm bir tepeden inmeciliktir, komploculuktur, kitlelerden kopukluktur, toplumun gelişimine dışarıdan müdahaledir. Kemalizm de aynı özellikleri paylaştığı için Jakoben geleneği sürdürür, bu yüzden reddedilmelidir. Bu yorumda Kemalistlere tarihin görmüş olduğu en radikal burjuva devrimci hareketin özelliklerinin atfedildiği düşünülürse, Kemalizmin, Jakoben ya da değil, bir devrim gerçekleştirmedi-

ğini ileri süren sivil toplumcuların bu iki görüşü nasıl telif edeceği doğrusu sorulmaya değer.

Ama esas sorun başka yerdedir. Sol liberalizmin Jakobenizm ile ilgili olarak çizdiği tablo tam bir karikatür olduğu için söz konusu benzetme açıklayıcı olmak bir yana Kemalizmin gerçek doğasını gizler. Jakobenizm kitlelerden kopuk, “tepeden inme- ci” bir siyasal hareket olmak bir yana, burjuva devrimine önderlik etmeye adaylığını koyan güçler arasında, ulusun geri kalan bölümüyle ilişki kurabilen, emekçi kitleleri burjuvazinin hegemonyası altında devrim uğrunda seferber edebilen tek siyasal güçtür. Tam da bu yüzden, burjuvazinin en devrimci kanadıdır.³⁷ Kemalist önderlik ise tam tersine kitlelerden kopukluğuyla, onları eski düzenin hâkim sınıflarına karşı seferber etmekten kaçınmasıyla temayüz eder. Öyleyse varılabilecek sonuç açıktır: Kemalist devrim kelimenin gerçek anlamıyla *Jakoben olmayan bir devrimdir*. Sanki Termidor ile başlamış bir devrim.

Bütün bu söylenenlerin ışığında devrimci bir işçi sınıfı politikası açısından Kemalizme nasıl yaklaşılmalı? Her şeyden önce *geçmiş devrimlerden korkmamayı öğrenmek* gerekiyor. Yöntemleri, sınırları ve sonuçları ne kadar eleştirilirse eleştirilsin, bir devrime devrim adını takmaktan kaçınmak, bir depremden gözlerimizi kapayarak, kulaklarımızı tıkayarak kurulabileceğimizi sanmak kadar vahimdir. Marksist yaklaşım, geleceği, olmamışın değil olmuşun, dileklerin değil gerçeklerin üzerine inşa eder. Üstelik Marksizm devrim kavramından, bu devrim başkalarının devrimi olsa bile, ürkmeyen, mahcup olmaz. Tam tersine, rakip toplumsal güçlerin tarihsel gelişmesinin de evrim yoluyla değil devrimlerle gerçekleştiği tezi Marksist tarih anlayışının temel taşlarından biridir. Ve bütün dünya burjuvazisinin kendininkiler de dâhil devrimlere düşman olduğu günümüzde burjuva ideolojisine karşı bir kozdur bu.

37 Jakobenizmin doğası konusunda kısa bir özet için bkz. Can Ilgın, “Erken Öten Horoz: Fransız Devriminde İşçi Sınıfı Mücadelesi”, 11. Tez, 5, Şubat 1987.

İkincisi, yapabildikleri ve yapamadıklarıyla Türkiye’de burjuva devriminin soluğunu çoktan yitirmiş olduğunu, yeni ve güçlü toplumsal atılımların kaynağı olamayacağını saptamak gerekiyor. Türkiye’de burjuva devriminin ideolojisi olan Kemalizm, bugün devrimcilik bir yana, baştan itibaren belirttiğim gibi, *gerici* bir ideolojik ve politik rol oynamaktadır.

Geçmiş konusunda alınacak tavra gelince. Bir yandan, geleceğin sosyalist devrimi açısından bakıldığında, Kemalist devrim karşısında bu devrimden daha geride olan, burjuva toplumunun bile karşısında olan güçlerle aynı safta yer almaktan kaçınmak gerekiyor. Kemalist devrim, Abdülhamid’in ya da İslamın perspektifinden eleştirilemez. Eleştirilirse bu gericilik olur. Öte yandan, Türkiye’de yaşanan burjuva devriminin kitle-siz ve tepeden bir devrim olduğunu, eski rejimle birlikte, çalışan kitleleri de karşısına almış olduğunu, Kürt ulusu üzerinde şoven bir tahakküm kurduğunu bir an bile unutmamak, devrimin kazanımları ne olursa olsun, yöntemlerini, ideolojisini ve gericici sonuçlarını reddetmek, sonuna dek eleştirmek gerekir.

Aslında sol tepeden devrimin yarattığı ideolojik sorunlarla ilk kez Türkiye’de karşılaşmamıştır. Başta Alman ve İtalyan devrimleri olmak üzere, tepeden devrimler karşısında klasik dönem sosyalistleri de tavrı almak zorunda kalmışlardır. Bu tavrı her zaman tepeden devrimin ikili karakterine bağlı olarak iki yanlı bir nitelik taşımıştır. Ne tepeden devrimin sağladığı atılımlar, kullandığı yöntemler dolayısıyla, geçmişin özlemiyle reddedilmiştir; ne de kapitalizm öncesi geçmişi yenilgiye uğrattığı ve burjuva toplumunun kuruluşunun temellerini attığı için tepeden devrim yüceltilmiş, alkışlanmıştır. Hareket noktası her zaman, temelini işçi sınıfının uzun dönemli çıkarlarında bulan *bağımsız* bir sınıf perspektifi olmuştur. Marx ve Engels’in Napolyon Bonapart ve Bismarck konusundaki tavırları bu yaklaşımın canlı örnekleridir. Bu tavrın en belirgin ifadesi de, iki devrimcinin, dönemin öteki önemli devrimci işçi önderi

Lassalle'den, bu sonuncusu Bismarck'ı ilericilik adına desteklediği için kopmalarındır.³⁸ Lenin, Bismarck örneğinde, klasik Marksizmin tepeden devrimler konusundaki tavrını açık biçimde özetler: "Kendi Junker tarzında Bismarck ilerici bir görev başardı; ama bu gerekçeyle, Bismarck'a sosyalist destek verilmesini savunacak olan ne de iyi bir 'Marksist' olurdu!"³⁹

Kuşkusuz Milli Mücadele devam ettiği sürece Kemalizmin konumu Bismarck'ınkinden farklıydı. Ama sadece o süre içinde ve o sınırlar altında.⁴⁰ Bunun ötesinde Kemalizm bir tepeden devrimdir ve Marksistlerin tavrı aynen Napolyon Bonapart'a ve Bismarck'a tavırları gibi olmalıdır.

Bugün burjuvazi karşı-devrimci bir sınıftır. Kemalizm ise burjuvazinin gerici bir ideolojisi.

38 Bkz. Draper, a.g.y., s. 427-37.

39 "On the National Pride of the Great Russians", *Questions of National Policy and Proletarian Internationalism*, Progress Publishers, Moskova, 1977, s. 108.

40 Bu konuyu Komintern'in Milli Mücadele'ye ilişkin politikası vesilesiyle çok yakında başka bir yazıda ayrıntısıyla ele alacağım için burada değinmekle yetiniyorum.

HÜRRİYET DEVRİMİ

Bu kitabın ilk basımında varolan sayısız başka eksiğin arasında biri, kitabın ana temalarından birini doğrudan ilgilendirdiği için özel bir önem taşıyor. Kitabın gerçekleştirmeye çalıştığı amaçlardan biri, Türkiye’de modern bir burjuva toplumunun ve devletin oluşumunu Marksist temellerde, yani esas olarak bir sınıf mücadeleleri perspektifinden açıklamak olduğuna göre, bu gelişmenin en önemli halkalarından birini oluşturan 1908 devrimini ya da daha yaygın adıyla II. Meşrutiyet’i yalnızca Kemalist devrimin tartışılması bağlamında kısaca ele almış olması, büyük bir eksikliktir. İkinci basım için yazılmış olan bu Ek, bu boşluğu doldurmayı amaçlıyor.⁴¹

İlk basımdaki bu boşluğu doldurmasının yanı sıra, bu Ek bugün, kitabın ilk yayınlandığı 1992 yılına göre, çok daha büyük bir ihtiyaca yanıt vermeye çalışıyor. Bunun, ikisi birbirini besleyen iki temel nedeni var. İlki, iki yıl önce, 2008’de, 1908 devriminin yüzüncü yılını idrak etmiş olmamız. Bu, II. Meşrutiyet olarak bilinen tarihsel olaya da, bu tarihsel olayın en önem-

41 Bu kitap için bir Ek olarak yazılmakta olan bu bölümdeki fikirler, aslında, başka bir yayın için yazılması planlanmış bir makalenin malzemesini oluşturunuyordu. 3 Kasım 2007’de hain bir trafik kazasında yitirdiğimiz arkadaşımız ve yoldaşımız Sevilay Kaygalak’ın anısına armağan olarak planlanmış olan kitaba katkı olarak verilecekti bu makale. Ne var ki, kitabın editörlerinin nazik sabırlarını sonuna kadar suistimal etmeme rağmen, yazıyı sürekli ertelenmiş olan son tarihte teslim edecek biçimde yetiştiremedim. Burada onlara borcum olan özrü açık yüreklilikle dile getirmek isterim. Sevilay yoldaşımızı anan böyle bir kitapta tuzumun olamaması içimde bir ukde olarak kalacak. Ama, aynen bu kitabın kendi macerasında cisimleştiği gibi, bu makalenin yazılamamasının da temelde *tek* bir nedeni var: militan siyasi çalışmanın, teorik çalışmayı sürekli olarak aksatması. Benim tanıdığım Sevilay, kendisini bir yazıyla anmaya sosyalist devrim için karınca kararınca verdiğim alçakgönüllü pratik mücadelenin engel olduğunu bilseydi, hiç kuşkusuz yok, bunu anlayışla, hatta, daha ileri gideyim, onaylayarak karşılardı.

li (ama aşağıda göreceğimiz gibi tek değil) aktörü İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne de ilgiyi canlandırdı. 2008'de 1908 üzerine yeni araştırmalar,⁴² dergi özel sayıları,⁴³ gazetelerde yazı dizileri⁴⁴ yayınlandı, bilimsel konferanslar düzenlendi.⁴⁵ İkinci neden, İttihat ve Terakki'nin iktidarda olduğu Birinci Dünya Savaşı döneminde, 1915'te, Ermenilere uygulanan tehcir (zorla göç ettirme) ve katliamın son yıllarda Türkiye'nin siyasi ve ideolojik gündeminde ve tarih yazımı faaliyetinde kendine önemli bir yer açmış olması. Bu kadar büyük, bu kadar insanlık dışı, bu kadar acımasız bir katliamı gerçekleştiren bir hükümetin ve onu yöneten partinin Türkiye tarihindeki yerinin daha dikkatle irdelenmesi elbette eskisinden daha yakıcı bir görev haline geliyor.

Genel olarak bakıldığında, bu görevin ciddiyetle yerine getirildiği söylenemez. Bunun yerine yapılan, İttihat ve Terakki'yi basmakalıp bir değerlendirmeye tâbi tutarak sadece belirli yönlerini öne çıkaran, tek-yanlı bir resmin, bugünün ideolojik tartışmasına malzeme yapılmasıdır. "İttihatçılık" Türkiye'nin siyasi jargonunda zaten eskiden beri "tepeden inmecilik", "komplocu-

42 Bazı örnekler: Murat Bardakçı, *Talât Paşa'nın Evrak-ı Metrukesi*, Everest Yayınları, İstanbul, 2008; Mehmet Hacısalihoglu, *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2008; Turgut Gürer (haz.), *Komitacı: B.J.K'nin Kurucusu Fuat Balkan'ın Anıları*, Gürer Yayınları, İstanbul, 2008; Kâzım Karabekir, *İttihat ve Terakki Cemiyeti*, YKY, İstanbul, 2009; Ferdan Ergut (der.), *II. Meşrutiyet'i Yeniden Düşünmek*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2010.

43 Örneğin *Doğu Batı* dergisi, "II. Meşrutiyet 100. Yıl" başlıklı iki sayı yayınladı: Yıl 11, Sayı 45 ve 46. *Türkiye Günlüğü* Yaz 2008 sayısını "100. yılında II. Meşrutiyet" konusuna ayırdı. *Teori* dergisi de Temmuz 2008 sayısında "100. yılında Jön Türk Devrimi" dosyası hazırladı.

44 Örneğin Aykut Kansu'nun *Radikal* gazetesinde 13 Temmuz 2010 tarihinden itibaren yayınlanan "1908 Devrimine Doğru" başlıklı yazı dizisi.

45 Bu bilimsel konferanslardan ikisine, düzenleyiciler, bir tarihçi olmamamıza rağmen, bizi de davet etme nezaketini gösterdiler. Birine, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde yapılan, bir gün önce hastalandığımız için biz kendimiz katılamadık. Ama ötekinin konuşmacılar listesinden, liberal bir tarihçimizin "konferansın bilimsel olması gerektiği" gerekçesiyle yaptığı müdahale sonucunda neredeyse son dakikada tasfiye edildik. Anlaşılan, liberaller Marksistlerle tartışmayı "bilimsel" bulmuyorlar!

luk”, “darbecilik”, “despotizm”, “Makyavelizm” türü yan anlamlar taşıyan bir kavram olarak iş görüyordu. Ama, bu kitapta “gayriresmî ideoloji” adını verdiğimiz liberal ve sol liberal tarih yorumu, son otuz yıldır adım adım güç kazandıkça, “İttihatçılık” çok daha dakik biçimde, askerî güçlerin toplumun tümüne kendi iradesini hoyratça dayatmasına taraftar olan bir siyasi-ideolojik akımın simgesi olan bir deyim haline gelmiştir. *Bugünün siyasi tartışmalarına tercüme edildiğinde, “İttihat Terakki zihniyeti” ifadesi, yaygın kullanımında, Ergenekon taraftarlığı demektir.* İttihat ve Terakki olgusunu bu şekilde kavramanın zengin ve karmaşık bir olguyu tek bir boyutuna indirgeyen, tarihsel sürecini ve diyalektik oluşumunu görmezlikten gelen bir yaklaşım olduğunu aşağıda göreceğiz.

Söz konusu olan, Türkiye tarihinin ikincil düzeyde önem taşıyan bir siyasi aktörü olsaydı, üzerinde fazla durmaya değmeyebilirdi. Ama, birincisi, İttihat ve Terakki 20. yüzyıl Türkiye tarihinin en önemli siyasi partilerinden biridir. İkincisi ve daha önemlisi, bu parti konusundaki bu tür kolaycı değerlendirmeler beraberinde, aynı zamanda, 1908 devriminin doğasının yanlış kavranmasını getirmektedir. O zaman da modern Türkiye tarihinin en önemli meselesi, Türkiye’de burjuva devriminin tarihi yanlış anlaşılacaktır. Tabii, devrim konusundaki bu yaklaşım, devrim öncesindeki *ancien régime* (eski rejim) konusunda da yepyeni tavrılara yol açmıştır. 1908’in, İttihatçıların kimliğinde karalanması o kadar ileri gitmiştir ki, sefil despot Abdülhamid bile “sol”dan övgüler alabilmektedir!

Bu kitap, solda Türkiye tarihinin okunması bakımından iki temel yanlış perspektif olduğunu, bunlardan biri biraz önce sözünü ettiğimiz “gayriresmî ideoloji” ise, ötekinin de resmî ideolojinin dümen suyundan uzaklaşmayan sol Kemalizm olduğunu temel bir tez olarak ileri sürüyor. 1992’de durum böyleydi. Bu, bugün de geçerlidir ama önemli bir tadilat ile. 1992’den beri Türkiye’nin siyasi hayatında yaşanan gelişmeler ve bunun

ideoloji ve teori alanına yansımaları, yukarıda “İkinci Basıma Önsöz”de belirtmiş olduğumuz gibi, artık bir sol Kemalizmden değil, “ulusalcılık” olarak anılan bir akımdan söz etmeyi gerekli kılıyor. Yenisi eskisinin mirasçısıdır, ama iyice gericileşmiş bir mirasçı. Bu önemli değişime rağmen, kutupsallık hâlâ sürüyor. Dolayısıyla, liberal ve sol liberal düşüncenin İttihat ve Terakki konusunda çizdiği bu yoksullaştırılmış resmin karşı kutbunda, hiç de şaşırtıcı olmayan biçimde “ulusalci” akımın İttihatçılığı yüceltmesi yer alıyor.

Bu yüceltme aslında o kadar da olağan bir şey değil; kendisi de, sol Kemalizmin son iki on yıl boyunca yaşadığı ve “ulusalcılığa” dönüşmesine yol açan toplumsal/siyasi/ideolojik dinamığın bir yan ürünü. “Olağan bir şey değil” dememizin nedeni şu: Ta Milli Mücadele yıllarından başlayıp İzmir Suikastı ve benzeri olaylarla süregiden bir süreç içinde Kemalist önderliğin kendinden önceki İttihatçı önderlerden uzak durması, hatta onlara düşman olması dolayısıyla, sol Kemalizmin aydınları, eskiden İttihatçılarla aralarına ciddi bir mesafe koyarlardı. İttihat ve Terakki’nin Birinci Dünya Savaşı’nda benimsediği fütuhât politikasına karşıt olarak, Birinci Dünya Savaşı yenilgisinin ürünü olan Kemalizmin çok daha gerçekçi bir milliyetçi projeyi temsil ettiğine bu kitabın başka yerlerinde işaret ediliyor. Elbette, milliyetçilik her zaman bağrında ciddi çelişkiler taşır. Sol Kemalizmin de İttihatçılar karşısında örtülü bazı çelişkileri yok değildi. 1915 Çanakkale Savaşı’nın yüceltilmesi, bu çelişkilerin en yamanı idi. Belki burada Mustafa Kemal’in bir komutan olarak Çanakkale’de oynadığı rol etkili oluyordu. Ama Çanakkale sol Kemalist literatürde sadece Mustafa Kemal’in askerî yeteneklerinin ve kahramanlığının yüceltilmesi için değil, başka amaçlarla da kullanılıyordu. “Yurt savunması”ndan Çanakkale’nin Ekim Devrimi’nin yolunu açtığına kadar bir dizi efsane, Çanakkale’yi sanki Milli Mücadele’nin ilk uğrağı haline

getiriyordu.⁴⁶ Oysa, Çanakkale doğrudan doğruya İttihatçıların yayılmacı politikalar peşinde Birinci Dünya Savaşı’na emperyalistler arası paylaşımından pay alabilmek umuduyla girmesinin bir sonucu, o büyük savaşın sadece bir muharebesi idi. Bu yayılmacı politikayı Kemalizmin gerçekçi milliyetçi projesinin bakış açısından eleştirirken, yayılmacılığın mantıksal bir sonucu olan Çanakkale savaşını yüceltmek az buz bir çelişki değildir.

Yine de, bir bütün olarak bakıldığında, sol Kemalizm İttihatçılığa karşı hep mesafeli olmuş, bu hareketi hiç olmazsa açıktan açığa övmekten kaçınmıştı. Ama Türk milliyetçiliğinin son iki on yıl boyunca azgınlaşması, beraberinde, adım adım “ulusalcılığa” dönüşmekte olan sol Kemalist kanatta bir İttihatçılık hayranlığının gelişmesine yol açmıştır.

Bu azgınlaşmanın ilk durağı, Sovyetler Birliği’nin yıkılışı sonucunda Kafkaslar ve Orta Asya’da birtakım bağımsız Türkî devletlerin ortaya çıkışı idi. Turgut Özal, tam da bu temelde, “21. yüzyılın bir Türk yüzyılı olacağını” söylerken, Süleyman Demirel’in gözleri, başbakan olduktan sonra birdenbire “Adriyatik’ten Çin Seddi’ne Türk dünyası” karşısında kamaşırken, Kemalistler de Türkî bir yayılmacılık hayaline kapılmaya başladılar. Bu yaklaşımın baş temsilcisi İlhan Selçuk’un birdenbire tarihsel bir dönüş yaparak Enver Paşa’ya hak vermesinin öyküsünü 90’lı yıllarda *Özgür Gündem* geleneğindeki gazetelerde köşe yazılarımızda belgelemiştik.⁴⁷

Birinci evre dış politika ile ilgili iken, ikincisi, yani İttihatçılığın yüceltilmesinin asıl yolunu döşeyen uğrak, Anadolu-Mezopotamya topraklarındaki tarihsel halklar arasın-

46 Çanakkale savaşında Osmanlı’nın zaferinin Britanya İmparatorluğu’nun Karadeniz’e çıkmasını engelleyerek Ekim Devrimi’nin yolunu açtığı tezi, tarihsel olayların bir nedensellik zinciri içinde birleştirilmeleri bakımından karikatür tarzı bir operasyondur. Bu mantıkla, Ekim Devrimi’nin asıl tarihsel ortamını oluşturan olgu olan Birinci Dünya Savaşı da “ilerici” olarak nitelenebilir!

47 Ayrıca bkz. “Sol Kemalizmin Faşizme Dilekçesi”, Kızıl Elma, Kanlı Elma: *Avrasya’da Yaklaşan Felâket ve Türkiye içinde*, İşçi Mücadelesi Tartışma Defterleri 1, Özne Yayınları, İstanbul, 2000, s. 72-74.

daki ulusal çelişkilerin keskinleşmesi ve Türk şovenizminin bu temelde yükselmesi ile ilgilidir. Burada elbette esas etken Kürt sorunudur. Ama İttihat ve Terakki'nin Türkler ile Kürtler arasındaki ilişkide bugünün tohumlarını atma bakımından özel bir rolü yoktur. İşin İttihatçılık ile ilgili yanı, biraz önce belirttiğimiz gibi Ermeni sorununun yeniden gündeme oturmuş olmasıyla ilgilidir. 2000'li yıllara gelindiğinde artık sol Kemalizmden "ulusalcılığa" terfi etmiş (!) olan kadrolar, Ermeni soykırımı tezleri karşısında dönemin hükümeti İttihat ve Terakki'yi savunmaya ve yüceltmeye başlamışlardır.⁴⁸ Bu temelde dönemin başbakanı adına "Talât Paşa Komitesi" dahi kurulmuştur. Bir önceki evrenin etkilerini de izlemek mümkündür. Örneğin eski sol Kemalist literatürde, Enver Paşa'nın yayımlacılık hırsı dolayısıyla 1915 Sarıkamış muharebesinde yüz binin üzerinde askerin donarak ölümüne neden olduğu gayet eleştirel biçimde ifade edilirken, şimdi Sarıkamış için "ulusalcı" topluluklar oluşturulmakta, her yıl kutlamalar/anmalar yapılmakta, Sarıkamış yavaş yavaş Türk ulusal bilincinde sahip çıkılması gereken bir tarihsel olay statüsüne doğru yükseltilmektedir. Bu durumda, ilk kez 1990'lı yıllarda köşe yazılarımızda dile getirdiğimiz "Kemalizmin Enverizme dönüşümü" olasılığı 2010'dan bakıldığında epeyce yol katetmiş görünüyor.

Biz bu Ek'te, 1908 devrimini ya da II. Meşrutiyet'i, genel olarak Osmanlı'dan Türkiye'ye geçiş sürecinin çelişkili gelişimi içinde tuttuğu yer bakımından, özel olarak da İttihat ve Terakki'nin bir siyasi hareket olarak karakteri ve Türkiye tarihinde temsil ettiği konum açısından ele alacağız. Kitabın ilk basımı için yazılan "Önsöz"de kitabın tamamı için söylenen, bu Ek için de tekrarlanmalı. 1908 devrimine ilişkin burada yapılacak tartışma bir tarih çalışması olarak değil, tarihi bir yorumlama çabası olarak görülmelidir. Aynen kitabın geri kalan bölümlerinde olduğu gibi burada da amaç, Türkiye 20. yüzyıl

48 Bir örnek için bkz. Doğu Perinçek, "Talât Paşa", *Teori*, 222, Temmuz 2008.

tarihine getirilen hâkim Kemalist/ulusalcı ve liberal/sol liberal açıklamaların eleştirisi ve sınıf mücadelelerine yaslanan bir alternatifi önerilmesidir. 1908 devrimine ilişkin burada öne sürülen yorum, eğer anlamlı ise, tarih konusunda bu satırların yazarından daha derinlemesine bilgi sahibi genç kuşak tarafından derinleştirilebilir.

1. Çokuluslu halk devrimi

1908 devrimi, Türkiye tarihinin ilk burjuva devrimidir.⁴⁹ Bu devrime ve açtığı yeni döneme, gerek burjuva tarih yazımında, gerekse halk kitlelerinin bilincini büyük ölçüde oluşturan tarih kitaplarında “II. Meşrutiyet” adının takılmış olması, dar ve teknisist bir tarih anlayışı açısından elbette olgusal bir yanlış içermez. Bu, elbette 1876’da ilan edilen ve kısa süre içinde ortadan kaldırılan I. Meşrutiyet döneminden sonra Osmanlı’nın meşruti monarşi ile (yani hükümdarın mutlak iktidarının bir anayasa, bir parlamento ve bu parlamentonun içinden çıkmış bir hükümet tarafından kısıtlanmış olduğu bir siyasi rejim ile) yönetilmesinin ikinci deneyimidir.⁵⁰ Ama siyasi rejime yapılan bu referansla gizlenen, birincisi, bu rejimin bir devrim ile yerleştiği gerçeğidir. Üstelik, birazdan göreceğimiz gibi, bu (örneğin cumhuriyetin kuruluşundan farklı olarak) halk kitlelerinin yoğun bir biçimde katılımıyla gerçekleşmiş bir devrimdir. Devrimler hiçbir ülke-

49 Birazdan göreceğimiz gibi aynı zamanda bir Osmanlı devrimidir. Yani o dönemde Osmanlı’ya bağlı olmakla birlikte şimdi bağımsız yaşayan öteki ulusların tarihinde de bir devrimdir 1908.

50 Burada genç kuşak için kısa bir terminoloji notu. Meşrutiyet (yeni Türkçesi ile koşula bağlanmış rejim) ile meşruiyeti birbirine karıştırmaktan kaçınmak gerekir. Ayrıca İngilizce evrensel bir bilim dili haline geldiğinden genç kuşaklara bir başka uyarı daha yapalım. Meşruti monarşinin İngilizcesi “constitutional monarchy”dir. Yani İngilizcede “meşruti” ve “meşrutiyet” sözcüklerini karşılayacak başka bir terim yoktur. Oysa bazı çevirmenlerimiz “constitutional” terimini “anayasal” veya “anayasacı” olarak çevirmekte, birçok şeyi çeviri kitaplardan öğrenen genç kuşaklar da “meşrutiyet” yerine bu terimleri kullanmaktadırlar. Bağlam bu olduğunda, bu terminoloji yanlıştır.

nin tarihinde sık sık gerçekleşen toplumsal/siyasi olaylar değildir. Dolayısıyla, bir ülkede bir devrim yaşandıysa, bunun resmî tarih yazımında olsun, son dönemin liberal tarih yazımında olsun, bir devrim olarak anılmaması, olsa olsa bu gerçeğin *gizlenmesi* anlamına gelir. İkincisi ve en az bunun kadar önemli olan bir şey, 1908’de basit bir rejim değişikliğinin ötesinde, *iktidarın sınıf karakterinde bir değişiklik* yaşanmış olması da, 1908’in bir devrim olduğunu vurgulamak yerine ona II. Meşrutiyet adının takılmasıyla gözlerden gizlenmiş olmaktadır.

Bu adlandırma meselesi, ne sadece 1908’e ilişkin bir sorundur, ne de sadece Türkiye tarihine. Türkiye’de (yukarıda 2. Bölüm’de incelenmiş olan) cumhuriyetin kuruluşuyla noktalanan süreç de burjuva tarih yazımında genellikle devrim olarak anılmaz; yazarın siyasi meşrebine göre, Milli Mücadele veya Ulusal Kurtuluş Savaşı tercih edilen en yaygın terimlerdir. 1919-23 arasında yaşanan süreci bir devrim olarak adlandıranlar genellikle farklı eğilimlerden Marksistlerdir. Resmî tarih yukarıda anılan isimlerle yetinirken, sol liberalizm için ise burada zaten bir devrim yoktur, Osmanlı ile cumhuriyet arasında bir süreklilik vardır. Uluslararası planda ise en iyi örnek Amerikan Bağımsızlık Savaşı olarak bilinen tarihsel olaylar silsilesidir. 1776’da yeni bir devletin bağımsızlığını ilan etmesiyle sonuçlanan bu olayları, burjuva tarih yazımı tam da bu adla, Amerikan Bağımsızlık Savaşı olarak anar. Buna “Amerikan devrimi” adını verenler esas olarak Marksistler olmuştur.

1908 uluslararası planda burjuva devrimlerinin Avrupa’dan Asya’ya kayış sürecinin bir parçasıdır. Rusya’da 1905’te patlak veren ve ilk talebi bir anayasa olan devrimi, İran’da 1906’da yine bir meşrutiyet devrimi izlemiştir. 1908 devrimi bu zincirin bir ara halkasıdır. Devrim, Osmanlı’dan sonra Çin’e geçmiş, bu dev imparatorluk da 1911’de, 20. yüzyılda yaşayacağı üç devrimden ilkinde, bir burjuva devrimine sahne olmuştur. Yani, 20. yüzyılın başı ile Birinci Dünya Savaşı arasındaki kısa süreye Asya’nın dört

büyük imparatorluğunda birer devrim sığmıştır. Hatta bu dört devrimin uzak topraklarda, Meksika’da 1910’da patlak veren ve 1920’ye kadar süren, tarihin belki de en büyük köylü devrimi olan devrim gibi bir akrabası da vardır. Bu şaşılacak tarihsel senkronizasyon elbette bir raslantı değildir. 18. yüzyılda Britanya’da hâkim duruma gelen ve 19. yüzyıl boyunca Avrupa’da yerleşen kapitalist üretim tarzının, bu süre içinde Avrupalı olmayan toplumlara adım adım nüfuz etmesinin ve 20. yüzyılın başında bütün bu toplumların kendilerinin kapitalizme geçiş için şu ya da bu ölçüde hazır hale gelmiş olmalarının bir sonucudur. Türkiye’nin tarihsel gelişme bakımından kendine özgülüğü (“particularism” veya “exceptionalism”) tezlerini ısrarla işleyen ve gerek 1908 devrimine, gerekse 1923’te cumhuriyetin kuruluşuna Osmanlı bürokrasisinin oyunları olarak bakıp burjuva devriminin atılımlarını görmezlikten gelen teorik yaklaşımların genellikle hiç sözünü etmedikleri bu senkronizasyon da 1908’in burjuva devrimi karakterine ilişkin önemli bir karinedir.

Türkiye tarihinin ikinci burjuva devrimi olan Kemalist devrim, kadrolar, fikirler, program, yaşanan somut mücadeleler ve başka faktörler açısından ilkinin, yani 1908’in devamıdır.⁵¹ İkincisi, ilkinin bir bakıma kendisinin hazırladığı yenilgisi üzerinde yükselmiştir. İki devrimin arasında belirli yönlerden süreklilik, belirli yönlerden bir kopuş vardır. Ama iki devrim arasındaki ilişki bakımından bir nokta var ki, 1908 devriminin karakteri ve Türkiye’de burjuva devriminin gelişme patikası bakımından son derecede önemli olduğu için en baştan vurgulanması gerekiyor: 1908 devrimi Kemalist devrimden çok daha büyük ölçüde bir *halk devrimidir*.

Önce “halk devrimi” kavramıyla ne ifade etmek istediğimizi kısaca açıklayalım. Adına layık her devrim, aslında bir halk

51 Bkz. Erik Jan Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, çev. Nüzhet Salihoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007 ve Feroz Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme*, çev. Fatmagül Berktaş, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1985.

devrimidir. Sosyalist devrimler için istisna tanımayacak kadar doğru olan bu önerme, bir mülk sahibi sınıfın, yani modern çağda burjuvazinin hâkimiyetinde yürüyen devrimlerde bile geçerlidir. Burjuvazi, feodalizme ve öteki kapitalizm öncesi toplumlara karşı, emekçi halk sınıflarıyla birlikte, çoğu zaman onları kışkırtarak ve ayağa kaldırarak, onların önüne düşerek mücadele ettiğinde gerçekten devrimci bir geçiş sağlanmış olur. Ancak, kapitalizmin 16. yüzyıldan itibaren yaratmaya yöneldiği dünya pazarında hiçbir ülke yalıtılmış olarak yaşamaz. 2. Bölüm'de ayrıntısıyla gördüğümüz gibi, belli ülkelerde devrimci yöntemlerle atılım yapan burjuva toplumu, öteki kapitalizm öncesi toplumlarda tarihin duvarlarını farklı biçimlerde zorlamaya başlar. Ortaya melez biçimler çıkar. İşte bu çelişkiler içinde halkın yoğun biçimde aktif olmadığı, bazen hiç katılmadığı burjuva devrimleri de yaşanmıştır.

Farklı karakterde burjuva devrimleri yelpazesinde ele alındığı zaman 1908, 1919-23'ten çok daha fazla, halk kitlelerinin kendi öz faaliyetinin üzerinde yükselen, toplumun büyük çoğunluğunun mücadele ve değişim isteğiyle yanıp tutuştuğu, klasik burjuva devrimlerine (en tipik olarak 1789 Fransız devrimine) benzeyen bir devrimdir. 1908 öncesinde Osmanlı toprakları yıllar boyu vergi isyanlarıyla, asker isyanlarıyla, ezilen ulusların isyanlarıyla sarsılmıştır. Devrimle birlikte halk kitleleri büyük bir gürültü ile siyaset sahnesine doluşmuştur. Osmanlı'nın bir burjuva toplumu haline geliş sürecinde halk ilk (ve son) kez politika sahnesinde yerini almıştır. Kemalist devrim ise, Bölüm 2'de gördüğümüz gibi, kitlesiz bir devrimdir. Yani bu devrimde halk kitleleri (emekçi sınıflar) yeni bir toplumun yaratılması için canı gönülünden seferber olmamıştır. Kısacası, 1908 devrimi, Kemalist devrimden çok daha fazla, klasik burjuva devrimlerinin (Fransız, Amerikan, 1848 vb.) kalıbını taşır. Zaten 1908 devrimi bilinçli olarak Fransız devrimine öykünmüştür. Devrimin ana şiarı "Hürriyet, Müsavat, Uhuvvet"tir. Yani "Özgürlük,

Eşitlik, Kardeşlik” Yani Fransız devriminin ana şiarı olan “*Liberté, Egalité, Fraternité*”! İşin bu yanı düşünüldüğünde, gerek Türkiye’nin kültürel/ideolojik hayatında, gerekse tarih yazımında bu tür bir devrimin yaşandığına ilişkin izlerin çok zor bulunabilmesi daha da vahim hale gelir.

Dolayısıyla, 1908 devriminin öyküsünü, genellikle yapıldığı gibi İttihat ve Terakki Cemiyetinin faaliyetleriyle kısıtlı olarak ele almak olanaklı değildir. 1908 hakkındaki yaygın izlenim tam da budur: Aynen Kemalist devrimin kendi resmî tarihinde, diyelim bir Yeşil Ordu’nun önemi bütünüyle görmezlikten geldiği ve devrimin her ileri yürüyüşü yalnızca Kemalist önderliğin adımları ile özdeşleştirildiği gibi, 1908 devriminin öyküsü de genellikle Balkanlar’daki bir avuç “komitacı”nın, esas olarak Enver ve arkadaşlarının (önemi elbette yadsınamayacak) faaliyetinin ürünü olarak sunulur. Oysa, biraz önce belirttiğimiz ve aşağıda biraz daha ayrıntısıyla ele alacağımız gibi, Osmanlı ülkesinin dört bir köşesinde halk yıllar boyunca muazzam bir devrimci enerjiyi ortaya koymuştur. Hatta ironik biçimde, devrimden birkaç ay öncesine kadar İttihat ve Terakki’nin subayları, düşünceleri bakımından ne kadar devrimci olsalar da, pratikleri bakımından karşı-devrimci bir rol oynamaktadırlar. (Bu ironi birazdan açıklığa kavuşacak.) Öyleyse, 1908 devrimi hiçbir şekilde sadece İttihat ve Terakki’ye atfedilemez, hiçbir şekilde sadece onun hanesine yazılamaz.

1908 öncesindeki yıllarda, özellikle 1904-1905’ten başlayarak bütün Osmanlı ülkesinde vergi isyanları çıkmıştır. 1905’te İzmir’den Diyarbakır’a, İşkodra’dan Tarblusgarp’a vergilerin ağırlığına karşı ve istibdat karşıtı hareketler yaşanmıştır. 1906’da vergi eylemleri Orta ve Doğu Anadolu’ya ve Karadeniz bölgesine sıçramıştır. Kastamonu, Sinop ve Erzurum’da önemli olaylar yaşanmış, Erzurum’daki güçlü hareket daha sonra Trabzon, Sivas, Kayseri’ye yayılmıştır. Ayrıca Makedonya’dan Musul’a

kadar kitlesel mücadeleler görülmektedir. Erzurum'daki olaylar o kadar sertleşir ki, güvenlik güçleri ile halk arasında silahlı çatışmalar yaşanır. Bu, sonunda Erzurum'da 1907'de bir isyan patlak vermesiyle sonuçlanacaktır. İsyan Muş, Van ve Trabzon gibi farklı karakterdeki yörelere sıçar.

Vergi üzerine mücadeleler tipik bir burjuva devrimi dinamiğidir. Kapitalizm öncesinde doğal ekonominin ağırlığı kapitalizmin nüfuzuyla birlikte yerini adım adım parasal akımlara terk etmeye başladıkça, üretim içinde üretilen artıktan devletin ne kadar pay alacağı ve bunu nasıl harcayacağı, kapitalizm öncesi bir devletin hâkimiyetinde yaşayan bütün ülkelerin burjuva sınıfları için tarih boyunca sorun oluşturmıştır. Burjuvazinin hükümdara karşı parlamentonun yetkilerini savunurken en çok üzerinde odaklaştığı konu hep vergi (ve devlet harcamaları) politikası olmuştur. Vergilendirme yetkisi, parlamentoların üzerlerine aldıkları neredeyse ilk yetkidir. Bu, Britanya'da çok erken bir aşamadan itibaren böyle olmuştur; Amerikan devriminde, sömürgeci güç Britanya'ya karşı en önemli taleplerden biri vergiler üzerinde odaklaşmıştır; Fransız devriminde de benzer şeyler yaşanmıştır. Tabii, burjuvazi nerede bu konu üzerinde yoğunlaştıysa, büyük köylü kitlelerini de yanına çekmeye çalışmıştır. (Batı Avrupa feodalizminde bu, aynı zamanda, kilisenin aldığı vergiyi de kapsar.) Osmanlı'da da büyük halk kitlelerinin 20. yüzyıl başında vergi konusunda isyanlara varan büyük mücadeleler içine çekilmiş olması, burada da benzer dinamikler olduğunu düşündürmektedir. Vergi isyanları, okul kitaplarından bütünüyle silindiği gibi, devrimci sürecin tarih yazımında da arka planda kalmış bir konudur. Geleceğin araştırmacılarının bu konu üzerine eğilmesinin çok verimli sonuçlar vereceği kanısındayız.

1908 devrimi Osmanlı "zabitan"ının bir eseri olarak sunulur. Üstüne üstlük, subayların devrimdeki rolü de genellikle bunların yalnızca düşünce dünyasındaki birtakım mayalan-

malarla açıklanır. Yorumu yapanın meşrebine bağlı olarak, bu, yorumcu sol liberalse Osmanlı subaylarının kendilerini “devleti kurtarma” misyonu ile görevli sayan zihniyetine, sol Kemalist/“ulusalcı” ise, subayların sınıflar dışı, idealist, ülkeyi ileri götürmek için yanan tutuşan “zinde güçler” olmasına atfedilir. Oysa 1908’e giden yolda sadece subayların değil, sıradan askerlerin de bir rolü vardır. Subayların hareket hattını belirleyen ise, sadece Batı’dan esinlenerek ülkeyi çöküp gitmekten kurtaracak bir politikayı benimsemeleri değil, aynı zamanda belirli maddi ve siyasi koşullardır.

1908 devrimi öncesinde sadece vergi isyanları değil, bir dizi de askerî isyan yaşanmıştır. 1907’de İskenderun ve Üsküp’te patlak veren isyanları, İzmir, Yemen, Beyrut ve Doğu illerinde bir dizi isyan izlemiş, sonunda başkent İstanbul’da da asker ve Harbiye öğrencisi isyan etmiştir. 1908’de ise Ege’de askerî isyanlar yaşanmış, birtakım hükümet binaları işgal edilmiştir. 1908 öncesinin toplumsal hayatının devrimci bir patlamanın koşullarını hazırlamakta olduğuna ilişkin en önemli belirtilerden biri, bu askerî isyanlardır. Devletin en önemli baskı aygıtı içinde isyan, bir devrimin yaklaşmakta olduğunun en kesin belirtilerinden biridir.⁵²

Subayların isyanı ve dağa çıkmasının ardında, hem kendi kişisel maddi koşulları dolayısıyla yaşadıkları sorunlar vardır, hem de Osmanlı bürokrasisinin 19. yüzyıl boyunca yaşadığı değişim sürecinin etkileri. Bir kere, Abdülhamid döneminin son demlerinde orduda maaş ödemelerinde çok büyük aksamalar yaşanmıştır. Ayrıca, ordu içinde ciddi bir kayırma sistemi almış yürümüştür. Saraya yakın duran ya da kişisel ve ailevi ilişkileri sayesinde sarayın desteğini alabilen her kademedeki subaylar hızla ilerler ve çekici görevlere getirilirken, kökeni itibariyle

52 Bu önermeyi şu koşulla sınırlayalım: Bazı özel tarihsel durumlarda, ordu içindeki çatışma ve isyanlar hâkim sınıflar içindeki bir yarığa da işaret edebilir. Bazı özel koşullarda ise karşı-devrimci tınılar taşıyan darbelerin yolunu döşeyebilir.

halka daha yakın ve özel ilişkilere sahip olmayan, özellikle genç subaylar en zor görevlere atanıyordu.⁵³ Bu iki faktör ve ordunun birçok mesleki ihtiyacının ihmal ediliyor olması, subay kadrolarının özellikle genç katmanları arasında ciddi bir huzursuzluk yaratıyordu.

Öte yandan, bu kitabın 1. Bölümü'nde belirtildiği gibi, Osmanlı bürokrasisi 19. yüzyılda iki kez büyük bölünmeler yaşamıştı. İkinci bölünme, bu topraklarda burjuva devrimine taraftar bir kanat yaratıyordu. Subaylar, Osmanlı devletinin artık emperyalist hale gelmiş olan Avrupa kapitalizmi ile Rus Çarlığı karşısında savunulması ile görevli bir kurumun mensuplarıydı. Üstelik, bu kurum, askerî savunma/saldırı ihtiyaçlarının her devlet için ön planda gelmesi dolayısıyla, gerek teknolojik gerekse kurumsal bakımdan modernleşme sürecine en erken aşamada girmiş olan bir aygıttı. Bu genç subayların birçoğu askerî ataşelik ve benzeri görevler dolayısıyla Batı'yı da bir ölçüde tanıyorlardı. Dolayısıyla, genç subaylar, kendi görevlerini yapabilmek için dahi Türkiye'nin kapitalistleşmesi ve burjuvalaşması gerektiği fikrine en erken kazanılan bir toplumsal katman oluyordu.

Yani, birincisi, subayların hem 1908 hem de 1923 devrimlerinde önde gelen bir rol oynamasının maddi temelleri vardı. Ama, ikincisi, askerî isyanları sadece subaylar ve Harbiye öğrencileri çıkarmıyordu. Birçok durumda birlikler, sıradan erler de dâhil olmak üzere toptan ayaklanıyordu. İşte burada halkın eski rejimle mücadelesinin bir başka veçhesini görüyoruz. Erler üniformalı köylülerdir. Bir erin isyanında sadece askerde yaşadığı koşullar değil, bütün sınıf konumu etkilidir.

Büyük halk kitlelerinin Abdülhamid istibdadına karşı ne kadar devrimin yanında olduğu, 24 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle birlikte devrim zafere ulaştıktan sonra da açıkça ortaya çıkar. Abdülhamid istibdadından yaka

53 Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa*, Cilt 1: 1860-1908, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000.

silkmiş olan halk Balkanlar’dan Anadolu’ya, en büyük kentlerden en küçük kasabalara kadar sokaklara çıkarak günlerce ortalığı “Hürriyet!” sloganıyla inletti. Türkiye daha sonra Kemalist devrimde göremeyeceği bir emekçi halk katılımını yaşamıştır bu devrimde. Devrim ertesinde derhal on siyasi parti kurulmuş, 353 gazete ve dergi yayınlanmaya başlamıştır.⁵⁴ Başta İstanbul olmak üzere, kısmi bir kapitalistleşme yaşayan kentlerde işçi sınıfı grev üzerine grev yapmaya başlar. 1908’in Ağustos ve Eylül ayları, ta 1960’lı yıllara kadar eşi görülme-yen bir grev dalgasına sahne olmuştur.

1908 devrimi sadece çok farklı sınıflardan insanların desteğini seferber etmekle kalmamıştır. Aynı zamanda Osmanlı topraklarında yaşayan hemen hemen bütün ulusal toplulukları da bağrına katmayı başarmış bir devrimdir. Hatta daha ötesi de söylenmeli: 1908 devriminin kaynağı önemli bir ölçüde ezilen ulusların mücadelelerinde yatar. Bu devrim, sadece bir Türk devrimi değildir. Aslında daha da fazla bir *Osmanlı devrimi*dir. Çarpıcı bir sembolle anlatalım ne demek istediğimizi: 24 Temmuz 1908’de devrim zafere ulaştığında, “komitacılar” (yani bugünün diliyle gerillalar veya partizanlar) dağdan inmiş ve kutlamalara katılmışlardır. Bu kutlamalarda Türk komitacılar ile Bulgar/Makedon komitacılar yan yana yer alıyorlardı. Enver Bey, daha birkaç ay önce dağlarda kovaladığı Bulgar devrimcileriyle kol kola hatıra resimleri çektiyordu. Hem de her iki taraf da hâlâ gerilla kılıkları içindeyken! Daha da çarpıcı olan, Enver Bey’in halka hem Türkçe, hem Bulgarca hitap etmiş oluşudur.

Bunun önemi, devrime öngelen yıllarda Niyazi ve Enver Bey’ler türü devrimci Türk subaylarının, Makedon komitacılarının devrimci faaliyetine karşı bastırma operasyonları ile meşgul oldukları hatırlandığında daha da iyi anlaşılacaktır. Bu bizi, devrimin aslında kesin biçimde bir bileşik Balkan devrimi,

54 Zafer Toprak, *Türkiye’de “Millî İktisat” (1908-1918)*, Yurt Yayınları, Ankara, 1982.

daha doğrusu çeşitli halkların ortak devrimi olduğu gerçeğine getiriyor. Başlangıç noktası olarak Balkanlar'ı alalım.

İttihat ve Terakki'nin sürgündeki örgütleri dışında ülke içinde en güçlü olduğu yer de, 1908 devriminin başladığı yer de Balkanlar'dır. Türk milliyetçileri bunun nedenini bir türlü açıklayamazlar. Neden devrim başkent İstanbul'da ya da Anadolu'nun Türklerin çoğunluğu oluşturduğu yörelerinde değil de "Rumeli"de patlak vermiştir? Çünkü Jön Türk devrimi başka bir devrimin ayak izinde ortaya çıkmıştır: Makedonya devrimi. Makedonya'nın Hristiyan ahalisi 2 Ağustos 1903'te "Bulgar Makedonyası ve Edirne Devrimci Örgütü" adını taşıyan bir gizli devrimci örgütün yönetiminde ayaklanmıştı. "İlinden ayaklanması" olarak bilinen bu ayaklanmaya bölgenin hemen hemen bütün köylüleri katılmış, ilk anda başarı kazanan devrimcilerin kurduğu "Kruşevo Cumhuriyeti" daha sonra Osmanlı ordusunca ezilmiştir. Edirne'de 19 Ağustos'ta başlayan ayaklanma ise "Istranca Komünü" adıyla 20 gün ayakta kalabilmiştir. Bu yenilgilerden sonra Makedon devrimcileri, II. Meşrutiyet'in ilanına kadar gerilla savaşı vermişlerdir.

İşte devrimin önderi olan Jön Türk subayları (en başta Enver ve Resneli Niyazi Beyler) Makedon gerillalara karşı Osmanlı'nın kirli savaşını verirken devrimcileşmişlerdir. Jön Türk devrimi, 1974 Portekiz devrimini andırır: Kendi devletinin sömürgeci savaşlarda başarısızlığa uğramasından sonra isyan ederek faşist diktatörlüğü deviren Portekizli subaylar gibi, Jön Türk subaylar da Abdülhamid istibdadına (despotluğuna) karşı silaha sarılmışlardır. Bugün her tür liberalin Jön Türklere "komitacı" diye saldırmasının tarihî arka planı budur işte: "Komitacı", Balkanlar'da gerilla tarzı mücadeleye girişen devrimcilere verilen addır. Enver ve Niyazi gibi devrimci Jön Türklere "komitacı" diye saldırmak, onları, ezemedikleri gerillaların yöntemini olduğu gibi benimsedikleri için, yani *devrimcileştikleri için aşılamaya çalışmak demektir.*

Ama devrimin çokuluslu ya da bileşik karakteri hâkim ulus Türklerin devrimcilerinin Makedon devrimcilerle birleşmesinden ibaret değildi. 1908’e giden yolda başta Ermeniler olmak üzere, Osmanlı’nın birçok halkı devrimci mücadele veriyordu. Ermenilerin isyanları ta 1892-93’e kadar geri gidiyordu. Bu çileli halk bunun bedelini Osmanlı’nın son döneminin birkaç kez tekrarlanan Ermeni katliamlarından ilki olan Hamidiye Katliamları’nda (1894-1896), bazı tahminlere göre 100 bin Ermeni’nin hayatıyla ödeyecekti.⁵⁵ Devrimci Ermeni örgütleri, bütün bu dönem boyunca Abdülhamid istibdadına karşı dur durak bilmeyen bir mücadele vermişlerdir. Bunlar arasında bazıları çok çarpıcı eylemlerdir: Osmanlı Bankası’na silahlı baskın veya Abdülhamid’e suikast girişimi gibi. Tutarlı istibdat karşıtları bu eylemleri hiç de “kansız Ermeniler” türünden aşağılamalarla kınamıyorlardı. Tam tersine, örneğin Abdülhamid’e suikast girişimi, Tevfik Fikret’in “Bir Lahza-yı Teahhur” (“Bir Gecikme Anı”) başlıklı ünlü bir şiirine konu oluyordu. Bakın o şiir nasıl açılıyor:

Ey şanlı avcı, dâminı bî-hûde kurmadın!
Attın... Fakat yazık ki, yazıklar ki vurmadın!

Aşağıda göreceğiz ki, devrimin öncü gücü İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin kendisi de (daha sonraki dönemin bugüne bıraktığı izlenimin tam tersine) Türklerle ezilen ulusları (en başta Ermenileri) bir araya getirmeyi programatik ve örgütsel bir doğrultu olarak benimsiyordu.

Nihayet, 20 Temmuz 1908’de, devrimin zafere ulaşmasından hemen önce, Arnavutluk’ta bir ayaklanma yaşanmış olduğunu da ekleyelim. Arnavutluk’ta Firzovik’te 30 bin Arnavut,

55 İttihatçıları Türk milliyetçisi politikalarından dolayı (haklı olarak) eleştiren sol liberallerin, Ermeni katliamlarının atasının, ezilen uluslara karşı daha “demokrat” olduğunu ileri sürdükleri Abdülhamid olduğunu, büyük despotun Hamidiye Alayları’nı özgül olarak bu amaçla kurmuş olduğunu uygun biçimde geçiştirmeleri dikkatten kaçmamalıdır.

“Besa” olarak bilinen yemini etmişlerdir. Bu, devrimin zafere ulaşmasından sadece dört gün öncedir. Firzovik isyanı, bir süredir devam etmekte olan Makedon devriminin yanı sıra, devrimin nasıl çokuluslu bir karakter taşıdığını, nasıl bileşik bir devrim olduğunu açık biçimde ortaya koyan bir tarihsel olgudur.

Devrimin sadece harekete geçirici güçleri değil, ortaya çıkardığı yeni rejim de çokulusludur. Devrimi günler boyunca kutlayan kitleler kesinlikle Osmanlı'nın bütün milletlerinden tebaadır. Devrimin zafere ulaştığı 24 Temmuz'un ertesinde Selanik'te yapılan büyük mitingde Makedon bir devrimci de konuşma yapar. Balkanlar'daki gerilla faaliyetleri dolayısıyla hapse atılmış olan “komitacılar” serbest bırakılır. Yaz boyunca ülke sevinç gösterilerinden geçilmez. Bu gösterilerde her etnik kökenden insanlar bir aradadır. Yapılan törenlerde Ermeni ve Rum papazlar ile imamlar yan yanadır. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra yapılan ilk seçimlerden doğan parlamentoda, milletvekillerinin arasında 142 Türk, 60 Arap, 25 Arnavut, 23 Rum, 12 Ermeni, 5 Yahudi, 4 Bulgar, 3 Sırp, bir de Ulah vardı. (Bunların büyük çoğunluğu da “İttihatçı”dır!) 1915 Ermeni katliamından 7 yıl önce yapılan bu seçimlerde kazanan milletvekilleri arasında milliyetçi Ermeni örgütleri Taşnak ve Hınçak partilerinden temsilciler de vardı! (Bu partilerin ve genel olarak Osmanlı'nın ezilen uluslarının İttihat ve Terakki Cemiyeti ile ilişkilerine birazdan döneceğiz.)

Yukarıda, Türkiye hâkim sınıflarının ve onların aydınlarının 1908'i “II. Meşrutiyet” olarak adlandırmakla, devrim karakterini gizlemeyi ana çizgi haline getirmiş olduğunu belirtmiştik. 1908'i bir devrim olarak görenlerin ezici çoğunluğu da bu devrime “Jön Türk devrimi” adını takmıştır. Bu, o dönemin Marksistleri (Lenin, Trotskiy, Kristiyan Rakovskiy ve devrim

üzerine yazan diğerleri) için de geçerlidir.⁵⁶ Oysa, yukarıda söylediklerimiz doğru ise, eğer Osmanlı ülkesinin dört bir köşesinde halk devrimci bir enerji sergileyerek 1908 devrimine giden yolu hep birlikte döşediyse, Jön Türklerin ünlü devrimci subayları devrime pratikte çok geç bir aşamada katıldı ise, o zaman bu devrime Jön Türk adını takarak devrimi daraltmanın doğru olmadığı açıktır. 1789 Fransız devriminde Jakobenlerin büyük bir rol oynadığı tartışmasız doğrudur. Ama kimse bu yüzden o devrime “Jakoben devrimi” adını vermiyor. Bu, bize 1908 devriminin başka bir ada ihtiyacı olduğunu gösteriyor.⁵⁷

Bildiğimiz kadarıyla modern tarih yazımının hiç kullanmadığı bir ad önereceğiz: Hürriyet Devrimi. İttihat ve Terakki konusunda hem daha sonraki gelişmelerin ışığında, hem de son yılların düşünsel ortamının etkisi altında, son derecede olumsuz izlenimleri olan okuyucunun bu addan irkildiğini görür gibi oluyoruz. Ama tam tersine, insanın İttihat ve Terakki konusundaki fikirleri ne olursa olsun, bundan bağımsız olarak ve nesnel bir olgu olarak, 1908 devrimi, özgürlüğün halk kitlelerinin enerjisini de arkasına alarak bu topraklarda yaptığı en büyük tarihsel atılım olarak görülmelidir. Belki çok kısa bir mevsim için, belki kurumsal yapılarda yeterince izini bırakmadan. Ama tarihsel bir moment olarak 1908 yazında bütün Osmanlı ülkesi üzerinde özgürlüğün nefesi yoğun biçimde hissedilmiştir. Zaten

56 V.I. Lenin, “Events in the Balkans and in Persia”, 29 Ekim 1908, *Collected Works*, cilt 15, Progress Publishers, Moskova, 1977; Leon Trotsky, “The Young Turks”, 3 Ocak 1909, *Kievskaya Mysl*, İngilizcesi: <http://www.marxists.org/archive/trotsky/1909/01/1909-turks.htm>; Christian Rakovsky, “Türk Devrimi”, 1 Ağustos 1908, *Le Socialisme*, Türkçesi: www.sendika.org. Uluslararası Marksizmin temsilcilerine bu nedenle herhangi bir hata atfetmek söz konusu değildir. Onlarda “Jön Türk” nitelemesi, Batı’da Türkiye olarak anılan Osmanlı ülkesinde yetişmiş yeni bir devrimci kuşak anlamını taşıyordu. Bu çokuluslu toplumun bir etnik grubuna bir referans olarak kullanılmıyordu.

57 Burada bir de özeleştirii yapmamız gerekiyor. Bu kitabın ilk basımında, 1908 devrimini biz de esas olarak Jön Türk devrimi olarak anmıştık. Tabii, bu hata, bazen hiç eleştirel olmayan bir tarzda kullandığımız “II. Meşrutiyet” adlandırmasının yanında gölgede kalıyor.

devrimin kendisine verdiği ad da bir bakıma budur. Bugün bütün resmî tarih ve tarih yazımı, (modern takvim hesabıyla) 24 Temmuz 1908’de yaşanan olayı “II. Meşrutiyet’in ilanı” olarak tanımlar. Oysa o dönemde bütün Osmanlı toplumu bu tarihsel olayı “Hürriyet’in ilanı” olarak kutlamıştır!

Bu alt bölümü bitirirken, bütün yalınlığı ile ifade edelim: Hürriyet Devrimi, İttihat ve Terakki’nin daha sonra izleyecek olduğu şoven Türk milliyetçiliği politikası dolayısıyla zihinlerde dar anlamda Türk milliyetçisi bir doğrultu ile özdeşleştirilir. Bu efsanenin terk edilmesi gerekir. Hürriyet Devrimi hem çokuluslu bir devrim olarak doğmuştur, hem de devrimin ilk yılları Osmanlı’nın bütün uluslarına nefes alanı açmak, bütün halkları birleştirmek gibi bir misyon edinmiştir.

2. İttihat ve Terakki ya da Jön Türkler

Önderlikler devrimler için belirleyici önemdedir, ama bir devrim önderliğine indirgenemez. Bazı devrimlerde devrim sürecinin bütünü ile önderliğin arasında çok yakın, neredeyse kopmaz bir ilişki vardır: Örneğin Çin ve Küba devrimleri böyledir. Öteki uçta, devrimin sürükleyici gücü nitelemesini kazancak kadar güçlenmiş bir önderliğin bile bulunmadığı devrimler vardır: Birinci Rus devrimi (1905), Almanya (1918-1923) veya İspanya (1931-39) devrimleri bu tür uç örneklerdir. Bazılarında ise önderliğin önemi iktidarın alınışında ve devrim sonrasında çok ön plana geçmekle birlikte devrimin ilk yükselişinde belirleyici değildir: 1789 Fransız devrimi içinde Jakobenlerin ve 1917 Rus devriminde Bolşeviklerin rolü bu türdendir. Devrim ile devrimin önderliği arasındaki ilişkinin karakterine göre oluşturulacak bu tür bir yelpazede, Hürriyet devrimi daha ziyade son kategoriye girer. Devrimin zafer kazanmasında ve devrim sonrası süreçte, İttihat ve Terakki’nin rolü çok önemli olmakla birlikte devrimin dinamikleri önemli ölçüde bu partiden bağımsızdır.

Bu Ek’in ilk bölümünde 1908 devrimini metodolojik olarak önderliğinden dikkatli biçimde ayrıştırarak ele aldık. Belirleyici bazı özelliklerini (halk devrimi, çokuluslu ya da bileşik bir devrim) ortaya koymaya çalıştık. Şimdi de tarihte adı bu devrimle özdeşleşmiş olan Jön Türk hareketinin ve İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin önemli yönlerine kısaca değinebiliriz. Yine hatırlatmakta yarar var ki, bu hareketi bütün boyutlarıyla ve ayrıntılı bir şekilde değerlendirmek, bu kitabın genel çerçevesinin dışında kalır ve tarihçinin birikimine sahip insanlar tarafından yapılmalıdır. Burada yapılacak olan, İttihat ve Terakki’nin Türkiye tarihindeki yerine ilişkin tartışmalar bağlamında, bu partinin tarihsel gelişme sürecinde neyi temsil ettiğini anlayabilmek bakımından belirli ana noktalara değinmek olacaktır.

Yukarıda, İttihat ve Terakki konusunda son on yıllarda gelişen fikirlerin son derecede kolaycı, şematik, tek yanlı ve statik olduğuna değinmiştik. Gerçek hayatta ise, “İttihatçılık” olarak nitelenen siyasi hareket bir dizi değişimden geçmiş, belirli bir yönde evrilmiştir. Hürriyet devriminin ertesinde yaşanan sürecin farklı evreleri anlaşılmadan İttihat ve Terakki konusunda doğru bir değerlendirmeye ulaşılamaz.

Jön Türk hareketi hakkında söylenmesi gereken ilk şey, bir “yamalı bohça” olduğudur. Bunda, kendi ideolojik eğilimleri ne olursa olsun, Tarık Zafer Tunaya’dan Şerif Mardin ve Şükrü Hanioglu’ya kadar bu hareketi incelemiş bütün tarihçiler hemfikirdir.⁵⁸ Hareketin İttihatçı kanadı ile Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti (Prens Sabahattin) kanadı arasında oldukça farklı fikirlere rağmen örgütsel bakımdan bir kopukluk yoktur; bu iki kanadın birçok aşamada örgütsel olarak bir arada olduğu, birlikte kongre düzenlediği görülüyor. Ama dar anlam-

58 Tarık Zafer Tunaya, *Hürriyetin İlânı*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004; Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, İletişim, İstanbul, 2006; M. Şükrü Hanioglu, *Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türk-lük (1889-1902)*, İletişim Yayınları, İstanbul, tarih yok.

da İttihatçılığın da hem coğrafi olarak (Paris, Cenevre, Kahire, Selanik, İstanbul vb.) hem de fikren (üstelik çoğunlukla zaman içinde hiçbir tutarlılık göstermeyen bir biçimde) büyük bir bölünmüşlük içinde geliştiği biliniyor. Hareketin ciddi bir fikir yoksulluğu ve kafa karışıklığı içinde olduğu da açık görünüyor. Hareket içinde Türk milliyetçileri de vardır, Osmanlıcılar da; din karşıtları da vardır, dindarlar da; yabancı müdahalesine taraftar olanlar da vardır, karşı olanlar da; ihtilalci fikirleri savunanlar da olmuştur, her şeyi Sultan ile pazarlık yoluyla çözme eğilimlisi olanlar da. Üstüne üstlük, 1889'da kurulmuş olan örgüt, 1897'de yani sadece sekiz yıl sonra neredeyse dağılmanın eşiğine gelmiştir. Abdülhamid, Jön Türkleri ikna yoluyla mücadelelerinden vazgeçirme çabasına girişince, Baş Hafiye ile müzakere ve anlaşma sonucunda yurtdışı kadrolarının önemli bir bölümü yurda dönmekle kalmamış, yayınlar da bir süre için kesilmiştir!

Emperyalizm çağında burjuvazinin devrimci kadroları işte ancak bu kadar tutarlı olabilmektedir. 1905 birinci Rus devrimine önderlik etmeye çalışan hareket ve şahsiyetlerle (Bolşevikler, Trotskiy, hatta Menşevikler) 1908 birinci Osmanlı/Türk devrimine önderlik edecek olan kadroları birbirleriyle karşılaştırmak, çok öğreticidir. Bizim (daha fazla araştırılmaya ve üzerinde düşünölmeye muhtaç olan) tahminimiz şudur: 1903'ten itibaren Balkanlar'da, 1905'ten itibaren Osmanlı ülkesinin her yanında halk ayaklanmaları ve/veya silahlı mücadeleler başlamasaydı, İttihat ve Terakki'nin toparlanması ve ciddi bir devrimci güç olarak ortaya çıkması son derecede zor olurdu. Ama Makedonya devriminin yarattığı ortamda, İttihat ve Terakki Balkanlar'da daha önceki tarihinde görülmedik derecede ciddi bir devrimci örgüt haline gelmiştir.

Şu noktayı açıklıkla saptamak gerekiyor: Daha sonra Türkiye olacak olan toplum açısından bakıldığında, İttihat ve Terakki *ilk gizli devrimci örgüt* olma özelliğini taşıyor. Dolayısıyla, "İttihatçılığı" tek bir kalem darbesiyle silmek, bir yandan da, ne

kadar çelişkili, ne kadar sorunlu olsa da, bu topraklarda tarihin ilk devrimci örgütünü tarihin çöplüğüne atmak demektir!

İttihat ve Terakki, devrimden önce ve devrim sonrası dönemin ilk aşamasında çok daha demokratik bir hareket niteliğini taşır ve Osmanlı'nın farklı uluslarını kucaklamaya çalışır. Örgütün, ilki 1902'de, ikincisi ise 1907'de iki kongresi yapılmıştır. Her iki kongre de **çokuluslu bir katılıma** sahne olmuştur. Daha sonra yaşanacak olan şeyler göz önüne alındığında, en önemlisi, Ermenilerin her iki devrimci örgütünün, yani hem Hınçak'ın hem de Taşnak'ın bu kongrelerde yer almış olmasıdır. Bir ayrıntı olarak ekleyelim ki, Ermeni örgütleri İkinci Enternasyonal'in üyesidir. Birinin (Hınçak'ın, kuruluş 1887) adı resmen "Sosyal Demokrat"tır, ötekini (Taşnak'ın, kuruluş 1890) adı "Devrimci"dir. Vergi ayaklanmalarında yerel İttihatçı kadrolarla Ermeni devrimcileri birlikte mücadele etmişlerdir. Yani, Hürriyet devriminin karakteri ne ise, İttihatçılığın da ilk evresinde karakteri oydu: Çokuluslu bir Osmanlılık, yılların tartışmalarından sonra pratikte hâkim hale gelmişti. Şunu iddia edeceğiz: Bugün yerden yere vurulan **"İttihatçılık", ilk döneminde, ulusal sorun açısından bakıldığında, Türkiye Cumhuriyeti ulusal devletinin yükselişinden sonra ortaya çıkan bütün düzen partilerinden daha demokrattır.** Buna Kürt sorunu konusunda en sıra dışı tavrı almış politik önderler (örneğin Özal, örneğin Tayyip Erdoğan) de dâhildir.

Peki ne olmuştur da İttihat ve Terakki daha sonra ellerini Ermeni kanına bulamış, bütün ülkeyi Abdülhamid'i neredeyse taklit eden bir istibdatla yönetmeye başlamış, Osmanlı'nın halklarını Alman emperyalizminin yedeğinde İslam ve Türkî halkların dünyasına doğru yayılmacı bir politikanın peşinde perişan etmiştir? Bunun temellerini anlamak için, çokuluslu Osmanlı İmparatorluğu'nun 20. yüzyılın ilk çeyreğine damgasını vuran temel çelişkilerinden birini kavrayabilmek gerekir. Osmanlı devletinin **politik bakımdan hâkim** ulusu (millet-i

hâkime) Türkler iken, ezilen ulusları (millet-i mahkûme) olan Ermeniler, Rumlar ve Yahudiler *ekonomik bakımdan hâkim* durumdadırlar. Kapitalizmin 19. yüzyıl boyunca Osmanlı ülkesine nüfuzu sürecinde, gayrimüslim azınlıklar ticarete ve yeni üretici güçlere dayalı zanaatlarda hâkimiyeti ele geçirmişlerdir. 20. yüzyılın ilk çeyreğinde, tam da Osmanlı ülkesi kapitalizmin doğum sancıları ile kıvrılırken bu, yeni üretim tarzında hâkim sınıf olacak burjuvazinin dizginlerinin kimin elinde olacağı sorusunu şiddetli biçimde gündeme oturtmuştur.

Devlet iktidarını tartışmasız biçimde elinde tutan Türkler, devletin bekası konusunda elbette en duyarlı kesimlerdi. 1908 devriminin hemen ardından Osmanlı İmparatorluğu'nun, 19. yüzyılda zaten yaşadığı kayıpların üstüne yeni topraklar yitirmeye başlaması, Türklerde travmatik bir etki yaratıyordu. Temmuz'da zafere ulaşan devrimin hemen ardından Eylül'de Bulgaristan, Ekim'de ise Bosna-Hersek ve Girit yitirilmiştir. Balkan savaşları ise gerçek bir dönüm noktası olmuştur. Balkan savaşlarının içinde ve ertesinde Türk hâkim sınıfları (bunların içinde birazdan değineceğimiz cılız Türk burjuvazisi de vardır), ellerindeki tek ciddi güç olan devleti yitirme korkusuna kapılarak hızla milliyetçiliğe dönmüşlerdir. 1913'ten itibaren hem Hürriyet devriminin hem de İttihat ve Terakki'nin ikinci dönemi başlamıştır. Yükselen milliyetçilik iktisadi alanda ifadesini ekonomik hayatı Türkleştirmeye yatkın bir "Milli İktisat" politikasında bulmuştur. Milli İktisat, Türk kökenli burjuvaziyi gayrimüslimlere karşı güçlendirme yönünde bilinçli bir stratejidir. 1914'te Osmanlı devleti Almanlarla ittifak içinde Birinci Dünya Savaşı'na girerek İslam âleminden ve Türkî dünyadan pay kapma arayışına yönelmiştir. Bu yöneliş, 1915'te bir soykırım boyutlarına ulaşan Ermeni Tehciri ile birlikte çılgınlık düzeyine sıçramıştır.

Kapitalizmin kökeninde Marx'ın "ilk birikim" adını verdiği sermayenin oluşum süreci vardır. Bu süreçte bir yandan doğ-

rudan emekçiler kısmen tasarruflarında olan üretim araçlarından bütünüyle koparken, bir yandan da geleceğin kapitalistleri üretim araçlarını özel mülkiyetlerine geçirirler. Kapitalist sınıfın oluşumunun temeli olan ilk birikim şiddet ve kana dayanır. Marx *Kapital*’de (Cilt 1, 31. bölüm) ilk birikimi tartışırken şöyle yazar: “Eğer para, Augier’nin dediği gibi, ‘dünyaya bir yanağında doğuştan kan lekesiyle geliyor’ ise, sermaye tepeden tırnağa her gözeneğinden kan ve pislik damlayarak geliyor.” Ermeni soykırımı, Müslüman-Türk burjuvazinin ilk birikiminin ilk merhalesidir. 1915’te sadece Ermeni burjuvazisi ve küçük burjuvazisi Anadolu’dan tasfiye edilmemiş, mal ve mülkleri de Türklerin (ve Kürtlerin) zenginleşmesine olanak sağlamıştır. Ermeni mallarına el konulması ile sadece önemli bir rakip tasfiye edilmemiş, ilk birikime kan verilmiştir. İlk birikimin ikinci merhalesi ise 1922 yılında yaşanan ve Yunanistan’daki Türklerin Anadolu’ya, Anadolu’daki Rumların Yunanistan’a karşılıklı olarak yollanmasına dayanan Mübadele ile yaşanacaktır. Burjuvazi içinde Müslüman-Türk/gayrimüslim çelişkisini böylece “çözümüne kavuşturan” Türk burjuvazisi ve hâkim sınıfları, cumhuriyetin kuruluşundan sonra ise ulusal devletin kuruluş sürecinde Kürtlere dönerek bu halkı asimile etmeye girişecektir.⁵⁹

İşte bugün “İttihatçılık” diye anılan siyasi gelenek buradan doğmuştur. “Ne fark eder?” diye soranlar olabilir. Çok fark eder. İttihat ve Terakki eğer bugün şematik ve statik biçimde sunulduğu gibi, doğuşundan itibaren “anti-demokratik”, “despotik”, “milliyetçi” bir hareket değilse, eğer bu partiyi buralara getiren Türkiye’de kapitalizmin doğumunun çelişkileri ise, bu mesele basit bir *zihniyet meselesi değil*, Türkiye burjuvazisinin bir sınıf olarak anti-demokratik yönelişini belirleyen *nesnel köklere sahip bir meseledir*. Yani İttihatçılar, kötü insanlar oldukları için

59 Bkz. Şiar Rişvanoğlu, “Çar Hawar: Kürdistan’da isyan ve özgürlük geleneğinin/ politik örgütlenmelerin kısa tarihi”, *Devrimci Marksizm*, 3, Mart 2007 ve “Çar Hawar (2): İnkâr ve İmhanın Tarihi”, *Devrimci Marksizm*, 10-11, Kış 2009/2010.

değil, Osmanlı'nın zorba geleneklerini devam ettirdikleri için hiç değil, Türkiye'de burjuvazinin doğumu böyle gerektirdiği için değişmiş, milliyetçi, acımasız, despotik bir hareket haline gelmişlerdir. Ayrıca, İttihatçılar devrimci dönemlerinde gaddar ve despotik değillerdi; yani sol liberalizmin iddia ettiğinin tersine devrimcilik bu özellikleri otomatik olarak getirmez.

İttihat ve Terakki'nin Milli İktisat politikaları, gerçekten de bir Türk burjuvazisinin serpilip gelişmesinin bir ilk merhalesini oluşturmuştur.⁶⁰ Türkler ülkenin çeşitli bölgelerinde şirketler ve bankalar kurmaya yönelmiştir. Şirket-i Hayriye'nin kurulduğu 1849 yılı ile 1908 arasındaki 60 yılda 86 anonim şirket kurulmuşken, 1908 ile 1918 arasında, *sadece on yılda*, tam 236 anonim şirket kurulmuştur. Bunlarda hâkimiyet 1908-1913 arasında yabancı ve gayrimüslimlerde iken 1914-1918 arasında Müslüman-Türk unsurlardadır. Milli İktisat döneminde birçok bölgede Türk zenginler, başta İtibar-ı Milli olmak üzere, ortaklıklar temelinde birçok banka da kurmuşlardır. Birinci Dünya Savaşı sırasında kurulan Men-i İhtikâr Heyeti, İkinci Dünya Savaşı döneminin Varlık Vergisi gibi, güya savaş vurgunlarıyla mücadele edecektir, ama esas olarak gayrimüslimlerle uğraşmıştır.

Müslüman-Türk/gayrimüslim çelişkisinin ötesinde, daha genel olarak da, Hürriyet devrimi açıkça bu topraklarda kapitalizmin gelişmesinin yolunu döşeyen bir burjuva devrimi olmuştur. Yukarıda söylenenlere ek olarak, Dersaadet (İstanbul) Ticaret Odası II. Meşrutiyet'in ilanını ticaret ve sanayinin gelişmesi açısından coşku ile karşılamıştır. 1908 sonrasında loncalar kaldırılmış, Ticaret Kanunu hazırlanmıştır. 1908'e damgasını vuran büyük işçi eylemleri, derhal çıkartılan bir Tatil-i Eşgal Kanun-u Muvakkatı temelinde yasaklanmış, İttihatçılar sınıf tavırlarını daha bu ilk aylarda ortaya koymuşlardır.

Kısacası, İttihat ve Terakki önce Osmanlı burjuvazisinin, çok kısa süre içinde daha dar olarak Osmanlı ülkesinin hâkim ulusu

60 Bu paragrafta ve bir sonrakinde verilen bilgilerin kaynağı Zafer Toprak, a.g.y.'dir.

Türk burjuvazisinin çıkarlarını tarih sahnesinde temsil eden bir siyasi harekettir. Başlangıçta burjuva devrimini halk kitleleriyle birlikte hızla ileri taşımak anlamında Jakobin bir karakter taşır. Ama kısa süre içinde, aynen Fransız devrimini şiddet ve kanla Avrupa'ya yayan Napolyon gibi, Enver Bey de (yeni adıyla Enver Paşa) Türk burjuvazisinin çıkarlarını bütün Müslüman Asya'ya taşımaya girişmiştir.

İttihatçı Enver/Talat/Cemal üçlüsü, başına geçtikleri Osmanlı'yı bir burjuva devleti kurmak için yıkmak yerine yenisinden güçlü bir imparatorluk haline getirmeye karar vermişlerdi. Bu yüzden Birinci Dünya Savaşı'na emperyalist kamplardan birine yamanarak Almanya'nın müttefiki olarak girdiler ve İngiliz/Alman çelişkisinden yararlanarak başta Orta Asya'nın Türki halkları olmak üzere Müslüman halklar üzerinde bir imparatorluk kurmaya soyundular. Bunun bedeli, Ermenilerin çoluk çocuk kesilmesinin yanı sıra, bugün yüceltilen Çanakkale'de, dün yerden yere vurulduğu halde bugün itibarı iade edilmeye çalışılan Sarıkamış'ta ve Arap çöllerinde verilen nice savaş oldu. Milyonlarca asker ve sivil ölü verildi.

İşte bu gerici, yarı-emperyalist politikalar ki, İttihatçıları utanılacak bir sona taşıdı. Savaşın sonra hepsi ülkeden kaçtı. Cemal ve Talat Ermeni komitacılarınca öldürüldü. Enver önce Bolşeviklerle flört etti, yüz bulamayınca Orta Asya'da Bolşevik devrimine karşı savaşmakta olan Basmacı Hareketi'nin başına geçti ve tarihin ilk proleter devrimine karşı çarpışırken can verdi. Yani eski devrimci, çağın en büyük devrimine karşı savaştığı için öldü!

Bölüm 3

SERMAYE BİRİKİMİ, SINIF MÜCADELELERİ, DEVLET

Neden toplanmış bekleyiyoruz pazaryerinde?
Barbarlar gelecek bugün.
Neden böyle hareketsiz Senato?
Boş oturuyor Senatörler, yasalarla uğraşacaklarına?
Çünkü barbarlar gelecek bugün.
Senatörler neden uğraşıp dursun yasalarla?
Barbarlar gelince yapacak nasıl olsa.¹

Cumhuriyet devletinin sınıf doğası konusunun yanı sıra, 20. yüzyıl Türkiye tarihinin yorumlanmasında en can alıcı nokta, İkinci Dünya Savaşı sonrasında günümüze dek parlamenter rejimin düzenli aralıklarla askerî müdahaleler ile karşılaşmış olmasıdır. Bu düzenlilik solda çeşitli yorumlara konu olageldi. Kuşkusuz, en basit ve basit olduğu kadar basitleştirici açıklama, bütün müdahaleleri *ABD emperyalizminin* ihtiyaçlarına ve yönlendiriciliğine bağlamayı yeterli bulan yaklaşım. ABD'nin konunun ve tavrının, müdahaleden müdahaleye çok farklı ölçülerde de olsa, çok önemli bir rol oynadığı açık olmakla birlikte, Türkiye'nin kendi tarihsel gelişimini göz ardı ettiği ölçüde söz konusu yaklaşım güdük ve verimsiz kalmaya mahkûm. Yaşanan askerî müdahaleleri, ister iktisadi, ister siyasal nitelikte *çevrimsel bir gelişme* ile açıklama çabası da, aynı şekilde en önemli so-

1 Konstantinos Kavafis, "Barbarları Beklerken" şiirinden, Erdal Alover çevirisi, *Barbarları Beklerken* içinde, Yazko, İstanbul, 1981.

runlardan soyutladığı için anlamlı sonuçlara ulaşamaz. Aslında, yüzeysel ya da derin, her bunalımın parlamentarizme darbe vurulmasıyla sonuçlanacağı görüşü ne teorik, ne de tarihsel açıdan inandırıcı olabilecek mekanik bir bakış. Ama daha da önemlisi, 1960-1971-1980 dizisini bir çevrimsel gelişmenin halkaları olarak görmek, bu olayları basit birer “kesinti” ya da “ara rejim” olarak tanımlamak olur ki, bu da her müdahalenin bir sonraki döneme ötekilerden farklı bir rejim bıraktığını görmezlikten gelen, askerî müdahaleler dışında Türkiye’de demokrasinin özel bir süreklilik taşıdığını varsayan bir anlayışı simgeler. Nihayet, askerî müdahalelerin düzenli olarak tekrarlanmasına ilişkin bir başka açıklama da, devlet ile toplumu birbirinden kopararak müdahaleleri bürokrasinin (özellikle askerî bürokrasinin), kendisi bütünüyle demokrasi yanlısı olan toplum üzerinde bir hâkimiyet kurma eğilimine bağlar. Yani burada müdahalelerin ardındaki esas dinamik, *bürokrasinin toplum üzerinde hâkimiyet kurma eğilimi* olmaktadır. Bu tezi aşağıda daha ayrıntılı olarak irdeleyeceğim için burada eleştirisine girmiyorum.

Bu bölümde, Türkiye’nin son kırk yılına damgasını vuran askerî müdahalelerin ancak toplumsal mücadelelerle, özellikle de sınıf mücadeleleriyle birlikte ele alındığında, sınıf mücadelelerinin bir ürünü olarak kavrandığında doğru biçimde anlaşılabileceğini ortaya koymaya çalışacağım. Daha somut biçimde söylenirse, her darbe ancak, sermaye birikiminin süregiden evresinin sorunları çerçevesinde, değişik sınıf ve sınıf dilimlerinin arasındaki mücadelelerin ve ittifakların doğası incelenerek yerli yerine oturtulabilir.

1. Sanayi kapitalizminin şafağı: devletçilik

Türkiye’de sınıf mücadelesini incelerken, her şeyden önce, modern sınıfların hangi koşullar altında ve ne zaman ortaya çıkmış olduğu sorusunu sormamız gerekiyor. Aşağıda ayrıntı-

sıyla ortaya koyacağımız gibi, özellikle 60'lı yıllardan itibaren Türkiye'de siyasal yaşamın evrimini sanayi burjuvazisinin hegemonik yönetimindeki burjuvazi ile modern proletaryanın karşılıklı ilişkileri ve mücadeleleri dışında ele almak mümkün değildir. Öyleyse, sanayi burjuvazisinin ve proletaryanın tarih sahnesine çıkış koşullarına kısaca da olsa değinmek gerekiyor. Bunun anlamı, Türkiye'de sınaî sermaye birikiminin doğuşuna ve gelişmesine tahlilin merkezî unsurlarından biri olarak yer vermektir.

Ticaret sermayesinin (ve dolaşım alanında faaliyet gösteren öteki tür sermayelerin) damgasını vurduğu bir sermaye birikimi sürecinden, gerçek anlamıyla sınaî sermaye birikimine geçiş süreci, Türkiye'de *devlet kapitalizmi* temelinde olmuştur. Sınaî kapitalizme geçişin arka planında, 1930'lu yıllarda kapitalist dünya pazarının daralmasına ve tarımsal fiyatlarda devasa düşüslere yol açan Büyük Depresyon vardı. Uluslararası işbölümünde emperyalist ülkelerin sınaî ürünleri için birer pazar rolü oynayan, buna karşılık dünya pazarını gıda maddeleri ve hammaddelele besleyen öteki ülkeler gibi, Türkiye de başta tarım kesiminde olmak üzere derin bir ekonomik bunalımla karşı karşıya kaldı. Cumhuriyet yönetimi, bilinçli bir sanayileşme atılımı girişiminden çok, ekonomik bunalımın ülke çapında yarattığı politik huzursuzluğun önüne geçmek amacıyla iktisat politikasını adım adım değiştirecekti. Yapılması gereken, dünya pazarının daralmasıyla birlikte durgunluğun pençesine düşen iç pazarı canlandırmak için yatırımları arttırmaktı. Ticaret burjuvazisi, Büyük Depresyon'un yarattığı "doğal" (yani devlet müdahalesi olmaksızın ortaya çıkan) korumacılık etkisine rağmen, belirli istisnai girişimler dışında, geniş çaplı bir yatırım dalgası yaratacak kapasiteye sahip olmadığını kısa süre içinde kanıtlayacaktı. Emperyalist sermaye ise, sol Kemalizmin yarattığı efsanelerin tersine, Kemalist yönetim yabancı sermayeye karşı olduğu için *değil*, Kemalizmin yabancı sermayeyi yatırıma

teşvik için gösterdiği çabaya *rağmen* Türkiye’de yatırıma girişmeyecekti.² Bu durumda iş başa düşüyordu. Cumhuriyet devleti bir *kolektif kapitalist* olarak davranacak ve yoğun bir yatırım faaliyetine soyunacaktı. Başka biçimde ifade edilirse, Kemalist devletin 30’lu yıllarda giriştiği sanayileşme, dünya kapitalizminin koşullarından bağımsız olarak bilinçli biçimde öngörülmüş ve önceden planlanmış bir yönelişin değil, somut koşullar karşısında bir arayış içinde ampirik biçimde varılmış bir çizginin izlenmesinin ürünüdür. Kuşkusuz, ampirik olarak varılan bu çizginin beş yıllık planlara dayalı bir sanayileşme atılımı biçiminde somutlaşması, Türkiye’den birkaç yıl önce ve çok farklı koşullar altında planlanmış bir sanayileşme sürecini başlatan Sovyetler Birliği’nin etkisinin damgasını taşır. Ama bu, iki sürecin özdeş olduğunu değil, *bileşik gelişme yasasının* burada hükmünü güçlü biçimde ifa ettiğini gösterir sadece. Görelim.³

Liberal efsanelerin yarattığı yanılsamaların aksine, kapitalizmin beşiği olan Batı Avrupa’da bile devlet, sermayenin ilk birikimi sürecinde, özel olarak da ticaret sermayesinin sanayi sermayesine dönüşümünde, önemli bir tarihsel rol oynamıştır. Bu, özellikle İngiltere’yi bir zaman aralığıyla izleyen Fransa ve Almanya gibi ülkeler için geçerlidir. Bu tür ülkelerde, devletin ticaret sermayesinin sanayi sermayesine dönüşümüne başlıca

2 İlk elde bunu yalnızca emperyalist sermayenin kendi sorunlarıyla boğuşmaktan az gelişmiş ülkelerde doğrudan bir sömürü faaliyetine girmeye olanağı olmasına bağlamak olanaklı görünüyor. Nitekim, Büyük Depresyon döneminde, emperyalist sermaye Latin Amerika ülkelerinden de oldukça uzak durmuştur. Ama bunu tek etken olarak görmemek gerekir. Aynı dönemde emperyalist sermaye Mısır’da oldukça kapsamlı bir yatırım faaliyeti sürdürmüştür. (Bkz. Patrick Clawson, “The Development of Capitalism in Egypt”, *Khamsin*, 9, 1981, s. 98) Mısır ile Türkiye arasındaki bu farkı açıklayabilecek etkenlerden biri, Mısır’ın o dönemde hâlâ İngiliz hâkimiyetinde olmasına karşılık, Türkiye’nin emperyalizmin planlarını bozan bir savaş ve devrimden henüz yeni çıkmış olmasıdır. Yani Kemalist yönetim emperyalizme karşı değildir ama emperyalizm bir ölçüde Kemalist yönetime karşıdır.

3 Bu noktadan itibaren tartışmanın kavranabilmesi için, Trotskiy’in teorileştirdiği eşitsiz ve bileşik gelişme yasasıyla tanışık olmak gerekiyor. Bu konuda örneğin şu kaynağa bakılabilir: Sungur Savran, “Az gelişmişlik: Eşitsiz ve Bileşik Gelişme”, *11. Tez*, 3, Mayıs 1986, s. 63-72.

katkısı, “bebek sanayiler”in ucuz İngiliz mallarına karşı gümrük duvarlarıyla korunması oldu.⁴ Devlet müdahalesi, Doğu Avrupa’nın kapitalizme ancak 19. yüzyılın sonlarında geçmeye yönelen Polonya ve Rusya gibi ülkelerinde daha da büyük önem taşıdı.⁵ Ama 19. yüzyılda tek bir ülkede, Asya’nın yeni kapitalist gücü Japonya’da devlet salt özel sermaye birikimine müdahalenin ötesine geçerek sanayinin kapitalist temellerde örgütlenmesini kendi üzerine aldı. Türkiye’nin 30’lu yıllarda izlediği yol işte Japonya tarafından açılmış olan bu yoldu. Bunda Türkiye yalnız değildi. Latin Amerika’nın görece olarak gelişkin ülkeleri de 30’lu yıllarda aynı yola girmişlerdi. Cárdenas yönetimindeki Meksika, Vargas yönetimindeki Brezilya, Halk Cephesi yönetimindeki Şili hep aynı yöneliş içindeydi.⁶ Bütün bu örneklerde görülen şeydu: Emperyalist ülkelerde ancak İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra olgunlaşacak olan devlet kapitalizmi, bu ülkelerde sınaî kapitalizme geçişin biçimi oluyordu. Böylece, tarihsel gelişmenin sırası tersine dönüyordu: Batı’da uzun bir tarihsel gelişmenin *ürünü* olan devlet kapitalizmi, Türkiye gibi ülkelerde aynı gelişmenin *önkoşulu* olarak ortaya çıkıyordu. Bileşik gelişmenin daha çarpıcı bir örneğini düşünmek güçtür.

Ama Türkiye’deki gelişmenin sözü edilen öteki ülkelerden de daha çarpıcı bir boyutu var. Birincisi, Türkiye tarihsel sıranın altüst oluşunun bütün bu ülkeler arasındaki en arı ve en

4 Bkz. Claudia von Braunmühl, “On the Analysis of the Bourgeois Nation State within the World Market Context”, John Holloway ve Sol Picciotto (der.), *Capital and the State*, Londra, 1978 içinde, s. 171-174. İngiltere’de bile, ister genç proletaryaya uygulanan ekonomi dışı zor, ister sömürge halklarının yağmalanması biçiminde olsun, devlet sermayenin ilk birikiminde aktif bir rol oynamıştır. Bu rolün klasik tahlili, Marx’ın *Kapital*’inin ilk birikim ile ilgili bölümünde bulunabilir.

5 Bkz. Miriam Campanella, *Economia e stato in Rosa Luxemburg*, Bari, 1977, s. 15-84. Bu bağlamda, Trotskiy’in Rusya’da kapitalizmin gelişmesinin özgüllükleri üzerine söyledikleri de büyük önem taşır. Bkz. *Sonuçlar ve Olasılıklar*, Kardelen Yayınları, İstanbul, s. 19-28.

6 Bkz. örneğin Celso Furtado, *Economic Development of Latin America*, gözden geçirilmiş ikinci basım, Cambridge University Pres, Cambridge, 1976.

olgun örneğidir: Ötekilerden ekonomik bakımdan daha ileri olduğu için değil, tam tersine *daha geri olduğu için*, özel ellerdeki sanayi örneğin bir Brezilya ile karşılaştırıldığında ihmal edilebilir olduğu için, devletin kolektif kapitalist olarak rolü Türkiye’de daha da vurgulu bir önem kazanır. Ama daha önemlisi şudur: Türkiye, bütün kapitalist ülkeler arasında, kapitalist türden de olsa, *planlı* bir sanayileşme sürecine giren ilk ülke olmuştur. Ancak İkinci Dünya Savaşı sonrasında emperyalist (Fransa, Hollanda) ya da azgelişmiş kapitalist (Hindistan vb.) ülkelerde uygulamaya girecek olan planlama, Türkiye gibi son derecede geri bir ülkede iki savaş arasında uygulamaya sokulmuştur. Bu tuhaf durumun bir tek açıklaması vardır: Sovyet Rusya ile Türkiye’nin coğrafi yakınlığı ve birinde sosyalist, ötekinde ise burjuva devrimlerinin belirli bir aşamada kurmuş olduğu ittifak dolayısıyla, ikincisinin ilkinin deneyimini kısmi biçimde ve değişik bir içerikle de olsa taklit etmesi. Burada bileşik gelişmenin yepyeni bir türü ile karşı karşıyayız: Türkiye’nin, tarihsel önkoşullarını yaşamadan devraldığı sosyoekonomik biçim burada gelişmiş kapitalist bir biçim değil sosyalist bir biçim. Kapitalizmin ötesinde bir biçim, *özgün örneğin ne kadar karikatürü halinde olsa bile*, henüz kapitalizmi bile yaşamamış bir ülke tarafından benimseniyor! Tarihi, her ülkenin aynı evrelerden aynı biçimler altında geçtiği doğrusal bir süreç olarak teorileştirenler için bu durum eşsiz bir uyarıdır.

Kuşkusuz, Türkiye’de sınaî kapitalizmin sahneye çıkışında ana rolü bir kolektif kapitalist kimliğiyle devletin oynamış olmasının önemi bununla sınırlı değildir. Bunun yanı sıra başka noktalara da kısaca değinmek gerekiyor. Birincisi, cumhuriyet devletinin sınaî kapitalizmin temellerini bizzat kendi yatırımlarıyla atmış olması, bu devletin, sol liberalizmin iddia ettiği gibi Osmanlı bürokrasisinin devamı bir “kalıntı devlet” olmadığını, en azından bu aşamada kapitalizmin gelişimi önünde bir en-

gel olmak bir yana, bu gelişmenin başlıca koşullarından birini oluşturduğunu tartışmasız biçimde ortaya koyar. İkincisi, kapitalizmin her şeyden önce bir devlet kapitalizmi olarak kurulmuş olması, başka bir ifadeyle büyük bir devlet kapitalist sektörünün varlığı, ekonominin gelişiminin ve politik mücadelenin çeşitli evrelerinde bu devlet sektörünün burjuvazinin farklı siyasal güçleri arasında ve burjuvazi ile işçi sınıfı arasında yoğun tartışmalara konu olmasına, zaman zaman politik gündemde baş yeri almasına yol açacaktır. Bugün KİT'ler konusunda yürütülen özelleştirme tartışması bunun şimdilik son örneğidir. Nihayet, sınaî kapitalizmin önce bir devlet sektörü çerçevesinde gelişmiş olmasının işçi sınıfının oluşumu bakımından da önemli sonuçları olmuştur. Bu sonuçları özellikle sendikal hareket alanında (Türk-İş'in doğası sorunu vb.) görmek mümkündür.

2. Sanayi burjuvazisinin oluşumu ve 27 Mayıs

Türkiye'de sınaî kapitalizmin temellerinin 1930'lu yıllarda devlet öncülüğünde atılmasına karşılık, kelimenin gerçek anlamıyla bir sanayi burjuvazisinin oluşması ancak 1950'li yıllarda başlayacak, bu sınıfın burjuvazinin yönetici gücü haline gelmesi ise 1960'lı yıllarda gerçekleşecektir. İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminde Türkiye henüz iktisadi temeli tarıma dayalı bir köylü toplumdur. Üstelik 1960'a kadar sürecek bir dönem boyunca, 30'lu yıllarda sanayileşmeye verilen önem geri plana düşecek, tarım ve ticaret çıkarları siyasal iktidarların yöneliminde açık bir öncelik kazanacaktır.

Tarımın 40'lı yılların ikinci yarısında ve 50'li yıllarda kazandığı bu öncelik, uluslararası ekonomideki gelişmelerle Türkiye içinde özellikle savaş döneminde ortaya çıkmış olan sınıfsal değişimin üst üste gelişinin bir ürünüdür. Savaş sonrasında uluslararası kapitalist düzen yeniden kurulurken, Türkiye ile ilgili en önemli etken, Avrupa'nın yeniden inşa-

sının gereklerinden kaynaklanmaktaydı: Yaşlı kıtanın tarımı savaş sırasında büyük darbeler yemiş olduğundan, Marshall Planı Türkiye’ye tarım ve mineral ürün üretimi işlevini yük-lüyordu.⁷ 30’lu yılların devlet kapitalizminin özellikle kaynak yaratma konusunda karşı karşıya kaldığı sınırların da belir-lediği bir ortamda, 1947 Truman Doktrini çerçevesinde ABD hegemonyasına girmiş olan siyasal iktidar kendini yeni kon-jonktüre kolaylıkla uyarlayacaktı.

Ama bu dönüşü kolaylaştıran çok önemli bir etken de ülke içinde sınıf güçlerinde meydana gelmiş olan değişimdi. Savaş dönemi koşullarının yarattığı aşırı kârlarla hızla güçlenen tica-ret burjuvazisi ve müteahhit sermayesi ile tarım politikası ko-nusunda CHP yönetimiyle çelişkiye giren büyük toprak sahip-leri ve tarım burjuvazisi, ülke yönetimine ağırlıklarını bağım-sız biçimde koyma hazırlıkları içindeydi. 1945 yılında Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu tasarısı üzerinde patlak veren tartış-ma, CHP’deki çatlamanın kıvılcımı olacaktı. Bu çatlamanın ya-rıklarından doğan Demokrat Parti, büyük toprak sahiplerinin ve tarım burjuvazisinin ticaret burjuvazisiyle ittifak halinde Kemalist önderlikten kopuşunun siyasal ifadesiydi. Bu ittifak, savaş dönemi yoksullaşmasının ve süregiden baskıların CHP iktidarına iyiden iyiye yabancılaştırmış olduğu geniş köylü kit-lelerinin ve kentlerin zayıf proletaryasının hoşnutsuzluğundan da yararlanarak çalışan sınıfları yedeğine alacak ve 1950’de ik-tidara geçecekti.

Böylece savaş sonrası Türkiye’si *ikili bir kopuşa* sahne olu-yordu: Bir yandan, ülkeyi 20’li yıllardan beri yönetmekte olan iktidar bloku çatlamış, cumhuriyetin kuruluşunun özgül ta-rihsel niteliği dolayısıyla devlet bürokrasisinin ağırlık taşıdığı eski burjuva koalisyonu yerini burjuvazinin ilk kez *yönetici* güç

7 Z. Y. Hershlag, *Turkey, The Challenge of Growth*, E. J. Brill, Leiden, 1968, s. 150 ve Yakup Kepenek, *Türkiye Ekonomisi*, Ankara, 1983, s. 127.

niteliğini kazandığı yeni bir burjuva hâkimiyet tarzına bırakmıştı. Öte yandan, burjuvazinin siyasal temsilinde ortaya çıkan bu çatlak, faşizmin yenilgisi, Birleşmiş Milletler'in kuruluşu vb. uluslararası etkenlerle birleştiğinde Türkiye'de ilk kez (işçi sınıfı partilerini titizlikle dışlayan) çok partili politik hayatı kalıcı kılabilen ortamı yaratıyordu.

DP hareketinin ve 1950'deki iktidar değişikliğinin bu tahlili, Türkiye solunda bu konuda varolan bazı yanlış anlayışların eleştirisi için gerekli ipuçlarını da veriyor. 60'lı (kısmen de 70'li) yıllarda hâkim olan anlayış, sol Kemalist ideolojinin sosyalist sol üzerindeki hâkimiyetinin en çarpıcı örneklerinden birini oluşturunuyordu: DP, çeşitli alanlarda (din/laiklik, eğitim, ulusal bağımsızlık vb.) "Kemalist devrimlerden taviz" verdiği için "karşı-devrimci" bir hareket olarak nitelendiriliyordu. Bu görüş en azından iki bakımdan yanlıştır. Bir yandan, DP iktidarı altında gerçekleşen değişikliklerin hemen hemen hepsinin temelleri, Kemalist mitolojinin yaymaya çalıştığı kanının aksine, 1946-50 döneminde CHP hükümetlerince atılmıştır; DP'nin yaptığı kendinden önce ortaya çıkan eğilimleri daha ileri götürerek sistematik hale getirmektir. Öte yandan, verilmiş uluslararası koşullar ve sermaye birikiminin varmış olduğu evre göz önüne alınırsa, DP'nin izlediği siyasetlerin büyük ölçüde Türkiye'nin geri kalmış kapitalizminin o dönemdeki ihtiyaçlarına cevap vermekte olduğu görülür. Kemalist devrim hiçbir şekilde bir burjuva devriminden öte bir şey gibi görülemeyeceğine göre, kapitalizmin gelişmesine katkıda bulunan bir hareketin "karşı-devrimci" olarak nitelenmesi teorik bir çelişkidir. Doğrudur, 40'lı yılların ikinci yarısı ve 50'li yıllar, Türkiye'nin tepeden devriminin eski rejime karşı saldırısının sivri uçlarının törpülandığı bir dönemdir. Ama bu karşı-devrimin değil, her burjuva devriminde görülen bir restorasyon, bir normalleşme sürecinin ifadesidir. Üstelik yeni de değildir bu süreç: İpuçları Kemal Atatürk'ün döneminde bile bulunabilir.

Söz konusu görüşe karşı bir tepki olarak ilk kez 60’lı yılların sonunda öne sürülen, 80’li yıllarda sol liberalizmin yaygınlaşması ile birlikte etkisi artan bir başka anlayışa da kısaca göz atmak gerekiyor. Bu ikinci anlayışa göre DP bir “halk hareketi”dir, 1950’de kazandığı seçim zaferi ise halkın “ayağa kalkışı” ya da “rüştünü ispat etmesi” Gerçek, bu muzaffer tablodan çok uzaktır. Her şeyden önce, ünlü “1946 ruhu”nun bir *demokrasi* ruhu değil bir *demagoji* ruhu olduğu, DP’nin iktidara geçer geçmez, daha 1951 yılından başlayarak önce Türkiye Komünist Partisi’ne, daha sonra da bütün hasımlarına yönelttiği anti-demokratik baskılarla yeterince ortaya çıkmıştır. Tarihsel pratik bu kadar açıkken, 80’li yıllarda bazı sosyalistlerin bu ruhu yeniden çağırarak için seferber olmalarını anlamak güçtür.

Bundan daha da önemlisi şudur: DP’nin sınıfsal doğası bir “halk hareketi” olarak nitelenmesine kesinlikle izin vermez. DP/AP geleneği, köylülüğün, burjuvazinin hegemonyası (Gramsci) ya da yöneticiliği (Lenin) altına girişinin siyasal dolayımıdır. Bir bakımdan, başka yönlerden anlamı ne olursa olsun, 1946-50 döneminde ortaya çıkan süreç, dönemin zayıf sosyalist hareketi açısından bir *yenilgi* niteliğini taşır. Çünkü, baskıların kurulan sosyalist partilerin kapatılmasının vb. belirlediği bir ortamda, Türkiye’de işçi-köylü ittifakının kurulması engellenmiş, sosyalist hareket orta ve yoksul köylülüğün (potansiyel olarak) kazanabileceği öncülüğünü burjuvaziye kaptırmıştır. Bu süreç içinde köylülük de “rüştü”nü değil, olsa olsa azgelişmişliğini kanıtlamış olmaktadır. Aynı nedenle, 1950 iktidar değişimi de “halk kitlelerinin ayağa kalkışı” olarak görülmemelidir. Çünkü 1946-1950 geçişi, tam da emekçi sınıfların *bağımsız* siyasal faaliyetini engelleyen, iktidar partisine alternatif olabilecek mutemet siyasal güçleri ön plana süren ince bir mühendisliğin üzerine oturtulmuştur. Bu yüzden de 1950 seçimleri burjuvazinin siyasal güçleri arasında (kuşkusuz kızgınlık ve düşmanlıklar yaratan) bir nöbet de-ği-

şimidir. Halk “ayağa” kalmamıştır; olsa olsa oturduğu yerden bu düzenli nöbet değişimini alkışlamıştır!

Sınıf mücadeleleri ve 27 Mayıs

27 Mayıs’a giden yolun temelinde yatan süreç, sanayi burjuvazisinin 50’li yılların ikinci yarısında bir sınıf dilimi olarak yükselmesi ve burjuvazinin öteki dilimlerine karşı kendi özgül çıkarlarını savunmaya başlamasıdır. İkinci Dünya Savaşı’nın ertesinde, Türkiye’de kentsel burjuvazinin hâkim karakteri hâlâ ticari oluşudur. DP’nin oluşumunda sanayi burjuvazisinin *tâbi* rolünü açıklayan da budur. Ama 50’li yıllarda, özellikle 1954 sonrasındaki dış ödemeler açığından doğan otomatik koruma etkisinin yarattığı ortamda, başta İstanbul’da olmak üzere büyük ticaret sermayesi kitlesel biçimde sanayiye dönmüştür. Böylece, Türkiye’de iç pazara dönük (“ithal ikameci”) sanayileşmenin yeniden doğuşu (30’lu yıllardan farklı olarak bu seferki dalga özel sermayeye dayanıyordu) iktisat siyasetinin yönlendirmesi altında değil *kendiliğinden* olmuştur. Bu dönem, burjuvazinin yeni ve ötekilerden *bağımsız* bir dilimin (sanayi burjuvazisinin) oluşumuna tanık olacaktır.

Doğuş dönemindeki sınıf ittifakının damgasını taşıyan, parti aygıtı tarım burjuvazisi ve büyük toprak sahipleri tarafından kontrol edilen ve oy deposunu geniş köylü kitleleri arasında bulan DP, sanayi burjuvazisinin bu yükselişine rağmen sanayiye karşı tarıma ve ticarete *öncelik* veren eski çizgisini inatla sürdürecektir. Kuşkusuz, bir burjuva partisi olarak DP’nin sanayi burjuvazisinin çıkarlarına bilinçli bir tavırla aykırı davrandığı söylenemez. Dahası, bu dönemde uygulanan iktisat politikalarının bazıları bilinçli, bazıları ise dolaylı yoldan sınaî sermaye birimine katkıda bulunmuştur. Ama bizim açımızdan önemli olan nokta şudur: DP, izlediği kredi politikası, ithalatta genel olarak benimsediği liberasyon ilkesi (bu ilke zaman zaman dö-

viz kısıtlılığı nedeniyle çiğnenecektir), sanayiye (60'lı yıllarda sistematik hale gelecek olan) özel teşvik önlemleri uygulamaktan kaçınışı, ekonominin bütününün sanayinin çıkarlarını temel alan bir planlama yoluyla düzenlenmesine karşı direnişi vb. dolayısıyla, sanayi sermayesinin çıkarlarını, sınıfın öteki dilimlerinin çıkarlarının önüne almaktan uzak durmuştur.⁸

İktisadî faaliyetteki genel yavaşlamayla, 1957-58 bunalımıyla ve Ağustos 1958 istikrar tedbirleriyle birleştiğinde bu politika yeni gelişmekte olan sanayi sermayesine büyük bir darbe vuracaktır. Bu durum, burjuvazinin genç ama ötekilerden çok daha yüksek bir örgütlenme kapasitesine sahip sınaî kanadının, DP'nin temsil ettiği sınıf ittifakından uzaklaşmasına yol açmıştır. Bir ölçüde bu uzaklaşmanın bir ürünü olan Hürriyet Partisi,⁹ kısa süre sonra CHP ile birleşmiştir. Böylece, 1950'li yılların sonunda CHP etrafında yeni bir koalisyon biçimlenmiş olmaktadır: DP iktidarının kırsal çoğunluğa mutlak bir öncelik tanıyan çizgisinden hoşnutsuz çeşitli kentsel sınıf ve katmanların bir koalisyonudur bu. Siyasal iktidarın baskıcı, anti-demokratik uygulamalarına bir tepki olarak doğan bir aydın muhalefeti de bu koalisyonu güçlendirmektedir.

8 DP iktidarının tarıma tanıdığı öncelik en açık biçimde kredi, destekleme alımları ve vergileme politikalarında görülür. 1948'de 270 milyon TL dolayında olan Ziraat Bankası kredileri, 50'li yılların sonunda, 2,5 milyar TL'ye yükselmiştir. Toprak Mahsulleri Ofisi'nin Merkez Bankası'na iskonto ettirdiği senetler 1950'de 200 milyon TL dolayından 1959'da 1,3 milyar TL'ye çıkmıştır. Nihayet, bu dönemde yaygınlaşan tarım kredi ve satış kooperatiflerinin net kredileri 50'li yılların sonunda 500 milyon TL'yi bulmuştur. Bütün bunlar olurken, Menderes yönetimi enflasyona karşı mücadele adına sanayiye fiyat denetimi, özel bir komisyon aracılığıyla kredi tavanı ve KİT'lerin yatırımlarının kısıtlanması yolunda önlemler getirecektir 1956'da. Bkz. Z. Y. Hershlag, a.g.y., s. 145-47 ve 163-68; Çağlar Keyder, "Türk Tarımında Küçük Köylü Mülkiyetinin Tarihî Oluşumu ve Bugünkü Yapısı", *Toplumsal Tarih Çalışmaları*, Dost Yayınları, Ankara, 1983, s. 240-41; Y. Kepenek, a.g.y., s. 144.

9 Hürriyet Partisi'nin 1955 sonunda kurulmasıyla sonuçlanan DP içi muhalefet hareketinin ilk önemli çıkışının, hükümetin iktisat siyasetini sert bir biçimde eleştiren bir rapor aracılığıyla oluşu anlamlıdır. Bkz. Cem Eroğul, *Demokrat Parti*, A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1970, s. 127.

Ama kentsel sınıfları kırsal çoğunlukla karşı karşıya getiren bu koalisyonun doğuştan bir özü vardı: Sanayi burjuvazisi tarafından yönetilen ve memurları, aydınları, öğrencileri, giderek işçi sınıfının büyüyen bir kesimini¹⁰ içeren, üstelik emperyalizmin desteğine de sahip olan bu koalisyon, bir küçük köylüler ülkesinde kaçınılmaz biçimde azınlıktadır. Bu çaresizlik karşısında, modern kentsel politikanın kendine özgü araçları devreye girmiştir. Koalisyonun bir bileşeni, belki de önderliğin öngördüğü sınırların ötesine geçmiş, 1960 yılının ilk yarısında büyük kentler yaygın öğrenci gösterileriyle çalkalanmıştır. İşte bu toplumsal sarsıntı ve çatışma ortamıdır ki, ordu içinde yıllardır mayalanmakta bulunan darbeci odakları harekete geçirerek 27 Mayıs'ı doğurmuştur. 27 Mayıs bir askerî darbedir kuşkusuz; ama bu darbenin doğası, müdahale ettiği ortamın doğuşuna yol açan toplumsal mücadele (kentsel koalisyonun kırsal çoğunluğa karşı çıkışı) ve bunun merkezindeki sınıf mücadelesi (sanayi burjuvazisinin hâkimiyet arayışı) göz önüne alınmadan anlaşılamaz.¹¹

27 Mayıs sadece oluşumuna yol açan süreç bakımından değil, kendisinden sonraki döneme miras bıraktığı siyasal ve iktisadi çerçeve ve politikalar açısından da, sanayi burjuvazisinin çevresinde oluşmuş olan kentsel koalisyonun damgasını taşır. 1960 sonrası rejimin birçok ayırıcı ögesi, 1960 öncesinden

10 DP, iktidarının ilk yıllarında işçi hakları konusunda bazı olumlu adımlar atmakla birlikte, muhalefetteyken açık olarak vaat ettiği grev hakkını hiçbir zaman tanımamış, 1957'den itibaren de işçi sendikalarına karşı baskıcı bir tavır takınmıştır. Bkz. C. Eroğlu, a.g.y., s. 137.

11 27 Mayıs'ın oluşumunda burjuvazinin rolünü vurgulayan önemli bir kaynak. Murat Belge'nin 70'li yılların ortalarında yayınlanmış bir makalesidir: "Ahmet Hamdi Başar'ın Kitabı Dolayısıyla 27 Mayıs Üstüne Düşünceler", *Birikim*, 11, Ocak 1976. (Belge'nin 80'li yıllarda burjuvazinin rolünü en azından geri plana attığı, "Kemalist seçkinler" in iktidardan dışlanma korkusunu ön plana aldığı biliniyor.) Özellikle İstanbul sanayi burjuvazisinin DP'ye karşı muhalefet hareketinin içinde yer aldığı gerçeğine Çağlar Keyder ("The Political Economy of Turkish Democracy", *New Left Review*, 115, Mayıs-Haziran 1979, s. 24-27) ve Bülent Tanör (*İki Anayasa 1961-1982*, Beta, İstanbul, 1986, s. 14) değinmişlerdir.

sanayi burjuvazisinin sözcüleri, sanayi burjuvazisini gittikçe daha çok destekleyen uluslararası finans kuruluşları, Hürriyet Partisi ve bu sonuncusunun katılımından sonra CHP tarafından savunulagelen bütünsel bir programın öğeleridir. Örneğin Menderes döneminin kaotik ekonomi yönetimine bir almaşık olarak planlama, 1960 öncesinden hem OECD, hem de burjuvazinin sözcülerinden *Forum* dergisince savunulmuştur.¹² 1961 Anayasası’nın birçok özelliği ise CHP’nin Hürriyet Partisi ile birleştiği 1959 yılında yapılan 14. Kurultay’ında kabul edilen “İlk Hedefler Beyannamesi”nde mevcuttur: Bu öğeler arasında, Anayasa Mahkemesi, tarafsız devlet başkanı, ikinci meclis, Yüksek Hâkimler Kurulu, güçlü bir Danıştay, sosyal haklar, nispi temsil, grev hakkı, TRT ve üniversite özerkliği vb. birçok unsur sayılabilir.¹³

Bütün bunların ışığında 27 Mayıs’ı tarihsel gelişme içine yerleştirmeye çalışalım. Her şeyden önce, darbe, sanayi burjuvazisinin, iktidar blokunun o güne kadar yönetici konumda olan öteki unsurlarıyla çelişkisinin, başka araçlarla çözülemediği bir durumda, zora dayanan bir çözümdür. Dolayısıyla, sol liberalizm gibi, 27 Mayıs’ı, “bürokrasinin 1950’de iktidardan dışlanmış olmasına karşı tepkisi” veya İttihat ve Terakki’nin ve Kemalizmin “devletçi ideolojisi”ni izleyen bazı aydınların

12 Ergin Günçe, “Türkiye’de Planlamanın ‘Dünü-Bugünü-Yarını’, *Türkiye’de Planlı Gelişmenin Yirmi Yılı 1960-1980*, ODTÜ Gelişme Dergisi, 1981 Özel Sayısı içinde, s. 124; Stefanos Yerasimos, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, c. 3, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1976, s.1404-5.

13 Suna Kili, *1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisi’nde Gelişmeler*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1976, s. 162-63 ve C. Eroğul, a.g.y., s. 163. Bu kurultayda küçük ve oy gücü düşük Hürriyet Partisi’nin Parti Meclisi’nin 40 üyeliğinden 8’ini elde etmesi (H. Bila, *CHP Tarihi, 1919-1979*, Ankara, 1979, s. 317-18), CHP’nin yeni burjuva unsurların ne denli etkisi altına girdiğini göstermek bakımından ilginçtir. Hürriyet Partisi’nin birleşme öncesinde CHP ile karşılaştırıldığında ne derece zayıf olduğunun açık bir göstergesi, iki partinin 1957 seçimlerinde aldıkları oy oranı arasındaki uçurumdur: Birleşmeden önceki bu son seçimde CHP % 40,8, Hürriyet Partisi ise sadece % 3,9 oranında oy almıştır. (Bkz. Eroğul, a.g.y., s. 144).

burjuvaziye karşı hareketi olarak yorumlamak yanlıştır. Bu yorumlar, ne 27 Mayıs'a öngelen dönemde toplumda patlak veren sarsıntıyı, ne de yönetim döneminde Milli Birlik Komitesi'nde ortaya çıkan çatlak ve çatışmaları açıklama olanağına sahiptir. Ayrıca, DP'ye karşı muhalefet "asker-sivil aydınlar" ile sınırlandırıldığı takdirde, CHP'nin 50'li yılların ikinci yarısında sürekli güç kazanmasını (parti 1957 seçimlerinde % 40 ile 1950-1977 arasındaki en yüksek oy oranını sağlamıştır) açıklamak da mümkün değildir. Kaldı ki, söz konusu yorum, 27 Mayıs'ın sonuçlarını da doğru biçimde kavrayamaz. 1961 Anayasası'nın, dolayısıyla da 1960 sonrası siyasal rejimin "birtakım aydınlar"ın, "üniversite komisyonları"nın ya da "subaylar"ın ürünü olduğu tezi de, yukarıda belirtilen nedenlerle gerçeklerle çelişmektedir.

Aynı nedenlerle, aslında yukarıda sözü edilen yorumun tersyüz edilmiş biçimi olan, 27 Mayıs'ı burjuvaziye karşı *ilerici* aydınların yaptığı yolundaki sol Kemalist görüş de, bu gerçekleri göz önüne almadığı için yanlıştır. Her iki görüş hakkında da sonuç olarak şu söylenebilir: Birbirinin karşıt kutbunu oluşturan bu görüşler, hem ordunun hareketlerini toplumsal mücadelelerden soyutladıkları için, hem de burjuvazinin 27 Mayıs karşısındaki konumunu yanlış resmettikleri için bu tarihsel olayın da, onu izleyen dönemin de anlaşılmasında birer engel oluşturmuşlardır.

İkinci olarak şu söylenebilir 27 Mayıs hakkında: Bu tarihsel olayla sanayi burjuvazisinin öteki hâkim sınıf dilimlerine karşı önemli bir mevzi kazanması, en önemli ifadesini, 27 Mayıs'ın miras bıraktığı iktisat siyaseti çerçevesinde (planlama, sanayinin korunması vb.) ve siyasal rejimde bulacaktır. Bu açıdan, 27 Mayıs'ın tarihsel anlamının, siyasal *üstyapının tarımsal/ticari sermaye birikiminden sınaî sermaye birikimine geçişin ihtiyaçlarına uyarlanması* olduğu söylenebilir. Yeni rejimin tanıdığı işçi hakları ve sosyal haklar ise, bir yandan kentsel koalisyonun ve onun siyasal temsilcisi CHP'nin işçi sınıfını pasif bir destek

sınıfı olarak kazanma çabasına,¹⁴ bir yandan da işçi hakları açısından bir bileşik gelişme sürecine bağlanabilir.¹⁵

Nihayet, 27 Mayıs’ın oluşumunda özü itibariyle toplumsal mücadelelerin, özellikle de sanayi burjuvazisinin yükselişinin ve DP ile çelişkiye girişinin asli bir rol oynadığını vurgulamakla birlikte, bu çelişkinin çözümünün bir askerî darbe *biçimini* almış olduğunu da unutmamamız gerekir. Yukarıda eleştirilen iki yorum da tam tamına biçimden hareket etmekte, ama bir tarihsel olayın beliriş biçimini o olayın toplumsal dinamiklerinin yerine koydukları için yüzeysel görünümle yetinmektedirler. Ne var ki, bu iki yorumun yanlışlarının eleştirisi, *özün* yanı sıra biçimin de önem taşıdığını unutturmamalı bize. 1950’li yılların toplumsal mücadelelerinin çözüme ulaşma biçimi daha sonraki dönemin mücadeleleri ve gelişmeleri üzerinde kuşkusuz çok önemli etkiler yapacaktır. Burada kısaca üçüne değinerek geçelim: Birincisi, kördüğümün ordunun kılıç darbesiyle çözülmesi, silahlı kuvvetlerin yeni dönemde siyasal yaşam üzerinde sürekli olarak ağırlığını duyurmasının yolunu açacak, “demokratik” dönemlerde dahi önemli müdahale araçlarına sahip olmasına neden olacaktır (örneğin, Milli Güvenlik Kurulu 1961 Anayasası’nın bir buluşudur); ikincisi, askerî bir yönetim altında kontrolün burjuva siyasal güçlerden bir ölçüde kaçması, Türkiye’nin siyasal yaşamında varlığını hep hissettiren bir küçük burjuva radikalizminin 27 Mayıs döneminde güç kazanmasına ve 1970’li yılların başına kadar sesini güçlü biçimde duyurmasına olanak sağlayacaktır; son olarak 27 Mayıs’ın başarısı, 60’lı yıllarda sosyalizme dönen öğrenci gençliğe gerek hedefler, gerekse strateji bakımından yanıltıcı bir miras bırakacak, bu

14 CHP’nin 50’li yıllarda işçi sınıfını kazanabilmek için yeni bir yönelime girişine ilişkin ayrıntılara dördüncü bölümde değineceğim.

15 Alpaslan Işıklı da, bileşik gelişme kavramıyla hiçbir ilişki kurmaksızın, Türkiye’deki işçi haklarının kazanılmasında gelişmiş ülke işçi hareketlerinin kazanımlarının önemine dikkat çekmiştir. Bkz. “Türkiye’de İşçi Hareketinin Batı İşçi Hareketi Karşısında Özgünlüğü”, *11. Tez*, 5, Şubat 1987, özellikle s. 26.

mirasın cenderesi ancak 12 Mart müdahalesinin sol üzerinde yaratacağı soğuk duş etkisi sonucunda kırılacaktır.

3. 1960-1980: “tek ülkede kapitalizm” ve çelişkileri

Türkiye toplumunun 1960 sonrasında girdiği yeni dönem ülkenin tarihinde çok özel bir evre oluşturur. Ekonomiye artan biçimde damgasını vuran sanayiyle, güçlü bir proletaryanın oluşumuyla, kapitalist topluma özgü sınıf mücadelesi türleriyle, kitlesel gösteri ve eylemleriyle, yavaş yavaş modern bir toplum kimliğini kazanmaktadır bu dönemde Türkiye. Dönemi tanımlamak açısından, tarihsel dinamiğe damgasını vuran iki gelişme esastır. Birincisi, sanayinin sermaye birikiminin belirleyici alanı, sanayi burjuvazisinin de iktidar blokunun yönetici gücü haline gelişi; ikincisi, işçi sınıfının ülke tarihinde ilk kez siyaset sahnesine kitlesel biçimde girişi. Birbiriyle bağıntılı bu iki gelişme göz önüne alınmadıkça, Türkiye’nin son otuz yıllık tarihini anlamaya olanak yoktur.

Sermaye birikimi ve çelişkileri

Türkiye kapitalizminin 1960 sonrasında (kısa duraklama dönemleri bir kenara bırakılırsa) hızlı bir genişleme dönemi yaşadığı, bunun da temelinde sınaî sermayenin iç pazara dönük genişlemesinin yattığı biliniyor. Bu iç pazara dönük sınaî sermaye birikiminin, DP döneminin tarımı ön plana alan iktisat siyasetine *rağmen*, yani devlet politikasıyla sistematik olarak desteklenmeksizin, *kendiliğinden* bir biçimde başlamış olduğuna yukarıda değinmiştim. 1960 sonrası dönemin çeşitli iktisadi kurumları (en başta planlama) ve iktisat siyasetleri, 50’li yıllarda kendiliğinden başlayan bu sürece devlet desteği ve koruma getirerek siyasal üstyapının, Türkiye kapitalizminin bu yeni evresindeki ihtiyaçlarına uyum göstermesini sağlayacaktır. Böylece 60’lı yıllar boyunca ve 1970-71’deki kısa süren bunalıma rağmen

70’li yılların önemli bir bölümünde, Türkiye kapitalizmi, elverişli dünya koşullarının yarattığı olumlu ortamda, devlet desteğinden de yararlanarak hızlı bir genişleme dönemi yaşayacaktır.

Burjuva iktisat literatüründe “ithal ikameci sanayileşme” olarak anılan iç pazara dönük sermaye birikimi, birkaç istisnai ada ekonomisi dışında, 20. yüzyılda kapitalizme adımını atmış bütün azgelişmiş ülkelerde sermaye birikiminin kısa ya da uzun bir süre devam eden bir evresi olmuştur. Bu evreyi tanımlayan şey, ister yerli ister yabancı olsun, sermayenin faaliyetinin, iç pazara yönelik üretim dallarında yoğunlaşmasıdır. Başka bazı ülkeler gibi, Türkiye’de de bu birikim tarzı, 30’lu yılların devlet kapitalizminin bir mirasıydı. Bu anlamda, İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki aralık hariç tutulursa, Türkiye’de kapitalist gelişme çizgisi, 30’lu yılların başından 70’li yılların sonuna dek bu birikim tarzı zemininde süregitmıştır. Kuşkusuz 30’lu yıllarla 70’li yıllar arasında bazı önemli farklılıklardan söz edilebilir. Ama ortak yan şudur: Her iki dönemde de üretim büyük ağırlıkla iç pazara yönelik olarak sürdürülmüş, uluslararası pazarlar için üretim toplam toplumsal üretimin çok küçük bir kesrini oluşturmuştur.

Sermaye tarihsel gelişimi içinde, sürekli olarak, bir yandan kendi dışında oluşmuş *dışsal* engellerle, bir yandan da kendi çelişkili hareketi sonucunda oluşmasına yol açtığı *içsel* engellerle karşılaşır. Sermayenin gelişmesinin tarihi aynı zamanda bu engellerin ortadan kaldırılması ve koşulların sermayeye uygun hale getirilmesi için verilen mücadelelerin tarihidir. Ama bu “uygun hale getirme”, çelişkisiz ve pürüzsüz biçimde gerçekleştirilen bir teknik faaliyet değildir. Bu süreç, burjuvazinin öteki sınıf ve katmanlara karşı verdiği sınıf mücadelesinin en temel dinamiğini oluşturur. Türkiye’de sermayenin 1960-80 döneminde karşılaştığı engellerin en önemlilerine satırbaşları halinde değinmek, bu döneme damgasını vuran sınıf mücadelelerini anlamak bakımından gerekli.

• **Kırsal ittifaklar sorunu:** Türkiye'nin burjuva devriminin sınırlılığı kendini hiçbir alanda bir tarım devriminin yaşanmamışlığında olduğu kadar yakıcı biçimde göstermemiştir. Burjuvazinin bu "ilk günahı", daha sonra kendisine karşı çevrilmiş bir silah haline gelmiş, tarım sorunu Kemalist devrimin gerçek mirasçısı olan sanayi burjuvazisinin bir karabasanı olarak günümüze kadar varlığını sürdürmüştür. Kuşkusuz cumhuriyet tarihi boyunca kırdaki sosyoekonomik ilişkiler kendiliğinden ve içten içe gelişen bir süreç içinde köklü bir değişim geçirmiştir. 20. yüzyıl tarihinin farklı evrelerinde tarım sorunu farklı bir nitelik taşır. Ama Türkiye'de tarım devriminin yaşanmamış oluşunun en önemli sonucu, tarımsal üretimde üretkenlik artışının sanayinin çok gerisinde kalması ve tarımsal artığın boyutlarının sınırlı sermaye birikiminin önünde sınırlayıcı bir etken olarak yükselişi olmuştur. Sorun burada bitmemektedir; tarımsal artığın yeterince büyümemesinin yanı sıra, burjuvazi varolan tarımsal artığın sanayi kesimine aktarılmasında da büyük güçlüklerle karşılaşmıştır. Bu sorunun temelinde de, Cumhuriyetin kuruluşu döneminde büyük toprak sahiplerinin kırsal bölgelerdeki hâkimiyetine kesin bir darbe indirilememiş olması yatar. Farklı tarımsal sınıflar arasında belirli konularda kentsel sınıflara karşı varolan çıkar ortaklığı (burada büyük toprak sahiplerinden orta köylülüğe kadar uzanan bir yelpazenin sözü edilmektedir) sorunu daha da başa çıkılamaz hale getirir. Tarımın kısa istisnai dönemler dışında cumhuriyet dönemi boyunca vergilendirilememesinden, yüksek tarımsal taban fiyatlarının sanayi üzerindeki olumsuz etkilerine kadar birçok sorun sanayi burjuvazisinin siyasal hâkimiyetini sürdürmek için tarımsal sınıflarla, özellikle de büyük toprak sahipleriyle giriştiği ittifakın kaçınılmaz bedelleri olmuştur.

• **Yabancı sermaye sorunu:** İkinci Dünya Savaşı sonrasında iç pazara dönük bir sermaye birikimi temelinde sanayileşen birçok ülkeyle (özellikle de Latin Amerika ülkeleriyle) karşılaştırıl-

dığında Türkiye’nin göreceli olarak düşük düzeyde yabancı yatırım sermayesi çektiğini saptamak olanaklıdır. Bunun nedenleri arasında konumuz açısından en önemlisine aşağıda değineceğim. Ancak nedenleri ne olursa olsun, ülke içine yabancı üretim sermayesi akımının zayıflığı, Türkiye kapitalizminin sanayi ürünleri ihracına dönüşünü, çok uluslu şirketlerin yoğun bir faaliyet gösterdikleri ülkelere bakarak daha güç hale getirmiştir. (Büyük yabancı şirketlerin dünya pazarında rekabet açısından çok daha büyük bir gücü bulunduğu açıktır.) Bu etkenin 1970’li yıllar sonunda patlak veren bunalımın derinleşmesine nasıl bir katkıda bulunduğu kolayca anlaşılabilir.

• **Birikim tarzının iç çelişkileri:** İç pazara dönük birikim tarzının bir aşamada sermaye birikimine büyük bir canlılık getirdikten sonra, kendi iç çelişkileri dolayısıyla ciddi sorunlara yol açtığı tarihsel deneyimlerle açıkça ortaya çıkmıştır. Bu birikim tarzının asli çelişkisi, ekonominin dünya ekonomisiyle ilişkisinde ortaya çıkar. Birikim tarzı ne olursa olsun, her kapitalist ekonomi özellikle çağımızda dünya kapitalist ekonomisine kopmaz bağlarla bağlıdır. Dolayısıyla, dünya pazarında rekabet gücü, her ulusal kapitalist ekonomi için *olmazsa olmaz* bir koşuldur. Oysa iç pazara dönük birikim tarzı, iç pazarın sınırlılığı dolayısıyla sanayide büyük ölçekli üretim birimlerinin kurulmasını engelleyerek emek üretkenliğinin yükselişi önünde bir noktadan sonra önemli sınırlar yaratır ve söz konusu kapitalist ekonominin uluslararası ekonomi içindeki rekabet gücünü zayıflatır. Bunun sonucu, ihracatın ekonominin ihtiyaçlarına oranla çok geride kalması ve (dış borçlarla bir süre için hafifletilebilse bile bir süre sonra keskin biçimde ortaya çıkan) bir dış ödemeler sorununun patlak vermesidir. Bu durum, söz konusu kapitalist ekonominin önüne ihracata dayanan yeni bir gelişme doğrultusunu getirir dayatır. Yani sermaye birikimi kendi gelişmesi sürecinde kendi önüne güçlü engeller yükseltmiştir. İç pazara dönük sermaye birikim tarzı, bir dönem boyunca biriki-

min *motoru* olmuşken çelişkilerin birikimi sonucunda sermaye birikiminin bir *engeli* haline gelmiştir. Kısacası, nasıl “tek ülkede sosyalizm” sonunda ekonomik sınırlarla karşılaşırsa, “tek ülkede kapitalizm” de hele 20. yüzyılın sonunda yaşayabilir bir proje değildir.

Türkiye iç pazara dönük sermaye birikim tarzının bunalımının ön göstergeleriyle ilk kez 1970 yılının başında yüz yüze gelmiştir. Ancak, 12 Mart döneminin bu sorunlara hiçbir köklü çözüm bulamamasına rağmen kapitalist dünya ekonomisinin 1972-73 yıllarında kısa süren bir hummalı büyümeye girmesiyle bu sorunlar geçici olarak geri plana düşmüş, 1975-77 arası dönem de büyük çapta kısa vadeli borçlanmayla atlatıldıktan sonra, 1977 bunalımıyla birlikte eski birikim tarzının çelişkileri bütün şiddetiyle ortaya dökülmüştür.

Bu noktaya son verirken, iktisat siyaseti sorununa da kısaca değinmek gerekiyor. 80’li yıllarda neredeyse bir önyargı halini alan bir kanının aksine, Türkiye kapitalizminin 70’li yılların sonunda girdiği bunalımın nedeni 60’lı ve 70’li yıllarda uygulanan iktisat siyaseti programı *değildir*. Bu program, daha önceki dönemin sermaye birikim tarzıyla genel bir uyum içindeyken, bu birikim tarzının tıkanması sonucunda *sermayenin genel çıkarları açısından* battal hale gelmiştir. “Yanlı” olduğu için değil, sermayenin çıkarları açısından zamanını doldurmuş olduğu için defteri dürülmelidir. İşte 24 Ocak kararları yeni “ihracat ekonomisi”ne destek vermek için oluşturulacak devlet politikalarının yolunu açan ilk girişimdir. Türkiye kapitalizminin yeni yöneliminde belirleyici rol dünya ve Türkiye ekonomilerinin *nesnellüğindedir*. 24 Ocak Türkiye’nin yakın tarihinde *hiçbir şeyin nedeni değildir*; olsa olsa kapitalizmin yeni yöneliminin ebesidir. Bu noktanın öneminin aşağıdaki tartışmada daha belirgin hale geleceğini umuyorum.

Temel engel: işçi sınıfı mücadelesi

Türkiye'nin 1960-1980 arasında uzanan dönemini geçmişten köklü olarak farklılaştıran ikinci etken, sınaî sermaye birikimiyle birlikte gelişen ve büyüyen işçi sınıfının kitlesel biçimde sendikal ve siyasal mücadeleye girmesidir. İfadesini hızla yükselen grev ve başka işçi eylemlerinde, 15-16 Haziran'da, 70'li yılların yürüyüşlerinde, gösterilerinde, sosyalist düşüncelerin işçi sınıfı içinde kabul görmeye başlamasında, sınıf içinde bir öncü katmanın ötekilerden ayrılmaya yönelmesinde bulan bir canlılık ve hareketlilik söz konusudur. Buna, sınıfın, DİSK, 60'lı yılların TİP'i ve 70'li yılların çeşitli örgütleri aracılığıyla, örgütsel planda burjuvaziden bağımsızlaşmaya doğru güçlü adımlar atışı eşlik etmiştir. Hareketin çeşitli bileşenlerinin taşıdığı çok önemli zaafılara rağmen, bu yükseliş sermaye birikiminin, sınıf mücadelelerinin ve siyasal rejimin evrimi üzerinde sarsıcı etkiler yaratmıştır.

Her şeyden önce, 1960-80 dönemi *bir bütün olarak ele alındığında* işçi sınıfının mücadeleciliği sermaye birikiminin önünde giderek büyüyen bir engelin yükselmesine yol açmıştır. Sayısı ve militanlık düzeyi yükselen grevler, toplu sözleşmelerde sürekli olarak yeni taleplerin gündeme gelişi, Türk-İş'in uzlaşmacı ve bağımlı sendikacılığından farklı bir solukla mücadeleye giren DİSK'in etkisi, sermayeyi gerek ücretler, gerekse haklar konusunda işçi sınıfına önemli ödünler vermek zorunda bırakmıştır. Giderek ücretler, Cumhuriyet tarihinde görülmedik bir tempoda yükselmiş, işçiler özellikle büyük işletmelerde yeni haklar (kıdem tazminatının yaygınlaşması, disiplin konularında söz hakkı, iş güvenliğinde gelişmeler) elde etmeye başlamışlardır.

Türkiye solunda yaygın görüş, yüksek işçi ücretlerinin, iç pazara dönük sermaye birikim tarzının yarattığı geniş iç pazar gereksinimi açısından sermayenin çıkarlarıyla belirli bir uyum gösterdiğidir. Bu görüşün iktisadi planda teorik eleştirisini bu

kitabın ikinci cildinde yapacağım. Ama şimdiden şu söylenebilir: Henüz 60'lı yıllarda, iç pazara dönük sermaye birikimi "altın çağı"nı yaşarken bile, işçi ücretleri, ancak çok zorlu mücadeleler sonucunda, büyük ve küçük sermayenin gösterdiği güçlü direnişe rağmen yükseltilebilmiştir. 70'li yıllara, özellikle de bu on yılın ikinci yarısına gelindiğinde, kapitalist bunalımlarda şaşmaz biçimde ortaya çıkan bir gerçek Türkiye'de de kendini göstermiştir: Artan ücretler ve işçi hakları burjuvazi için taşınamaz bir yük haline gelmiştir.¹⁶ Genel olarak kâr oranını sınırlayıcı etkisinin yanı sıra, bu dönemde yüksek ücretlerin iki bakımdan sermaye birikiminin önünde ciddi bir engel oluşturduğu söylenebilir. Bir yandan, yüksek ücretler, aşırı sömürüyü sınırlayarak, Türk sermayesinin uluslararası pazarda rekabet gücünü daha da zayıflatmaktadır. (Yarı sanayileşmiş ülkeler sermayesinin zayıf ve teknolojik olarak geri niteliği göz önüne alınırsa, düşük ücretlerin bu sermaye için dünya pazarında rekabetin önkoşulu olduğu kolayca anlaşılabilir.) Öte yandan, yüksek ücretler ve işçi sınıfının militanca hareketliliği yabancı üretim sermayesinin ülke içine akımı konusunda caydırıcı bir rol oynamaktadır. (Bilindiği gibi, yabancı sermaye az gelişmiş bir ülkede büyük ölçekte yatırım yapmak için her şeyden önce evcilleştirilmiş bir işçi sınıfı, düşük ücretler ve siyasal olarak istikrarlı bir ortam arar.) Bu iki etkenin birleşmesi, sermaye birikiminin önünde yükselen (ve yukarıda incelenmiş olan) öteki etkenleri derinleştirerek Türkiye kapitalizminin önce 1970-71'de hafif atlatılan bir bunalımla karşılaşmasına, daha sonra da 1977'den itibaren derin bir bunalımın bataklığına saplanmasına önemli katkıda bulunmuştur.

İşçi sınıfının mücadeleciliği, aynı zamanda, sanayi burjuvazisinin önemli bir ölçüde kendi ürünü olan 1960 sonrası si-

16 İşçi ücret ve haklarının *burjuvazi için* bir yük haline gelmesi, ne ücret ve hakların "aşırı" derecede yükselmiş olduğu, ne de bunalımın sorumlusunun işçi sınıfı olduğu anlamına gelir. Bunalım başka nedenlerden doğmuştur, ama bir kez bunalım ortaya çıkınca, sermayenin çıkarları ile işçi sınıfının çıkarlarının antagonistik bir çelişki içinde olduğu gerçeği kendini açıkça ortaya koyar.

yasal rejimine, özellikle de 1961 Anayasası’na kısa süre içinde sırt çevirmesindeki paradoksu açıklayan etkidir. Yukarıda da belirtildiği gibi, 1961 Anayasası’nın temelinde 1960 öncesinde yeni yükselmekte olan sanayi burjuvazisinin yöneticiliğindeki bir kentsel koalisyonun damgası vardır. 1960 sonrası rejiminin pek çok özelliği bu sınıfsal kamplaşmadan yola çıkılarak açıklanabilir: Planlama, iç pazara dönük üretim yapan sanayi sermayesinin korunmasına bir istikrar getirdiği, onu dünya pazarının iniş çıkışlarından ve Türkiye’deki kırsal çoğunluktan bir tampon gibi koruduğu ölçüde, sanayi burjuvazisinin ekonomi üzerindeki hâkimiyetini geliştirir; çift meclis, Anayasa Mahkemesi, güçlü Danıştay vb. kurumlar, kırsal çoğunluğa dayalı bir iktidarın yeniden kentsel azınlık üzerinde hâkimiyet kurmasına, özel olarak da sanayi burjuvazisinin çıkarlarına aykırı davranmasına engel olmaya yönelik supaplardır.¹⁷ Milli Güvenlik Kurulu ve fiili uygulaması içinde Cumhurbaşkanlığı kurumu kentsel koalisyonun vurucu gücü olarak silahlı kuvvetlerin güçlü bir denetim yetkisine sahip olmasını sağlayan araçlardır vb. vb.¹⁸

Ama 1960 sonrası rejimin başka bazı özellikleri de vardır ki, toplumun sürekli bir değişim yaşaması dolayısıyla 27 Mayıs’ın ardındaki hâkim güçler için kısa süre içinde ciddi sorunlar

17 27 Mayıs’ın toplum içindeki sınıfsal dayanakları genellikle görmezlikten geldiği için, bu kurumlar geleneksel olarak *bürokrasinin* siyasal yaşam üzerindeki etkisini güçlendirmeye yönelik tasarımlar olarak düşünülmüştür. Burada, 27 Mayıs’ı sanayi burjuvazisinin *karşısında* gören anlayışın sınırlarıyla bir kez daha karşılaşyoruz. Söz konusu kurumlar kuşkusuz doğaları gereği bürokrasinin seçilmiş iktidarlar karşısında gücünü attırmaktadır, ama bu henüz o aşamada kırsal çoğunluk karşısında kendisini çaresiz hisseden sanayi burjuvazisinin de çıkarlarına hizmet etmektedir. AP’nin buna rağmen, neden bu kurumların en azından bir bölümüne karşı çıktığına birazdan açıklık getirebileceğimi umuyorum.

18 27 Mayıs’ın kırsal çoğunluk karşısında kentsel bir koalisyonun mücadelesinin ürünü olarak anlaşılması, sol liberal yazında büyük önem verilen bir başka konuya da yeni bir ışık tutar. Partilerin *ocak-bucak örgütlerinin* bu dönemde kaldırılması, genellikle demokrasi sevmeyen bürokrasinin bir kaprisi olarak görülmüştür. Oysa bu önlem, partilerin üzerinde kırsal bölgelerin etkisini azaltarak, kentsel çıkarların ve en başta da sanayi burjuvazisinin siyasal yaşamdaki etkisini pekiştirme sonucunu doğurur.

yaratmaya başlayacaktır. Bu özellikler arasında, “temel hak ve özgürlükler”, sosyal haklar ve en önemlisi işçi hakları sayılmalıdır. 27 Mayıs öncesi Türkiye’inde, modern kapitalist topluma özgü sınıf mücadeleleri henüz toplumsal değişimin ana motoru haline gelmemişti. Sınıflar arasındaki mücadelenin belirleyici eksenini çeşitli mülk sahibi sınıflar arasındaki çatışmalardan oluşuyordu. Bu yüzden, kentsel koalisyonun tâbi bir destek sınıfı olarak işçi sınıfına tanınan haklar, hâkim sınıflar ve bu arada sanayi burjuvazisi açısından bir tehlike oluşturacak gibi görünmüyordu. (Bu, daha yeni rejimin temellerinin atılmakta olduğu 1960-63 döneminde bile burjuvazinin sözcülerinin işçi haklarını ve sosyal hakları kısıtlama çabası göstermedikleri anlamına alınmamalı. Burada, en açık örnek olarak, Bülent Ecevit’in Çalışma Bakanlığı döneminde çıkarılan çalışma yasalarının, örneğin Anayasa’da yer almayan lokavt hakkını tanıyarak burjuvaziye önemli bir mevzi kazandırmış olduğu gerçeği zikredilebilir.) Ama 1960’tan sonra işçi sınıfında, öteki emekçi katmanlarda, öğrenci gençlikte vb. ortaya çıkan hızlı hareketlenme bağlamında, bu haklar kısa süre içinde sanayi burjuvazisi açısından bir ateşten gömlek haline gelecektir. İşte, 1960 sonrası siyasal rejim, bu nedenle kısa süre içinde bu rejimin kurucu güçlerinden biri olan sanayi burjuvazisinin çıkarlarına aykırı bir nitelik kazanmıştır. Sanayi burjuvazisinin kırsal çoğunluk üzerinde hâkimiyet kurmasının bir biçimi olarak tasarlanan yeni rejim, zamanla bu sınıf diliminin kendisine çevrilmiş bir silah haline gelmiştir. Özellikle, 70’li yılların bunalımı içinde bu rejim, sermayenin tarihsel hareketi önünde mutlaka aşılması gereken bir engel olarak görünecektir. 1960 sonrası siyasal rejimin sınıf mücadelesinin dinamik gelişimi içinde değişen konumu anlaşılmadıkça, ne 12 Mart’ın ne de 12 Eylül’ün ardındaki dinamikler kavranabilir.

4. Erken öten horoz: 12 Mart askerî müdahalesi

Böylece, 1960 sonrası siyasal rejimin, toplumsal bakımdan en ağırlıklı kurucu unsuru sanayi burjuvazisi için, çok kısa bir süre içinde bir engel haline gelmeye başladığını görmüş oluyoruz. Burada söz konusu olan, rejimin sosyal ve işçi haklarına ilişkin yönüdür. Ama sorun bununla da sınırlı değildir. 1960 sonrası gelişmelerin bir başka boyutu daha vardır ki, Anayasa'nın ve siyasal rejimin kırsal çoğunluğun iktidarını sınırlamaya yönelik unsurlarını da sanayi burjuvazisi açısından bir avantaj olmaktan çıkarıp bir yük haline getirmiştir. Bu boyut burjuvazisinin siyasal güçlerinin 1960 sonrasında yeniden kümelenmesi ile ilgilidir.

27 Mayıs'ın darbesi altında önderliğinden yoksun kalan DP hareketinin 1961 sonrasında çeşitli kollardan sürdürülen toparlanma çabaları, bir süre sonra AP'nin hâkimiyetini kabul ettirmesiyle sonuçlanmıştır. Bu süreçte bizim için önemli olan şudur: DP geleneğini sürdüren siyasal hareketlerin toparlanması süreci aynı zamanda burjuvazinin sanayiye dayalı diliminin sözcülerinin bu hareket içinde önderliği ellerine geçirmesine denk düşer. 1960'lı yılların AP'sinin DP'nin mirasçısı olduğu kuşkusuz doğrudur. Ama önemli bir kayıtlı: DP içinde sanayi burjuvazisi tâbi bir unsurken, AP bünyesinde yönetici güç bu sınıf dilimidir. (Bu yüzden DP ile AP'yi özdeşleştirmek özgül farklılıklarından soyutlamak anlamına gelir.) Bunun en açık ifadesini AP'nin programında bulmak mümkündür:

İktisadi bünyemizin geleneksel yapısı içinde, verimi düşük, tekniği iptidai olan tarımın baş mevkii işgal etmesi karşısında, iktisadi kalkınmayı süratlendirmek için tarımı modern bir bünyeye kavuşturmak ve hem nüfus artışı, hem de zirai bünyede mevcut fazla işgücünü süratle sanayide ve diğer sektörlerde verimli kılmak gerektiğine inanıyoruz. (md. 29)

Sanayileşmemizin süratlenebilmesi için, nüfusumuzun teknik kabiliyetini, eğitim seviyesini arttırmak, sanayi alanında sermaye terakümünü [birikimini] hızlandırmak ve bu alana doğru sermaye hareketini teşvik etmek, Türk müteşebbisini çeşitli

vasıtalarla sanayi alanında çalışmaya yöneltmek, bu çalışmanın gerektirdiği teknik ve ekonomik bilgilerle onu teçhiz etmek lüzumuna kaniiz. (md.30)¹⁹

Bu program maddeleri, DP'nin *belirtik olarak* tarıma öncelik veren programı ve uygulamasıyla karşılaştırıldığı takdirde, katedilen yolu kavramak kolaylaşır:

Ziraat, milli gelirin en geniş kaynağını teşkil ettiğine ve nüfusumuzun yüzde sekseni ziraatla geçindiğine göre, zirai kalkınmanın memleket kalkınmasının temeli olacağında şüphe yoktur.²⁰

Sonuç olarak, DP içinde sesini duyuramayan sanayi burjuvazisi, 27 Mayıs darbesinin yarattığı sarsıntı ortamında kırsal sınıflar ittifakının doruğuna tırmanmayı becermiş olmaktadır. Böylece, sanayi burjuvazisi bir taşla (27 Mayıs) iki kuş vurmuş olmaktadır: Hem siyasal üstyapıyı sınaî sermaye birikiminin gereklerine uygun olarak yeniden biçimlendirmiş, hem de hâkim sınıflar ittifakının öncülüğünü ele geçirmiştir. Ama işte 1960 sonrası siyasal rejimin ikinci paradoksu da bu noktada ortaya çıkar. Kuşlardan biri ötekini yutmaya hazırlanmaktadır. Sanayi burjuvazisi, kısmen kendi yarattığı olan yeni siyasal rejimle iktidarını sınırlamayı hedeflediği kırsal çoğunluğun *artık karşısında değil başındadır*. (Bu ittifaktan daha sonra ortaya çıkacak olan kopuşlar bu gerçeği değiştirmeyecek, sadece ittifakı zayıflatacaktır.) İşte Demirel'in ve AP'nin 60'lı yıllar boyunca 1961 Anayasası'ndan yakınmasına yol açan ikinci etken de budur. Ama unutulmamalıdır ki, 60'lı yıllar boyunca önem taşıyan bu etken zamanla tümüyle *arka planda* kalmıştır. 70'li yılların sonuna varıldığında, varolan siyasal rejimin büyük burjuvazi açısından *esas* yükü demokratik hak ve özgürlüklerden, sosyal haklardan ve işçi haklarından doğuyordu.

19 *Adalet Partisi Programı*, Ferruh Bozbeyli (der.), *Parti Programları*, birinci kitap, birinci cilt içinde, Ak Yayınları, İstanbul, 1970, s. 9. Vurgular bana aittir.

20 *Demokrat Parti Programı*, madde 54. Aktaran C. Eroğul, a.g.y., s. 14n. Vurgular bana aittir.

İşte 1960 sonrası siyasal rejiminin, dinamik biçimde gelişen sınıf mücadeleleri ve yeniden oluşan sınıf ittifakları bağlamında *yeniden tanımlanan* bu siyasal anlamıdır ki 12 Mart’ı anlaşılabilir kılar. Bu tarihsel olayı, “bürokrasinin iktidarının restorasyonu” ya da (son zamanlarda yaygınlaşan bir anlayışla) bir “cuntalar savaşı” ya da hatta bir “kontrgerilla operasyonu” olarak kavramaya olanak yoktur. Kuşkusuz (ilki dışında) bu açıklamaların birer “ussal çekirdeği” vardır. Ama 12 Mart’ın bir “cuntalar savaşı” olarak okunmasının gerekçesini oluşturan 9 Mart cuntası da, dönemin gerilla hareketleri de sınıf mücadelesinin yükselişinin ürünlerinden başka bir şey değildir. İlki mücadelenin küçük burjuva radikalizmi tarafından evcilleştirilmesi ve kanalize edilmesi yolunda bir çabadır; ikincisi ise sosyalist mücadelenin gençlik içinde bulduğu yankının sivri ucu. 12 Mart dolaysız olarak bunları hedef almıştır kuşkusuz; ama esas hedefi bunların kaynağında yatan sınıf mücadelesini durdurmak için 1960 sonrası siyasal rejimi geriletmektir. “Sosyal uyanışın ekonomik gelişmeyi aştığı” (Nihat Erim) vecizesi de, 1961 Anayasası’nın *parlamentodaki burjuva partilerinin desteğiyle* siyasal hak ve özgürlükleri kısıtlayacak biçimde değiştirilmesi de bu olgunun açık ifadesidir.

Siyasal rejimin sanayi burjuvazisi için oluşturduğu engelin böylece törpülenmesinin neden burjuvazinin sivil güçlerince gerçekleştirilemediği sorulabilir. Bu soru bize aynı zamanda 12 Mart’ı hazırlayan somut konjonktür üzerinde birkaç gözlemde bulunma olanağını veriyor. Demirel önderliğinin sanayi burjuvazisinin çıkarlarına verdiği mutlak öncelik, Türkiye’de burjuvazinin parlamenter hâkimiyet biçiminin “altın çağı”nı oluşturan 1965-69 döneminden sonra hâkim sınıflar blokunda yeni çatlaklar doğuracaktır. 1969 sonrasının Demokratik Parti ve Milli Nizam Partisi (MSP’nin ve bugünkü Refah Partisi’nin atası) girişimleri, hâkim sınıflar içindeki bu çatlağın birer siyasal ifadesidir. İşte bu nedenle, 1970 yılına varıldığında, sanayi

burjuvazisi kendini çelişik bir siyasal konumda bulmuştur. Bir yanda, yüz binden fazla işçinin büyük ölçüde kendiliğinden katılımıyla patlak veren 15-16 Haziran olayları, işçi sınıfı hareketindeki ciddi yükselişi taçlandırmakta ve burjuvazi için bir uyarı sinyali oluşturmaktadır. Bu yeni tehlike karşısında, burjuvazi işçi sınıfı hareketini (ve onun ileri bölümünü temsil eden sosyalist hareketi) geriletmek ve 1960 sonrası siyasal rejimini buda-mak ikiz görevleriyle karşı karşıyadır. Ama tam da burjuvazinin bütün güçlerini toplamasını gerektiren böyle bir anda, hâkim ittifakta ortaya çıkan çatlaklar burjuvazinin siyasal güçlerini bölmüş ve zayıf bir duruma düşürmüştür. Sanayi burjuvazisinin sivil siyasal temsilcileri günün göreviyle başa çıkacak güce sahip değildir. Ordunun doruklarının kapatılmayan parlamentoda burjuvazinin temsilcilerinin yanında ağırlığını hissettirmesi bu yüzden gerekli hale gelmiştir. Kuşkusuz, 12 Mart'a giden yolun son basamağının cuntalar arasında bir mücadele olması önem-siz değildir. Ama bu, toplumsal mücadelenin (1960'ın mirasının da etkisiyle) askerî biçimlerin prizmasında çarpıtılmış biçimde ortaya çıkmış olduğunu bize unutturmamalıdır.

12 Mart'ın her bakımdan başarısız bir girişim olduğu, üze-rinde uzun uzadıya durmayı gerektirmeyecek kadar açık bir gerçektir. İki yıl boyunca istikrarlı bir hükümet bile kuramayan askerî müdahale (bu bakımdan 12 Eylül'ün Ulusu hükümetinin dayanıklılığı çarpıcı bir karşıtlık oluşturur), bu süre boyunca gerçek ücretleri geriletmekten, taban fiyatlarındaki artışları durdurmaktan ve Anayasa'da bazı değişiklikleri gerçekleştirmek (bir de sosyalistlere, gençlik önderlerine ve aydınlara idam cezaları ve işkence uygulamaktan) başka hiçbir şey yapmamıştır. Varolan birikim tarzının sorunları karşısında çaresiz kalmış, bu sorunları (üstelik ertelendikleri için keskinleşmiş biçimde) 70'li yıllara miras bırakmıştır. Yapılan Anayasa de-ğişikliklerine ve ilerici hareketlere verilen gözdağına rağmen, işçi sınıfı hareketinin ve kitle muhalefетinin hızını yavaşlatamamış,

tersine bu hareketler 1973’ten sonra yenilenmiş bir canlılıkla boy göstermiştir. Bu da, 1960 sonrası rejimin yasal değil siyasal bir kimlik taşıdığını açıkça göstermiştir.²¹ 12 Mart rejiminin çözmeden devrettiği bu sorunların yükü, 1970’li yılların zayıf parlamenter rejiminin çöküşünün temelini oluşturacaktır.

5. Burjuvazinin zaferi: 12 Eylül darbesi

Büyük sanayi ve banka sermayesinin 12 Mart arifesinde yüz yüze kalmış olduğu çifte sorun, 12 Mart’ın her alanda başarısız oluşu ve yarım önlemlerle yetinmek zorunda kalması nedeniyle 1970’li yıllara olduğu gibi miras kalmıştı. Burjuvazi hâlâ bir yanda işçi sınıfının ve öteki toplumsal güçlerin muhalefetini bastırma sorunuyla karşı karşıyaydı, ama aynı zamanda büyük toprak sahipleri ile ticaret sermayesinin sanayi kapitalizminin gerisinde kalan ya da az gelişmişliğin hücrelerinde hayat bulan dilimleri ile de mücadele etmek zorundaydı. Sorun aynı idi ama 70’li yıllarda aldığı siyasal ifade biçimi 60’lı yıllara göre farklı olacaktı. 70’li yıllarda, AP bir kez daha bütün mülk sahibi sınıfların kırsal küçük üreticiler çoğunluğu üzerindeki hegemonyasını sağ güçlerin birliğinde ararken (MC hükümetleri bu ittifakın billurlaşmış biçimiydi), CHP sanayi burjuvazisine işçi sınıfı ve öteki emekçilerin desteğinde, çıkarları sanayi kapitalizminin gelişmesiyle çelişen mülk sahibi sınıfları geriletme alternatifini sunuyordu. 1973 sonrasında yeniden yükselen kitle muhalefetinin faşist saldırılarla sindirilmeye çalışıldığı bir ortamda yeni kamplaşma toplumdaki derin kutuplaşma olgusunun siyasal bakımdan da billurlaşması sonucunu doğuruyordu. Böylece, Türkiye, tarihinin en büyük iktisadi bunalımına, burjuvazinin siyasal önderliğinin derin bir bölünmeye uğradığı bir bağlamda girecekti.

21 Başka bir biçimde söylenirse, 60’lı ve 70’li yılların canlı toplumunun ardındaki temel dinamik “1961 Anayasası’nın getirdiği özgürlük ortamı” değil, sınıf mücadelelerinin yükselmesi bağlamında doğan kitlesel muhalefettir.

1977 sonrasında yaşanan derin iktisadi bunalım ile 12 Eylül arasında dolaysız bir nedensellik bağı kurmak doğru değildir. Başka zamanlarda ve başka yerlerde bu tür bir iktisadi bunalımın üstesinden parlamenter devlet biçiminin esnekçe kendini uyarlaması yoluyla gelebilirdi burjuvazi. Türkiye'deki bunalımın önemi, sermaye birikiminin önündeki engelleri çıplak biçimde ortaya çıkararak burjuvaziye sorunların *ertelenemez* bir nitelik kazanmış olduğunu göstermiş olmasından kaynaklanır. Eski birikim tarzının can damarları tıkanmıştır; Türkiye kapitalizminin yeni bir doğrultuda gelişebilmesi için yolun açılması gereklidir. İşçi sınıfı ve öteki emekçi katmanların mücadeleciliği bu yeni atılımın önündeki en büyük engeldir; bastırılması gerekir. İşçi sınıfı hareketinin geçici olarak bastırılması yeterli değildir; emekçilerin gerek iktisadi kazanımlarının, gerekse siyasal mevzilerinin *kalıcı biçimde* geriletilmesi gereklidir. 12 Mart deneyimi, 1960 sonrası siyasal rejimde *kısmi* değişikliklerin yeterli olmadığını, sistemin bir bütün olarak ortadan kaldırılması gerektiği dersini öğretmiştir. Burjuvazinin karşısındaki bu yakıcı görevlere karşılık, burjuva siyasal önderliği keskin bir bölünme içinde felç olmuştur. İşte 12 Eylül burjuva toplumunun bu önderlik bunalımına bir cevap olarak tarih sahnesine çıkmıştır. Bu anlamda, hâkim sınıfların siyasal bölünmüşlüğüne aşmasına olanak tanıyan bir *burjuva birleşik cephesi* niteliğini taşır. Yeni anayasasıyla, çalışma yasalarıyla, sosyalist siyasal harekete ve sendikal hareketin militan kanadına vurduğu darbelerle, miras bıraktığı baskıcı siyasal yapılanmayla önündeki tarihsel görevleri de büyük ölçüde yerine getirmiştir. 1983 sonrasında rejimin siyasal partiler sistemi planında ortaya çıkan çelişkili görünümü (ve *kısmi* başarısızlık tablosu) bu temel gerçeği bize hiçbir zaman unutturmamalıdır.

12 Eylül gibi, bir toplumun yaşamında dönüm noktası olarak kabul edilebilecek kadar önemli bir tarihsel olayın ortaya çıkışını kuşkusuz karmaşık bir etkenler bileşimi hazırlamıştır. 1980 yılına

gelindiğinde Türkiye'nin yaşamakta olduğu iç ve dış koşullar incelendiğinde 12 Eylül'ü hazırlayan etkenler bileşiminin çok boyutlu bir nitelik taşıdığını görmek zor değildir. 1979 Şubatında İran İslam devriminin gerçekleşmesi ve aynı yılın sonunda Sovyet birliklerinin Afganistan'a girişi, ABD'nin Ortadoğu'da güvenilir ve istikrarlı bir Türkiye'ye olan ihtiyacını arttırmıştır.²² Yunanistan ile Türkiye arasındaki çelişkilerin NATO'nun Güneydoğu kanadını güçsüzleştirmekte oluşu aynı yönde etkiler yaratan bir sorundur o dönemde. Türkiye içinde ise, yukarıda sözü edilen toplumsal kutuplaşmanın yarattığı, iç savaş boyutlarına yaklaşan şiddet ortamı, bu toplumsal kutuplaşmanın üzerine yerleşen siyasal kutuplaşmanın parlamenter devlet aygıtının parsellenmesine ve felç olmasına yol açışı, faşist iç savaş stratejisinin körüklediği mezhep savaşları ve kitlesel katliamlar, Kürt sorununun giderek devlet için yakıcı hale gelmeye başlaması vb. etkenler, 12 Eylül müdahalesinin gerçekleşmesinde olduğu kadar, toplumda sessiz bir kabulle karşılanmasında da önemli rol oynamıştır.

Ama bütün bunlar en temelde yatan ve *12 Eylül'ün programı açısından belirleyici olan* çelişkinin öneminin gözden kaçırılması için bir gerekçe oluşturmamalı. 1980 sonrası düzenlemelere damgasını vuran, 1960 sonrası siyasal rejimin tarihin sayfalarına gömülmesi yolunda gösterilen çabadır. Bir kez daha vurgulamak gerekir ki, bu çabanın esas hedefi 1961 Anayasası değildir. Esas amaç DİSK'i ile, sosyalist partileri ve hareketleri ile, toplu sözleşme ve grev hakları ile işçi hareketinin mücadele kapasitesini ortadan kaldırmaktır. Yani, bir kez daha, sorun siyasal değil siyasaldır. 1961 Anayasası'nın ortadan kaldırılması ise, söz konusu anayasanın bu mücadele kapasitesine daha uygun bir ortam yaratmasından kaynaklanmaktadır.

Bu bağlamda, 12 Eylül'ü hazırlayan en önemli koşullardan biri olarak, 1977-78 yıllarına varıldığında, işçi sınıfı hareketi-

22 İran-İrak savaşının 12 Eylül'den sadece yirmi gün sonra patlak vermesi kanımca ilginç bir rastlantı olmaktan öte bir şeydir.

nin 60'lı yılların ortalarından itibaren gösterdiği yükselmenin durmuş olduğunu hatırlatmak gerekir.²³ Bunda sınıfın burjuva partilerine karşı siyasal bağımsızlığının sağlanamamasının (CHP sorunu) önemli bir rol oynamış olduğu kanısındayım. Bu gerilemenin yanı sıra, siyasal örgütlerin çok parçalılığı, ondan da önemlisi sosyalist hareketler arasında bir birleşik işçi cephesinin kurulması için ciddi hiçbir adım atılmamış olması, hareketin yenilgisi için uygun bir ortam oluşturmuştur.

Son olarak, 24 Ocak ile 12 Eylül arasındaki ilişkiye kısaca da olsa değinmekte yarar var. Özellikle ortanın solunda yaygın olan, ama sosyalist solda da oldukça geniş kabul gören bir yaklaşıma göre, 12 Eylül, 24 Ocak kararlarının ve bu kararlarla uygulamaya konulan iktisat siyaseti programının bir sonucudur. 24 Ocak ile 12 Eylül'ün birbiriyle bağıntı içinde olan iki tarihsel olgu olduğu açıktır. Ama bu ilişki bir *neden-sonuç* ilişkisi olarak konulamaz. İkisinin arasındaki bağ çok daha ince, çok daha derin bir bağdır. Hem 24 Ocak, hem de 12 Eylül Türkiye'de sermaye birikiminin ulaştığı somut evrede ve bu evrenin somut tıkanıklıkları karşısında, sermayenin, önündeki engelleri aşmak için yaptığı atılımın birer ürünüdür. Her ikisi de *aynı nedenin sonuçlarıdır* yani. 24 Ocak'la simgelenen yeni iktisat siyaseti yönelişi, eski birikim tarzının üstyapısını oluşturan iktisat siyasetinin (ve bu arada planlamanın) defterinin dürülmesi anlamını taşır. Sermayenin çıkarlarına hizmet etme bakımından gününü doldurmuş, sermayenin hareketinin önünde bir engel haline gelmiş bir üstyapı kurumunun ortadan kaldırılmasıdır söz konusu olan. 12 Eylül de sermayenin hareketinin önünde sınıf mücadelesi dolayısıyla bir engel haline gelmiş olan bir başka üstyapı unsurunu, 1960 sonrası siyasal rejimini tarihe gömmeye yönelik bir harekettir. Kısacası, her iki hareket de aynı toplum-

23 1979 sonundan itibaren dalga yine hızla tersine dönmeye başlayacak, ama işçi hareketi bazı önemli atılımlara rağmen bütünüyle toparlanamadan önce 12 Eylül gerçekleşecektir.

sal mücadelenin, sermaye birikiminin tıkanıklıklarını aşma mücadelesinin farklı cepheleridir.

6. Teorik bilanço: neden askerî darbeler?

Buraya kadar yapılan tahlilin amacı, çağdaş Türkiye’nin tarihinde ortaya çıkmış olan üç askerî müdahalenin de sınıf mücadelelerinin ürünü olduğunu, her birinin bu mücadelelerin yol açtığı farklı türden çıkmazları çözmeyi üstlendiğini ortaya koymaktı. Şimdi, bu kısa incelemenin ışığında, bazı teorik sonuçlara varmamız ve son dönemde solda geliştirilmiş olan bazı açıklamaların yanlışlığını ortaya koymamız olanaklı görünüyor.

Lanetli bir miras

Bu noktaya kadar Türkiye’de kapitalizmin gelişmesi ve çeşitli sınıfların birbirleriyle ilişkileri konusunda, ayrıntılarına girmeden çizmeye çalıştığımız sentez niteliğinde tablo, son kırk yıllık dönemde askerî müdahalelerin neden düzenli bir biçimde tekrarlandığını açıklamaya yarayacak unsurları ortaya çıkarmıştır. Tarihsel açıdan bakıldığında, Türkiye’de kapitalizmin gelişmesine eşlik eden güçlü ve aktif devlet, her şeyden önce, Türk burjuvazisinin öteki sınıf ve sınıf dilimleri karşısında doğuşundan beri varolan zayıflığının bir ürünü olmuştur. Emperyalist sermaye karşısındaki konumunun zaafı ve Cumhuriyetin kuruluş döneminde Osmanlı burjuvazisinin öteki etnik öğelerine karşı vermek zorunda kaldığı şiddetli mücadele, bu burjuvaziye, devletin kadrolarına (bürokrasiye) ölçüsüz biçimde yaslanmak zorunda bırakmıştır. Tâbi sınıflardan duyduğu korku, bir kitlesiz devrimle yetinmesine ve sadece hâkim sınıfların seslerini duyurabilmelerine olanak sağlayan, demokratik olmayan bir devlet biçimini benimsemesine yol açmıştır. Büyük toprak sahipleriyle hem iç içe geçmiş olması, hem de tâbi sınıflara karşı onların desteğini araması, tarım sorununun çözülmesini engellemiş ve

daha sonraki burjuva hükümetlerinin kırsal sınıflar karşısında elini kolunu bağlamıştır.

Bütün bunlar, cumhuriyetin başlangıcından itibaren, burjuvaziyi devlete ve özellikle de devletin baskı aygıtına köklü biçimde bağımlı kılmıştır. Bu bağımlılık daha sonra sınıfın en modern kanadı olan sanayi burjuvazisi tarafından da *lanetli bir miras* olarak devralınacaktır. Eğer bu sınıf dilimi sınıf mücadelesinin her düğüm noktasında kaderini askerî müdahalelere bağlamışsa, gerek hâkimiyete tırmanırken (1960), gerekse iktidarının sağlamlaştırılması (1971 ve 1980) sürecinde çıkarlarının askerî yöntemlerle toplumun geri kalan bölümlerine dayatılmasına talip olmuşsa, bu aslında öteki sınıflar karşısındaki göreceli zayıflığının ve hâkim sınıfların öteki bileşenleri üzerindeki hegemonyasının sınırlılığının bir ifadesinden başka bir şey değildir. Bir tarım devriminin yokluğu, çağdaş sanayi burjuvazisini aşılması çok güç sorunlarla karşı karşıya bırakmıştır. Geri ilişkiler içinde yaşayan kırsal sınıflarla işçi sınıfı arasında sıkışan sanayi burjuvazisi, tekrar tekrar askerî yönetimlerden medet umacak duruma düşmüştür. Başka ülkelerdeki benzerleri gibi, hâkimiyeti için tehlike oluşturan sınıflar karşısında üstünlüğü ele geçirebilmek için siyasal temsilcilerinin iktidarı ellerinden bırakmak zorunda kalmalarına göz yummuştur.

Bürokratik iktidarın restorasyonu tezi

Bu bölümün girişinde, son dönemde geliştirilen bir teorinin, askerî müdahaleleri bürokrasinin bir bütün olarak toplum üzerinde hâkimiyet kurma eğilim ve çabasına bağladığına değinmiştim. Son dönemin sol liberal yönelimi çerçevesinde geliştirilen bu açıklama, solun başka kesimlerinden kaynaklanan bazı görüşler ile tamamlanmaktadır. Sözgelimi, sol liberalizmin (sivil toplumculuğun) başka alanlardaki (örneğin Kemalizmle ilgili) görüşlerine ısrarlı eleştiriler yöneltmiş olan bir yazar (Doğu Perinçek) Türkiye’de demokrasinin temellerini araştırmaya yö-

nelik bir yazısında, bu sorunlara sol liberalizmle her bakımdan özdeş olmasa da, *aynı yöntemsel ve siyasal temelleri* paylaşan bir yaklaşımı sergilemiştir.²⁴ Üstelik söz konusu açıklamanın etkisi solla sınırlı kalmamış, bu teori askerî yönetime karşı tavrı alan burjuva çevrelerde de oldukça yaygın bir kabul görmüştür. Bütün bunlardan dolayı, Türkiye’de askerî müdahalelerin temelini anlayabilmek için geliştirilmiş olan sol liberal açıklamanın üzerinde dikkatle durulması gerekir. Söz konusu açıklamanın ana çizgileri şöyle özetlenebilir:

- Son kırk yılın siyasal tarihi, bürokrasinin, özellikle de bürokrasinin askerî kanadının, burjuvaziyle mücadelelerinin tarihidir. (Bu mücadelenin tarafları yazarlara ve amaçlara göre değişebilmektedir. Bürokrasi/burjuvazi ikilisinin yerini zaman zaman ordu/toplum, devlet/toplum, elitler/toplum, bürokrasi/halk gibi farklı türden ikilikler almaktadır. Bu farklı ikiliklerin arasındaki sürekliliği sağlayan, hepsinin ilk terimini az çok aynı toplumsal gücün oluşturmasıdır: devlet, ordu ya da bürokrasi. İkinci terim ise, nasıl ifade edilirse edilsin, *burjuvaziye mutlaka içine alacak biçimde* tanımlanır.)

- Bütün askerî darbe ve müdahaleler, parlamenter bir rejimde toplumu yönlendirme ve kalıba sokma olanağını yitiren bürokrasinin toplumu yönetme ayrıcalığını yeniden kurma çabasının ürünüdür. Bu açıklamayı benimseyenlere göre, 1946 öncesinde bürokrasi topluma *tek başına* hâkim olduğundan, askerî müdahalelerin her biri bürokrasinin egemenliğinin restorasyonu (yeniden tesisi) anlamını taşımaktadır. Bu görüşü *restorasyon tezi* olarak anacağım. (Bu tez, sol liberalizmin Osmanlı dönemi ile Cumhuriyet arasında varsaydığı süreklilik ile birlikte ele alınırsa, askerî darbeler kapitalizm öncesi bir hâkim sınıfın siyasal iktidarının yeniden kurulması niteliğini kazanmaktadır.)

24 D. Perinçek, “Türkiye’de Çok Partili Rejimin Dayanıklılığı ve Temeli”, *Osmanlı’dan Bugüne Toplum ve Devlet*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1986 içinde.

• Bu çerçevede bakıldığında, son kırk yılın bütün darbeleri, aralarındaki ikincil farklar ne olursa olsun, özsel olarak aynı niteliği taşımaktadır. 27 Mayıs, 12 Mart ve 12 Eylül aynı toplumsal/siyasal gücün aynı amaçlarla gerçekleştirdiği ve özsel olarak birbirinden farklı görülemeyecek üç müdahaledir. Bunlardan birini (örneğin 27 Mayıs'ı) ötekilerden farklı nitelikte görmek olanaklı değildir. Demokratik bir bakış açısı, her birinin aynı şiddetle eleştirilmesini gerektirir. Bu görüşe *tekerrür* ya da *özdeşlik tezi* adı verilebilir.

• Bu bakış açısında, darbelerin ve müdahalelerin temelindeki dinamik ordunun Kemalist/müdahaleci geleneğidir, kendini toplumu kurtarma türünden bir misyon ile görevli addetmesinden kaynaklanan ideolojisidir. Başka bir biçimde söylendiğinde, son kırk yılın düzenli aralıklarla askerî müdahalelere tanık olmuş olmasının asli nedeni ordunun yapısında ve ideolojisinde aranmalıdır, toplumun kendi içindeki mücadelelerde, özellikle de sınıf mücadelelerinde değil. (Toplumsal ve siyasal mücadelelerin ordunun kargaşayı önlemek üzere müdahale isteğini ve kapasitesini arttıracaklarını kabullenmek, bu bakış açısı ile tutarlı olabilir. Tutarlı olmayan, darbelerin ana dinamiğinin toplumsal mücadelelerde aranmasıdır).

• Nihayet, bütün bunların sonucu olarak, askerî yönetimler, ayrımsız biçimde toplumun bütün sınıflarını karşılarına alırlar. Esas olan, devlet ile toplum arasında mutlak bir hâkimiyet ilişkisidir. Toplumun bir bütün olarak, kurulan despotik yönetimin sultanı altına girdiği kabul edilir. Özel olarak da, bazı sınıf veya sınıf dilimlerinin yeni yönetim üzerinde önemli bir ağırlığa sahip olduğu görüşü reddedilir.

Askerî müdahaleler neyin restorasyonu?

Askerî müdahalelerin sol liberal açıklamasının temelinde, Türkiye'nin son kırk yılına damgasını vuran mücadelenin

bürokrasi ile burjuvazi arasındaki çatışma olduğu yargısının yattığını belirtmiştim. Bu yazıda geliştirilen tahlil, son kırk yılın siyasal mücadelelerinin temel olarak farklı sınıf ve sınıf dilimleri arasındaki mücadelelerin ifadesi olarak kavranması gerektiğini ortaya koymaktadır. Her şeyin ötesinde, 1960’lı yıllardan itibaren sermaye/emek çelişkisinin belirleyici bir nitelik kazandığı anlaşılmadan Türkiye’nin son dönem gelişmesi kavranamaz. Askerî müdahalelere bürokrasinin burjuvazi (ya da bütün toplum) ile çelişkisinin bir ifadesi olarak bakmak, sınıf mücadelelerini bakış alanı dışına çıkarttığı ölçüde sorunu daha baştan yanlış koymak anlamına gelir.

Kaldı ki, bu tür bir çerçeve bürokrasinin Türkiye’de kendine özgü çıkarları olan, bağımsız bir toplumsal güç olduğu varsayımına dayanmak zorundadır.

Bürokrasinin 20. yüzyıl tarihinin hiçbir evresinde öteki sınıflardan bağımsız, kendine özgü çıkarları olan bir hâkim sınıf olarak var olmadığı kanısındayım. Hele bürokrasinin bağımsızlığı tezini 1960 sonrasındaki dönem için ileri sürmenin hiçbir ciddi yanı olmadığını düşünüyorum. Gerçekte Türkiye burjuvazisi, 27 Mayıs’ın canlılık kazandırdığı küçük burjuva radikalizmi karşısında silahlı kuvvetler konusunda bir bütünleştirme ve eritme politikası izlemesi gerektiğini 60’lı yılların başından itibaren saptamıştı. Bunun açık bir ifadesini Adalet Partisi programında bulmak olanaklıdır:

Ordumuzun tarihi geleneği; Ordu personelinin refahı

Madde 89 – Silahlı kuvvetlerimizin yalnız Vatan müdafaası ile meşgul olmasını, siyasi cereyan ve temayüllerden uzakta kalmasını, siyaset dışında millî bir müessese halinde savunma vazifesini yapmasını, hem “Modern Devlet” anlayışının, hem de Silahlı Kuvvetlerimizin tarihi geleneklerinin tabii bir icabı sayarız.

Ordu personelinin yorucu ve yıpratıcı şartlar içinde çalıştığını hesaba katarak, mesleğin şeref ve haysiyetine yakışan bir hayat seviyesini idame ettirmenin zarureti kabul ederek, Silahlı

Kuvvetlerimizin, mesken, maişet, refah ve emniyet bakımından tatmin edici imkânlarla sahip olmasını arzu ederiz.²⁵

Bu iki paragrafın aynı madde içinde yer alması son derecede ilginçtir ve basit bir rastlantıdan öteye, iki ilke arasındaki sıkı ilişkiyi açıkça ortaya koymaktadır. Bu paragraflardan ilki burjuvazinin sivil siyasal gücü olarak AP'yi ilgilendirir ama ikincisi genel olarak burjuvazi açısından tüm 60'lı ve 70'li yıllar boyunca sürdürülecek politikanın özünü ifade etmektedir. Günümüze varıldığında burjuvazinin askerî bürokrasi ile arasındaki mesafeyi ortadan kaldırmak açısından önemli bir başarıya kavuşmuş olduğu açık biçimde gözlenebilmektedir. Silahlı kuvvetlerin OYAK ve başka girişimler aracılığıyla sermaye birikiminin iniş çıkışlarına duyarlı hale gelmesinden emekli subaylarla büyük sermaye grupları arasında yönetim kurulu üyelikleri vb. aracılığıyla kurulan organik ilişkiye, ortalama ücretlinin yaşam standartlarının çok üstüne yükselen bir yaşam seviyesinden askerî personelin burjuvaziyle kaynaşmasına yardım eden çeşitli faaliyetlere (moda defileleri, kokteyller, uluslararası görevlendirmeler), silahlı kuvvetler üyelerinin çıkarlarının hâkim sınıf çıkarlarıyla bütünleştirilmesine yönelik sayısız etken bugün hükmünü icra etmektedir. Bu veriler ışığında askerî bürokrasinin hâlâ burjuvaziye karşı bir bağımsız toplumsal güç olduğu iddiası şaşırtıcı bir nitelik taşımaktadır.

Müdahalelerin askerî bürokrasinin Kemalist/müdahaleci “toplumu kurtarma misyonu” geleneği dolayısıyla ortaya çıktığı yolundaki tez de ciddi sorunlar doğurur. Her şeyden önce, bir ideolojinin toplumun yaşamında on yıllar boyu *belirleyici* bir etken olarak sunulması, düşüncelerin fantastik dünyasının maddi ilişkilerin somut dünyası üzerinde belirli bir üstünlük/öncelik taşıdığı anlayışı savunulmadıkça olanaklı değildir. Bunun bir uzantısı da şudur: Askerî bürokrasi içinde böyle bir ideoloji

25 *Adalet Partisi Programı*, a.g.y., s. 37-38.

varolduğu ölçüde, bu ideolojinin neden varlığını koruyabildiği, nasıl sürekli olarak yeniden üretildiği de açıklanabilmelidir. Bu ise bizi yeniden toplum içinde maddi ilişki ve çelişkilere geri gönderecektir. Bu yazıda yapılan tahlil, askerî bürokrasinin siyasal yaşama müdahale konusundaki kapasitesinin ve istekliliğinin yeniden üretiminin, burjuvazinin parlamenter hâkimiyet tarzı çerçevesinde kendi çıkarlarını topluma kabul ettirme yeteneğinin güçsüzlüğüyle açıklanabileceğini göstermiştir. Yani, *ordunun müdahale kapasitesi, burjuvazinin hegemonik biçimde yönetme kapasitesine ters orantılıdır*. Nihayet, sol liberal tez askerî bürokrasinin Kemalist bir ideolojiyle yoğrulmakta olduğunu varsaymaktadır. Oysa 1980 sonrası gelişmeler, silahlı kuvvetler içinde gerek din/laiklik, gerek eğitim, gerek iktisat siyasetleri, gerekse dış politika konularında, Kemalist ideolojinin büyük ölçüde aşındığını çıplak biçimde ortaya koymuştur.

Bu nokta bizi devlet ile toplum arasındaki ilişkiye getiriyor. Başka her şey bir yana, askerî bürokrasi içinde hâkim düşüncelerin son dönemde toplumda esen rüzgârlar (piyasa fetişizmi, İslam'ın yükselişi vb.) tarafından belirlenmiş olması bile, sol liberal teorisyenleri devlet ile toplum arasında kurulan mutlak karşıtlığın yanlışlığı konusunda uyarmış olmalıydı. Devlet toplumdan *ayrılmış* olmakla birlikte *bağımsız olmayan* bir ilişkiler alanı ve aygittir. Bölünmüş bir toplumun devleti de toplum karşısında tarafsız olamaz. Toplumun içindeki kavgalar bir siyasal bunalımla sonuçlandığında devlet de bu bunalıma varolan sosyoekonomik formasyonun korunması yolunda müdahalede bulunacaktır. Bu ise, kaçınılmaz olarak, bu formasyonun hâkim sınıflarından yana, tâbi sınıflarının karşısında olacaktır.

Devletin toplum içindeki çelişkiler konusundaki bu yanlış konumunun ters yüzü, toplum içindeki farklı sınıf güçlerinin de devletin askerî aygıtının müdahaleleri konusunda *farklılaşmış* tutumlara sahip olmasıdır. İşin bu cephesi bizi sol liberal açıklamanın temel çekirdeği ile karşı karşıya getiriyor. *Askerî mü-*

dahalelerin tek başına bürokrasiye fatura edilmesinin zorunlu uzantısı, burjuvazinin bu müdahalelerdeki sorumluluğunun yadsınması, bu sınıfa demokratiklik payesinin atfedilmesidir.

Sol liberal açıklamanın yanlışlığı hiçbir noktada bu kadar çarpıcı biçimde ortaya koymaz kendini. Türkiye burjuvazisinin bir sınıf olarak, iktisadi çıkar örgütleri, aydınları, basındaki sözcüleri vb. aracılığıyla 12 Mart'a ve 12 Eylül'e nasıl destek verdiği, bu dönemleri yaşayan ve özel bir yanılsamanın altında olmayan herkesin kolayca görebileceği bir şeydir. Bu basit bir ampirik sorundur: *Tercüman*, *Milliyet* vb. gazetelerde ileri sürülen görüşlerin taranması, sözgelişi bir Aydınlar Ocağı'nın tavrının ve etkisinin incelenmesi,²⁶ işveren örgütlerinin (TİSK, TUSİAD, TOBB vb.) askerî yönetimlerin çeşitli aşamalarında benimstedikleri tavırların gözden geçirilmesi, burjuva dünyasının askerî yönetimler karşısındaki tutumunu açıkça ortaya koyacaktır.

Geriye burjuvazinin sivil siyasal güçleri, yani siyasal partileri kalıyor. Sol liberal kuramcıların başlıca dayanakları da, AP gibi burjuva partilerinin, Demirel gibi önderlerin, askerî müdahalelerden belirli bir süre sonra (12 Mart sonrasında 1973'deki Cumhurbaşkanlığı seçiminde, 12 Eylül sonrasında 1982 Anayasa oylamasında ve ertesinde) varolan yönetimlerle çatışmaya girmiş olmasıdır. Bu dayanak da iki bakımdan çürüktür. İlkin, AP ve Demirel ekibinin 12 Mart'a da, 12 Eylül'e de ilk aşamada kesin bir destek verdiğini görmezlikten gelir. Üstelik çatışma döneminde de bu ekip askerî yönetimle her an ortak bir zemin bulmaya ve uzlaşmaya hazır bir tutum takınmıştır. İkincisi, söz konusu yaklaşım indirgemecidir: Bir toplumsal sınıfın (burjuvazinin), bu sınıfın siyasal temsilcileriyle (partilerle) arasındaki mesafeyi ortadan kaldırarak sınıfla partiyi özdeşleştirir. Oysa sınıflar belirli anlarda belirli partilerden desteklerini çekebilecekleri gibi, siyasal partiler de belirli konjonktürel gelişmeler karşısında esas

26 Bu konuda öğretici bir inceleme için bkz. "Türk-İslâm masonları", *Yeni Gündem*, 22-28 Şubat 1987.

olarak kendi aygıtlarının çıkarlarını koruyacak yaklaşımlar benimseyebilirler. Ama durum ne olursa olsun, burjuva partileri temsil ettikleri ya da temsil etmeye talip oldukları sınıfın çıkarlarının tanımladığı bir alanın ötesine geçemezler. Manevraları hep bu alanın içinde kalır. İşte bu çifte gerçeklik, hem Demirel ekibinin neden demokrasi demagojisine giriştiğini açıklar, hem de bu demagojinin her an uzlaşmaya hazır doğasını ortaya koyar.

Bütün bunların ışığında, Türkiye’deki askerî müdahalelerin burjuvazinin bir hâkim sınıf olarak çıkarlarından bağımsız biçimde anlaşılamayacağı ortaya çıkmaktadır. Bürokrasinin bağımsız bir siyasal iktidarı olmasına olanak yoktur ki bunun restorasyonu olsun. Restorasyon tezi, her türlü tarihsel ve teorik temelden yoksundur. Üstelik bu tez, askerî müdahalelerin getirdiği düzenin özelliklerini ve daha sonraki döneme bıraktıkları mirası da tümüyle görmezlikten gelmektedir. Yukarıda 27 Mayıs dâhil olmak üzere bütün müdahale dönemlerinin sanayi burjuvazisinin siyasal ve iktisadi gücünü pekiştiren birer bilanço ile sonuçlandığını ortaya koymaya çalıştım. Bu arada, söz konusu dönemler askerî bürokrasinin siyasal etkisini, iktisadi refahını veya ideolojik statüsünü bir ölçüde arttırmış olabilir. Bunu burjuvazinin bu hâkimiyet biçiminin kaçınılmaz bir yan ürünü olarak görmek gerekir, müdahalelerin baskın yönü olarak değil. Özellikle 1980’li yıllarda herhangi bir şeyin “restorasyonu” olmuşsa, bu, burjuvazinin çalışan kitleler üzerindeki sorgulanamaz hâkimiyetinin restorasyonudur.

Sosyalistler 27 Mayıs’a nasıl bakmalı?

Sol liberal açıklamanın en çarpıcı yönlerinden biri 27 Mayıs ile 12 Eylül arasına yerleştirdiği **özdeşlik** işaretidir. Bu özdeşlik iki unsuru birden içermektedir: Bir yandan, her iki tarihsel olay da temelde bürokrasinin siyasal iktidarının restorasyonu karakterini taşıdığı için tarihsel anlamları aynıdır; öte yandan,

her ikisi de parlamenter demokrasiye birer müdahale olduğu için aynı biçimde ve aynı derecede anti-demokratiktir. Bu unsurlardan ilkiyle ilgili olarak fazla bir şey söylemeye gerek yok. Ne 27 Mayıs, ne de 12 Eylül bürokrasinin iktidarının bir restorasyonu karakteri taşıdığına göre, ikisi arasında bu nitelemeye bağlı olarak kurulan özdeşlik de havada kalmaya mahkûmdur. Bu konuda asıl şaşırtıcı olan 1960 ve 1980 gibi son derecede farklı iki ortamda ortaya çıkmış olan iki tarihsel olayın bu kadar kolayca birbirine indirgenebilmesidir. 27 Mayıs ve 12 Eylül Türkiye’de sınıf mücadelelerinin çok farklı aşamalarına karşılık verir ve çok farklı sorunlara birer cevap olarak ortaya çıkmışlardır. Birincisi, *esas olarak*, hâkim sınıflar içindeki bir çelişkiyi çözmeye yöneliktir; ikincisi ise hâkim sınıflarla emekçi sınıflar arasındaki bir çelişkiyi. 1950’li yılların Türkiye’sinde *ihmal edilebilir* bir siyasal ağırlık taşıyan sermaye/emek çelişkisi, 1970’li yıllara gelindiğinde *belirleyici* bir rol kazanmıştır. Dolayısıyla, 27 Mayıs ve 12 Eylül’ü tarihsel anlamları bakımından özdeşleştirmek, en soyut ve formel ilişkileri mekanik biçimde ön plana alarak, sadece devlet ile toplum arasındaki ilişkiye önem vermek, toplumun kendi içindeki kavgaları bakış alanının tümüyle dışında tutmak anlamını taşır.

İkinci noktaya gelince. 27 Mayıs ile 12 Eylül’ü aynı yöntemlere başvuran iki tarihsel hareket oldukları, parlamenter yaşamı durdurdukları gerekçesiyle aynı derecede ve biçimde “anti-demokratik” olarak ilan etmek, sosyalistler açısından demokratik özgürlükler için verilecek mücadeleyi parlamentonun duvarları arasına hapsedmek demektir. (27 Mayıs arifesinde Türkiye’de artık parlamenter demokrasi bütün kurumlarıyla çalışmaktan uzak olduğuna göre, aslında basit bir parlamenter çoğunluğun tahakküm hakkını her şeyin önüne almaktır.) Neden? Çünkü, 27 Mayıs, burjuvazinin siyasal iktidarı tarafından gerektiğinde cop ve kurşunla bastırılmaya çalışılan bir kitle hareketi *üzerinde yükselmiş* bir darbedir. 12 Eylül ise kitle hareketlenmesini

karşısına almış bir askerî harekât. Demokrasiyi burjuva parlamenter biçimlerle sınırlamayanlar için, kitlelerin öz faaliyetini demokrasinin asli koşulu sayanlar için iki hareketin **aynı tarzda ve derecede** anti-demokratik olduğunu söylemek olanaksızdır. Solun 12 Eylül ile 27 Mayıs’a **farklılaştırılmış** bir bakış açısıyla bakması kaçınılmazdır. 27 Mayıs’ın “solun kamburu”²⁷ olduğu iddiasına ilişkin tartışmanın esas noktası budur. Sorun, 27 Mayıs’ın savunulması değildir, 27 Mayıs ile 12 Eylül’ün **özdeşleştirilmesine karşı çıkılmasıdır**.

Bir kez 27 Mayıs ile 12 Eylül arasındaki özdeşlik işareti ortadan kaldırıldığında, 27 Mayıs karşısında solun tavrının ne olması gerektiği daha soğukkanlı bir biçimde tartışılabilir. Burada da açıkça söylenmesi gereken, 27 Mayıs’ı bir “Ak Devrim” olarak yüceltmeye yönelik anlayışların, sosyalizmin temsil etme iddiasında olduğu tarihsel çıkarlar açısından önemli bir gizemleştirme niteliğini taşımasıdır. Her şeyden önce, 27 Mayıs, kendisine öngelen tüm kitle hareketliliğine rağmen, kesinlikle bir devrim değil bir askerî darbedir. Sadece bir kitle hareketlenmesi **üzerinde yükselmekle** kalmaz 27 Mayıs; aynı zamanda bu hareketlenmenin **üzerine oturur** ve yolunu keser. İkincisi, bu yazıda yapılan 27 Mayıs tahlilinin de gösterdiği gibi, **27 Mayıs esas olarak, burjuvazi içi çatışmaların askerî yöntemlerle çözüme ulaştırıldığı bir dönüm noktasıdır**. Bu niteliğiyle de, daha sonra siyasal hak ve özgürlükler, sosyal haklar ve işçi hakları konusunda önemli kazanımlar getirmiş olsa da, temel olarak **işçi sınıfını pasif konumda tutan** bir harekettir.

Türkiye, 60’lı ve 70’li yıllarda işçi sınıfı hareketinin canlı mücadelesini yaşadıktan sonra, sosyalistlerin hâlâ 27 Mayıs’a (bazı yönleriyle sınırlı biçimde bile olsa) benimsenebilecek bir siyasal yöntemin cisimleşmesi olarak bakmaları son derece

27 Aydın Köymen, “Sol’un Kamburu”, *Yeni Gündem*, eski dizi, 22, 16-31 Mayıs 1985, s. 9.

yanlıştır. Bu bağlamda, Yalçın Küçük'ün 27 Mayıs'tan hareketle yazdığı şu satırlar en hafif deyimle şaşırtıcıdır:

Tezi yazıyorum. 27 Mayıs, 1940 yılları ortalarından itibaren süregelen bir demokrasi akımının yönetimi almasıdır. Yönetimi almada, Silahlı Kuvvetler içinde çalışan bir gizli örgütün önemli ve sonuç alıcı rol oynamasını abartmamak gerekiyor. *Artık Türkiye'de Silahlı Kuvvetler'in şu ya da bu ölçüde katılımı olmadan bir yönetim değişikliği düşünülemez; bunun kabul edilebileceğini umuyorum.*²⁸

Altını çizmek ihtiyacını duyduğum cümle çok açık bir biçimde geleceği ilgilendiriyor. Küçük, Türkiye'de emekçilerin çıkarına bir yönetim değişikliğinin de, ordunun “şu ya da bu ölçüde” katılımı olmadan gerçekleşmeyeceğini söylüyor. Ve *bunun* kabul edilebileceğini umuyor. Şaşıyorum. Böyle bir düşüncenin, devrimciler tarafından şiddetle reddedileceğini umuyorum.

Perinçek'in sol liberalizme bir katkısı

Doğu Perinçek'in Türkiye'de demokrasinin askerî müdahaleler ile nöbetleşmesine ilişkin olarak, gerek yönetsel temelleri, gerekse siyasal sonuçları bakımından sol liberal açıklamayla ortak bir noktada buluşan bir teorik bakış geliştirmiş olduğunu daha önce belirtmiştim.²⁹ Söz konusu yazısında Perinçek, demokratikliğin olumlu puanlarını burjuvazinin hanesine kaydederken, bu sınıfın askerî yönetimlerle ilişkisi konusunda tümüyle sessiz kalmaktadır.

Perinçek'in yaklaşımını kısaca özetleyelim. Yazar, Türkiye'de son kırk yıldır ortaya çıkan askerî müdahalelerin

28 Yalçın Küçük, *Türkiye Üzerine Tezler*, Üçüncü Kitap, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1986, s. 79. Küçük, bu kitabı yazma süreci içinde olduğu bir sırada kendisiyle yapılan bir görüşmede bu konuda biraz daha dikkatliydi. “Artık bir daha Türkiye'de 27 Mayıs'lar olmaz” diyordu. Ama aynı yerde, “Türkiye'de eninde sonunda ordunun katılımı olmadan bir iktidar değişikliği istisnai bir durum olarak algılanabilir” de diyordu. (Bkz. *Yeni Aşama*, 87/2, Ocak 1987, s. 9.) Kitabında bu ikircilikliliği *olumsuz yönde aşmış* oluyor.

29 Bkz. 24 No.lu dipnotta verilen kaynak.

ertesinde parlamenter yaşama geri dönülmüş olmasının ülkede siyasal çoğulculuğun dayanıklılığını kanıtladığı öncülünden yola çıkarak, bu dayanıklılığın yapısal nedenini araştırmaktadır. Vardığı sonuç siyasal çoğulculuğun temelinin toplumsal çoğulculuk olduğudur: Bu kavramdan yazarın anladığı, Türkiye kapitalizminin (Perinçek’te övgüsüne çok alışık olduğumuz Kemalist devrimin sayesinde) öteki azgelişmiş ülkelerden çok daha büyük bir sıçrama yapmış olması dolayısıyla, Türk burjuvazisinin farklılaşması, kendi içinde rekabete girişi ve demokratik bir düzen çerçevesinde uzlaşmasıdır. (Dikkat edilmesi gereken nokta, Türkiye’de siyasal çoğulculuğun varsaydığı **dayanaklılığının** temelini araştırdığına göre, Perinçek’in sadece 1946’yı değil, 70’li ve 80’li yılları da kastettiğidir.) Kısacası, Türkiye’nin siyasal çoğulculuğu burjuvazinin kendi içinde vardığı “consensus”tan beslenmektedir esas olarak. (Perinçek’in sol liberallerin gözde kavramı “consensus”u sözlüğünün baş köşesine yerleştirmesi hiç de rastlantısal değildir.) Askerî müdahaleler, bu “consensus”un zayıfladığı noktalarda “politik toplum adına ortaya çıkan merkezî güçler”in iktidara gelmesi anlamını taşımakta, ama burjuvazinin çoğulculuğu yeniden parlamenter düzene dönüşü sağlamaktadır. Yani: **demokrasi burjuvazinin bir ürünüdür, darbeler ise “merkezî güçler”in.** (Yazara haksızlık etmemek için şunu da ekleyeyim: 1960 sonrasında “halk etkeni”nin de parlamentonun korunmasında “önemli bir ağırlık” oluşturduğu kanısındadır Perinçek. Ama burada bir *ek* etkenden söz edildiği, bunun burjuvazinin demokrasiseverliğini ortadan kaldırmadığı açıktır.)

Perinçek’in Türkiye’nin son kırk yılının iniş çıkışlarına ilişkin bu basit ve kapsayıcı açıklamasının, yöntemi ve sonuçları itibarıyla sol liberal bir teori olduğuna kuşku yoktur. Elbette yazarı sol liberal teorinin ana gövdesinden ayıran önemli farklılıklar vardır. Bir kere, Perinçek 27 Mayıs’ı bu şemanın dışının tutmakta, bir “devlet darbesi” olduğunu reddetmekte, “sivil toplumun

gelişmesinde yepyeni” bir adım olarak görmektedir. Daha temel olarak, Perinçek’in bürokrasiyi bağımsız bir toplumsal sınıf ya da grup olarak gördüğüne ilişkin bir işaret yoktur, “merkezî güçler” doğrudan doğruya devletin bir bölüm personelinin temsil etmektedir. Bu iki nedenle, yazarda restorasyon ve özdeşlik tezleri de mevcut değildir doğallıkla. Ama bütün bunlar Perinçek’in yönteminin baştan aşağı sol liberal yöntemle uyuşma halinde olduğu gerçeğini ortadan kaldırmaz. (Siyasal sonuçlar açısından ortaklığa aşağıda döneceğim.) Burada Türkiye’nin son kırk yılının tarihi, sivil toplum ile devletin baş aktörleri olduğu bir süreç olarak algılanmakta, sivil toplum demokrasinin, “politik toplum” da darbelerin kaynağı olarak sunulmaktadır.

Bu niteliğiyle Perinçek’in açıklamasının sol liberal teorisinin yöntemsel kusurlarını taşıdığı açıktır. Ama bunun da ötesinde bazı noktalara değinmek gerekir. Her şeyden önce, Perinçek’in sol liberal teorisini Marksist renklerle boyama girişiminin tam bir başarısızlıkla malûl olduğuna değinmek gerekir. Yazarın tezini Marksist temellerde gerçekleştirmişinin en özlü ifadesi şu noktadadır: “Milli burjuvaziyi yaratan, çok partiyi de yaratmak zorundadır. Çünkü burjuvazi, kapitalizmin doğası gereği çok sayıda sermaye olarak varolmak durumundadır.” Marx’ın *Grundrisse*’de “çok sayıda sermaye” üzerine yaptığı gözlem burada tümüyle yersiz biçimde kullanılmıştır. Bu gözlem, sermayelerin *iktisadi alanda* rekabet içinde varolmaları zorunluluğuyla ilişkilidir. Buradan sermayenin *siyasal alanda* da çoğulculuğu kurmak zorunda olduğuna ilişkin bir otomatizm çıkarsamak tam anlamıyla ölümcül bir sıçramadır. Bu mantık doğru olsaydı, kapitalizmin Türkiye kadar, hatta bazısında Türkiye’den de daha fazla geliştiği nice ülkede (Brezilya’dan Güney Kore’ye, son on beş yılın Şili’sinden dünün ve bugünün İran’ına) siyasal çoğulculuğun dayanıklılığı kaçınılmaz olurdu. Aslında, burada Perinçek’in açıklamasının sol liberal niteliği kendini bir kez daha ele vermektedir: *Kapitalizm ile demokrasi arasında kuru-*

lan zorunlu bağıntı gerçekte sivil toplumculuğun asli unsurlarından biridir.

“Milli burjuvazi” argümanına gelince: Birincisi, bu argümanın kendisini izleyen cümle ile hiçbir ilişkisi yoktur. Muhayyel bir milli burjuvazi olsa da olmasa da, bu, Marksist sermaye teorisinin asli bir önermesi olan “sermayenin çok sayıda sermaye olarak varolmasının kapitalizmin doğasından ileri geldiği” önermesini değiştirmez. İkincisi, Perinçek bütün bu teoriyi, Türkiye’de Kemalist devrim sayesinde bir “milli” burjuvazi oluştuğu, oysa öteki azgelişmiş ülkelerin birçoğunda bir “milli” burjuvazinin varolmadığı temeline yaslıyorsa, burada da yanılmaktadır. “Milli” burjuvazi kategorisinin yapısal değil konjonktürel bir özelliğe işaret etmesi gerektiğini bir yana bıraksak bile, Türkiye’nin burjuvazisinin, yıllardır, hatta on yıllardır dayanıklı askerî ya da faşist diktatörlüklerle yönetilen nice azgelişmiş ülkenin burjuvazisinden daha “milli” olduğuna ilişkin tek bir kanıt bulunamaz.³⁰

“Çok sayıda sermaye”nin burjuvaziyi demokrasiye yönelten bir *otomatizm* içermemesi, burjuvazi içi mücadelelerin çok sayıda partinin oluşumuna, siyasal yaşamın canlanmasına, hatta sınırlı da olsa demokratik bir devlet biçiminin yerleşmesine hiçbir durumda yol açamayacağı anlamına gelmez. Nitekim, yukarıda yapılan tahlilin de gösterdiği gibi, Türkiye’de 1946-50 geçişinin temelinde (küçümsenmemesi gereken uluslararası etkenlerin yanı sıra) burjuvazinin iç mücadeleleri yatmaktadır. Türkiye tarihinin bu aşamasında *Türkiye’nin* emekçi sınıflarının demokratik biçimlere geçiş konusunda ciddi bir katkısı

30 Perinçek’in yazılarında Kemalist devrimin yüceltilmesi zaman zaman şövenliğe yaklaşan bir Türk partikülarizmi ile sonuçlanmakta. Bunun canlı bir örneği, Perinçek’in 1946’da çok partili rejime “yumuşak bir inişle geçilebilmesi”ni bir “*Türk harikası*” olarak nitelemekte bir sakınca görmemesidir. 1946’ya tanınan bu özgünlüğün sorunları bir yana, toplumsal olayların ortaya çıkışını bir ulusun hasletleriyle açıklama izlenimini bırakan bu nitelemenin nasıl bir bakış açısına tekabül ettiği, üzerinde durulması gereken bir sorundur.

olduğunu ileri sürmek mümkün değildir. (Buna karşılık, emekçi sınıfların gelişmiş ülkelerde yüz yıldır vermekte oldukları mücadeleler, demokratik hak ve biçimlerin uluslararası planda gelişmesinin esas belirleyicisi olduğu ölçüde, 1946 üzerinde “uluslararası etkiler”den söz etmek, aynı zamanda, uluslararası işçi sınıfı hareketinin Türkiye’de demokrasinin gelişmesine yaptığı *dolaylı* katkıdan söz etmek anlamına gelir.) Gerçekten de, 1946 açılışı burjuvazi içi mücadelenin bir ürünüdür. Ama Perinçek’in en önemli yanlışlarından biri tam da 1946’nın özel koşullarını genelleştirmesi dolayısıyla ortaya çıkar. “Çok sayıda sermaye”nin varlığının bir toplumu demokrasiye götüreceği önermesi, ancak toplum burjuvaziden ibaretmiş gibi bir soyutlama çerçevesinde mümkündür. Oysa, bir toplumun gelişiminin ancak *bütün* sınıfların karşılıklı ilişkilerinin göz önüne alınmasıyla kavranabileceği Marksist yöntemin yerleşik bir ilkesidir. Türkiye’de, 1946-50 ve 1960 dönemeçlerinde emekçi sınıflar elbette vardır ama siyasal yaşama *bağımsız* biçimde damgalarını vuracak güce ulaşamamışlardır henüz. Buna karşılık, 1971 ve 1980’e gelindiğinde, Türkiye’nin gelişmesini bekleyen asli unsur emekçi sınıfların siyasal planda verdikleri mücadelelerdir. Perinçek burjuvazi içi farklılaşma ve çelişkilerden demokrasiyi türetirken bu basit gerçeği göz ardı etmiş olmaktadır. (Böylece de, sol liberalizmin 27 Mayıs’a ilişkin yargılarına *somut* gözlemleri dolayısıyla katılmasa da, Türkiye tarihinin farklı dönemeçlerine bakışındaki yöntem sol liberallerle aynı indirgemeciliğin damgasını taşımaktadır.)

Perinçek’in 1960 sonrasında yuvarlak ve global bir terimle ifade etmeyi tercih ettiği “halk etkeni”ni de işin içine katması bu yapılan eleştirinin geçerliliğinden hiçbir şey eksiltmez. “Halk etkeni”ni ek bir etken olarak görmek, sınıfları, ilişkilerinin *diyaliktik* iç bağıntıları içinde incelemek yerine, yan yana koymak, birbirinden bağımsız olarak ele almak demektir. Bunun da iki

sonucu vardır: Birincisi, “halk etkeni”ne rağmen, Perinçek’in tahlilinde burjuvazi içi çelişkilere ve bunun demokrasinin temelini oluşturduğu yolundaki önermeye hiçbir *tadilat* getirilmez. İkincisi ve daha da önemlisi, Perinçek emekçi sınıfların siyaset sahnesine girişlerini burjuvazinin siyasal eğilimlerine *dışsal* bir ilişkiyle bağlanan bir etken gibi ele aldığı için, bu girişle burjuvazinin eğilimleri arasındaki *iç bağıntıyı* araştırmadığı için, bu yeni etkenin burjuvazinin demokrasiye yaklaşımını *köklü biçimde değiştirdiğini* göremez. Oysa, yukarıda geliştirilen tahlil, tam da böyle bir sürecin 60’lı ve 70’li yıllara damgasını vurduğu göstermiştir. Sanayi burjuvazisi, işçi sınıfının ve öteki emekçi katmanların mücadelesinin yükselişiyle birlikte, kısmen kendi çocuğu olan 1960 sonrası siyasal rejimine karşı açıkça cephe almıştır. Perinçek’in yöntemi bu bağıntıyı ortaya çıkarmayı engeller.

7. Teori/pratik birliği

Toplumsal yaşama ilişkin hiçbir teori masum değildir. Bazen teoriyi geliştiren birey(ler)in kafasında, bazen benimseyenlerin anlayışında, çoğu zaman da ikisinde birden, bir toplumsal ve siyasal pratik yönelimiyle birlikte gelişir. Hiçbir pratik de az veya çok geliştirilmiş bir teorisi olmadan yaygınlaşamaz. Her toplumsal ve siyasal pratik, kendini çevreleyen, saran, haklı gösteren bir düşünceler silsilesine ihtiyaç duyar, bunlar aracılığıyla taraftar kazanır. Türkiye’nin son kırk yılına ilişkin sol liberal teoriler için de geçerlidir bu. Sol liberal teorisyenlerden Perinçek’e kadar çeşitli sol çevrelerde karşılaştığımız, Cüneyt Arcayürek’den M. Ali Birand’a kadar çeşitli burjuva yazarlarında izlerine rastladığımız açıklamalar, Türkiye’de demokratik haklar için verilecek mücadele konusunda da iyi tanımlanmış bir siyasal pratiğe tekabül etmektedir.

Ne adla anılırsa anılsın, bu siyasal pratiğin belkemiği Türkiye’de demokrasi mücadelesinin benimsemesi gereken

strateji ile ilgilidir. Bu stratejinin asli unsuru, askerî müdahalelere karşı olduğunu ilan eden bütün sivil siyasal güçlerin bir ittifak oluşturmaya önerisidir. Bu ittifaka tabii ki “militarizm”e karşı çıkan ve “milli iradenin üstünlüğü”nü savunan Demirel geleneği de dâhil edilmelidir.³¹ Başka bir biçimde söylendiğinde, askerî darbeler ve müdahalelere ilişkin sol liberal açıklama “milli uzlaşma” stratejisinin teorik üstyapısından başka bir şey değildir.³²

Arcaýürek veya Birand, Türkiye burjuvazisine ya da Demirel geleneğine (bu ikisinin özdeşleştirilmemeleri gerektiğine yukarıda değinmiştim) demokratiklik payesini vermekte kuşkusuz serbesttirler. Bu onların sınıfsal konumunun sadık bir ifadesi

31 Burada “militarizm” kavramı üzerine bir çift söz söylemek gerekli. Demirel ve dostları, son yıllarda bu kavramı, siyasal yaşama askerî müdahale eğilimini ifade etmek için kullanmaya başladılar. Bunun çeşitli nedenleri olabilir. Ama bu nedenlerin hiçbiri, kullanılacak başka kavram ve terimler mevcutken, sosyalist solun da bu terimi benimsemesi için gerekçe oluşturamaz. Marksist sözlükte militarizm, yönetim ister askerî olsun ister sivil, devletin hızla silahlanması ve yayılmacı, saldırgan eğilimler göstermesi anlamını taşır. (Kavramın bu içeriği için, birçok kaynak ve belge arasında, 1907 Stuttgart Kongresi’nde Rosa Luxemburg’un önerisiyle kabul edilen karara bakılabilir. Aktaran: Peter Nettl, *Rosa Luxemburg*, Kısaltılmış Versiyon, Oxford University Press, Oxford, 1969, s. 269-70. Türkçesi: *Rosa Luxemburg*, Atal Yayınları, cilt 1 ve 2, İstanbul, 1991.) Dolayısıyla, sosyalistlerin kavramı Demirel’le aynı anlamda kullanması yanlıştır, bulanıklığa yol açar. Çünkü kavramın özgün Marksist anlamıyla, bir Demirel hükümeti de bir askerî hükümet kadar militarist olabilir. Sosyalist solun büyük bir bölümünün bu terminolojiyi kullanmasını, Demirel geleneğinin ideolojik hegemonya yolunda attığı adımların bir belirtisi olarak görüyorum.

32 Bu önerme, sol liberalizm açısından açıktır, ama kimilerine Perinçek ile ilgili olarak şaşırtıcı görünebilir. Son birkaç yıldır Perinçek’in radikal bir söylem tutturmuş olması burjuvazi ile “milli uzlaşma” stratejisinden uzak olduğu izlenimini bırakmaktadır. Oysa Perinçek ve Aydınlik geleneği, TKP’nin yasallaşma çabası içinde girdiği 1987 seçimlerinden önce yıllar boyu “milli uzlaşma”yı dilinden düşürmemiştir. Bu konuda, *Saçak* dergisinin 1986-87 yıllarına ait koleksiyonlarının taranması hayli ilginç sonuçlar verecektir. Aydınlatıcı bir örnek için, derginin Şubat 1986 tarihli 25. sayısının başyazısına bakılabilir. TKP yasallaşma yoluna girince Perinçek ve Aydınlik geleneği, siyasal geleceklerini sol bir söylem temelinde yürütülecek bir politikaya bağlayarak “milli uzlaşma” propagandasından vazgeçmişlerdir. Ama Sosyalist Parti’nin bugün sürdürmekte olduğu politika da, radikal söylemine rağmen, “milli uzlaşma” çerçevesinin sınırlarını aşmaz. Tabii bunu kanıtlamanın yeri burası değil.

sayılabilir. Ama emekçi sınıfların yanında yer alan, işçi sınıfı hareketine omuz vermeye niyet eden teorisyenlerin bu tavrına daha eleştirel bir biçimde bakmak zorundayız. Sınıf terimleriyle bakıldığı zaman, “milli uzlaşma” stratejisinin, hâkim sınıflarla ezilen tâbi sınıfları, (üstelik var olan güç dengeleri de düşünülürse hâkim sınıfların siyasal örgütleri çevresinde) bir araya getirerek bir sınıf işbirliği cephesi kurmak anlamını taşıdığı gün gibi açıktır. Emekçi sınıflara ve ezilen katmanlara bunu önerebilmek için de burjuvazinin ve siyasal güçlerinin demokrasiden, “çoğulculuk”tan, çok seslilikten yana, baskıcı yönetimlere karşı olduğunu kanıtlayacak bir teoriye ihtiyaç vardır. İşte yukarıda eleştirilen teorilerin toplumsal mücadele içindeki konumu budur.

Sol liberalizmin ve müttefiklerinin bütün yanılsamalarına karşı olarak, Türkiye burjuvazisinin demokratik bir “öz”ü yoktur. Parlamenter hâkimiyet biçimleriyle esas olarak baskıya dayanan hâkimiyet biçimleri arasında seçişleri, böyle özsel bir eğilim tarafından değil, sınıflar arası mücadelenin dengeleri tarafından belirlenir. Ancak emekçi sınıfların *siyasal* gücüdür ki, burjuvaziye demokratik hak ve biçimlere rıza göstermekten başka bir olanak tanımayarak burjuvazi içindeki baskıcı eğilimlerin geri plana düşmesine yol açabilir. Emekçi sınıfların gücü ise, burjuvazi ile *hayalî ortak çıkarlar* temelinde bir işbirliğinden değil, işçi sınıfının bağımsız örgütlülüğünden ve birliğinden geçer.

Bölüm 4

BURJUVAZİNİN ÖTEKİ YÜZÜ: “SOSYAL DEMOKRASİ”

İkinci bölümde askerî darbe ve müdahalelerin toplumsal temellerini araştırırken, Türkiye’nin son otuz yıllık tarihinin en temelde modern toplumun iki ana sınıfının, burjuvazi ile proletaryanın arasındaki mücadeleler tarafından belirlendiğini gördük. 12 Mart askerî müdahalesi ve ondan çok daha arı biçimde 12 Eylül darbesi, burjuvazinin işçi sınıfına karşı verdiği sınıf mücadelesinin, somut koşullar altında büründüğü özgül birer biçim olarak tahlil edildi. Ne var ki, burjuvazinin 60’lı ve 70’li yıllarda proletaryaya karşı verdiği mücadele sadece askerî darbeler (ve baskıcı Milliyetçi Cephe’ler) biçimini almadı. Burjuvazi, aynı zamanda, “modern” bir yüz gösterdi proletaryaya: “sosyal demokrasi”. İşçi sınıfının ve öteki emekçi katmanların artan huzursuzluğunu ve yükselen mücadeleciliğini, bu siyasal hareket aracılığıyla düzenin kanalları içine akıtmayı ve evcilleştirmeyi denedi. Bu bölümün konusunu, işte Türkiye burjuvazisinin bu ikinci yüzü oluşturuyor. Bölümün yapısını belirleyen de bu: Eğer burada ileri sürüldüğü gibi, “sosyal demokrasi” Türkiye’de bir burjuva siyasal hareketi ise, Batı’nın sosyal demokrasisi ile ortak ve farklı yanlarının araştırılması gerekir. Özellikle CHP’nin *sınıf doğası*, Türkiye’de “sosyal demokrasi”nin tarihsel rolünü kavramak bakımından belirleyicidir.

Türkiye solu günümüzde CHP geleneğine sahip çıkan partilerin niteliği konusunda çok fazla kuşkuya sahip gibi görünmüyor. Solun hemen hemen bütün kanatları SHP’yi, DSP’yi de “sosyal

demokrat” partiler olarak niteliyor; bu nitelemeyi sorgulayan, irdeleyen bir tartışmaya da bir-iki istisna dışında rastlanmıyor. Oysa 70’li yıllarda durum çok farklıydı. CHP’nin bir sosyal demokrat parti olup olmadığı, eğer gerçekten bir sosyal demokrat parti ise bunun partinin sınıf doğası açısından ne anlama geldiği gibi konularda, ta 1980’e kadar süregiden tartışmalar yapılmıştı o dönemde. Bu tartışmanın anlamlı ve doyurucu bir biçimde sonuçlandığını, hatta çeşitli tezlerin açık seçik bir biçimde formüle edildiğini söylemek olanaklı olmadığına göre, solun bugün de CHP’nin ve onun mirasına sahip çıkan partilerin niteliğini ve sınıf doğasını sorunlaştırması ve ciddiyetle tartışması gerekiyor.

Çünkü sorun sadece bir etiket sorunu değil. CHP geleneğindeki partilerin (bu kavramı bundan sonra SHP ve DSP’yi de kapsayacak biçimde kullanacağım) sosyal demokrat partiler olup olmadığı tartışmasını, bu partilerin üzerine bir etiket yapıştırıp kataloglamak ve sonra uygun rafa kaldırmak için yapıyor olsaydık, bu kısır ve akademik bir tartışma olurdu. Oysa, bu tür bir nitelemenin sosyalist pratik açısından son derece önemli sonuçları var. Çünkü sosyal demokrasinin doğduğu ve günümüzde de en güçlü biçimde temsil edildiği Batı Avrupa’da, bu akıma bağlı partiler birer işçi sınıfı partisi niteliğini taşıyorlar. Devrim perspektifini tümüyle yitirmiş reformist partiler bunlar; son dönemde kapitalizmle uzlaşmış ve onu yönetmeye talip siyasal örgütler haline gelmişler. Ama yine de işçi sınıfı partileri. Dolayısıyla, bir partinin sosyal demokrat olarak nitelenmesi ile o partinin sınıf doğası arasında ayrılmaz bir bağ var. Bir partinin sosyal demokrat olduğunu ileri sürebilmek için önce bir işçi sınıfı partisi olduğunu saptamak gerekiyor. O zaman da gündeme sosyalistlerin bu parti karşısında takınacakları siyasal tavır geliyor zorunlu olarak. Nedeni açık. Bir partinin burjuva partisi veya işçi partisi olmasının, sosyalistlerin tavrını etkilememesi düşünülemez. Örneğin, devrimci bir partinin yokluğunda, sosyalistlerin başka bir partinin içine girip çalışmalarının anlamlı

olup olmadığına karar verirken, bu partinin sınıf doğası *belirleyici* bir kıstastır. Bunun gibi, söz konusu partiye verilebilecek desteğin boyutları ve sınırları, bu partiyle kurulabilecek ittifaklar, birlikte çalışmanın yöntem, koşul ve sınırları vb. konularda da söz konusu partinin işçi sınıfı partisi olup olmadığı yaşamsal bir önem taşır. Öyleyse, Türkiye solunun CHP geleneğinin sosyal demokrasi karşısındaki konumuna ilişkin rehabetini atıp, sorunu ciddi biçimde irdelemesi gereklidir.

70'li yılların tartışmasının bu konuda bize çok da anlamlı ipuçları bıraktığını söylemek olanaklı değil. CHP ile ilgili olarak o dönemde yapılmış olan teşhislerin yüzeyselliği bir yana bırakılsa bile, tartışma çok ciddi yanılgılar içeren iki temel varsayım üzerinde yükseldiği için doğru sonuçlara varması olanaklı değildi. Bu varsayımlardan birincisi, uluslararası bir hareket olarak sosyal demokrasinin, *büyük burjuvazinin* temsilcisi (temsilcilerinden biri) olduğu. CHP'ye, orta ve küçük sermayenin sözcüsü haline geldiğini, bu yüzden de "anti-tekeli" bir nitelik kazandığını düşünerek olumlu bir nitelik atfedenlerin büyük bir bölümü, partinin sosyal demokratlaşması olasılığını, büyük burjuvazinin hâkimiyeti altına girmesi anlamına geleceği için büyük bir tehlike olarak nitelemektedirler. Bir partinin sosyal demokrat bir nitelik kazanmasının işçi sınıfı ile *organik* bağlar kurması anlamını taşıyacağı tezinin karşı kutbunda yer alan bir bakış açıydı bu. İkinci varsayım ise, aslında bu ilk varsayımın da temelini oluşturuyordu ve bu bakımdan daha da önemliydi. Bu ikinci varsayıma göre, işçi sınıfı gerek kapitalist toplumda, gerekse devrim sonrasında, siyasal arenada *tek bir parti* tarafından temsil edilebilir. Belli bir işçi sınıfı politikası ve belli bir sosyalizm anlayışını da beraberinde getiren bu varsayımı, kavramın Türkçede ifade edilmesi için kullanılan terimin dilbilgisi açısından yapısı bile yansıtmaktadır. Yerleşik terim "işçi sınıfının partisi"dir, "işçi sınıfı partisi" değil. Kuşkusuz, bu ikinci varsayım bir kez kabul edildiğinde, sosyal demokrasinin bir işçi

sınıfı partisi olması olanaksız hale gelir. Bu da sahneyi birinci varsayım için hazır hale sokar.

Öyleyse, CHP geleneğinin siyasal niteliği ve sınıf doğası hakkında konuşurken, her şeyden önce Türkiye solunda yaygın kabul gören bu varsayımları tartışmamız, alanı geçmiş tartışmanın yanıltıcı tortularından arındırmamız gerekiyor. Bu bölümün yapısını belirleyen de bu gereklilik. Aşağıda önce, uluslararası sosyal demokrasiyi işçi sınıfıyla ilişkileri odağından ele alacak, CHP geleneğini ise daha sonra bu tartışmanın ışığında konumlandırmaya çalışacağım. Konuya girmeden, bir noktanın altını dikkatle çizmek istiyorum. Bu bölüm, CHP geleneğinin kusurlarının ve başarısızlıklarının bir değerlendirmesi ve eleştirisi *değildir*. Bu geleneğin sınıf tahlili temelinde ve Türkiye’de sınıf mücadelelerinin tarihsel gelişimi çerçevesinde konumlandırılması için bir tartışmayı açmayı hedeflemektedir sadece. İnancım odur ki, CHP geleneğine yöneltilebilecek sosyalist eleştiri, ancak böyle bir konumlandırmanın ürünü olarak doğru bir raya oturtulabilir.

1. Sosyal demokrasinin sınıf doğası

Siyasal partiler, belirli birey veya grupların kafalarındaki düşüncelerin tutarlı bir program haline getirilerek topluma sunulmasının bir ürünü değildir. Partilerin oluşumunun ve tarihsel evriminin dış görünüşü, belirli biçimi budur, ama bu görünüşün altında toplumla partiler arasındaki derin ve karmaşık ilişkiler yatar. Siyasal partiler, toplum içindeki, farklı çıkarlara sahip çeşitli toplumsal grupların, en başta da toplumsal sınıfların, birbirlerine karşı verdiği mücadele içinde devlete ve siyasal iktidara hâkim olma çabasının bir ifadesidir. Bu yüzden de, Marksizm için parti teorisi sadece dar anlamıyla bir örgüt teorisi değil, her zaman parti ile sınıf(lar) arasında bir ilişkinin teorisidir.¹

1 Bkz. John Molyneux, *Marxism and the Party*, Pluto Pres, Londra, 1978, s. 12. Türkçesi: *Marksizm ve Parti*, Belge Yayınları, İstanbul, 1991.

Toplumsal mücadelelerin ve **öncelikle** sınıf mücadelelerinin değişik ifadeleri oldukları içindir ki, siyasal partilerin **sınıf doğası**, gerek yapıları, gerek eylemlerinin biçimleri ve sınırları açısından büyük önem taşır. Ne var ki, bu sınıf doğası, her parti ile toplumda varolan sınıflar arasında basit, bire bir bir özdeşliğin kolayca kurulabileceği anlamına gelmez. Sınıf mücadelesi, toplumdaki **bütün** sınıflar arasında verilir, dolayısıyla da her an kurulan, bozulan, değişen sınıf ittifakları sınıf mücadelesinin ayrılmaz bir parçasıdır. Ayrıca, hiçbir sınıf, bütünlüğü baştan verilmiş, ayrışmamış bir toplumsal varlık değildir. Aksine her sınıf, kendi içinde belirli katmanları, dilimleri (fraksiyonları) vb. içerir – sınıfın bölünmesi veya birliği ancak sınıf mücadelesinin gelişme tarzına bağlı olarak ortaya çıkacak bir sonuçtur. Bütün bunların ötesinde, siyasal partilerin somut gerçekliği, sınıf(lar)la parti arasındaki ilişkinin dolayimsız ve bire bir olmasını engeller. Bu ilişki zayıfken güçlenebilir (veya ortadan kalkabilir), zaman içinde nitelik değiştirebilir; parti **organik** biçimde sınıfın içinden çıkabilir veya zamanla sınıfla bütünleşebilir vb.² Bütün bunlardan dolayı, partiler belirli bir toplumsal dönem için belirli sınıfların siyasal temsilcisi olmakla birlikte, sınıfın farklı ittifaklarının, yönelimlerinin ve değişik katmanlarının hegemonyasının da birer ifadesidirler.

İşte işçi sınıfı partisi kavramı da partilerin sınıf mücadelesiyle ilişkisinin bu karmaşıklığı içinde düşünülmelidir. Kavram, kuşkusuz, bir partinin şu veya bu ölçüde işçi sınıfıyla **dolayimsız** bağlarının olduğunu, işçi sınıfının çıkarlarını temsil ettiğini

2 Bu bağlamda, Gramsci'nin İtalyan burjuva devrimi dönemine ilişkin tahlilinde burjuvazinin iki partisi arasında yaptığı ayırım ilginçtir. Gramsci'ye göre bu iki partiden "ılımlılar"ın burjuvazinin içinden organik biçimde doğmalarına karşılık, Mazzini'nin Eylem Partisi daha özerk biçimde oluşur, ama sonunda ana sınıflardan birine dayanma zorunluluğu dolayısıyla burjuvazinin ılımlı güçlerinin hegemonyası ("yönetimi") altına girer. Burada, partilerin sınıfla bütünleşmelerinin değişik tarihsel yollardan gerçekleşmesinin bir örneğini görmek olanaklı. Bkz. A. Gramsci, *Prison Notebooks*, Q. Hoare/G.N.Smith (der.), Lawrence and Wishart, Londra, 1971.

veya savunduğunu, şu veya bu ölçüde burjuvazinin çıkarlarıyla mücadele ettiğini ifade eder. Ama her işçi sınıfı partisinin her tarihsel evrede ve zorunlu olarak, işçi sınıfının *bütününün uzun dönemli* çıkarlarını savunduğunu ve temsil ettiğini düşünmek için hiçbir neden yoktur. Aksine, işçi sınıfı mücadeleleri tarihinde birçok büyük dönemeç, ancak bazı işçi sınıfı partilerinin sınıfın bütününün değil bir veya birkaç diliminin veya katmanının, uzun dönemli değil kısa dönemli çıkarlarının temsilcisi olduğunun kavranması koşuluyla yerli yerine oturtulabilir ve anlaşılabilir hale gelir.³ Bütün bunlar göstermektedir ki, verili bir tarihsel anda, işçi sınıfının siyaset arenasında *birden fazla* partiyle temsil ediliyor olması sadece mümkün değildir, aynı zamanda büyük bir olasılıktır. Bu partilerin biri veya birkaçı reformist olabilir, biri veya birkaçı ulusal veya uluslararası düzeyde devrimci olabilir, bazıları da bu iki konum arasında yer alabilir. İşte sosyal demokrasinin işçi sınıfıyla ilişkisini böyle geniş bir yelpaze içinde değerlendirmek gerekir.

Kısacası, işçi sınıfı partisi, belirli bir tarihsel dönem boyunca işçi sınıfıyla bir ölçüde dolayimsız bağları olan ve burjuvaziye karşı işçi sınıfının *veya* bir bölümünün kısa *veya* uzun dönemli çıkarlarını savunan bir parti olarak tanımlanabilir.⁴ Ama belirli bir partinin bir işçi sınıfı partisi olup olmadığı araştırılırken kul-

3 Bu gerçeğin en tartışmasız tarihsel örneği, İkinci Enternasyonal’e bağlı Sosyal Demokrat partilerin 1914’te Birinci Dünya Savaşı patlak verdiğinde, kendi uluslarının burjuvazisinin yanında yer alarak savaşı desteklemesiyle ortaya çıkmıştır. Dünya işçi sınıfının bütününün çıkarlarını savunan bir hareketin, farklı ulusların işçilerinin, kendi burjuvazilerinin çıkarlarını savunmak için boğaz boğaza gelmesini onaylayabileceğini düşünmek olanaklı değildir.

4 Buradaki tanımda yer alan “belirli bir tarihsel dönem boyunca” ifadesi, belirli bir yanlış anlamayı engellemek bakımından büyük önem taşıyor. Bir partinin sınıf doğası, sınıf mücadelesinin bir tek dönemeç noktasında aldığı tavır veya izlediği politikaya bakılarak belirlenemez. Özellikle siyasal, iktisadi veya askeri bunalım ve karar anlarında, bir işçi sınıfı partisi, işçi sınıfının çıkarlarına tartışmasız biçimde ters düşen bir politika izleyebilir. Bu, söz konusu partinin devrimci Marksist bir parti olmadığının kesin bir kanıtıdır. Ama genel anlamda başka tür bir işçi partisi olmadığının kanıtı olamaz. Bu, ancak bütün bir tarihsel dönem göz önüne alınarak saptanabilir, tek bir dönemeç noktası temel alınarak değil.

lanılacak somut kıstas veya göstergeleri saptamak çok daha karmaşık ve güç bir iştir. Bu da, doğrudan doğruya, her ülkenin tarihinden, sınıfsal bileşiminin ve sınıf ittifaklarının özgül ve eşitsiz gelişiminden dolayı, sınıflar ile partiler arasındaki ilişkilerin karmaşık, yalınkat olmayan bir nitelik taşımasının bir sonucudur. Sorunun bu karmaşık niteliğinden dolayı, tek bir kıstas, bu kıstas ne kadar önemli olursa olsun, birçok durumda yetersiz kalmaya mahkûmdur. Bu yüzden genellikle benimsenen yaklaşım, birçok kıstasa birden başvurmak ve bir partinin konumunu bütün bu kıstasların ışığında değerlendirmektir. Ben bu konuda temel olarak dört kıstasa başvuracağım: (1) partinin dünya işçi sınıfı hareketinin tarihsel geleneği karşısındaki konumu; (2) günümüzde uluslararası örgütlenmeler içindeki yeri; (3) siyasal eyleminin temelini oluşturan teori/ideoloji/program üçlüsü; (4) dar anlamda örgütlenmesinin ve toplumsal köklerinin sınıfla ilişkileri (bu başlık altında üye bileşimi, kitle örgütleriyle ilişkiler, örgütlenme tarzı, oy desteğinin bileşimi, mali kaynakların dağılımı, parti yöneticilerinin, parlamento ve yerel yönetim temsilcilerinin sınıfsal kökeni ve siyasal geçmişi, parti basınının sınıfla ilişkileri, sınıfın alt-kültürüyle bağları vb. birçok değişik gösterge ele alınabilir.)

Şimdi bu kavramsal temelde ve bu somut kıstaslar ışığında uluslararası sosyal demokrasi ile CHP'yi sınıfsal doğaları açısından karşılaştırabiliriz.

Sosyal demokrasinin tarihsel evrimi

Bir siyasal hareketin sınıf doğasını değerlendirmeye yönelik bir tahlil o hareketi dinamik biçimde, tarihsel değişim süreci içinde ele almak zorundadır. Tartışma konusu uluslararası sosyal demokrasi olduğunda dinamik yaklaşım daha da büyük önem kazanır, çünkü bu hareket tarihi boyunca çok köklü bir değişim süreci yaşamış, çok farklı evrelerden geçerek bugünkü konumuna varmıştır. Burada, uluslararası sosyal demokrasinin tarihsel evrimini üç evreye ayırarak özetlemek zorundayız.

(1) Sosyal demokrasinin *Marksist evresi* olarak adlandırılacak olan birinci evre 1870'li yıllarda ilk sosyal demokrat partilerin kuruluşuyla açılır, 1889'da bu partileri bir araya getiren İkinci Enternasyonal'in oluşturulmasıyla uluslararası bir nitelik kazanır ve 1914'te bu partilerin çoğunluğunun kendi burjuvazilerinin savaş çabasını desteklemesiyle sona erer. Önce, bir noktanın altının çizilmesi gerekiyor: Bu evreye burada "Marksist" adının verilmesi, o dönem sosyal demokrasisinin bütünsel ve türdeş biçimde Marksist bir nitelik taşımasından ileri gelmiyor. Aksine, hareket türdeş olmak bir yana, 1890'lı yıllarda başlayan bir süreçle köklü bir farklılaşma yaşamıştır. Üstelik bu süreç içinde Marksistlerin azınlıkta kaldığı da, özellikle dönemin son yıllarında, açıkça ortaya çıkmıştır. Farklılaşmanın su yüzüne çıkışı, yüzyılın dönümüyle birlikte, Eduard Bernstein'in öncülük ettiği reformist kanadın, çeşitli partilerde farklı ölçülerde olmakla birlikte, giderek güçlenmesi ile gerçekleşmiştir.⁵ Bernstein'in başlattığı teorik tartışmalarda Kautsky'nin temsil ettiği merkez, devrimci solun temsilcisi Luxemburg'un yanı sıra Bernstein'a karşı tavır almış olsa bile, aslında bu kanat pratiği içinde giderek reformist bir yola çoktan girmişti. Kısacası, kimi pratikte, kimi hem teoride hem pratikte olmakla birlikte, hareketin çoğunluğunu oluşturan öğeler aslında yüzyıl başında reformizmi benimsemişti. Ne var ki, yaşanan bu farklılaşma ve tartışmalarda bütün grupların referans noktası, karşı çıktıkları zaman bile, Marksist teoridir. İşte, sosyal demokrasinin birinci evresi, bu anlamda Marksist evre olarak anılabilir. Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle birlikte, İkinci Enternasyonal partilerinin teorisiyle pratiği arasındaki uçurum bütün çıplaklığıyla ortaya çıkacak ve savaş sonrasında devrimci Marksizme bağlılığını açıkça ilan eden Üçüncü Enternasyonal'in de kurulmasıyla birlikte, İkinci Enternasyonal'e bağlı kalan partiler devrimci perspektifi terk ettiklerini nihayet ikirciksiz biçimde ortaya koyacaklardır.

5 Bernstein'in görüşlerinin bir eleştirisi için şu kaynağa bakılabilir: Chris J. Arthur, "Bernstein: Sosyal Demokrasinin Öncüsü", *11. Tez*, 4, Ekim 1986.

(2) İki savaş arasındaki *klasik işçi reformizmi evresinde* sosyal demokrat partiler, çoğu Avrupa ülkesinde hâlâ işçi sınıfı içinde en yaygın olarak örgütlenmiş siyasal akım olma özelliğini korudukları halde, teori ve pratikte reformist bir yaklaşımı tümüyle benimsemişlerdir.⁶ Ne var ki, buna rağmen, bu evrede sosyal demokrat partiler bugüne bakarak yine daha sol bir konumdadırlar: Sınıf mücadelesi, programlarının sürekli bir motifi; kapitalizmi aşarak sosyalizme geçiş perspektifi hiç olmazsa söylem düzeyinde varlığını sürdürmektedir; bugünün NATO taraftarı sosyal demokrat partilerinden farklı olarak, SSCB sert bir biçimde eleştirilse de emperyalizme karşı savunulmaktadır; hatta yer yer parlamento-dışı muhalefet yöntemlerinden bile söz edilmektedir.⁷ Bunun bir örneği, Hitler'in iktidara gelişinden sonra, Enternasyonal'in, Alman seksiyonu olan SPD'yi silahlı direniş göstermemiş olması dolayısıyla eleştirmesidir.⁸

(3) İkinci Dünya Savaşı'ndan günümüze kadar süregiden dönem, sosyal demokrasinin *burjuva devlet organlarıyla giderek kaynaşan bir işçi reformizmi evresi* olarak nitelenebilir. Daha önceki evrede devrimci perspektifi terk ederek kapitalizmden sosyalizme geçiş için reformcu bir mücadeleye yönelen sosyal demokrat partiler, bu yeni evrede hâlâ büyük ölçüde geçmişten kalan anti-kapitalist programlara yaslınsalar bile, pratikte, Avrupa'nın hemen hemen bütün ülkelerinde seçimler yoluyla iktidara gelerek kapitalizmi yönetmeye, bu toplumsal formasyon çerçevesi içinde kalarak işçi sınıfı ve öteki emekçiler lehine reformlarla yetinmeye razı olmuşlardır. (Bu durum istisnai olarak 30'lu yıllarda başlamıştır ama genel bir eğilim haline gelişİ İkinci Savaş sonrasındadır.) Bu partiler artık ülkelerinin burjuvazileri için ürkütücü birer güç olmaktan çıkmışlar, çoğu

6 Uluslararası düzeyde, Üçüncü Enternasyonal'e karşı yeniden örgütlenen İkinci Enternasyonal, bu dönemde Sosyalist İşçi Enternasyonalini adını benimsemiştir.

7 Bkz. A. Donneur, *L'Internationale socialiste*, Presses Universitaires de France, Paris, 1983, s. 23-31.

8 A.y., s. 36.

Avrupa ülkesinde sağ, muhafazakâr burjuva partilerin seçimlerdeki olağan alternatifi haline gelmişlerdir. En güçlüleri, defalarca iktidara gelmiştir: İsveç’te SAP 1936’dan bu yana, bir dönem istisnaıyla, sürekli olarak iktidarda kalmıştır; İngiltere’de İşçi Partisi İkinci Savaş sonrası tekrar tekrar iktidara gelmiştir; Batı Almanya’da ise SPD, koalisyonlar aracılığıyla da olsa, 1969’dan 1982’ye kadar iktidarda kalmıştır. Küçük Kuzey Avrupa ülkelerini bir kenara bırakırsak, Güney Avrupa kuşağındaki sosyal demokrat (ya da sosyalist) partilerin de 80’li yıllarda ardı ardına Portekiz, Fransa, Yunanistan ve İspanya’da (hatta özel bir biçim altında İtalya’da) iktidara geldikleri hatırlardadır.

Bu tarihsel evrim sürecinin bize gösterdiği iki temel nokta var. Bunlardan birincisi, Batı Avrupa’nın sosyal demokrat partilerinin tarihsel olarak dünya işçi sınıfı hareketinin ta içinden geldikleri, hatta bir anlamda, gelenek daha sonra İkinci ve Üçüncü Enternasyonaller arasında bölünmüş olsa bile, bu geleneğin asli öğelerinden birinin tarihsel mirasçısı oldukları. İkinci nokta, bu partilerin tarihsel evrim içinde derin bir değişim süreci yaşamalarıyla ilgili: Her yeni evrede burjuvaziyle uzlaşmaya daha yatkın, kapitalist toplumun çerçevesini daha az sorgulayan, sınıf mücadelesi konusunda giderek yumuşayan partiler haline geliyor sosyal demokrat partiler. Dolayısıyla, tarihsel kökenlerine ve uluslararası alanda işçi sınıfı geleneği çerçevesinde örgütlenmiş olan Sosyalist Enternasyonal içinde bulunmalarına rağmen, bu partilerin işçi sınıfı partileri olmaktan çıkıp birer *reformist burjuva partisi* haline gelmeleri ilke olarak olanaksız değil. O takdirde şimdi de bu partilerin günümüzdeki yapılarına, bileşimlerine ve programlarına göz atmak yararlı olacak.

Günümüzde sosyal demokrasi

Sosyalist bir toplumun kuruluşunu ufuklarından giderek çıkarmalarına ve burjuvaziyle uzlaşmada her geçen gün yeni bir aşama kaydetmelerine rağmen, bugünün sosyal demok-

rat partileri, gerek işçi sınıfıyla olan örgütsel ilişkileri, gerekse programatik yönelişleri bakımından hâlâ birer işçi sınıfı partisi niteliği taşımaktalar. Kuşkusuz, gerek işçi sınıfıyla ilişkilerinin doğası, gerekse politikalarının niteliği bakımından bu partiler arasında büyük farklılıklar mevcut. Ama yine de Avrupa sosyal demokrasisinin bazı genel özelliklerinden söz etmek mümkün.

Her şeyden önce, Avrupa sosyal demokrat partilerinin 19. yüzyılın sonlarından itibaren işçi sınıfının içinden organik olarak belirmiş ve sınıfın öteki örgütlenmeleriyle (sendikalar, işçi kooperatifleri, yardımlaşma dernekleri, spor kulüpleri, boş zamanı değerlendirme kuruluşları vb.) bağıntılı olarak gelişmiş partiler olduğunu hatırlamak gerekiyor. Bu özellikler günümüzde giderek zayıflıyor olsa bile henüz ortadan kalkmış değil. Hatta işçi sınıfının en bürokratikleşmiş örgütleri olan sendikalar ile sosyal demokrat partiler arasındaki ilişkilerin günümüzde de son derece güçlü olduğunu hatırlamak gerek. İngiltere’de sendikaların bir seçim koalisyonu olarak doğan ve başlangıçta tüzüğünde bireysel üyeliğe yer bile vermeyen İşçi Partisi ile sendika konfederasyonu TUC arasında hâlâ örgütsel bağlar var.⁹ Öteki ülkelerde parti-sendika bağları bu derece resmî değil ama yine de mevcut. SPD (Alman Sosyal Demokrat Partisi), ülkenin tek büyük işçi konfederasyonu olan DGB ile, İsveç SAP’ı (Sosyal Demokrat İşçi Partisi) sanayi işçilerinin büyük bölümünü bünyesinde toplayan sendikal konfederasyon LO ile, PSOE (İspanyol Sosyalist İşçi Partisi) ülkenin iki büyük konfederasyonundan biri olan UGT ile sürekli olarak, çift yanlı bir etkileşim içindeler. Sosyal demokrat hareketin sürekliliğinde oldukça önemli bir kesintinin yaşandığı Fransa’da bile bugün PS (Sosyalist Parti), ülkenin üç işçi konfederasyonundan biri (CFDT) ile çok güçlü eğitim sendikası (FEN) üzerindeki ağırlıklı bir etkiye sahip, İtalya’daki zayıf sosyalist parti (PSI), Komünistler ve Katolikler

9 J. Atkinson/A. Freeman, "Anatomie du travaillisme de gauche", *Profils de la socialdémocratie européenne*, La Brèche, Paris, 1982 içinde, s. 171.

tarafından denetlenen iki güçlü konfederasyona rağmen üçüncü bir konfederasyonla (UIL) ilişki kurabilmiş durumda.

Ancak, sosyal demokrat partilerin sendikalarla ilişkisinin altını çizerken Türkiye'de son zamanlarda gelişen yaygın bir yanılsıza düşmekten de kaçınmak gerekiyor. Sendikalarla sıkı ilişki, tek başına alındığında, bir partinin işçi sınıfı partisi olması için ne yeterlidir, ne de gerekli. Gerekli değildir, çünkü yeni gelişmekte olan bir işçi sınıfı partisi, sendikalar üzerinde hegemonya kurabilecek durumda olmayabilir ama işyeri temelinde örgütlenme yoluyla işçi sınıfı ile güçlü organik bağlar kurabilir. Yeterli değildir, çünkü aksi takdirde, programı ve işçi sınıfı ile öteki ilişkileri ne olursa olsun, sendikalar üzerinde hâkimiyet kurabilen her parti otomatik olarak bir işçi sınıfı partisi olurdu. (İtalya'da Hıristiyan Demokratlar veya Arjantin'de Peronistler, sendikalar üzerinde hâkimiyet kurmuş burjuva partilerinin tipik örnekleridir.) Bu açıdan, sosyal demokrat partilerin işçi sınıfı ile ilişkilerinin başka yönlerine de bakmak gerekiyor. Burada da, bu partilerin örgütlenmesinin işçi sınıfı ile oluşturduğu dolaysız bağların çeşitli örneklerini vermek olanaklı.

Üye bileşimi, oy desteği, mali kaynakların dağılımı, yönetici ve temsilcilerin sınıfsal kökeni, örgütlenme çabalarının yönü vb. göstergeler bakımından çeşitli Avrupa sosyal demokrat partilerinin işçi sınıfıyla güçlü doğrudan bağları olduğunu görmek mümkün. Toplam 9 milyonluk bir nüfusu olan İsveç'te, SAP'ın 1 milyon üyesi var, bunların %80'i ise işçi sınıfından. Parti, işçilerin oylarının % 65-80 arasında değişen bir bölümünü alıyor değişik seçimlerde. Aynı oran, Almanya'da % 65 dolayında. Daha 1970'li yıllarda yeniden inşa edilen Fransız PS'inin oyları içinde bile geniş anlamda işçi sınıfı oylarının oranı 1975'ten beri yapılan hiçbir seçimde % 55'in altına düşmüyor. İngiliz İşçi Partisi'nin toplam gelirinin % 75'i, İsveç SAP'ının ise % 60'ı işçi sınıfı örgütlerinden gelmekte. Bu partilerin yöneticileri genellikle ya işçi sınıfının içinden, ya sendikalardan, ya da devrimci işçi sınıfı hareketlerin-

den geliyorlar. Örneğin, Fransız partisi içinde varolan ve partinin genel yönelimi konusunda farklı doğrultular savunan dört eğilim de geçmişin işçi sınıfı hareketinin içinden gelen yöneticilere sahip. Son olarak, bu partilerin örgütlenme çabalarında da işçi sınıfına yönelik faaliyetler kaçınılmaz olarak ayrıcalıklı bir yer tutuyor. İngiliz İşçi Partisi'nden bir-iki örnek verelim: Partinin eğitim faaliyeti (yerel yönetim adayları için eğitim kursları, yaz okulları vb.) özel olarak işçilerin yoğun olduğu merkezlerde düzenlenir ve katılanların önemli bir bölümü işçidir. Ayrıca, parti basını işçi ve sendika sorunlarına büyük bir ağırlık verir. Örneğin, partinin (artık yayınlanmamakta olan) kadın dergisinin adı "İşçi Kadın", haftalık gazetesinin adı ise "Haftalık İşçi Dergisi" dir.¹⁰

Teori/ideoloji/program üçlüsüne gelince. Avrupa sosyal demokrasisi Marksizmi uzun süredir terk etmiş olmakla birlikte, dünyayı kavrayışında da, programında da (bölük pörçük bir biçimde de olsa) Marksizmden kalmış pek çok şey vardır. Bunların en başında da, bu partilerin birer işçi sınıfı partisi olduğu ve bu sınıfın çıkarları uğrunda burjuvaziyle mücadele etmek için çaba gösterdiği inancının, bu partilerin hemen hemen bütün programatik belgelerinde ilan edilmesi gelir. (Alman SPD'si bu bakımdan bir istisna teşkil eder. Buna birazdan döneceğim.) Her şeyden önce, bu partilerin bugünkü uluslararası üst kuruluşu olan Sosyalist Enternasyonal'in kuruluş belgesi niteliğindeki Frankfurt Bildirgesi (1951), gerek terminolojisiyle (üretim tarzı, sınıf mücadelesi, toplumsal mülkiyet, sınıf toplumunun aşılması vb.) gerekse bazı konulardaki tahlilleriyle Marksizmden esinlenmiş, hatta

10 Bu bilgiler değişik kaynaklardan derlenmiştir: Christine Buci-Glucksmann/Göran Therborn, *Le défi social-démocrate*, Maspero, Paris, 1981, s. 181; Christine Buci-Glucksmann, "Critique et autocritique d'un modèle" Eylül 1981; G-I. Johnson/T. Gustafsson, "La social-démocratie suédoise, d'un gouvernement à l'autre.. en passant par l'opposition?". *Profil de la socialdémocratie européenne*, a.g.y., içinde, s. 149; Jacques Kergoat, "De l'agonie de la SFIO à la reconstruction du nouveau PS", *Profil...* a.g.y., s. 243-67; İsmail Cem, *Sosyal Demokrasi Nedir? Ne Değildir?*, Cem Yayınevi, 1984, s. 31-32 ve 182-83; E. Özbakır (der.) *Dünya'da ve Türkiye'de Demokratik Sol. Belgeler*, Ankara, 1977, s. 67-80.

Marx’tan alıntılar yapan *klasik reformist* bir metindir. En önemlisi de, bu metnin, bütün gözden geçirme ve eklemelere rağmen, sosyal demokrasiyi temel olarak bir işçi sınıfı hareketi olarak görmesidir.¹¹ Frankfurt Bildirgesi Sosyalist Enternasyonal’in kurucu belgesi olarak hâlâ yürürlüktedir. Gelecekte sosyal demokrat partilerin sınıf doğasında köklü bir değişiklik olması halinde, bu metnin yerini bir yenisinin alacağı da kuşkusuzdur.

Ne var ki, Avrupa sosyal demokrasisinin belgeleri arasında olsun, bu partilerin çevresinde oluşmuş olan ideolojik hava bağlamında olsun, Frankfurt Bildirgesi, hareketin işçi sınıfı niteliğini ve sosyalizme bağlılığını ifade bakımından en hafif kalanlarından biridir. İngiltere’de partinin sadece adı “İşçi Partisi” değildir; gerek burjuvazinin sözcüleri, gerekse de *bütün* sosyalistler, İşçi Partisi’nden “işçi hareketi” olarak söz ederler. İskandinav ülkelerinde, özellikle de İsveç’te, sosyal demokrat ve öteki sol partiler dışında kalan partilerin “burjuva” partileri olarak anılması, *genel* siyasal terminolojinin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Aynı şeyi programatik belgelerde de görmek olanaklıdır. Tek bir örnek: Belçika Sosyalist Partisi’nin 1974 Kongre Bildirgesi, partinin başkalarının emeğiyle geçinme anlamında sömürü üzerinde yükselen kapitalizme karşı sınıfsız bir toplumu savunduğunu tekrarladıktan sonra şöyle bir cümle ile sona erer: “Sosyalist Parti kökenine bağlı kalır. Bugünün sosyalizmi bütün çağların sosyalizmi olmaya devam etmektedir.”¹²

Sözü uzatmayalım. İşçi sınıfı partisi kavramını tartışırken, ileri sürdüğümüz bütün kıstaslar (tarihsel gelenek, uluslararası bağlar, ideoloji ve program, sınıfla dolaysız örgütsel bağlar) açısından Avrupa sosyal demokrasisi günümüzde bile bir işçi sınıfı

11 “Demokratik Sosyalistlerin Bildirisi” (Frankfurt 1951), çev. M. Aksoy, *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, c. 24, No. 1, Mart 1969. Aynı metin E. Özbakır’ın derlemesinde de (bkz. bir önceki dipnot) yer almaktadır.

12 E. Özbakır (der.), a.g.y., s. 81-90. Batı Avrupa partilerinin söz konusu kitapta yer alan bütün belgeleri, Avrupa sosyal demokrasisinin bir işçi sınıfı hareketi olduğunu saptamak açısından değerli ipuçları vermektedir.

hareketi nitelemesine uygun bir görünüm vermektedir. Yani sadece kökeninde ve tarihsel evrim içinde değil günümüzde bile, sosyal demokrat partiler birer işçi sınıfı partisidir. Bu partileri, ne küçük burjuvazinin veya küçük sermayenin "anti-tekelci" mücadelesinin bir aracı, ne de emperyalist büyük sermayenin "yedek atı" olarak nitelemek mümkündür.¹³

Sosyal demokrasi nereye?

Bir partinin işçi sınıfı partisi olduğunu saptamak, Marksistler açısından, temel olarak o partinin tabanını oluşturan ve destekçisi durumunda olan işçilerle nasıl ilişki kurulacağını belirlemek bakımından önemlidir. Yoksa, bu saptama, hiçbir şekilde bu partinin övülmesi, yüceltilmesi ya da politikalarının onaylanması anlamına gelmez. Çünkü daha önce de belirttiğim gibi, çok çeşitli tipte işçi partileri vardır ve bunlar işçi sınıfı açısından değişik ittifaklar, değişik politikalar, değişik çözümler temsil ederler. Dolayısıyla, *genel olarak*, bir partinin işçi partisi olup olmadığını sormak yetmez; aynı zamanda *ne türden* bir işçi sınıfı partisi olduğunu da araştırmak gerekir. Bu ikinci soru konumuz dışında kaldığından ben burada bu noktaya sadece bir-iki paragrafla değineceğim.

Sosyal demokrasi, tarihsel evrimine bakarken de gördüğümüz gibi, zaman içinde sadece devrimciliğini değil, kapitalizme karşı eleştireliliğini de büyük ölçüde yitirmiş bir harekettir. Bunun kuşkusuz köklü tarihsel ve toplumsal nedenleri vardır. Gelişmiş

13 Bu saptamanın hiç de orijinal olmadığını hatırlatmak belki de yararlı olacaktır. 1914'te İkinci Enternasyonal partilerinin büyük çoğunluğunun savaştan yana tavır alması üzerine, devrimci Marksistler bu partilerin birer işçi partisi olduğunu yadsı- mak yerine, işçi partilerinin bu vahim tavrı benimseyişinin maddi temelini araştır- mayı tercih etmişlerdir. Burada bu araştırmanın vardığı sonuçlara girecek yerimiz yok. Ama şu noktanın altı çizilmeli: Sosyal demokrasinin, reformist bir söylem ardına, son tahlilde, kapitalizmle uzlaşmaya yatkın doğası, o dönemde Lenin ve arkadaşlarının, bu partileri *burjuva işçi partileri* olarak nitelemesine yol açmıştır. Bu terimin anlamı da, bu partilerin hem burjuva, hem işçi partileri olduğu değildir. İşçi partileri arasında burjuva düzeninden kopamayan partiler olduklarıdır.

kapitalist ülkelerin işçi sınıfının bazı katmanlarının (işçi aristok-rasisi) dünya işçi sınıfının ayrıcalıklı bir bölümünü oluşturması, büyük bir işçi sınıfı hareketinin zamanla kendi içinden bir işçi bürokrasisi çıkarması ve bu bürokrasinin kendi çıkarları doğrultusunda kendi burjuvazisiyle uzlaşmalara girmesi, İkinci Dünya Savaşı sonrasında kapitalizmin yaşadığı uzun genişleme dönemi boyunca gelişmiş ülkelerin işçi sınıfının mücadelelere değil bürokratik aygıtların ve devletin karşılıklı pazarlığına bağlı reform-lar aracılığıyla belli bir maddi refah düzeyine ulaşabilmesi ve yeni haklar elde etmesi, dünya devrimci hareketinin önderlik bunalı-mı, sosyal demokrasinin bir işçi sınıfı hareketi olarak yozlaşma-sının da, belirli bir dönem boyunca parlamenter bir aygıt olarak başarısının da ardında yatan nesnel temellerdir.

Ne var ki, kapitalizmin dünya çapındaki bunalımıyla birlik-te girilen yeni dönemde bu nesnel temellerin giderek ortadan kalkması, sosyal demokrasinin ayağının altındaki toprağın kaymasına, dayandığı sınıflar arası güçler dengesinin ortadan kalkmasına yol açmaktadır. Bu, bir yandan Batı Avrupa'nın işçi kitlelerini ve öteki emekçilerini bunalım karşısında reformist yollardan da olsa mücadele olanağından yoksun bırakırken, bir yandan da sosyal demokrasiyi bir yol ağzına getirmiştir. Sosyal demokrasi giderek yaşadığı tarihsel değişim sürecinin mantık-sal sonucuna, karar anına doğru yönelmektedir. Önümüzdeki dönem, bu hareketin belirleyici eşiği aşarak bir reformist bur-juva hareketine dönüşmesine tanık olabilir. Kuşkusuz, bu kolay olmayacaktır. Büyük bunalımlar, hareket içinde farklılaşmalar ve kopuşlar, Avrupa'nın siyasal yelpazesinin köklü olarak yeni-den-biçimlenmesi kaçınılmaz olarak gündeme gelecektir.

Ne var ki, böyle bir gelişmenin ön işaretlerini, habercilerini şimdiden görmek mümkündür. Üstelik oldukça erken bir tarihte, 1959'da Alman SPD'sinin Bad Godesberg Kongresi'nde başlamış bir süreçtir bu. Bu kongrede kabul edilen program ile birlikte SPD kapitalizm ve piyasa ekonomisi ile uzlaşacağını ilan etmiş-

tir.¹⁴ SPD, bu programatik gerileme açısından hâlâ bir istisnadır ama bu partinin Sosyalist Enternasyonal içindeki belirleyici rolü göz önüne alınırsa, bu gelişme öteki partiler açısından da önem taşır.¹⁵ Üstelik, bu partilerin önemli bir bölümü yıllar, hatta on yıllar süren iktidar dönemleri boyunca, kendilerini kapitalizmi yönetmeye uyarlamış, burjuva devlet aygıtıyla artan bir ölçüde bütünleşmişlerdir. Bu bütünleşmenin, söz konusu partilerin de burjuva toplumsal formasyonunun birer aygıtı haline dönüşmesi yönünde güçlü etkiler yaratacağı açıktır. Nihayet, Sosyalist Enternasyonal'de son dönemde ortaya çıkan gelişmeler, Avrupa sosyal demokrasisinin giderek işçi sınıfı sorunlarını geri plana attığını ve Avrupa'nın AT bünyesinde birleşmekte olan kapitalizminin dünya çapındaki sözcüsü haline gelme eğilimi içinde olduğunu ortaya koymaktadır. Enternasyonal'in 1976 Cenevre Kongresi bu konuda bir dönüm noktası olmuştur. Son on beş yıldır Enternasyonal'in temel konuları arasında, uluslararası bunalımın kapitalist üretim tarzı çerçevesinde nasıl çözüme ulaştırılabileceği, emperyalizmin azgelişmiş ülkelerde nasıl daha "insancıl" ilişkiler kurabileceği, petrol sorununun nasıl çözülebileceği (Sosyalist Enternasyonal Üçüncü Dünya'yı savunur, ama OPEC'e karşıdır!) gibi konular, işçi ve emekçi hakları vb. karşısında mutlak bir öncelik kazanmıştır.¹⁶

14 Bkz. Günther Minnerup, "Le SPD est-il le plus 'classique' des partis ouvriers bourgeois?", *Profils...* içinde, s. 74.

15 Sosyalist Enternasyonal'in bütçesinin % 60'ı SPD'nin kaynaklarından sağlanmaktadır. Bkz. A. G. A. Valladao, "La dimension utilitaire de l'ouverture au tiers-monde", *Le Monde Diplomatique*, Eylül 1981.

16 A. Donneur, a.g.y., s. 92-94 ve 97 vd. Bu yeni yönelimi dolayısıyla Sosyalist Enternasyonal, başta Alman emperyalizmi olmak üzere AT kapitalizminin, azgelişmiş kapitalist dünyada yerini sağlamlaştırma ve yeni mevziler kazanma çabasının bir aracı olmakla suçlanmaya başlamıştır. Bkz. J. Petras, "Un rôle grandissant, mais des objectifs limités", *Le Monde Diplomatique*, Haziran 1980; J. F. Palmier, "La Fondation Friedrich-Ebert", a.y.; Valladao, a.g.m. Sosyalist Enternasyonal'in Brandt raporlarında dile gelen bunalım çözümlerinin tahlili ve eleştirisi için şu kaynaklara bakılabilir: Atilla Eralp, "Sosyal Demokrasi ve Bunalım: Brandt Raporları üzerine", *11. Tez*, 4, Ekim 1986 ve "Sosyalist Enternasyonal'in Alternatif Çözümü", *11. Tez*, 6, Haziran 1987.

Gerçek Sosyalist Enternasyonal çevresindeki bu gelişmeler, gerek bunalım içinde sosyal demokrat hükümetlerinin sağ partilerden sadece derece farkıyla ayrılan kemer sıkma politikalarına yönelmeleri, gerekse bu yeni yönelime eşlik eden yeni ideolojik eğilimler, sosyal demokrasinin geleceği konusunda ciddi sorular uyandıran gelişmelerdir. Ne var ki, bunlar sadece habercilerdir. Sosyal demokrasi günümüzde, reformizmine, kapitalizmle pratik içinde uzlaşmış olmasına, burjuvaziyle sınıf işbirliğini son sınırına kadar götürmesine rağmen, bir işçi sınıfı hareketidir.

CHP'yi ve onun mirasına sahip çıkan partileri değerlendirirken de bizim için belirleyici olan budur.

2. CHP'nin tarihsel evrimi

CHP'nin 1965 sonrası dönemde bir sosyal demokrat parti haline gelip gelmediğini araştırmadan önce, aynen uluslararası sosyal demokrasi için yaptığımız gibi, bu partinin tarihsel evrimini, özel olarak de Ecevit hareketiyle birlikte geçirdiği değişimin toplumsal dinamiklerini ele almamız yararlı olacaktır. Bu bize bir yandan partinin hangi tarihsel gelenek içinden geldiğini saptama fırsatını, bir yandan da 1960 sonrası dönemde ortaya çıkan konjonktüre partinin neden böyle tepki gösterdiğini kavrama olanağını verecektir.

CHP konusunda yaygın olarak beslenen bir yanlış düşünce, bu partinin kurulduğu dönemden itibaren bir küçük burjuva partisi olduğudur. Bu görüş, temelde, Türkiye'nin 1919-23 arasında yaşadığı tarihsel dönemin yorumu ile doğrudan bağıntılıdır. Milli Mücadele'yi ve Cumhuriyet'in kuruluşunu "sivil-asker küçük burjuvazi"nin eseri sayan görüş, bu mücadelenin önder kadrosunun 1923'te oluşturduğu Cumhuriyet Halk Fıkrası'nı ve onun ardılı olan CHP'yi de doğal olarak bir küçük burjuva partisi olarak niteleyecektir. 1919-23'ün bir kitlesiz burjuva devrimi olduğunu, burjuvazinin, eski rejimin hâkim sınıflarıyla uzlaşma içinde yürüttüğü bu devrimde, belirli özgül koşul-

lardan dolayı bürokrasinin özel bir önem kazandığını yukarıda göstermeye çalışmıştım. Bu devrimin önder kadrosunun oluşturduğu CHP de, Türkiye’de kapitalizmin ve burjuva toplumunun önünü bilinçli olarak açmaya yönelen bir burjuva partisidir. 1923-46 döneminde CHP’ye **özgüllüğünü** veren, bir süreç içinde devletle özdeşleşmesi, böylece özellikle ordu ile arasında derin ve köklü bağlar oluşmuş olmasıdır.

1946’da Demokrat Parti’nin CHP’nin bağrından doğup ayrılması, neredeyse evrensel biçimde bir burjuva partisi olarak anılan DP’nin kurucu kadrolarının CHP içinden gelmeleri dolayısıyla, CHP’nin burjuvaziyle sıkı bağlarını hiç olmazsa sonradan ortaya koymuştur. (Bu, CHP-DP kutuplaşmasının genellikle unutulmuş bir yönüdür.) Ne var ki, bu kopuş ve ardından gelen seçim yenilgileri, CHP’yi ciddi bir açmazla karşı karşıya bırakmıştır aynı zamanda: Tek parti döneminde temsil ettiği egemen sınıf blokunun büyük çoğunluğuyla CHP’yi terk etmiş olması, partiyi işlevini giderek yitiren kalıntı bir örgüte dönüştürmüştür. 30’lu yılların sonundan itibaren köylülükle arası zaten iyice açılmış olan parti, yeni doğmuş olan siyasal ittifaka karşı anlamlı bir alternatif oluşturabilmek için kendini yenilemek zorundadır. 1950’den 1969’a kadar yirmi yıllık bir sürede partinin oyları hiçbir zaman % 40’ı aşmamıştır. İşte bu durum, bu **sıkışmışlık** karşısında başlayan değişim sürecidir ki, sonunda “ortanın solu” sloganından geçerek sosyal demokrat bir parti oluşturma iddiasına kadar varan bir gelişmeyi başlatan dinamiği oluşturmuştur.

Ne var ki, bu değişim süreci doğrusal bir çizgide ilerleyen, sancısız bir süreç olmamıştır. Partinin hâkim sınıfların desteğini yitirmesinin yarattığı güçsüzlüğü tek parti döneminde devletle bütünleşmesinden kazandığı özel güç ile gidermek isteyen bir eğilim, uzun süre varlığını sürdürmüş ve ancak 1972 yılında büyük bölümüyle (ama tümüyle değil) tasfiye edilebilmiştir. Partinin geleceğini geçmişte arayan bu kanada karşıt olarak, yenilikçi kanat varolan sıkışmışlığı gidermek üzere gözlerini değişik toplumsal

güçlere çevirmiştir. Kırıları büyük ölçüde DP’ye kaptıran ve her zaman daha çok bir kent partisi olmuş olan CHP için 1950’lerin ve 60’ların Türkiye’sinde iki yeni toplumsal güç, partinin dayana-
nabileceği en anlamlı adaylar olarak ortaya çıkmaktaydı. Her iki güç de, 50’li yılların ortasında hızlanmaya başlayan sınaî sermaye birikiminin ürünleriydi. Bir yanda, sanayi burjuvazisi vardı. DP içinde kenetlenmiş hâkim sınıflar blokunun üvey evlât muamelesi gören bu tâbi üyesi, DP’ye karşı önemli bir mesafe koyarak, hiç olmazsa belirli kanatlarıyla CHP’ye yaklaşıyordu.

Sanayinin gelişmesinin öteki kutbunda yer alan işçi sınıfı ise CHP’nin erkenden göz diktiği öteki yükselen toplumsal gruptu. CHP ilk kez 1953’de 10. Kurultay’da kabul edilen yeni programında grev hakkını tanıyacak, 1954 Seçim Bildirgesi’nde iş yasasının kapsamını genişletme, asgari ücreti genelleştirme, hafta tatili ve genel tatil günlerinde tam ücret, yıllık ücretli izin ve işçi sigortalarının reformunu grev hakkına ekleyerek işçi sınıfının karşısına geniş bir paketle çıkacaktı.¹⁷ 1957 Seçim Bildirgesi ile bunlara, memurlara sendika kurma hakkının verilmesi eklenecektir.¹⁸ 1959’da, 14. Kurultay’da yapılan program değişikliklerinin işçi haklarıyla ilgili bölümleri ise daha sonra Ecevit hareketinin simgesi olacak bazı ifadeleri ilk kez programa sokmuştur: “Milli varlığın dayanılacak ve *korunacak en önemli değer kaynağı* vatandaşların emeğidir” işverenlerin hakları göz önünde bulundurularak *emeği istismardan korumak* için gerekli tedbirleri almak devletin vazifesidir.” “Partimiz her vatan-
daş için çalışma emniyetini dokunulmaz bir hak sayar.” vb. vb.¹⁹

Bütün bunlardan görülebileceği gibi, CHP daha 50’li yıllarda yani çok erken bir tarihten itibaren işçi sınıfını partinin bir destek gücü olarak belirlemiş ve giderek buna uygun prog-

17 S. Kili, *1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1976, s. 118 ve 120-121; H. Bilâ, *CHP Tarihi, 1919-1979*, Ankara, 1979, s. 274.

18 S. Kili, a.g.y., s. 127. Vurgu sonradan.

19 Aktaran S. Kili, a.g.y., s. 129-130. Vurgu sonradan.

ramatik ve politik adımları atmaya başlamıştır. Bu bakımdan, işçi sınıfı ile ilişkiler konusunda Ecevit hareketinin özgün olarak ortaya attığı pek az yeni görüş, pek az yeni slogan vardır. Aşağıda göreceğimiz gibi, Ecevit'in asıl yeniliği köylülük ile ilişkilerin geliştirilmesi doğrultusunda CHP için kökten bir sıçrama sayılabilecek bir atılım yapmış olmasıdır.

50'li yıllardaki bu içten içe (moleküler) değişim süreci, 60'lı yıllarda Türkiye'de sınıf mücadelelerinin kazandığı yeni kisve ile üst üste geldiğinde ortaya CHP'nin 1965-72 arasında geçirdiği büyük değişimin bütün koşulları çıkmış olacaktır. Şimdi, herhangi bir kronolojik sıra izlemeden, bu koşulların her birinin ötekileri etkileyerek ve onlardan etkilenecek geliştiğini de göz önünde tutarak, söz konusu koşullara göz atalım:

• 1960'lı yıllar Türkiye'sinin geçmişe göre *ayırt edici ve belirleyici* yönü, hiç kuşku yok ki, gelişen işçi sınıfının ülke tarihinde ilk kez kitlesel bir biçimde siyaset sahnesine girmesi olmuştur. Bu yıllarda, bir yandan gelişen grevler ve başka tür işçi hareketleri yaygınlaşırken, bir yandan da bağımsız bir sınıf sendikacılığının ifadesi olan DİSK kurulmuştur. Birazdan ele alacağımız TİP olgusuyla birleştirildiğinde bütün bunlar, işçi sınıfının siyasal, örgütsel ve giderek de ideolojik bakımdan burjuvaziden bağımsızlaşması potansiyelinin oluştuğunu göstermektedir. Haziran 1970 olayları bu sürecin hem çarpıcı bir örneği hem doruğudur. CHP yönetimi, özellikle de Ecevit ekibi, burjuvazinin siyasal güçleri içinde, işçi sınıfının bağımsızlaşması tehlikesini en erkenden gören ve bu tehlikeye karşı baskıya değil eritmeye dayanan önlemler geliştirmeyi hedefleyen öge olmuştur. Ecevit bunu gerek 60'lı yılların başında yazdığı gazete yazılarında, gerekse de 1965'te yayınladığı ve ilk manifestosu olarak kabul edilebilecek *Ortanın Solu* başlıklı kitabında hiç sıkılmadan açıklamıştır:

Halkı adaletsizlikten, yoksulluktan, baskıdan kurtarıcı ve toplumu sosyal adalet içinde kalkındırıcı tedbirler alınmazsa, ezilen, yoksulluk çeken insanlarda birikecek isyan duyguları, kabarıp

taşma noktasına varabilir. Sınaileşmeye başlamış toplumlarda bu tehlike daha da büyüktür. İşte o zaman aşırı sol akımlar, bu isyan duygusunu, yıkıcı ve yaygın bir sel haline getirebilir. Ortanın solu, bu sele karşı en sağlam duvar, en etkili settir.”²⁰

• İşçi sınıfı hareketinin yükselişinin bir ifadesi de 1961’de kurulan ve hızla gelişen Türkiye İşçi Partisi’nin siyasal alanda CHP’ye karşı sesi duyulan bir rakip haline gelmesidir. İnönü de dâhil olmak üzere CHP yönetimi, TİP’in bu gelişmesinin CHP için (özellikle de 50’li yıllardan itibaren benimsediği, işçi sınıfı üzerinde hegemonya kurmaya yönelik taktiği göz önüne alındığında) nasıl bir tehdit oluşturduğunu erkenden teşhis etmiştir. Gerek işçi sınıfı içinde, gerekse CHP’nin her zaman temel toplumsal desteklerinden biri olmuş olan üniversite gençliği içinde TİP’in bulduğu yankı, CHP yönetimini toplumsal sorunlara ve taleplere sahip çıkmaya itmiştir.²¹ Aynı şekilde, DİSK’in doğuşu ve hızla büyümeye başlaması, bazı Türk-İş sendikacılarını, işçi sınıfı içindeki bu yeni eğilimleri göz önüne alarak, sosyalizmin önünü kesecek bir sosyal demokrat ideolojiyi geliştirme yönünde hareketlendirmiştir.²²

20 B. Ecevit, *Ortanın Solu*, 2. baskı, İstanbul, 1966, s. 21. Burada bir-iki ek noktaya değinmek istiyorum: (1) Bu bölümün, aynen kitabın geri kalan bölümleri gibi, emekçilere değil doğrudan doğruya hâkim sınıflara hitap ettiği, hiçbir tartışmaya yer bırakmayacak kadar açıktır. (2) Dikkatli bir metin analizi, Ecevit’in, söylediğinden daha fazlasını ima ettiğini göstermektedir. Yazar, “sınaileşmeye başlamış toplumlarda bu tehlike daha büyüktür” diyor. Ama nedenini açıklamıyor. Oysa nedeni açık: Ecevit hâkim sınıfları sadece genel olarak “halk” konusunda değil, özel olarak gelişen proletaryanın oluşturduğu tehlike karşısında uyarmak istiyor. (3) Nihayet, *Ortanın Solu* kitabını inceleyenler, burada aktarılan pasajın, öyle yeri gelmişken söylenmiş sözlerden ibaret olmadığını, kitabın *merkezi* tezini ifade ettiğini göreceklerdir. Kitabın mimarisi de bunun kanıtıdır: Yoksul insanlara yönelik acıma duyguları uyandırmayı amaçlayan retorik bir girişten ve siyasal partiler yelpazesini en basit terimlerle açıklayan pedagojik bir bölümden sonra “ortanın solu”nu gerekçelendirmeye yönelik ilk ciddi bölüm, “Türkiye’de sol tehlike” temasına ayrılmıştır. (Bkz. s. 27-33)

21 Bu, zaman zaman parti yönetimi tarafından açıkça ifade edilmiştir. Bkz. Bilâ, a.g.y., s. 387-88 ve Kili, a.g.y., s. 211-213.

22 Bu sendikacıların 1971 yılında hazırladıkları bir raporda DİSK’in gelişmesinden duydukları huzursuzluk örtülü bir biçimde ifade edilmektedir. Bkz. *Türk İşçi Hareketi İçin Sosyal Demokrat Düzen*, toplu yapıt, Ankara, 1971, s. 11.

• 60'lı yılların sonunda işçi sınıfının siyasal hareketliliği doruğuna yükselir ve üniversite gençliğinin radikalleşmesi, belirli yörelerde toprak işgalleri vb. buna eşlik ederken, AP'nin temsil ettiği hâkim sınıf blokunda da çok ciddi bir çatlama meydana geliyordu. Olayın temelinde, AP'nin (DP'den farklı olarak) sanayi burjuvazisinin hâkimiyetine girmiş olması, özel olarak da büyük kentlerin büyük sermayesine öncelik tanınması yatıyordu. Bu, bir yandan tarım burjuvazisi ve yarı-kapitalist toprak sahipleri arasında, bir yandan da küçük kentlerin burjuvazisinde ciddi huzursuzluklara yol açacaktı. Sonuç, AP'nin içinden çeşitli kopmaların olmasıydı: Yeni kurulan Demokratik Parti ve MSP, büyük burjuvazinin, sermayenin öteki dilimleriyle ve toprak sahipleriyle ittifakının parçalanışının bir ürünüydü. 60'lı yılların sonunda iç pazara dönük sermaye birikiminin ilk ciddi bunalımına girmesi hâkim sınıflar arasındaki bu çelişkileri derinleştiriyordu. Söz konusu çelişkiler, bunalımın bastırıldığı ama gerçek anlamıyla çözülmediği 70'li yılların tümü boyunca siyasal mücadeleye damgasını vuracaktı.

Böylece, sanayi sermayesi bu dönemde iki ateş arasında kalıyordu. Bir yanda, işçi sınıfı ve öteki emekçi katmanların yükselen mücadelesi; öte yanda ise, sermayenin, çıkarları sınaî kapitalizmin gelişmesiyle çelişen dilimlerinin gösterdiği direnç. CHP ve AP, 70'li yıllar boyunca sanayi sermayesinin bu iki sorununun çözümü açısından karşıt kutuplar oluşturacaktı. AP, bütün mülk sahibi sınıfların birliği temelinde işçi sınıfı hareketinin bastırılması stratejisini benimserken, CHP giderek işçi sınıfı, öteki kentsel emekçi sınıf dilimleri ve yoksul ve orta köylülük üzerinde kurduğu hegemonya yoluyla, sınaî sermaye birikiminin önünde birer engel haline gelmiş olan öteki mülk sahibi sınıfları geriletme stratejisini sunuyordu sanayi burjuvazisine. Yeni CHP'ye 70'li yıllarda, emekçi sınıfları savunan retorikğine rağmen, burjuvazinin gözünde saygınlık ve inanılrlık kazandı-

ran işte bu partinin sanayi burjuvazisi için ifade ettiği bu sınıf ittifakıydı.

CHP’nin sanayi burjuvazisinin çıkarlarını toprak, ticaret vb. çıkarlara karşı savunmasının programatik ifadesi birçok metin ve açıklamada bulunabilir. Bir örnek vermekle yetineyim. CHP’nin 1976 yılında kabul edilmiş olan son programında, “Hakça Kazanç” başlığı altında, partinin hangi gelir kategorilerine karşı mücadele edeceği (karakteristik bir demagojik üslupla sanki emekçilerin çıkarları açısından ele alınıyormuşçasına) açıklanmaktadır. Bunların hızla gözden geçirilmesi, sanayinin toplam artı değerden aldığı payın yükseltilmesinin amaçlandığını açıkça ortaya koymaktadır. Söz konusu gelir kategorileri şunlardır: (1) ticarete aracılık kârları; (2) arsa spekülasyonu vb. faaliyetlerden edinilen gelirler; (3) gereksiz sübvansiyon ve korumacılıktan elde edilen aşırı-kârlar, (4) vergi kaçırma; (5) tefeci kârı; (6) büyük toprak sahiplerinin rantı.²³

• CHP’nin sosyal demokrasiye yaklaşmasının son bir nedeni daha vardır: Türkiye’nin gelişmekte olan uluslararası ilişkileriyle ilgilidir bu neden. 60’lı yıllar, Türkiye’nin giderek Avrupa ile bütünleşmeye başladığı, Avrupa sisteminin bir parçası niteliğini kazandığı ve ABD’den bir ölçüde uzaklaştığı bir dönemdir. (Bu eğilim 1980’e kadar devam edecek, ondan sonra daha sorunlu bir nitelik kazanacaktır.) AT’nin atası AET ile uzun dönemde üyeliği öngören bir ortaklık anlaşması imzalanmış, Batı Avrupa’ya işçi göçü hızlanmış, gerek ticaret gerekse sermaye akımları açısından Batı Almanya birinci sırayı ABD’den devralmış, 1964 Kıbrıs olayları ve ünlü Johnson mektubu sonrası gelen “çok yönlü dış politika” dalgasında Avrupa ABD’ye karşı ilk akla gelen ağırlığı oluşturmuştur. İşte Türkiye’nin burjuva güçleri arasında Avrupa’ya yönelenler için, Avrupa’nın iki ana siyasal ailesinden biri olan sosyal demokrasi ile bütünleşmek bu gelişmeler çerçevesinde son derece mantıklı bir seçıştır. Nitekim CHP geleneği bu yönelişin

23 Bkz. *Cumhuriyet Halk Partisi Programı*, Ankara, 1976, s. 42-43.

meyvelerini 12 Eylül sonrasında uluslararası sosyal demokrasinin dayanışması biçiminde toplayacaktır.

Bütün bu söylenenler şöyle özetlenebilir. CHP'de 1965 sonrasında yaşanan değişim, tarihsel işlevini yitirmekte olan ve yeni bir kimlik arayan bir siyasal parti ile sınaî kapitalizm evresine giren ve köklü biçimde değişen bir toplumda ortaya çıkan yeni sınıf dengeleri ve yeni sınıf ittifakı arayışları arasında bir buluşmanın ürünü olmuştur. Kitlesini arayan bir partiyle siyasal ifadesini arayan yeni bir toplumsal durum arasındaki uyumdur bu. Kuşkusuz, bu yeni toplumsal gelişme farklı bir siyasal tablo da doğurabilirdi: İşçi sınıfının sosyalist bir örgütlenme çerçevesinde burjuva siyasal güçlerle ilişkisini koparması. Ama sosyalist solun sürekli olarak burjuvazinin reformist kanadıyla işbirliği arayan politikasının yanı sıra, solun devlet gücüyle bastırılması, bu yolu büyük ölçüde güçleştirmişti. İşte CHP'nin 1965-77 arasındaki göz kamaştırıcı yükselişini açıklayan da bu iki etkenin bir araya gelişidir.

3. CHP ve sosyal demokrasi

CHP'nin yenileşmesinin, bir anlamda kendini güncelleştirmesinin tarihsel dinamiklerini kısaca ele aldıktan sonra, şimdi de 70'li yıllara varıldığında CHP'nin bu yenileşme sonucunda gerçekten iddia edildiği gibi bir sosyal demokrat parti haline gelip gelmediğini araştıralım. Bu konuyu tartışırken, akılda tutulması gerekli iki nokta var. Birincisi, bir partinin sosyal demokrat bir parti olup olmadığını sormak, uluslararası sosyal demokrasiyi incelerken gördüğümüz gibi, bu partinin reformist ve kapitalizmle uzlaşmış da olsa, bir işçi partisi haline gelip gelmediği sorusunu sormak anlamına geliyor. Aksi takdirde sosyal demokrasi kavramını içi boş bir etiket olarak kullanıyoruz ya da bir hareketi kendine taktığı adla anmanın kolaylığına kapılıyoruz demektir. Her ikisinin de sosyalist pratik açısından çok

ciddi sorunlar doğurabileceğini çeşitli tarihsel örnekler aracılığıyla izlemek olanaklı. İkinci nokta ise şu: buradaki tartışma sadece CHP’nin vardığı noktadaki durumunu saptamaya yönelik. Aslında, aynen Avrupa sosyal demokrasisinde olduğu gibi soruna dinamik bir bakış açısından bakmak gerekiyor. CHP, hiç olmazsa söylem düzeyinde sosyal demokrasiye yanaşan bir parti olduğuna göre, sosyal demokratlaşma da bir *süreç* olarak görülebilir ancak. Dolayısıyla da aşağıda söylenenler geleceğe ilişkin değil *şimdilik varolana* ilişkin şeylerdir.

CHP’nin bir işçi sınıfı partisi olup olmadığını araştırırken, uluslararası sosyal demokrasiye uyguladığımız kıstasları bu partiye de uygulamamız gerekir. Söz konusu kıstasların ilkinde, yani partinin dünya işçi sınıfı hareketinin tarihi içindeki yerine baktığımızda, durumun tümüyle olumsuz olduğunu görmek kolaydır. Bir tarihsel oluşum olarak CHP’nin bu gelenekle uzak yakın en ufak bir ilişkisi olmamış, parti, başlangıcından itibaren az gelişmiş bir kapitalizmin koşullarına uygun bir burjuva partisi olarak, üstelik uzun bir dönem boyunca işçi sınıfına karşı baskıcı bir siyaset uygulamıştır. Zaten sorun CHP’nin bu tarihine *rağmen* bir işçi sınıfı partisi haline gelip gelemediği olduğuna göre, bu nokta üzerinde daha fazla durmak gereksizdir.

İşçi sınıfıyla ve işçi sınıfı örgütleriyle ilişkiler açısından elimizde fazla bir veri olduğunu söylemek mümkün değil. Burada, tek bilinen nokta CHP’nin sendikalarla ilişkilerinin gelişimi.²⁴ CHP’nin 60’lı yılların sonundan itibaren sendika hareketi içinde kendine yandaş bir akım bulduğu bilinen bir şey. Önce Türk-İş içinde, “sosyal demokrat ideoloji”yi benimseyen bir grup sendikacı belirmişti. Ardından 70’li yıllarda TKP taraftarlarıyla ittifak halinde çalışan CHP’ye yakın sendikacılar, DİSK içinde ciddi bir ağırlık kazanacaklardı. Ne var ki, bütün 70’li yıllar boyunca CHP her iki konfederasyonla da *kalıcı* ve *temelli* ilişkiler oluş-

24 Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Y. Koç, “Türkiye’de Sosyal Demokrasi ve Sendikacılık”, *11. Tez*, 4, Ekim 1986.

turmayı başaramamıştır. Bu da önemli bir noktaya işaret etmektedir. Türkiye gibi azgelişmiş bir kapitalist ülkede, üstelik de derin bir bunalım döneminde, reformist bir partinin işçi sınıfının hiç olmazsa belirli dilimlerine verilecek ödünler temelinde sendikalarla kalıcı bir ilişki kurması çok güçtür. 1977 sonunda, tam da CHP ağırlıklı hükümetin kuruluşunun öncesinde, DİSK'in başına CHP içinden gelen bir sendikacı geçtiği halde, Ecevit hükümetinin hemen hemen her konuda DİSK ile ters düşmüş olmasının nesnel nedenlerinden biri budur. Türk-İş'e gelince, 1978'de gerçekleştirilen "Toplumsal Anlaşma"ya ve yılların "partilerüstü politika" savunucusu Halil Tunç'un sonradan Ecevit'e yakınlaştığı iyice ortaya çıkmasına rağmen, gerek 1980 öncesinde, gerekse bugün Türk-İş üst yönetiminin çoğunluğuyla CHP geleneğinden uzak durmaya kararlı olduğu açık seçik ortadadır.

Kaldı ki, yukarıda da belirttiğim gibi, sendikalarla yakın ilişki bir partiyi işçi partisi olarak nitelemek için yeterli değildir. Çünkü burjuva partileri de yer yer böyle ilişkiler kurabilirler, hatta destek kazanmak için kurmak isteyebilirler. Önemli olan, bir yandan, bu ilişkilerin partinin sınıfla bunun *yanı sıra* kurduğu başka ilişkiler içindeki yeri, bir yandan da partinin öteki sınıf ve katmanlarla ilişkisinin niteliğidir. CHP'nin sadece işçi sınıfı ile değil, toplumun öteki sınıflarıyla da kalıcı ilişkiler kurmaya çalıştığı bilinmektedir. 70'li yıllarda Rahşan Ecevit'in başkanlığı altında çalışan Köylü Derneği, aşağıda CHP'nin yeni programatik yaklaşımını ele aldığımızda da göreceğimiz gibi, köylülüğün de parti için son derece önemli olduğunun bir göstergesidir. Öte yandan, CHP'nin sermaye örgütleriyle de ilişkilerini geliştirmek istediği yolunda veriler vardır. Bunlar arasında, 1974 Odalar Birliği seçimleri dolayısıyla örgüte gönderilen genelge en çarpıcı örneklerden birini oluşturmaktadır.²⁵ Bu genelgede Genel Merkez örgüte, Odalar Birliği Genel Kurulu'na

25 Bu konuda *İlke* dergisinin Mayıs 1974 tarihli 5. sayısında (s. 40-43) yayınlanan belgelere bakılabilir.

katılacak delegelerin kazanılması ve yönetime Birliğin bünyesinde “sömürü düzenine dur!” diyecek kişilerin seçilmesi için talimat vermektedir!

Böylece sendikaların CHP’nin ilişkiler ağı içinde ayrıcalıklı bir yeri olmadığı ortaya çıkıyor. Sorunun öteki yanına, yani partinin işçi sınıfıyla sendikaların dolayımından geçmeyen ilişkilerine bakarsak, tablonun daha olumsuz olduğunu görmek mümkün. Üyelerin bileşimi konusunda elde yeterli veri yok. Buna karşılık CHP’nin genel yönetiminde olsun, taşra yönetiminde olsun işçi ve emekçilerden çok burjuva kadroların hâkimiyetinin 70’li yıllarda da sürüp gittiği yolunda ciddi göstergeler mevcut. Türkiye’de işçi sınıfının en yoğun olduğu İstanbul’u alalım. İstanbul yönetiminin 70’li yıllar boyunca çeşitli sermaye dilimlerinin, en başta da inşaat sermayesinin etkisi altında olduğu biliniyor. İstanbul örgütünün bütününe gelince, durumun ne olduğunu bir CHP’linin, Süleyman Genç’in, 1976 yılında yapmış olduğu bir konuşmadan izleyelim:

CHP, işçi ile bütünleşmeyi sağlayacak bir örgüt yapısına sahip olmalıdır... İşçi köylü el ele derken bunlarla bütünleşmiş olmayız... Genel merkez bunu yapmıyor. Hemşerilik şirketi gibi çalışıyorlar. Kiminle, hangi örgütle hizipleşeceğiz? İstanbul’da 19 ilçeden 13’ünün başında tüccarlar çalışıyor.”²⁶

İşçi sınıfının son derecede yoğun olduğu İstanbul’un bu durumda olduğu düşünülürse, işçi sınıfının hem nicel olarak çok daha zayıf olduğu, hem de örgütlenmesi önünde çok daha büyük engellerin var olduğu taşra örgütlerinin yönetim bileşiminin niteliğini kestirmek çok da güç olmasa gerek.

CHP’nin toplumla bağları açısından bir işçi sınıfı partisi konumuna en çok yaklaştığı nokta, 1973 ve 1977 seçimlerinde oylarının büyük bir bölümünü büyük işçi kentlerinden almış olmasıdır. Partinin oyları bu kentlerde Türkiye ortalaması-

26 Aktaran Bilâ, a.g.y., s. 649-650.

na göre belirgin biçimde daha yüksektir. (Semt veya mahalle düzeyinde daha ayrıntılı bir araştırma bilebildiğim kadarıyla henüz yapılmış değil.) Ne var ki, bu olgu tek başına hiçbir anlam ifade etmez. Birincisi, bu oylar, Batı Avrupa'nın sosyal demokrat partilerinde olduğu gibi *kalıcı* biçimde bağlanmamıştır CHP'ye. Gerek 1979 seçimlerinde İstanbul'da alınan sonuçlar, gerek 1984 yerel seçimlerinde ANAP'ın SODEP ve HP karşısında büyük kentlerdeki başarısı bunu ortaya koymaktadır.²⁷ İkincisi, işçi oylarının belirli bir dönem boyunca bir partiye akması, başka verilerin yokluğunda, söz konusu partinin bir işçi partisi olduğuna ilişkin bir karine oluşturmaz. Türkiye'de 1970'li yıllara kadar gecekondü mahallelerinin oylarının büyük çoğunluğuyla DP-AP geleneğindeki partilere yöneldiği bilinen bir gerçektir.

CHP Programı'nda "sosyal demokrasi"

Aslında, CHP'nin sınıfla dolaysız örgütsel bağları açısından klasik anlamda bir işçi partisi haline gelmediği zaten uzun uzun kanıtlanmaya değmeyecek kadar açıktır. Bu konuda, soru işaret uyandırabilecek esas etken, partinin kendini yenilemeye yöneldiği dönemde geçirdiği programatik değişim olabilir. Biraz da bu konuya dönelim.

CHP'nin 1969 ve 1973 Seçim Bildirgelerinden, 1976 tarihli son programından, Ecevit'in yazı ve konuşmalarından hareket edildiği takdirde, yeni CHP'nin "sosyal demokrat" (veya aynı anlama gelmek üzere "demokratik sol") programının temel öğeleri şöyle özetlenebilir: tarım ve köylülük için öngörülen reformlar ve politikalar (toprak reformu, köykentler, kooperatifleşme vb.); bölgeler arası sosyal adaletin sağlanması, özellikle de "Doğu ve Güneydoğu Anadolu"ya öncelik tanınması; özel

27 1991 seçimlerinde ANAP ve RP'nin büyük kentlerde, özellikle de işçi mahallelerinde kazandığı başarı, bu gerçeğin yeni bir ifadesi olmuştur.

sektör ve kamu sektörünün yanı sıra bir iktisadi ve siyasal güç odağı olarak “halk sektörü”nün geliştirilmesi; çalışanlara yeni haklar (kamu kesiminde yönetime katılma, memur/işçi ayrımı sorununun çözüme bağlanması, memurlara sendikalaşma hakkı vb.); sanayileşmeye öncelik.

Bu program hakkında söylenebilecek ilk şey, programın ana öğelerinin CHP’nin son “arınma” sürecini yaşadığı 1972 sonrası döneme, hatta 1965 sonrası “Ortanın Solu” dönemine bile özgü olmadığıdır. Unutmamak gerekir, CHP’nin ve Ecevit’in 70’li yıllarda çok sol ve radikal görünen terminolojisi (bu, partinin ideolojik ortamı açısından önemlidir) daha İnönü döneminde yürürlüğe girmiştir. “Düzen değişikliği”, “Toprak işleyen, su kullananın!” gibi sloganlar, “solculuğu” konusunda hiçbir hayal beslenemeyecek olan İnönü’nün parti başkanlığı döneminde ortaya atılmış, İnönü’nün direnciyle de karşılaşmamıştır. 1967’de büyük gürültü ile partiden ayrılacak olan Turhan Feyzioğlu bile, 1966 yılında Meclis kürsüsünden şöyle konuşmaktadır:

Sosyal uyanış yüzünden, ucuza sömürülen el emeği ile sermaye birikimi sağlamak, artık imkânsız bir hale gelmiştir. Bu itibarla biz de kapitalist modelle kalkınmayı mümkün görmüyoruz.²⁸

Dolayısıyla, 70’li yılların sol retoriğini CHP’nin gerçek bir sol parti niteliği kazandığı yolunda bir kanıt olarak kullanmak yanlıştır. Üstelik, yeni programın hemen hemen bütün öğeleri, 50’li yıllardan veya 60’lı yılların başından itibaren partinin programına şu veya bu ölçüde girmiş noktalardır. Örnek vermek gerekirse, “köykent”, terim olarak olmasa bile kavram olarak ilk kez 1961 yılında Temel Hedefler Beyannamesi’nde, “Doğu”nun öneminin vurgulanması ise aynı yılın seçim bildirgesinde yer almıştır.²⁹ İşçi hakları ve yabancı sermaye konusundaki duyarlı-

28 Konuşmanın metni için bkz. M. Aksoy, *Sosyalist Enternasyonal ve CHP*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1977, s. 32.

29 Bkz. S. Kili, a.g.y., s. 169 ve 171-73.

lık, ta 50'li yılların gelişmelerinin ürünüdür. "Sosyal demokratlaşma" sürecinin bunlara yaptığı katkı, belirli eklemeler ve daha açık bir sistemleştirmeden başka bir şey değildir.

İkinci olarak, bu sistemleştirmede *esas yenilik*, çalışanların hakları ve çıkarları konusunda *değil*, (1) köylülüğe verilen öncelikte, (2) kooperatifleşme sürecine verilen büyük önemde ve (3) "halk sektörü" kavramında ortaya çıkmaktadır. İlk noktayla ilgili olarak şu söylenebilir: Ecevit'in, başvurduğu yeni söylemin ötesinde, CHP programına esas katkısı, partinin 50'li yıllarda kentsel sınıflar yönünde geliştirdiği açılmayı yeterli bulmayarak, Türkiye'nin daha uzun süre en önemli oy deposunu oluşturacak olan köylülüğe dönmesi ve burada da AP geleneğinin ufkunun dışında kalan yeni bir programatik atılım yapmasıdır. Bu yeni atılım kooperatifçilik ile ilgilidir. Kooperatifçiliğin sosyal demokrat gelenekle uzaktan bir akrabalığı vardır gerçi, ama bir işçi sınıfı partisini tanımlama açısından asli bir öge olduğunu iddia etmek olanaksızdır. "Halk sektörü"ne gelince, CHP'nin propagandasının bu çok önemli unsuru (bu önerinin gerçekçiliği veya anlamlılığı üzerine bir tartışmaya burada girmek mümkün değil) aslında temel olarak iki öge içermektedir: Türkiye'de bir ölçüde zaten gelişmiş olan kooperatif kesimi ile yabancı ülkelerde çalışan işçilerin dövizleriyle kurulacak şirketler. Bunun ötesi tam anlamıyla propagandadır.

CHP'nin yeni programatik yaklaşımının burjuvazinin çıkarları karşısındaki konumuna gelince, burada gözlenebilen üç temel nokta vardır. Birincisi, Türkiye solunun önemli bir bölümünün CHP'yi "anti-tekelci" kesimlerin çıkarlarını savunan bir parti olarak nitelemesine yol açan *Ak Günlere* (1973 Seçim Bildirgesi) metninin tekeli büyük sermaye karşısındaki eleştirel konumunun, üç yıl gibi kısa bir süre içinde neredeyse *tümüyle* ortadan kalktığı gerçeğidir. 1976'da kabul edilen yeni program, söz konusu metinden farklı olarak, özel kesimi büyük ve küçük olarak ikiye ayırmaz, büyük sermayeyi tekellelikle uzun uzun

eleştirmenin yerini “tekelleşme eğilimine karşı etkin ve kesin önlemler” gibi herhangi bir burjuva partisinin programında yer alabilecek bir kısa değinme alır, büyük-küçük ayrımı yapılmaksızın sermayeye birçok kolaylık ve özendirme vaat edilir.

İkincisi ve çok daha önemlisi, Ecevit’in *Ortanın Solu* kitabıyla başlayan gelenek, *Ak Günlere* gibi en radikal bir metin de dâhil olmak üzere, CHP’nin bütün programatik metinlerinde sürdürülür: CHP’nin emekçi halkın çıkarları ile ilgili önerilerinin *aynı zamanda* sermayenin çıkarlarına hizmet etme açısından en etkin yöntemi oluşturduğunun belirttik biçimde ileri sürülmesidir bu. Ecevit’in “Ortanın Solu”nu aslında emekçi kitlelerin selini engellemeye yönelik en güçlü set olarak nitelediğini yukarıda görmüştük. *Ak Günlere*’nin tam da işçi hakları ile ilgili bölümü, sermayeyi bu hakların kendi çıkarlarıyla çelişmeyeceğine ikna etmeye yönelik argümanlar içerir. Söylenen, işçi haklarının (1) teknolojik atılımları uyararak, (2) iç pazarı genişleterek ve (3) “işçilerin demokratik rejimle bağdaşmayan akımlara veya eylemlere yönelmeleri veya öyle akımların ve düşüncelerin işçiler arasına sızması” gibi olasılıkları önleyerek yararlı olacaktır. Zaten, “eğer 1963’te, CHP’nin öncülüğünde, Türk işçilerine ileri demokratik çalışma hakları tanınmış olmasaydı”, 60’lı yılların sonunda bütün toplum radikalleşirken işçi sınıfı sakin kalmazdı, Bildirge’ye göre.³⁰ 1976 programı da aynı şeyi başka kelimelerle söylemektedir: CHP’nin önerdiği çerçevede içinde “çalışan bir özel kesim, topluma güven vereceği gibi, sanayi toplumuna geçiş sürecinin çetin aşamalarında *kendi güvenciliğini de en etkin biçimde sağlamış olur*.”³¹

CHP’nin yeni yönelişinin sermaye ile ilgili yönleri konusunda değinilmesi gereken son nokta, yukarıda partinin yenileşmesinin ardındaki dinamiği araştırırken belirttiğim gibi, CHP’nin sanayi sermayesini öteki sermaye dilimleri karşısında hiçbir

30 *Ak Günlere* (Cumhuriyet Halk Partisi 1973 Seçim Bildirgesi), s. 117-122.

31 *Program*, s. 151, vurgu sonradan.

ikircikliliğe yer bırakmayan biçimde savunmasıdır. Çeşitli özendirme önlemlerinin yanı sıra, her program tekrar tekrar sanayicilere ticaret odalarından bağımsız odalarda ve bağımsız bir birlik bağrında örgütlenme olanağını vaat etmektedir.³²

Bütün bunların ışığında varılması gereken sonuç açıktır. CHP 60'lı ve 70'li yıllarda geçirdiği önemli değişime rağmen bir işçi sınıfı partisi haline gelememiştir. Buna ne tarihsel geleneği, ne örgütsel yapısı ve ilişkileri, ne de programı izin vermektedir. Dolayısıyla da, partinin bir "sosyal demokrat" parti olduğu önermesi, sadece bir iddiayı, bir dileği ya da içi boş bir etiketi temsil edebilir ancak.

Ne var ki, CHP'nin sosyal demokrat bir parti olduğu iddiası, aynı zamanda, bu partinin 1977 yılında Sosyalist Enternasyonal'e üye olarak kabul edilmiş olmasından da belirli bir güç almaktadır. (Aynı şey 1986 yılı içinde üye olarak kabul edilen SHP ve DSP için de geçerlidir.) Öyleyse son olarak, bu soruna da kısaca değinmemiz gerekiyor.

Sosyalist Enternasyonal sorunu

Sosyalist Enternasyonal (SE) üyeliğinin CHP'nin sosyal demokrat niteliğine işaret ettiğine inananların düşüncesi oldukça yalın: Madem SE sosyal demokrat partilerin uluslararası üst örgütüdür ve madem bu örgüt CHP'yi kendi çatısı altına kabul etmiştir, demek ki bu partiler CHP'yi de kendileriyle aynı yapıda görmektedirler. Eğer bu yapı bir işçi sınıfı partisinin yapısı ise demek ki CHP'yi de böyle nitelemek mümkün olmalıdır. Bu usyürütme ilk bakışta doğru gibi görünebilir. Başka durumlarda ve başka yerlerde de muhtemelen doğru sonuçlar verebilir. Nitekim bizim de başlangıçta bir partinin işçi sınıfı partisi olup olmadığını saptamak için üzerinde durduğumuz kıstaslardan biri, partinin uluslararası örgütlenme içindeki yeridir. Bütün

32 Ak Günlere, s. 84 ve Program, s. 152.

bunlara rağmen, söz konusu usyürütme doğru değildir. Çünkü, SE’in son dönemde geçirdiği köklü değişimden soyutlamakta, somut bir tahlile dayanmamaktadır.

SE, 1976 Cenevre Kongresi’nden itibaren Willy Brandt’ın başkanlığı altında büyük bir hızla Avrupa’nın göreceli olarak yoksul ülkeleri (İspanya, Portekiz, Yunanistan, Türkiye) de dâhil olmak üzere az gelişmiş ülkelere dönmüş, “Kuzey/Güney” ilişkilerini faaliyetlerinin odak noktasına alırken, az gelişmiş ülkelerdeki örgütlenme çabasına da büyük bir ivme kazandırmıştır. Bugün SE’nin Büro’sunun yarısı Avrupa-dışı partilerden oluşmaktadır.³³ Latin Amerika’nın her ülkesinde *en az bir* parti mevcuttur. SE ile bağlantısı olan.³⁴ On yıllık bir süre içinde dünyanın her yanında sosyal demokrat işçi partilerinin fışkırdığını düşünmek için hiçbir neden yoktur. Nitekim dünyanın dört bir yanından SE’ye katılan partiler konusunda yazılanlar, bu partilerin önemli bir bölümünün kendi ülkelerinin (ulusçu, popülist ya da reformist) burjuva ve küçük burjuva partileri olduğunu ortaya koymaktadır.³⁵ SE’nin bu yeni genişleme politikasının nedenlerine burada girmeye gerek yok. Bu konudaki bazı yorumları yukarıda aktarmıştım. Bizim için önemli olan şudur: SE’nin son dönemdeki yöneliminin somut bir tahlili, *CHP geleceğindeki partilerin Enternasyonal’e kabulünün, bu partilerde değil, Enternasyonal’in kendisinde bir değişikliğin ürünü olduğunu ortaya koymaktadır.*

33 A. Donneur, a.g.y., s. 92 vd.

34 J. Petras, a.g.m.

35 Latin Amerika için bkz. J. Arrate, “El socialismo autónomo sudamericano: sus antagonismos y sus convergencias con Europa”, *Nueva Sociedad* (Karakas), 72, Mayıs-Haziran 1984, s. 104 ve J. Petras, a.g.m.; Afrika için bkz. Jean Ziegler, “Crisis a l’Internationale Socialiste”, *Le Monde Diplomatique*, Ekim 1982.

Sonuç: reformist bir burjuva hareketi

Varolan sınırlı bulguların incelenmesi CHP'nin bir işçi sınıfı partisi haline gelmediğini, 1980'e varıldığında yer yer popülist bir söyleme yaslanan ***reformist bir burjuva partisi*** niteliğini taşıdığını gösteriyor. Oysa, bölümün başında göstermeye çalıştığım gibi, uluslararası sosyal demokrasiye bağlı Avrupa partileri, sadece tarihsel gelenekleri açısından değil, günümüzdeki özelliklerden dolayı da işçi sınıfı partileridir. Kapitalist toplumun iki ana sınıfı karşısında bu derecede farklı bir konuma sahip, sınıf doğası bakımından birbirinden tümüyle farklı iki siyasal hareketi aynı siyasal etiketle anmak, sınıflar arasındaki mücadeleleri toplumların hareketinin ana motoru olarak kabul eden Marksizm için olanaklı değildir. CHP hiçbir zaman sosyal demokrat bir parti olmamıştır. Siyasal yelpazedeki yeri açıkça "merkez sol"dur. Sosyal demokrat olarak anılması da olsa olsa partinin sınıf doğası konusunda bir mistifikasyon doğurmaya yarar.

Temel sonuç bu olmakla birlikte birkaç noktayı daha eklemekte yarar var. Birincisi, burada sadece CHP'nin ele alınmış olmasıyla ilgili. Bugün bu partinin mirasçısı olarak ortaya çıkan SHP ve DSP henüz ele alınmıyor. Bunun iki nedeni var. Bir yandan bu partiler, 1980 sonrasını konu edinen ikinci ciltte ele alınacak. Öte yandan, bu partilerin kısa geçmişi, birçok konuda anlamlı sonuçlara varmayı, yeterli bulgulara erişmeyi olanaksız kılıyor. Ama eğer programlarına ve bugüne kadar ortaya koydukları siyasal performansa bakılırsa, bu partiler sosyal demokrasiye CHP'den bile daha uzak görünüyorlar. Kuşkusuz, CHP içinde olduğu gibi, bu partiler içinde de gerçek bir sosyal demokrasinin fikirlerini benimsemiş nice kadro, hatta önder bulunduğunu kabul etmek mümkün. Ama bir siyasal harekete karakteristik özelliğini, her şeyden ötede sınıf doğasını kazandıran, bireylerin niyetleri ve düşünceleri değil, partinin yapısı, sınıflarla ilişkileri, programı ve ideolojisidir. Bu açıdan SHP ve

DSP’nin bugünkü konumlarına bakıldığında, Türkiye’de sosyal demokrasinin CHP’den farklı bir yere vardığını düşünmek için henüz hiçbir neden yok gibi görünüyor. Daha doğrusu, CHP’ye göre bu partiler olsa olsa bir *gerilemeye* temsil ediyorlar.

İkincisi, Türkiye’deki CHP geleneği ile Avrupa sosyal demokrasisi arasında bu yazıda ortaya konulmaya çalışılan temel farklılığın, tarihsel gelişmenin *bugün varmış olduğu noktada* çekilmiş bir fotoğrafa dayandığı unutulmamalı. Oysa tarih durmuyor. Yarın yepyeni gelişmelere gebe olabilir bu konuda da. Uluslararası sosyal demokrasinin tarihsel evrimine bakarken gördük: Bu hareket devrimci bir işçi sınıfı hareketi konumundan yola çıkarak her yeni evrede burjuvaziyle daha fazla uzlaşmış, nihayet bir burjuva hareketi olmanın sınırlarına ulaşmıştır; önümüzdeki dönemde büyük bir tarihsel sıçramayla bu eşiği geçip geçmeyeceğini zaman bize gösterecektir. Öte yandan CHP, 50’li yıllarda başlayan, 60’lı yıllarda büyük bir ivme kazanan, 1972’de önemli bir aşama kaydeden bir süreç içinde ciddi bir değişim geçirmiştir. Bugün varolan iki partiden birinin önümüzdeki dönemde sınıf mücadelelerinin somut gelişimi içinde *sarsıcı ve köklü* bir değişim geçirmesi halinde bir sosyal demokrat parti haline gelmesi, *son derece güç görünmekle birlikte*, olanaksız değildir. Yani uluslararası sosyal demokrasinin de, CHP geleneğinden gelen partilerden birinin de *zemin değiştirmesi* tümüyle dışlanmaması gereken birer olasılıktır. Buluşmanın *sınırın hangi yanında* olacağını bugünden belirlemek güçtür. Hatta gerçekleşip gerçekleşmeyeceği bile söylenemez. Ama gelecekteki gelişmelerin dikkatle izlenmesi yine de zorunludur.

Üçüncüsü, CHP’nin bir sosyal demokrat parti niteliğine bile kavuşamamış olması, sosyal demokrasinin kendisinin dünya işçi sınıfının ve emekçilerinin uzun dönemli çıkarları açısından savunulabilecek veya güvenilebilecek bir yanı olduğu anlamına gelmez. Yanlış anlamaları önlemek için bir kez daha belirteyim: Sosyal demokrasi bir işçi hareketidir; ama köklü biçimde re-

formist, işçi sınıfı bürokrasisine ayrıcalıklar sağlamak uğruna burjuvaziyle uzlaşan, gelişmiş ülkelerin işçilerinin kısa dönemli çıkarlarını kapitalizmin devamına bağlayan ve böylece hem dünya işçi sınıfının, hem de, hatta, gelişmiş ülkelerin işçilerinin kendilerinin uzun dönemli çıkarlarını ayaklar altına alan, sınıf mücadelesinin bütün büyük dönüm noktalarında başarısızlığı tescillenmiş bir işçi sınıfı hareketi.

Nihayet, burada CHP geleneği konusunda yapılan saptamanın, başlangıçta belirttiğim gibi, sosyalist pratik açısından çok önemli uzantıları olduğunu hatırlatmakta yarar görüyorum. Bir partinin burjuva partisi mi, yoksa işçi partisi mi olduğu sorusu, devrimci Marksizmden kaynaklanan ve tarihin büyük mücadelelerinin deneyimi ışığında sınanmış ve zenginleştirilmiş bir mücadele anlayışı için, bir dizi sorunda *belirleyici* bir önem taşır. Bu sorunların bazılarını kısaca değineyim: İşçi sınıfının en ileri unsurlarını bağrında toplayan bir partinin yokluğunda, sosyalistler bir başka partinin içine girip çalışmalı mıdır? İşçi sınıfının örgütsel bağımsızlığının sağlandığı bir durumda, işçi sınıfı partilerinin birbirlerine karşı tavırları ile en ilerici, demokrat burjuva partilerine karşı tavırları aynı mı olmalıdır? Özel olarak da burjuva partileriyle uzun dönemli, cephe tipi ittifaklar yapılması, işçi sınıfının ve sosyalizmin çıkarlarına yarar mı getirir, yoksa zarar mı? Sosyalist partiler seçime girme olanağından yoksunsa, bir işçi sınıfı partisi ile bir burjuva partisi karşısında alınması gereken tavır aynı mı olmalıdır, farklı mı?

İşte sosyalist pratiğin bu derece yakıcı sorunlarının doğru bir çözüme kavuşturulmasında taşıdığı belirleyici önem dolayısıyla ki, aksine bir kanı bütün toplumda neredeyse bir siyasal önyargı haline gelmiş olsa bile, CHP geleneğinin sosyal demokrat bir hareket haline gelmemiş olduğunun saptanması, sosyalistler için büyük bir önem taşımaktadır.

SONUÇ

Türkiye 12 Eylül ile birlikte yeni bir döneme girdi. Her şeyden önce 12 Eylül sonrasında Türkiye kapitalizminin maddi yeniden üretiminin temellerinde önemli bir değişim yaşandı. 24 Ocak 1980 kararlarının adıyla simgeleşen, burjuva söyleminde “ihracata yönelik kalkınma” adıyla anılan yeni bir yöneliş, sermaye birikiminin kapitalist dünya ekonomisiyle çok daha derinden ve organik bir bütünleşme zemininde sürdürülmesini Türkiye kapitalizminin gündeminde baş yere yerleştirdi. 1989’da Doğu Avrupa’da, 1991’de ise artık var olmayan Sovyetler Birliği’nde yaşanan büyük altüst oluşlarla birlikte dünya politikasında ortaya çıkan yeni tablo, Türkiye kapitalizminin bu yeni yönelişine olsa olsa güç katacaktır. Türkiye’nin dünya ile ilişkilerinde yaşanan bu değişim süreci, aynı zamanda, burjuvazinin hâkimiyet tarzında ve en belirgin olarak ideolojik dünyasında da köklü bir değişimi gündeme getirdi. Kemalizmin ve resmî ideolojinin burjuva aydın katmanları içinde her geçen gün daha fazla tartışma konusu yapılması da bununla ilintili. Ama yaşadığımız döneme damgasını vuran temel gelişme, Kürt ulusunun kurtuluş mücadelesinin tarihte görülmemiş bir düzeye sıçramasıdır. Bu da beraberinde 1923’te kurulan devletin yapısının ilk kez açık olarak ve ciddi biçimde sorgulanmasını getiriyor.

Öyleyse, Türkiye ekonomik, politik ve ideolojik alanlarda yeni bir dönemin başlangıcını yaşıyor. Bu kitabın ikinci cildinin konusunu tam da bu yeni dönemin ana özellikleri ve dinamikleri oluşturacak. Ne var ki, bir toplumun tarihsel gelişmesi için-

de ortaya çıkan yeni bir evreyi doğru biçimde analiz etmenin önkoşulu, daha önce yaşanmış olanları bir bütün olarak doğru kavrayabilmektir. Çünkü yeni olan her şey eskinin içinden çıkar, onun çelişkilerinin bir ürünü ve çözüm tarzıdır ve eskiyi aşmakla birlikte onun damgasını bir doğum izi gibi yaşamı boyunca taşır. Bu açıdan bakıldığında, bu kitapta şu ana kadar ileri sürülmüş olan görüşler, sadece içinde yaşadığımız toplumun *geçmişini* anlama çabası bakımından değil, günümüzü doğru değerlendirmek ve *geleceğe* hazırlanabilmek açısından da önem taşımaktadır. Öyleyse, başlıca sonuçları açık seçik ortaya koymak yararlı olacaktır.

Buraya kadar yapılan tartışmalardan ortaya çıkan en önemli sonucu en başta dile getirmek işimizi kolaylaştıracak. Türkiye, burjuva aydınlarının söyleminde zaman zaman örtülü, zaman zaman da açık biçimlerde ifade edildiği gibi, 1923-1980 arasında “komuta ekonomisi”ne dayanan, sivil toplumun tümüyle devlete tâbi olduğu, “bürokratik” bir toplum değildi; hele hele kapitalizm öncesi bir toplum hiç değildi. Türkiye, cumhuriyetten (hatta Jön Türk devriminden) bu yana, burjuvazinin devleti ve sosyoekonomik yaşamı adım adım ele geçirmiş olduğu, bütün toplumsal gelişmeye kapitalizmin ve burjuvazinin ihtiyaçlarının damgasını vurduğu bir toplumdur. Ülkeyi ne küçük burjuvazi, ne de “bürokrasi” yönetiyordu; zaman zaman içinde bürokrasinin de ağırlıklı bir unsur olduğu bir burjuva sınıf ittifakı yönetiyordu. 1980 sonrasında girilen yeni dönem bu ülkede kapitalizmin doğuşu ya da hâkimiyete yükselişi *değildir*. 24 Ocak ve 12 Eylül sonrası başlayan yeni dönem Türkiye’de kapitalist gelişmenin yeni temeller üzerinde sürdürülmesidir.

Gerek sermaye birikimi sürecinde, gerekse politik alanda, klasik kapitalist gelişme patikasının dışında kalan ve bu yüzden ilk bakışta Türkiye’ye özgü gibi görünen gelişme özellikleri aslında kapitalizme emperyalizm çağında geçen toplumlar açısından *tipik* denebilecek kadar yaygın özelliklerdir. Yeni libera-

lizmin gerek sağ (Altan ailesi, Engin Ardıç, Mehmet Barlas ve benzerleri), gerekse sol temsilcileri (“sivil toplumcular”) emperyalizm çağında azgelişmiş ülkelerde kapitalizmin gelişmesine özgü bu sosyoekonomik ve politik biçimleri, kapitalizm öncesi topluma özgü biçimler zannederek 20. yüzyıl Türkiye’sinin gelişme dinamiklerini tümüyle yanlış anlamış ve yanlış sunmuşlardır. (Azgelişmiş kapitalizme özgü biçimleri kapitalizm öncesi toplumsal biçimlerle karıştırmaktan daha vahim olan, bunların kapitalizmden sosyalizme geçiş yolunda bürokratik olarak yozlaşmış toplumların biçimleriyle karıştırılmasıdır. Mehmet Barlas gibilerinde bir karikatür derecesine varan bu kafa karışıklığına birçok sol liberal da katkıda bulunmuştur.) Bütün bunlar, liberalizmin, tarihin her ülkede aynı basamaklardan geçerek gelişmesini bekleyen *doğrusal tarihsel gelişme* perspektifinin ürünüdür. Aynı tarih anlayışının sol Kemalizmin Türkiye tarihine bakışına damgasını vurduğunu yukarıda İkinci Bölüm’de görmüştük. Bu kitapta yapılan tahlil ise bambaşka bir tarihsel gelişme perspektifi üzerine yerleşiyor: *eşitsiz ve bileşik gelişme*. Tarih emperyalizm çağında artık tam anlamıyla bir dünya tarihi olmuştur. Bu yüzden kapitalizme bu çağda geçen ülkelerin tarihi, erkenden kapitalistleşen ülkelerin varlığından yoğun biçimde etkilenir ve tam da bu yüzden yeni gelişme süreçleri eskisinden farklılaşır.¹

Şimdi bu genel tezin dayanaklarını oluşturan sonuçları birer ikişer cümle ile özetlemeye çalışalım. Her şeyden önce, Osmanlı toplumsal gelişmesinin cumhuriyetle ilişkisinin araştırılması bize şunu gösterdi: Ne Jön Türk devrimi, ne de cumhuriyetin kuruluşu, hem resmî ideolojide, hem de onunla aynı temel yöntemi paylaşan gayriresmî ideolojide ileri sürüldüğü gibi, aydınların projelerinin, fikirlerinin, ideolojilerinin basit bir ürünüdür. Türkiye tarihine damgasını vurmuş olan bu iki tarihsel olay, uzun bir tarihsel süreç içinde Osmanlı’nın bağ-

1 Bu yöntemsel tartışma konusunda daha fazla bilgi için bkz. S. Savran, “Azgelişmişlik: Eşitsiz ve Bileşik Gelişme”, a.g.m.

rında tohumları atılan kapitalizmin yarattığı yeni burjuvazinin kendi yolunu açma mücadelesinin bir ürünüdür. Yani cumhuriyetin harcında ne gerici bir halka karşı modernleşmenin mücadelesine veren bir aydın katmanın, ne de “devleti kurtarma” çabasında eski gerici biçimleri savunan bir “bürokrasi”nin çabaları belirleyici olmuştur. Cumhuriyetin harcında *sınıf mücadelesi* vardır. Dolayısıyla bunlar Türkiye’nin tamamlanmamış olan burjuva devriminin tarihsel aşamalarıdır. İttihatçılık ve Kemalizm, Osmanlı’nın kapitalizm öncesi geleneklerinin değil, emperyalizm koşullarında gelişen bir burjuvazinin ürünleridir.

Cumhuriyetle birlikte Türkiye’de bir burjuva devleti kurulmuş, bu devlet son dönem mutlakiyetçiliğinin kapitalizmin gelişmesinin önüne çıkarttığı engellerin bir bölümünü (ama sadece bir bölümünü) ayıklama çabasına girişmiştir. Bu açıdan bakıldığında, Osmanlı ile cumhuriyet arasında dolaysız bir süreklilikten söz edilemez; tam tersine, *sınıfsal dinamikleri açısından bakıldığında*, cumhuriyet Osmanlı’dan köklü bir kopuşu temsil etmektedir. Aynı biçimde, Kemalist bürokrasiyi Osmanlı bürokrasisinin bir devamı gibi görmek yanlıştır. Osmanlı bürokrasisi 19. yüzyılda büyük bir metamorfoz yaşamış, kendi içinde köklü biçimde ayrılmıştır. Kemalist bürokrasi Osmanlı’nın hâkim sınıfından çok farklı bir sınıfsal niteliğe sahip, burjuva bir siyasal güçtür. Cumhuriyetin ilk döneminde hâkim sınıf blokunda oynadığı yönetici rol Osmanlı geleneklerinin süregitmesinin değil, zayıf Türk burjuvazisinin sermaye birikimi alanında devlete sığınmasının ve cumhuriyetin kuruluş döneminde ve kuruluşun ertesinde kendi dışındaki etnik gruplara (en önemlisi Kürt ulusuna) karşı verdiği mücadelenin ürünüdür.

Bütün bunlar doğruysa, o zaman İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye’nin içinden geçtiği süreç ancak kapitalizmin gelişmesinin temelinde, bu topluma özgü dinamikler bağlamında kavranabilir. Özel olarak askerî müdahaleler, genel olarak Türk devletinin anti-demokratik yapısı ve uygulamaları, bir geçmi-

şin kalıntısı değil, kapitalizmin Türkiye koşullarındaki gelişme ihtiyaçlarının, burjuvazinin politik hâkimiyet için verdiği mücadelelerin birer ürünüdür. Başka bir şekilde söylersek, savaş sonrası Türkiye’sinin politik gelişmelerinin anahtarı, *sınıf mücadeleleridir*. Askerî müdahaleler de, anti-demokratik yapı ve uygulamalar da Kemalizmin ya da ordunun ya da sivil toplumu boğmak isteyen devletin değil, burjuva hâkim sınıflar blokunun kendi iç çelişkilerinin ya da bir bütün olarak işçi sınıfına ve öteki ezilenlere karşı verdiği sınıf mücadelesinin sonuçlarıdır. Bu çerçevede ordu ne ise tam da öyle görünmektedir: Burjuvazinin toplumsal hâkimiyetinin siyasal güvencesini oluşturan burjuva devletin baskı aygıtının merkezî çekirdeği. Yani baskının icracısının ardında baskıyı üreten dinamiği kavramak mümkün hale gelmektedir. Bu dinamik burjuvazinin sınıf mücadelesidir.

Nihayet, askerî darbelerin temelinde bir başka gerçeğin daha yattığını görmek gerekir. Türkiye işçi sınıfı, tarihinin hiçbir döneminde burjuvazinin politik güçlerinden kitlesel biçimde bağımsızlaşmamıştır. En fazlasından kendini “sosyal demokrat” olarak adlandıran merkez sol, reformist burjuva politik güçlere destek vermiş, demokratik ve ekonomik haklarını bu güçler aracılığıyla elde edeceğini ummuştur. Oysa, yukarıda yapılan değerlendirme göstermiştir ki, Türkiye’nin sözde sosyal demokrasisi, Batı’daki benzerlerinden farklı olarak bir işçi sınıfı hareketi değil, burjuvazinin başta işçi sınıfı olmak üzere emekçi sınıfları hâkimiyetine alma yolundaki bir projesinin örgütsel ifadesidir. İşte işçi sınıfının politik planda burjuva güçlere bu bağımlılığı askerî müdahalelerin ciddi bir dirençle karşılaşmasını engellemiştir.

Burada özetlenen sonuçlar iki noktayı ortaya çıkarıyor. Birincisi, Türkiye tarihinin sınıf mücadelelerinden soyutlanarak okunmaya çalışılması, kapitalizmin ve burjuvazinin bütün anti-demokratik uygulamalarda taşıdığı sorumluluğun gözlerden gizlenmesi anlamını taşır. Liberalizmin ister sağ ister sol

versiyonlarıyla, askerî darbelerden Kemalist geleneği ve resmî ideolojiyi sorumlu tutma çabaları, işlenen bunca cinayetin, yapılan bunca işkencenin, çiğnenen bunca hakkın gerçek düşmanının bir sis perdesinin ardında kaybolması demektir. İşte bu yüzden, *gayriresmî ideoloji milli uzlaşma stratejisinin mükemmel ideolojik çerçevesidir*. Sömürülenleri ve ezilenleri, sömürenlerle ve ezenlerle birleştirmek için ilkinin başına gelen felaketlerin ardında ikincisinin olduğunu saklamak gerekir. Gayriresmî ideolojinin işlevi tam da budur. Oysa bizim ortaya koyduğumuz değerlendirme, emekçi kitlelerin yaşadığı bütün baskıların ardındaki esas gücün burjuvazi olduğunu çıplak biçimde ortaya koyuyor.

İkincisi, gayriresmî ideolojinin her şeyin sorumlusu olarak Kemalizmi ve resmî ideolojiyi göstermesi, bu ideolojiyi ardında yatan sınıfsal güçlerden *yalıtması*, tam da bu yüzden milli uzlaşma stratejisi açısından gerekli bir unsurdur. Daha özgül olarak, Kemalist devrimin yadsınması ve Osmanlı'nın bir devamı gibi sunulması, *Kemalizm adına işlenen bütün suçlardan burjuvaziye aklamının bir yöntemidir*. Buna karşılık, burada sergilenen perspektif Kemalizmin bir burjuva hareketi olduğunu, resmî ideolojinin ise belirli bir tarihsel dönem boyunca Türk burjuvazisinin ve burjuva devletin ihtiyaçlarına karşılık verdiği için varlığını sürdürdüğünü ortaya koymakta, resmî ideolojiyi bir *burjuva ideolojisi* olarak teşhir etmektedir.

Burada ortaya bir paradoks çıkıyor: Kemalizm bir burjuva ideolojisi olduğu halde, burjuva liberalizminin soldaki temsilcisi “sivil toplumculuk” Kemalizmi bir bütün olarak karşısına alıyor, ona en ufak bir olumluluk bile atfetmiyor. Temelde dünyaya aynı genel zemin üzerinden baktıkları halde, sol liberalizmin Kemalizme yönelttiği bu görünüşte radikal eleştiri nereden kaynaklanıyor? Yukarıda sol liberalizmin Türkiye politikasındaki yeri konusunda yapılan saptama, bu paradoksun sırrını çözen anahtardır. Sol liberalizm, işçi sınıfını ve öteki ezilenleri burjuva

politik güçlerle ittifaka çağıran milli uzlaşma stratejisinin ideolojik çerçevesi olduğu içindir ki, Kemalizmi bütünüyle karşısına alması, kapitalizm öncesi yapıların bir ürünü gibi göstermesi, burjuvazi ile Kemalizmi birbirinden *yalıtmak* amacı açısından gereklidir. Örneğin, 1919-23 döneminin bir burjuva devrimi olduğunu yadsımak sol liberalizm açısından zorunludur, çünkü bunun teslim edilmesi Kemalizmi derhal burjuvaziyle bağlantılı hale getirerek sol liberal projeyi çökertir. Örneğin, 12 Eylül'ü burjuvazinin dışında bir güç olarak tanımlanan Kemalizmin ürünü gibi göstermek, burjuvaziyle milli uzlaşmayı çekici hale getirmek için gereklidir.

Bu bizi ikinci bir paradoksa getiriyor. Kemalizmin bütün sınırlarına rağmen tarihin bir aşamasında devrimci bir siyasal hareket olduğunu vurgulamak, burjuva ideolojisine teslim olmak değil, tam tersine burjuvazinin 20. yüzyıl Türkiye tarihinde emekçilere ve Kürt ulusuna karşı işlemiş olduğu suçları teşhir ettiği ölçüde burjuva ideolojisine darbe vurmaktır. İster sosyalist hareket içinde, ister Kürt ulusal kurtuluş mücadelesi içinde, sol bir pozisyon adına Kemalizmin bir burjuva devrimci hareket olduğunu yadsıyanlar, bu yüzden, niyetleri ne olursa olsun, liberalizmin tuzağına düşmekte, onunla birlikte daha iyi bir burjuva yönetimin savunulmasına katkıda bulunmaktadırlar.

Bu kitabın ikinci cildi, yukarıda da belirtildiği gibi, Türkiye kapitalizminin 1980 sonrası içine girdiği yeni yönelişi, uluslararası ve ülke çapında süregiden sınıf mücadelelerinin bir ifadesi olarak inceleyecek. Birinci cildin sonuçları bu incelemede yöntemsel açıdan başlangıç noktasını oluşturacak. Özel olarak, burjuvazinin siyasal güçlerinin 1923'ten bu yana oluşan yapıyı bir temel olarak kabul etme yoluyla yeni yönelişi bunun üzerine inşa etmeye çalıştığı ortaya konulacak. O zaman görülecek ki, bugün burjuvazinin yönelişi ne derecede yeni olursa olsun, cumhuriyetin başlangıç dönemi ve Mustafa Kemal Atatürk burjuvazi için vazgeçilmez bir değer taşımaktadır. O dönemin 1980

sonrasına bıraktığı miras ise, gününü doldurmuş bazı unsurları dışında, burjuvazi için üzerine titrenecek bir mirastır.

Sol liberalizme gelince. Kendini bir özgürleşme akımı olarak ortaya koyan bu düşünce okulunun özgürlük için katlanabileceği şeylerin sınırının Türkiye'nin modern bir kapitalist toplum olması, yani Batılılaşması hedefi tarafından çizildiği artık pratikte ortaya çıkmaya başladı bile. Körfez Savaşı'nda örtük bir emperyalizm yanlılığı, 95'ler deklarasyonunun milliyetçiliğe karşı çıkma kisvesi altında Türkiye Cumhuriyeti'nin statükosunu savunan Türk milliyetçisi tavrıyla pekişti. Bugünkü tartışma ve yenilenme süreci ilerledikçe, liberalizm yeni mevziler kazandıkça, sol liberallerin Mustafa Kemal Atatürk'le de barışması hiç şaşırtıcı olmayacaktır. Bakın sol liberalizmin öncülerinden Asaf Savaş Akat son günlerde yaptığı bir görüşmeden ne güzel söylemiş:

Kemalizmi eleştiriyorum. Ancak Kemalizme karşı olmayı, Atatürk'ün yaptıklarını küçümsemek ya da Cumhuriyet'in ilk yıllarında yapılan reformları benimsememek şeklinde almıyorum... Eğer cuntacılık gölgesinde oluşan neo-Kemalizm hâlâ etkili olmasaydı... büyük bir ihtimalle biz de şimdi 1930'ları eleştirmeyecektik. 1930'lar olmuş bitmiş bir dönemdir. Ben 1930'lara "kapayalım artık bu defteri," diye yaklaşıyorum. Atatürk'e de yaklaşımım benzer: "Bir an evvel Atatürk'ü bütün Türkler'in kahramanı haline getirelim," diyorum.²

"Bütün Türkler" gelecekte Atatürk'ü bir kahraman olarak görecekler mi? Bu dilek tipik bir sosyal barış dileğidir. Türkiye'nin işçileri, on yıllardır bürolarını Atatürk'ün büyük boy fotoğraflarıyla süslemiş olan patronlarıyla aynı kahramana biat etmeyi kabul edecekler mi? Cumhuriyet Türkiye'sinin büyük kentlerinin çevresindeki gecekondu mahallelerinde sefalet koşulları içinde yaşayan kent yoksulları, belediyede, hastanede, karakolda Atatürk fotoğrafının altında kendilerini horlayan, ezen, küçük düşüren bürokratla aynı kahramana bağlanacak-

2 A. S. Akat'la görüşme, *Sol Kemalizme Bakıyor*, a.g.y., s. 77-79.

lar mı? Okullarında, sınıflarında çatık kaşlı Atatürk resimleri altında dayak yiyen, protesto için bahçede toplanınca Atatürk heykellerinin gölgesinde polisin coplarıyla karşılaşan, askerde Atatürk Türkiye'sinin çıkarları adına yine dayaktan geçirilen gençler bu kahramana tapacaklar mı? En önemlisi, Atatürk'ün adı altında on yıllardır dilleri, kültürleri, bütün ulusal hakları çiğnemenen Kürtler, kendilerini yok sayan, asimile etmek isteyen bir ezen ulus milliyetçiliğinin bu kahramanına boyun eğmeyi sürdürecekler mi? Sınıf, ulus ve cinsiyet temelinde ezen ve ezilenlerin bir arada yaşadığı bir toplumda böyle bir tarihsel kişinin ortak kahraman haline getirilmesi ancak ezilenlerin ezenlerle uzlaşmasıyla mümkün olur. Türkiye'nin geleceği böyle bir uzlaşmaya mı işaret ediyor? Yoksa işçilerin, kent yoksullarının, kadınların, gençlerin ve Kürt kitlelerinin burjuvaziden ve burjuva devletinden koparak kendi kaderlerini kendi ellerine alacakları bir dünyayı yaratmak uğruna mücadeleye girebileceklerini gösteren belirtiler var mı?

Bu kitabın ikinci cildi bu sorulara cevap arayacak.

İsim Dizini

Abdülhamid, II. 72, 73, 113, 114, 128, 144,
148, 158, 159, 161, 162, 167, 168

Ahmad, Feroz 154

Akat, Asaf Savaş 269

Aksoy, Muammer 238, 254

Altan, Ahmet 29, 264

Anderson, Perry 102

Arcayürek, Cüneyt 222, 223

Ardıç, Engin 264

Arrate, Jorge 258

Atkinson, Julian 235

Avcıoğlu, Doğan 95

Aydemir, Şevket Süreyya 159

Balkan, Fuat 147

Balkan, Erol 21, 25

Balkan, Neşecan 21, 25

Bardakçı, Murat 147

Barlas, Mehmet 264

Başar, Ahmet Hamdi 185

Belge, Murat 29, 54, 55, 185, 228

Berberoğlu, Berch 95

Berktaş, Halil 29, 154

Bernstein, Eduard 232

Birand, Mehmet Ali 222, 223

Bismarck, Otto von 145

Bozbeyli, Ferruh 199

Brandt, Willy 241, 258

Braunmühl, Claudia von 177

Buci-Glucksmann, Christine 237

Bumin, Kürşat 54

Büyük Reşit Paşa 71

Campanella, Miriam 177

Cárdenas, Lázaro 177

Cem, İsmail 237

Cemal Paşa 172

Clawson, Patrick 176

Cuoco, Vincenzo 110, 111

Çakır, Ruşen 54

Davutoğlu, Ahmet 24

Demirel, Süleyman 16, 43, 56, 150, 199, 200,
213, 214, 223

Donneur, André 233, 241, 258

Draper, Hal 80, 83, 89, 91, 145

Ecevit, Bülent 123, 197, 242, 244-246,
253-256

Ecevit, Rahşan 251

Engels, Friedrich 80, 82, 83, 85, 89, 91, 114,
138, 145

Enver Paşa 150, 151, 156, 159, 160, 161, 172

Eralp, Atilla 241

Erbakan, Necmettin 25, 43

Erdoğan, Tayyip 14, 18, 23-26, 29-31, 33, 168

Erim, Nihat 200

Eroğlu, Cem 184, 185, 186, 199

Fernbach, David 82

Feyzioğlu, Turhan 254

Freeman, Alan 235

Furtado, Celso 177

Gandhi, Mahatma 86

Genç, Süleyman 13, 28, 44, 252

Gevgili, Ali 16

Gramsci, Antonio 81, 85-89, 91, 110, 182, 229

Guérin, Daniel 81

Gustafsson, Tom 237

Gülen, Fethullah 18, 30, 31

Günçe, Ergin 186

Gürer, Turgut 147

Hanioğlu, M. Şükrü 166

Haupt, Georges 83

Hershlag, Zvi Yehuda 180, 184

Hill, Christopher 81

Hitler, Adolf 233

Hoare, Quentin 81, 229

İlgın, Can 143

İşık, Alpaslan 188

İlhan, Atilla 16, 28, 38, 150

İnönü, İsmet 118, 246, 254

İnsel, Ahmet 29

Johnson, Gert-Inge 237, 248

Kalaycıoğlu, Neyyir 81

- Kanadoğlu, Sabih 28, 38
 Kansu, Aykut 147
 Karabekir, Kâzım 147
 Kautsky, Karl 85, 232
 Kavafis, Konstantinos 173
 Kaygalak, Sevilay 146
 Kemal Tahir 16
 Kepenek, Yakup 180, 184
 Kergoat, Jacques 237
 Keyder, Çağlar 184, 185
 Kili, Suna 186, 244, 246, 254
 Koç, Yıldırım 250
 Köker, Levent 54
 Köymen, Aydın 216
 Küçük, Yalçın 184, 217, 234
 Küçükömer, İdris 16, 96, 118
- Laçiner, Ömer 29
 Lassalle, Ferdinand 145
 Lenin, Vladimir İlyiç 74, 81, 85, 145, 163, 164, 182, 239
 Lowy, Michael 83
 Luxemburg, Rosa 85, 177, 223, 232
- Mardin, Şerif 166
 Marx, Karl 12, 41, 79, 80, 82, 83, 85, 92, 93, 103, 126, 138, 145, 169, 170, 177, 219, 238
 Mahmud, II. 71
 Mathias, Gilberto 117
 Mazzini, Giuseppe 229
 Minnerup, Günther 241
 Mithat Paşa 71
 Molyneux, John 228
 Moore, Jr. Barrington 86, 108
 Munck, Ronaldo 110
 Mustafa Kemal 18, 30, 31, 54, 111, 118, 119, 128, 131, 149, 268, 269
- Napolyon, I. 83, 110, 111, 145, 172
 Netti, Peter 223
 Nimni, Efraim 138
 Niyazi Bey 160, 161
- Oran, Baskın 15
 Öncü, Ahmet 21, 25
 Özal, Turgut 16, 25, 150, 168
- Özbakır, Ethem 237, 238
- Peker, Sedat 24
 Perinçek, Doğu 28, 31, 38, 151, 207, 208, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223
 Petras, James 241, 258
 Prens Sabahattin 166
 Procacci, Giuliano 98
- Rakovskiy, Kristiyan 163
 Refiğ, Halit 16
 Rişvanoğlu, Şiar 170
- Salama, Pierre 117
 Sarıca, Murat 81
 Savaş, Vural 28, 38, 89, 122, 137, 179, 180, 233, 234, 269
 Savran, Sungur 22, 25, 29, 31, 32, 44, 47, 52, 55, 56, 57, 96, 103, 104, 176, 264
 Selçuk, İlhan 16, 28, 38, 150
 Smith, Geoffrey Nowell 81, 229
 Soboul, Albert 81
 Şeyh Sait 136
- Talat Paşa 172
 Tanör, Bülent 185
 Tevfik Fikret 162
 Therborn, Göran 237
 Tocqueville, Alexis de 112
 Toprak, Zafer 160, 171, 184, 254
 Trotskiy, Lev 85, 89, 163, 167, 176, 177
 Tunç, Halil 251
 Tura, Rıza 128
- Ulus, Bülend 201
- Valladao, Alfredo 241
 Vargas, Getulio 110, 177
- Weber, Max 124
 Weill, Claude 83
- Yağcı, Nabi 29
- Tunaya, Tanık Zafer 166
 Ziegler, Jean 258
 Zürcher, Erik Jan 154

Türkiye’de sosyalist solda, ülkenin modern dönem tarihinin yorumunda iki düşünce akımı önde oldu. İki akımdan biri, sol Kemalizm, bütün tarihi aydınlanma, laiklik, cumhuriyet kategorilerine sıkıştırılmış bir çerçevede kavradı, nesnel gelişmeleri hep belirli toplumsal ya da siyasi aktörlerin düşüncelerine ve ideolojik “seçiş”lerine bağladı.

Sol Kemalizmin hâkimiyeti 1980’e kadar devam etti. Ancak 12 Eylül darbesinin ardından, dünya solundaki sivil toplumcu dalganın da etkisiyle Türkiye solunda Kemalizmin görünüşte toptan eleştirisini içeren bir alternatif yaklaşım doğdu. Sol liberalizm kısa süre içinde önce Türk, sonra Kürt solu içinde büyük mevziler kazandı. Bu ideolojik akım, bütün tarihi bir devlet-sivil toplum mücadelesi olarak okuyor, burjuvaziye, hatta dinî hareketleri demokrasinin baş aktörleri olarak kodluyordu.

Sungur Savran’ın daha önce dört baskı yapmış olan bu kitabı, soldaki iki akımı köklü biçimde karşısına alarak toplumun tarihî gelişmesini esas olarak sınıf mücadeleleri temelinde yorumluyor. Böylece bir yandan 20. yüzyıl Türkiye tarihini Marksist metodoloji merceğinden yorumlarken bir yandan da bu iki ideolojik akıma sert darbeler vuruyor. Yazarın şu sıralarda üzerinde çalışmakta olduğu ikinci cilt ise günümüz Türkiye’sini sınıf mücadeleleri temelinde analiz edecek.

40 TL. KDV’den muafdir

ISBN 978-605-5541-06-4

Yordam Kitap

[YordamKitap](#) [YordamKitap](#) [YordamKitap](#)